سەرهلدان و وەرارا جۆرێن نوو یێن

ئەدەبی د کرمانجیا ژووریدا (1850–1925)

هەواڵنامەی کتێب

- ناڤێ پەرتوکێ: سەرهلدان و وەرارا جۆرێن نوو یێن ئەدەبی دکرمانجیا ژووریدا (1850–1925)
- نڤیسەر: درباس مصطفی سلیمان
- بابەت: ڤەکۆلین
- دیزاینا ناڤەروکێ: نازدار ئەحمەد جزراوی
- دیزاینا بەرگی: جەمیل محەمەد سەبری
- قەوارە:17سم × 24سم
- هەژمارا بەرپەران: 396

سەرهلدان و وەرارا جۆرێن نوو یێن ئەدەبی د کرمانجیا ژووریدا (1925-1850)

درباس مصطفی سلیمان

هەولێری کتێب

هەواڵنامەی کتێب

ئەڤ پرتووکە دکۆکا خوەدا ناما ماستەرێیە، کو نڤیسەری پێشکێشی کۆلیژا ئادابێ
ل زانکویا دهۆکێ کربوو. و ب سەرپەرشتیا پ.ه.د. عبدی حاجی محمد بوو

دیاریە بۆ

- دایکا دلۆڤان یا کو هەر ژ زارۆکینییێ بارێ خەمێن من هلگرتین و بەرێ من دایە رێیا راستا کوردینییێ، ئەوا هەتا ئەڤرۆ ژی ژیانا من ڕوهن و گەشدکت.
- هەڤژین من یا خوەشتڤی، ئەوا هەمی ژیانا خوە بۆ من تەرخانکری و بەردەوام بزاڤێ دکت کو ب هەڤڕا بگەهنە هیڤی و ئومێدان.
- برا و خووشکێن من، ئەوێن د هەمی واراندا هەردەم پشتەڤانییێ ل من دکن.
- هەمی هەڤال و دۆست و یاران، نەمازە ئەوێن ئەز هاندایم کو خواندنا خوە تمام بکم.

هەواڵنامەی کتێب

تێبینی

خواندەڤانێن هێژا..

ئەڤ پرتووکە د کۆکا خوەدا ناما ماستەرێیە، من پێشکێشی کۆلیژا ئادابێ ل زانکۆیا دهۆکێ ل سالا 2011 کربوو. ل دووڤ دیتنا ئەندامێن لیژنا هەلسەنگاندنێ کو هندەك بابەت د زێدەنە و هەکە بێنە ژێبرن چو ژ بهایێ وێ یێ زانستی کێم ناکن، من ژی وەکو قوتابی گوهدانا ماموستایێن خوە کر. لێ ل گۆرِ دیتنا من و یا چەندین پرۆفیسۆر و دکتۆران ژ دهۆك و هەولێرێ کو ل دەمێ نڤیسینا ڤەکۆلینا خوە، من دیتنێن و بۆچوونێن وان وەرگرتبوون و گەنگەشە ل گەل وان ل سەر وێ یەکێ کربوو، وان ژی پشتەڤانیا دیتنا من دکر، کو پێدڤیە رەوشا کوردستانێ ژ ئالیێ (سیاسی، جڤاکی، رەوشەنبیری) د ناڤبەرا سالێن (1850–1925)دا بێتە شرۆڤەکرن، وەکو دەرگەه و رێخوەشکرنەك بۆ چوونا ناڤ بابەتی، کو تێدا ب شێوەیەکی پوختە میرگەهێن سەرەکیێن کوردی یێن بەری دەمێ مە دەستنیشانکری بۆ ڤەکۆلینا خوە بێنە دیارکرن. دیسا د پشکا دوییێدا، مە ب شێوەیێ زنجیرە شاعێرن کورد یێن کرمانج هەر ژ (عەلیێ حەریری) و هەتا کو ئەم گەهشتینە سەردەمێ ڤەکۆلینا خوە و بێی ڤەقەتیان مە یێن رێزکرین، ئەو ژی مە یێن ل ڤێ پرتووکێ زێدەکرین، وەکو زەنگینیەك بۆ بابەتی و دیارکرنا وێ راستیێ بۆ وان نەحەزێن

دبێژن ڤەقەتیان یا کەڤتیە د ناڤ ئەدەبیاتێن کرمانجیا ژوویدا و پشتی (خانی) و هەتا هاتنا (نالبەند)ی د کرمانجیا ژووریدا چو شاعیرێن ناڤدار د قادا ئەدەبیدا نەهاتینە.

ل ئالییێ دی، دبت خواندەڤان هەست ب جوداهیا دەڤۆکی و شێوەزارێ دەڤەرکی (وەکو ئەو دبێژن) بکت، چونکو ل دەمێ نڤیسینا نامێ ل دووڤ بریارا پشکا زمانێ کوردی ل کۆلیژا ئادابێ کو شێوەزارەکێ دەڤەرکی یێ تایبەت ل سەر قوتابیان دسەپینن و تە بڤێت یان نەڤێت، دێ پێگیری و ملکەچی وێ بڕیارێ بی، هەر بۆ میناك گۆتن: دڤێت هەمی (بت) ببنە (بیت)!! و هەمی کارێن وەکو (کت، دکت، دکن، دچت، چت،.. هتد) بێنەگوهارتن بۆ (کەت، دکەت، دکەن، دچیت، چیت،.. هتد)، چونکو ئەوێن تو پێ دئاخڤی و دنڤیسی د خەلەتن و نابت تو وەسا بنڤیسی!! ئەز ژی ژ بێ دەستهلاتی نەچار بووم، وەکو وان ڤیایی ناما خوە بنڤیسم، لێ ل ڤێرێ جارەکا دی، من ڤەگۆلینا خوە زڤراندە سەر دەڤۆکا گوندێ خوە (وەکو ئەو دبێژن).. ب هیڤیا وێ رۆژێ کو زمانەکی ئێککگرتی یێ کوردی پەیدا ببت، یان هەر چونەبت زاراڤەکێ ئێککگرتی ب دەڤۆکا کرمانجیا ژووری بێتە هەبوونێ و هەمی پێگیرییێ پێ بکن، ل گەل دانانا رێنڤیسەکا ئێکگرتیا سەرانسەری..

ڤەلۆلەر
2012/5/2

ناڤەرۆك

پێشەکی 13
دەرازینك 19
ـ بزاڤ و شورەشێن کوردی یێن ل نیڤا دوییێ ژ چەرخێ (19) و دەستپێکا چەرخێ (20) 27
ـ رەوشا جڤاکی 40
ـ پەیدابوونا کۆمەل و رێکخراوێن سیاسی و رەوشەنبیری یێن کوردی 50
پشکا ئێکێ (تێگەهـ و پێناسە، داستان، لێریکا، دراما) 57
1ـ داستان 73
2ـ لێریکا 91
3ـ دراما 102
ـ دراما برجوازی 110
ـ دراما رۆمانتیکی 110
ـ دراما نوو 111
پشکا دوییێ (زارڤەکرن وپەیدابوونا جۆرێن ئەدەبێ د ئەدەبی کوردیدا) 113
ـ ئێك بەرهەمێن شعری 115
ـ پێشەکیەکا فەر 115
ـ عەلێ حەریری 117
ـ مەلاییێ جزیری 117
ـ فەقییێ تەیران 118
ـ شێخ شەمسەدینێ قوتبێ ئەخلاتی یێ بریفکی 118
ـ ئەحمەدێ خانی 120

ـ مەلا حسێنێ ئەرتۆشی یێ باتەیی 120
ـ مەلا مەنسوورێ گێرگاشی 121
ـ پەرتۆیێ هەکاری 121
ـ سەلیمێ هیزانی 122
ـ محەمەد تەیار پاشا 123
ـ حارسێ بەدلیسی 124
ـ وداعی 125
ـ مەلا خەلیلێ سێرتی 126
ـ شێخ نورەدینێ بریفکانی 130
ـ بەکر بەگێ ئەرزی........................ 142
ـ شێخ تەهایێ مایی........................ 154
ـ حوسنی یێ بامەرنی........................ 160
ـ مەلا فەتحولـلاهێ سێرتی........................ 165
ـ مەلا محەمەدێ فرسافی........................ 168
ـ دو: بەرهەمێن پەخشانکی........................ 173
ـ سەرهلدان و پەیدابوونا جۆرێن ئەدەبی ل نك كوردان........................ 173
ـ مەلا مەحموودێ بایەزیدی........................ 176
پشکا سێیێ (وەرارا جۆرێن نوو یێن ئەدەبی ل نك كوردان)) 223
ـ قۆناغا نووکرنا شعرا کوردی........................ 225
ـ شێخ عەبدولقادرێ هیزانی 1850ـ 1908........................ 227
ـ بنەمالا ئەقتەپیێ........................ 233
ـ شێخ عەبدولرەحمانێ ئەقتەپی........................ 235
ـ شێخ محەمەدجان........................ 246
ـ محەمەد کەربەلائی........................ 252
ـ محەمەد عەسکەری........................ 260
ـ شێخ حەسیب شێخ محەمەدجان........................ 267

- رۆلێ رۆژنامەیا کوردستان(...) د پشڤەبرنا ئەدبیات 272
- عەبدولرەحیمێ رەحمیێ هەکاری.. 278
- عەبدولرەحیم و ئافراندنا شانۆنامەیا کوردی................................. 312
- هەکاری و ئافراندنا پەخشانا هونەری... 322
-بیبلۆگرافیا بەرهەمێن عەبدولرەحیم رەحمێ هەکاری د کۆڤارا(ژین)دا 330
- ئەنجام.. 333
- لیستا ژێدەران.. 337
- پوختە... 351
- ملخص الکتاب... 353
-Abstrac 354
- پاشبەند.. 355

هەواڵنامەی کتێب

هەواڵنامەی کتێب

پێشەکی

ئەدەب ل نك ئەرستۆ دئێتە پارڤەکرن ل سەر سێ جۆران و هەر جۆرەك گرۆپەکی ژانران ب خوەڤە هەمبێزدکت و چەندین سیمایێن هەڤپشکێن د ناڤبەرا واندا هەین.

جۆرێن سەرەکیێن ئەدەب کو ژ (داستان، لیریکا و دراما)یێ پێکدئێن، کو ئەو ژی د ناڤ خوەدا دبنە چەندین ژانرێن دیتر، ئەڤ جۆرە ژی درەنگ ل ناڤ کوردان سەرهلدایینە و وەرارا وان گیرۆ بوویە بەرانبەری هەڤسوویێن وان.

هەروەسا پارڤەکرنەکا نوو ژی بۆ ئەدەبی هەیە، ئەو ژی کو ئەدەب پێکهاتیە ژ دو جۆران: (ئەدەبێ ئاشۆپی: ڕۆمان، چیرۆك، کورتە چیرۆك، شعر، دراما... هتد) و (ئەدەبێ نەئاشۆپی: گۆتار، نامە، ژیاننامە، رەخنەیا ئەدەبی... هتد) ب خوەڤە دگرت، ئەڤە ژی ل دووڤ پێگەهێ (د. محەمەد بەکر) کو ئەدەب ژانرە و پشکێن ئەدەبی ژی جۆرن.

ل دووماهیا سەدسالا نۆزدێ چەندین گوهۆڕین ب سەر جڤاکێ کوردیدا هاتن، کو بوونە ئەگەرێ سەرهلدان و پەیدابوونا هندەك جۆرێن نوو یێن ئەدەبی، ئەڤ یەکە ژی ل سەر دەستێ ڕەوشەنبیرێ کورد مەلا مەحموودێ بایەزیدی پەیدابوو و ل گەل دەمی وەرار و پێشکەڤتن، هەتا کو فۆڕمێن خوە یێن دروست وەرگرتن.

جۆرێن ئەدەبی ژی ڤەرێژا هزر و بیر و حەزێن مرۆڤی بوویە کو ب ڕێیا وان دەربڕینێ ژ ئێش و ئازار و هەبوونا خوە بکت، ب بۆرینا دەمی ئەڤ جۆرە پێشکەڤتینە و هندەك

لاواز بووینه و ل شوونا وان نەوەیەکا دی ژێ وەرارکریە، ئەڤ جۆرە هەتا ئەڤرۆ ژی د بەردەوامیا پێڤاژۆیا خوە دانە ژ بۆ ڕەنگڤەدانا ژیانا گەلان و ئاستێ پێشداچوون و کومتا ڕەوشەنبیریا ئەو گەهشتینێ.

بابەتێ ڤەکۆلینێ:

بابەتێ ڤەکۆلینێ (سەرهلدان و وەرارا جۆرێن نوو یێن ئەدەبی د کرمانجیا ژووریدا ژ (1850ـ 1925) زایینیە، کو د ڤێ ڤەکۆلینێدا چاوانیا پەیدابوون و وەرارا جۆرێن ئەدەبی د کرمانجیا ژووریدا هەتا کو سەرهلدانا شعرا نوویا کوردی هاتینە خویاکرن.

گرنگیا ڤەکۆلینێ:

ئەدەب و جۆرێن ئەدەبی بەری یۆنانیان ل نك سۆمەری، مسری و هندیان پەیدابووینە، لێ جوداهی ئەوە کو ل نك یۆنانیان نڤیسین ل سەر هاتینە کرن، پاشان ب پێڤاژۆیا دەمی و ژیانێ وەرارکرینە، لێ جۆرێن ئەدەبی یێن نوو د ناڤ کورداندا درەنگ سەرهلداینە، لەوما بەحسکرنا ڤان جۆران گرنگیا خوە ژ ئالیێ زانستی و دیرۆکیڤە هەیە. چونکو ئەڤە دبتە ڤەکۆلینا زانستیا ـ ئەکادیمی ـ یا ئێکێ د ڤی واریدا ل کرمانجیا ژووری ل دۆر ئەدەبیاتێن کرمانجیا ژووری ب گشتی بتەکرن، کو ئالیێن دیرۆکی و شیکاری و تیۆری ب هەڤڕا ب خوەڤە بگرت و ب ڤی ئاوایی سنۆرێن خوە بەرفرەھ کربت و هندە جۆرێن ئەدەبی د ناڤ خوەدا هەمبێزکربن. دبت هندەك بزاڤێن تاکەکەسی ژ ئالییێ چەند نڤیسەرانڤە هاتبنەکرن، لێ ل سەر ئاستەکی زانستی ـ ئەکادیمی ـ نە بووینە، ب تنێ ساخکرن و ڤەژاندنا بەرهەمێ هندەك شاعران بووینە.

هەولاتی کورد

ئارمانجا ڤەكۆلینێ:

گەلەك جارا ل ناڤەندێن ڕەوشەنبیری و ئەدەبی دئێتە گۆتن کو پشتی ئەحمەدێ خانی د ناڤ ئەدەبێ کرمانجیدا هەتا هاتنا ئەحمەدێ نالبەند چو شاعر و ئەدیبێن ناڤدار ڕانەبووینە کو بشێن خزمەتا ئەدەب و ڕەوشەنبیریا کوردی بکن، لەورا ئەڤە بزاڤەکە ئەوێ دیتن و بۆچوونێ ڕاستڤەکت کو هەر ژ دەستپێکا پەیدابوونا ئەدەبێ کوردی ل کرمانجیا ژووری و هەتا ڕۆژا ئەڤرۆ هەر یێ بەردەوام بوویە و ب درێژیا دیرۆکێ قۆناغێن سەخت و دژوار بۆراندینە، ڕاستە جاران کەڤتیە سەرئەڤرازی و نشیڤیان، لێ هەر خوەڕاگر مایە و چو دەمەکی ژ قادێ خوە نەدایە ئالیەکی، بەروڤاژی خزمەتەکا ئێکجارا مەزن بۆ ئەدەب و ڕەوشەنبیریا کوردی کریە و د هەمی واراندا هەردەم ڕێبەر و پێشەنگ بوویە.

سنۆرێن ڤەکۆلینێ:

د ڤێ ڤەکۆلینێدا بەحسێ پێناسە و تێگەهێن جۆرێن ئەدەبی ژ ئالیێ مێژوویڤە ب گشتی هاتیەکرن و چاوانیا وەرار و سەرهلدانا جۆرێن نوو یێن ئەدەبی، هەر ژ سالا (1850)ز هەتا کو سالا (1925)ز د کرمانجیا ژووریدا هاتینە بەحسکرن. دیسا چەند شاعرێن خودان شیان و بەرهەم وەك نموونە بۆ ڤێ قۆناغێ هاتینە خویاکرن و ب درێژی ل سەر بەرهەم و پێشەنگیا وان د ناڤ ئەدەبێ کوردی ب گشتێدا پەیڤینە.

ڕێبازا ڤەکۆلینێ:

د ڤێ ڤەکۆلینێدا، مفا ژ ڕێبازێن (مێژوویی، وەسفی، شیکاری) هاتیە وەرگرتن.

ئاریشێن ڤەکۆلینێ:

ل دەمێ ئەنجامدانا ڤێ ڤەکۆلینێ چەند ئاریشە و ئاستەنگ ل ڕاست مە هاتینە، یا ژ هەمیان گرنگتر نەبوونا ژێدەر و چاڤکانیێن کو پەیوەندیا ئێکسەر ب بابەتیڤە هەین، ئەڤێ چەند ژی ئالۆزی و گیرۆبوون خستیە کارێ مە. لێ ب تنێ هندەك ژێدەر نەبن کو پەیوەندی ب ئالیێ پێناسە و تێگەهانڤە هەبوون. لەوما مە پتر پەنا بریە بەر دەستنڤیسان.

پەیکەرێ ڤەکۆلینێ:

ئەڤ ڤەکۆلینە ژ دەرازینکەکێ و سێ پشکان پێکدئێت:

ـ دەرازینك: د ڤێ واریدا ب کورتی بەحسێ میرگەهێن سەرەکیێن کوردی و رەوشا کوردستانێ ژ ئالیێ سیاسی، چڤاکی و رەوشەنبیریڤە هاتیەکرن، کو ب رەنگەکی دیرۆکی و پوختە وەکو رێخوەشکرنەك بۆ چوونا ناڤ بابەتی و زانینا رەوشا کوردستانێ ـ بەری و پشتی ـ نەمانا میرگەهێن کوردی و ئەو ئاتافێن ب سەر واندا هاتین، پاشان کا جڤاکێ کوردی چ گوهۆرین ب سەردا هاتن و چ ئەگەر و پالدەر هەبوون کو بوونە ئەگەرێ سەرهلدان و شۆرەشێن کوردی و ئاڤاکرنا کۆمەلە و رێخراوێن سیاسی و رەوشەنبیری کو شیاین لڤینەکێ د جڤاکێ گرتیێ کوردیدا بکن.

پشکا ئێکێ

ل ڤێ پشکێ ب دوور و درێژی بەحس ل تێگەه و پێناسەیێن جۆرێن ئەدەبی (داستان، لیریکا و دراما)یێ ب گشتی هاتیەکرن، هەروەسا بەحسێ ئەو ئاریشە و تێکلیا د ناڤبەرا جۆرـ ژانرێن ئەدەبیدا هاتیە خویاکرن، دیسا چاوانیا نەمانا یان لاوازبوونا جۆرەکی و ل شوونا وی جۆرەکی دی پەیدابوویە، یان هەر وی وەرارکریە و جۆر و شێوەیەکی دی ب خوەڤە گرتیە.

پشکا دویێ

ب ڕەنگەکێ گشتی بەحسێ شاعرێن کلاسیکیێن کورد ـ یێن کرمانجیا ژووری ـ وەکو چوونە ژوورا بابەتی کو ئەو بووینە پێشەنگێن شعرا کوردی، پاشان بەحس ل شاعرێن وێ قۆناغێ ژ (1850ـ 1898)ز هاتیەکرن، پاشان ب گشتی چاوانیا سەرهلدان و پەیدابوونا جۆرێن ئەدەبی د ناڤ کورداندا وەکو (چیرۆك، پەخشان، گۆتار ...هتد) هاتیە خویاکرن، کو ل ڤێ دیرۆکێ ل سەر دەستێ مەلا مەحموودێ بایەزیدی و بۆ جارا ئێکێ د دیرۆکا کورداندا ئەڤان جۆران سەرهلدان و پاشان هێدی هێدی و ل قۆناغێن د دووڤڕا وەرارکرن و پێشداچوون.

پشکا سێیێ

ئەڤ پشکە هەر ژ سەردەمێ دەرکەڤتنا ڕۆژناما ئێکێ یا کوردی ـ کوردستان ـ ل سالا (1898)ز ل قاهیرە دەرکەڤتی دەستپێدکت، هەتا کو ب دووماهی هاتنا شۆرەشا شێخ سەعیدێ پیران ل سالا (1925)ز کو د ڤێ قۆناغێدا گوهۆڕینێن بنگەهین د ناڤ چڤاکێ کوردیدا ژ هەمی ئالیانڤە پەیدابووینە، دیسا چاپخانا کوردی هاتیە دانان و ڕۆژنامە و کۆڤارێن کوردی دەرکەڤتن، ل ئالیێ دی بەحسێ پەیدابوونا شعرا نوویا کوردی و سەرهلدانا جۆرێن نوو یێن ئەدەبیە، ب تایبەتی شانۆنامەیا کوردی کو بۆ جارا ئێکی شعرا نوو و شانۆنامە د ناڤ ئەدەبیاتێن کرمانجیا ژووریدا دەستپێکرینە.

ل دووماهیێ ژی ئەو ئەنجامێن ئەم د ڤێ ڤەکۆلینێدا گەهشتینێ هاتینە دەستنیشانکرن، پاشان لیستا ژێدەران و پوختەیێ ناڤەڕۆکا ڤەکۆلینێ ب زمانێ کوردی و عەرەبی و ئنگلیزی هاتیە نڤیسین، ل گەل پاشبەندێ وێنە و دەستەتان.

هەولێرنامەی کورد

هەواڵنامەی کتێب

دەرازینك

ڕەوشا كوردستانێ یا (سیاسی، جڤاكی، ڕەوشەنبیری) د ناڤبەرا سالێن(1850-1925)دا

میرگەهێن كوردی

ل سالا (1515) زایینی میرێن كوردان پەیمانەك ل گەل سولتان سەلیمێ ئێكێ یێ ئوسمانی مۆركر، كو ئۆتۆنۆمیا كوردستانێ ل بەرانبەر ئێكەتیا سەربازی دژی ئیمپراتوریەتا شیعیا ئیرانی ب فەرمی قەبوولكرن. ئەڤێ ڕێككەڤتنا كورد و توركان سەردەمەكی ئاشتییێ ئینا كوردستانێ كو نێزیكی سێسەد سالان ڤەكێشا. د ڤی سەردەمیدا هەر چەندە كوردستان ب (17) میرگەهان و هەژمارەكا زۆرا دەڤەرێن فیودالێن میراتگری پارڤەكر. لێ كورد هێشتا د سەربخوەبوون، ژ بەر كو ئەوان ب خوە كاروبار و شیان شارستانیا خوە پێشڤەبن و كەلتووری نەتەوەیی و دەولەمەندیا خوە ب زمانێ خوە دەربڕن[1].

ل ڤێرێ گرنگە بەری بچنە د ناڤ ڤەكۆلینا خوەدا ئاورەكێ ل ڕەوشا كوردستانێ ژ ئالیێ (سیاسی، جڤاكی و ڕەوشەنبیری)ڤە بدن، داكو ئەڤ چەندە بۆ مە ببتە ڕێخوەشكەر و دەرگەهەك بۆ چوونا ناڤ بابەتی ڤەكۆلینێ.

---

(1) فیلیپ كرینبروك و كریستیەن ئالیسۆن، كولتوور و ناسنامەی كورد، بپ22.

هەکە ئەم ئاورەکا بچووک ژی ل دیرۆکا کوردان بدن، بۆ مە دێ خویابت کو مەزن و رێبەرێن کوردان هەتا چ رادە ب تنێ ل بەر بەرژەوەندیا خوە بوون، هزرێن نەتەوەیی و ئاڤاکرنا دەولەتێ و کوردستانەکا سەربخوە درەنگ د ناڤ کورداندا سەرهلدان، دیسا وان نەشیان بۆ خوە مفای ژ وان دەرفەتێن دیرۆکیێن بۆ هلدکەڤتن وەربگرن. ژ ئالیەکێ دیڤە، د دووربین نەبوون کو پێشهاتان بخوونن و بشێن سەرەدەریێ ب شێوەکی سەردەمیانە ل گەل دوژمنێن خوە بکن، کو ب حوکمێ ژیواری و ل بن هندەك گڤاشتنانڤە ئەو دژمن دانپێدانێ ب مافێن کوردان بکن و کورد ژی ببنە خودان دەولەت.

ژ ئالیەکی دی، داگیرکەرێن رۆژئاڤایی ب تایبەتی فرەنسا و بریتانیا رۆلەکی سەرەکی د دەولەتنەبوونا کورداندا هەبوو، ب بهانەیا بەرەڤانیکرن ژ مافێن فەلەیێن ل کوردستانێ دژین و پاراستنا بەرژەوەندیێن خوە یێن تایبەتێن کۆلەداریێ و بندەستکرنا گەلان و پاراستنا دەولەتا ئۆسمانی. ئەڤە و چەندین فاکتەرێن دی، بوونە ئەگەر کو کورد بندەست بمینن و وەلاتێ وان پارچەببت. نوکە ژی بۆ پتر زانینا رەوشا کوردستانێ دێ ب کورتی پێداچوونەکێ ل دۆر گرنگترین میرگەهێن کوردی و میر و حوکمداریا وان ژ چەندین ئالیانڤە کن.

سولتان سەلیمێ ئێکێ

میرگەها بەهدینان

حوکمداریا ڤێ میرگەهێ نێزیکی (650) سالان ڤەکێشا، مێژوویەکا ڕاستەقینە بۆ دانانا وێ نینە، لێ ل دووڤ ژێدەرێن مێژووی ل سەدسالا (13) زایینی هاتیە دانان[1]. ل دەوروبەرێن سالا 1262ز میر بەهائەدین بوویە میرێ ئامێدیێ کو دبتە میرێ ئێکێ یێ ئامێدیێ، ل دەمێ حوکمداریا وی میرگەهـ د تەناهی و خوەشییێدا دژیا، ژ بەر ڕەوشت و سالۆخەتێن وی یێن باش و سیاسەتا وی یا ڕاستەقینە[2].

ل سالا (1808)ز میرگەهـ کەڤتە د هەڤرکییێن ناڤخوەییدا و کەڤتە د بن حوکمێ ویلایەتا مووسلدا، لێ زبیر پاشای شیا وێ قورتال بکت[3]. ژ سالا (1808-1825)زایینی زبیر پاشای حوکم ل میرگەهێ کریە کو شیا ب زیرەکی و ژیریا خوە دوژمنان ژێ دوور بێخت[4]. ئیسماعیل پاشا کوڕێ محەمەد تەیار پاشا (1836-1842)ز ب ناڤـ و دەنگترین میرێ بەهدینان و دووماهی میرێ وێ بوو.

ل سالا (1842)ز، لەشکەرێ ئوسمانیان گەهشتە باژێرێ ئامێدیێ و خستە د بن حوکمێ خوەڤە، هۆسا حوکمێ ناڤەندی یێ ئوسمانیا زڤڕی بەهدینان و حوکمێ میرگەهێ ب دووماهی هات ب ڤێ ئاوایی ئامێدی و ئاکرێ ب مووسلڤە هاتنەگرێدان، پاشان ل سالا (1848)ز ئامێدیێ ب هەکارێڤە هاتە گرێدان[5].

---

(1) د. کامیران عبدالصمد، بهدینان فی اواخر العهد العثمانی، ص41.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ42.

(3) د. عبدالله العلیاوی، کوردستان فی عهد الدولة العثمانیة من 1851ـ 1914، ص40.

(4) جلیلی جلیل و اخرون، الحرکه الکوردیه فی العصر الحدیث، ص 13.

(5) د. کامیران عبدالصمد، ژێدەرێ بەرێ، بپ48.

میرگەها بۆتان

ل هەمی کوردستانێ بۆتانی ب زیرەکی و قەهرەمانی و خوەگوریکرنیێ، ژ بۆ سەرفرازییێ ب ناڤ و دەنگن. هەروەسا د ڕێکخستنێن لـەشکەری و سوواریا هەسپاندا فێرسن، ل دەمێ شەرێ وان و نەیاران، هەمی پێکڤە ل بەر ڕادبوون هەتا دشکاندن. ب ڤان سالۆخەتان ب سەر هەمی هەڤالێن خوە ل کوردستانێ دکەڤن[1].

ڕەوشت و تیتالێن ڕەوشەنبیری و نەتەوەیی یێن گەلێ کورد گەلـەك ب هێزبوون، ب تایبەتی ل سەردەمێ میرگەها بۆتان. باژێرێ جزیرێ پایتەختێ وێ بوو، بنەمالا میران ژ هۆزا عەزیزان حوکم ل بۆتان دکر، میرگەه د چەرخێن (17–18) زایینیدا د داکەڤتن و پاشکەڤتنێدا بوو. لێ ل دەستپێکا سەدسالا (19)ز جارەکا دی شیا خوە ڕاگرت، پشتی بەدرخان بەگێ ل سالا(1821)ز حوکمداری ل میرگەهێ کری[2]. کو دئێتە هەژمارتن ب ناڤ و دەنگترین میرێن بۆتان، یێ کو هەر ل دەستپێکێ حەزا سەرخوەبوون و ڕزگاریا کوردستانێ هەبوو، چونکو ئارمانجا وی پێکئینانا دەولـەتەکا کوردی بوو، ئەوی دخواست میر و سەرۆك هۆزێن کوردان بکتە ئێك، لـەوما قولپا پیرۆز پێکئینا[3].

بەدرخان بەگێ دەست ب هاندانا ئالییێ بیناسازی و ئاڤاکرنا کارگەهان، ژ بۆ چێکرنا چەکی و باروودێ کر[4]. هەروەسا ل سالا (1842)ز دراڤ چێکر[5]. دیسا وی

(1) الامیر شرفخان البدلیسی، شرفنامە، ص270.

(2) جلیلی خلیل و اخرون، ژێدەرێ بەرێ، بپ13.

(3) د. عبداللە العلیاوی، ژێدەرێ بەرێ، بپ41.

(4) هەر ئەو ژێدەر، بپ44.

(5) هەر ئەو ژێدەر، بپ45.

مژوولبوونا دەولـەتا ئۆسمانی ب شەڕێن ناڤخوەڤە ل گەل لـەشکەرێ مسرێ ب دەرفەت زانی، لـەو دەست ب بەرفرەهکرنا دەستهلاتا خوە و ڕزگاریا کوردستانێ کر کو ژ بۆتان هەتا موکریان ڤەگرت[تر]. ژ بەر ڤێ یەکێ هەر ژ سالا (1842)ز دەولـەتا ئۆسمانی دەست ب ژناڤبرنا میرگەها بۆتان د چەند قوناغاندا کر[یر].

ل سالا (1847)ز حوکمێ میرگەها بۆتان ب دووماهی هات، پشتی ئیزدین شێر خیانەت ل میری کری و ل دەمێ شەری باژێرێ جزیرێ دایە دەست ئۆسمانیان و میری خوە ل کەلها ئارۆخێ حەشار دای، پاشان ژ نەچاری خوە دایە دەستێ لـەشکەرێ ئۆسمانی[سم].

میرگەها بابان

دەستپێکا دانانا ڤێ میرگەهێ دزڤرتە سەدسالا (16)ێ زایینی کۆ میر بیربوداق ب دانەرێ وێ یێ کو ب ناسناڤێ (بەبە- بابا) هاتیە ناسکرن.[شم] د مێژوویا ڤێ میرگەهێدا هەڤرکیا بنەمالێ هەبوو کو بوویە ئەگەرێ کەڤتنا ڤێ میرگەهێ. ب ناڤ و دەنگترین میرێن وێ د سەدسالا (16)ێدا، عەبدولرحمان پاشا کوڕێ مەحموود پاشای بوو، گەلـەکی بیرتیژ و ئاقلـمەندبوو، حەزێن نەتەوەیی ل نك د ديباربوون و دخواست دەولـەتەکا نەتەوەیی پێك بینت، لێ هەڤرکیا د بنەمالێدا ڕێ نەدایێ کۆ ئارمانجا خوە بجهـ بینت[ه].

---

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ46.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ47

(4) هەر ئەو ژێدەر، بپ50.

(5) هەر ئەو ژێدەر، بپ51.

پشتی ل سالا (1813)ز عەبدولرحمان پاشا مری، کورێ وی یێ مەزن مەحموود پاشا بوو میر ل سەر میرگەها بابان، ئەوی نەشیا پاراستنا میرگەهێ ژ مایتێکرنا ئیرانێ و بەغدا یا ئێکسەر بکت. هەروەسا ل دووماهیا حوکمێ وی بزاڤێن کولۆنیالیزما ئنگلیزی ل ئیراقێ و ئیرانێ زێدەبوون، د ناڤەراستا سەدسالا (19)ێدا میرگەه لاواز بوو، پاشی ب تمامی ژناڤچوو[1]*.

میرگەها هەکاری

ئێك ژ میرگەهێن کوردی یێن دێرینە کو هەر ژ سەدسالا (16)ز هەبوو، میرگەه دکەڤتە ژێریا گۆلا وانێ و باژێرێ جۆلەمێرگێ پایتەختێ وێ بوو. میرگەه ژ ئێککگرتنا چەند هۆزان(عەشیران) پێکدهات، ئەرمەنی و ئاشۆری ژی ل گەل دژیان. ل دەستپێکا سەدسالا (19)ز حوکمەتا ئیرانێ هندەك هۆز هانددان کو دژی میرگەهێ ڕاوەستن و چەندین ئاریشە بۆ پەیداکرن، د ئەنجامدا میر مستەفا پاشا نەچاربوو، دانپێدانێ ب حوکمێ ئیرانێ ل سەر میرگەهێ بکت[2].

ژیانا سیاسی یا دەڤەرێن د ناڤبەرا گۆلێن وانێ و ئۆرمیێ دا، ب ڕەنگەکێ پراکتیکی د دەستێ میرێن هەکاریان دا بوو[3]. دەستهلاتا میرێن هەکاریان ل دەستپێکا سەدسالا (19)ز، ب ڕەنگەکی پێشچاڤ بەرفرهبوو، پشتی لەشکەرێ تورکی هندەك هێرش کرینە سەر هۆزێن کوردی ل دەڤەرا هەکارێ کو بووینە ئەگەرێ لاوازیا وان، میرێ هەکارێ

(1) جلیلی جلیل و اخرون ، ژێدەرێ بەرێ، بپ12.

* بۆ پتر پێزانینان ل سەر ڤێ میرگەهێ بنێرە پەرتووکا (قیام النظام الاماراتي في کردستان و سقوطه) د. سعید بشیر اسکندر، بپ117.

(2) د. عبدالله العلیاوی، ژێدەرێ بەرێ، بپ48.

(3) جلیلي جلیل، من تاریخ الامارات في الامبراطوریة العثمانیة، ص 71.

ئەڤ چەندە ب دەرفەت دیت و ئەو هۆز ژی کرنە دبن رِکێبا حوکمێ خوەڤە، هەتا شیا دەڤەرا موکسێ هەمییێ ژی ڤەگرت[1].

ل سالا (1849)ز میرگەهـ ژناڤچوو، پشتی ئۆسمانیان هێرش کریە میرگەهێ و میر نوراللە نەچاربووی دەڤەرێ بجهـ بهێلت و بەر ب ئیرانێ بچت[2].

میرگەها سۆران

ئەڤ میرگەهە ژ میرگەهێن میراتگەرێن کوردی یێن کەڤنە، دەمێ سولتان سەلیم هاتی یا ئاڤابوو[3]. د دەستهلاتی و هەڤرِکییێدا داخوازا هاریکارییێ ژ میرێ بابان دکر، دەستەیەکا دی بەر ب میرێ بەهدینان دهاتن. ل سالا (1787)ز راوەندۆز ببوو بنگەهێ میرگەها سۆران. ل دەستپێکا سەدسالا (19)ێ شەرِێن ناڤخوەیی ب سەر میرگەهێ داگرت[4].

ب ناڤ و دەنگترین میرێن وێ د سەدسالا (19)ز، محەمەد پاشایێ کۆرە بوو، ئەوێ ل سالا (1813)ز حوکم کری. ناسناڤێ پاشاتیێ ژ ئالیێ والیێ بەغداڤە پێ هاتیەدان، دەمێ دەستهلات وەرگرتی، دەست ب هێزکرنا میرگەها خوە کر. گرنگترین کارێن وی یێن مەزن و کاریگەر پێکئینانا چەند لیژنەکا بۆ برێڤەبرنا کار و بارێن میرگەهێ بوو، هەروەسا لەشکەرەکێ مەزن ئاڤاکر و کارگەها چێکرنا چەکی و دورستکرنا پارەیی دانا[5].

---

(1) جلیلي جلیل واخرون، ژێدەرێ بەرێ، بپ14.

(2) د. عبداللە العلیاوی، ژێدەرێ بەرێ، بپ49.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ35.

(4) جلیلي جلیل و اخرون، ژێدەرێ بەرێ، بپ14.

(5) د. عبداللە العلیان، ژێدەرێ بەرێ، بپ36-37.

هەواڵنامەی کتێب

بزاڤـ و شۆرەشێن کوردی
یێن ل نیڤا دوییێ ژ سەدسالا (19)ێ و دەستپێکا سەدسالا (20)ێ زایینی

سیاسەتا ناڤەندی ئەوا (الباب العالي) ل نیڤا ئێکێ ژ سەدسالا (19)ز، بەرانبەری کوردان گرتیەبەر، بوو ئەگەرێ پەیدابوونا چەندین بزاڤـ و سەرهلدانان د ناڤـ میرگەهێن کوردیدا، لێ ژ نەرێکخستن و کێم دووربینیا سەرکردێن کوردان د سیاسەتێدا ل وی دەمی و لاوازیا چەکی و نەبوونا پشتەڤانیا ژ دەرڤە، هەروەسا هەڤکاری نەکرنا کوردان ب خوە ل گەل ئێکدو و خیانەتکاریا د ناڤـ واندا، ئەگەرێن سەرەکی بوون کو ئەڤـ بزاڤە ب سەرنەکەڤن و هێشتا د زکماکدا ژناڤـ بچن.

بزاڤا ئێزدین شێر (1853ـ 1885)ز

ئەڤێ بزاڤێ ل دەمێ مژوولبوونا (الباب العالی) ب شەرێ دژی رووسان دەستپێکر، چریسکێن وێ یێن ئێکێ ل دەڤەرا هەکارێ و بۆتان هلبوون، پاشان ئێزدین شێر بەدلیس و مووسل هەردو ستاندن و شیا دەڤەرا د ناڤبەرا وانێ و هەتا بەغدا بێختە د بن کۆنتڕۆلا حوکمێ خوەدا، نەستۆریان ژی ل گەل لەشکەرێ وی پشکداریکرن[1]. هەروەسا فلە و ئێزدیان گەلەك هاریکاریا شۆرەشێ کر، ئێزدیێن شنگالێ گەهشتنە شۆرەشێ و

---

(1) باسیلي نیکیتین، الکرد دراسة سوسیولوجیة و تاریخیة، ص283.

ڕۆلەکێ مەزن ب سەرداگرتنا مووسل و ڕزگارکرنا سێرتێ و ب دەستڤەئینانا پێنج تۆپان هەبوو[تر].

کوڕێن بەدرخان بەگێ ئەوێن (الباب العالی) هنارتینە کوردستانێ و دەستهلات و پارەکی مەزن دایێ، کو هێزەکێ بۆ بەرژەوەندیا (الباب العالی) دروست بکن، وان مفا ژ ڤێ چەندێ دیت و شیان لەشکەرەکێ مەزن ژ کوردان پێك بینن و پاشان گەهشتنە ئەڤێ بزاڤێ.[یر]

نەریکخستنا بزاڤێ ئەگەرێ سەرەکیێ شکەستنا وێ بوو، هەروەسا ئوسمانیان هێزەکا مەزن ب سەرکردایەتیا والیێ بەغدا و مووسل هنارتبوو جزیرێ، سەرەڕای قایلکرنا هێزەکا مەزن یا ئێزدیان ب سەرۆکاتیا حسێن بەگێ کو ژ (1000) سوواران پێکدهات و شیان زاخۆ بستینن، پشتی شەرەکێ دژوار جزیرێ ژی هاتە ستاندن و ئێزدین شێر و برایێ خوە ڕەڤینە ناڤ چیا[سم].

پاشان دان و ستاندنا د ناڤبەرا ئێزدین شێر و هنارتیێ بریتانیان دا دەستپێکر، ئەوێ ژ ئالیێ خوەڤە شیای هندەك سەرۆك عەشیران ب پارەی بکڕت، ئەوێن شەر ل گەل ئێزدین شێر دژی ئوسمانیان ڕەتکری. ژ ئەگەرێ ڤێ یەکێ ئێزدین شێر دان و ستاندنان ل گەل ئوسمانیان کرن، پشتی ب سۆزێن ئنگلیزی هاتیە خاپاندن، کرە د زیندانێدا[شم]، پاشان ل سێدارەدان[ھ].

---

(1) د. عبدالله العلیاوی، ژێدەرێ بەرێ، بپ81.
(2) جلیلي جلیل، ژێدەرێ بەرێ، بپ 153.
(3) د. عبدالله العلیاوی، ژێدەرێ بەرێ، بپ84.
(4) جیرارد جالدیان، المأساة الكوردیة، بپ50.
(5) د. عبدالله العلیاوی، ژێدەرێ بەرێ، بپ84.

بزاڤا شێخ عوبەیدوللاهێ نەهری (1880)ز

ئەڤێ بزاڤێ ب سەرۆکاتیا شێخ عوبەیدولـلاهی ل باژێرێ شەمدینان دەستپێکر، داخوازا سەرخوەبوونا هەمی کوردستانا دکەڤتە ل ژێر دەستهلاتا تورکان دکر. ل دەستپێکێ لـەشکەرێ شێخی سەرکەڤتن ب دەستخوەڤە ئینا، لێ ڕوو ب ڕوو بوونا وان ل وی دەمی ل گەل لـەشکەرێ ئیرانێ و شەرێن خوینەلۆییێن د ناڤبەرا وان دا چێبووین، بوونە ئەگەرێ شکەستنا شێخی[1].

ئەڤە بزاڤەکا گرنگبوو، ئارمانجا وێ سەرخوەبوونا کوردستانێ بوو، هەروەسا ل ناڤـ ئاخا ئیرانێ دەستپێکر[2]. ئارمانجا شێخ عوبەیدولـلاهی دانانا دەولـەتەکا کوردی یا ئێکگرتی بوو، بزاڤکرن دۆزا کوردی ژ چارچۆڤێ هەرێماتییێ بەر ب چارچۆڤەکی فرەهتر ببت، بەرێخوەدانا وی یا نەتەوەیی بوو، ژ بەر کو وی ب وەکهەڤی بەرێخوە ددا گەلێ کورد ل هەردو دەولـەتان یا (ئیرانی، ئوسمانی). کۆنگرەیێ سەرۆك هۆزێن کوردان ل سالا (1880)ز، ل نەهرێ بەست و تەڤگەرا کورد پێکئینا.[3]

لـەشکەرێ شێخی مهاباد ستاند، لێ ل شوونا بچن تەبرێزێ بگرن، هێزێن وی مانە بکارێن دزی و شەلاندنێڤە. شاهێ ئیرانێ شیا سولـتانێ ئوسمانی قایل بکت کو بەرهنگاریا کوردەکی ب ڤی ڕەنگی گەفە ل سەر هەردو دەولـەتان، نەکو ئیرانێ ب تنێ، پشتی شێخ عوبەیدولـلاهی خوە پێچارە دیتی کو نەشێت ل بەرسینگێ هەردو دەولـەتان ڕاوەستت،

(1) د. بلـەج شیرگوە، القضیة الکردیة، ص58.

(2) باسیلي نیکیتین، ژێدەرێ بەرێ، بپ283.

(3) د. عبدالله العلیان، ژێدەرێ بەرێ، بپ134.

نەچاربوو خوە ژ ئیرانێ ڤەکێشت، پاشی هاتە گرتن[1].د دووڤدا سەرگۆنی باژێرێ مەدینێ کر، و ل وێرێ چوو بەردولۆڤانیا خودێ مەزن[2].

بزاڤا بەدرخانیان یا دویێ ل سالا (1889)ز

ئەمین عالی بەدرخان و مدحەت بەگ ئەڤ بزاڤە برێڤەبرن، هەردویان شیا ب دزیڤە خوە ژ ستەمبۆلێ بگەهیننە باژێرێ تەرابزوونێ، ل وێرێ بزاڤکرن پەیوەندییێ ب سەرۆک عەشیرێن کوردان بکن، ل دەمێ گەهشتنا وان بۆ جهێ دەستنیشانکری، ژنشکەکیڤە هەردو میر ل گەل هێزێن خوە ڕاسەری هێزێن ئوسمانیان هاتن، شەرەك د ناڤبەرا هەردو ئالیاندا ڕوودا، پاشان هێزا کوردان خوە ڤەکێشا چیا، دەمێ هەردو میران زانی کو هێزەکا دی یا حوکمەتێ یا ل پەی وان دئێت و ژ وان ڤەنابت، و هێزێن تورکان ل هەمی ڕێیان د بەلاڤکرینە، نەچاربوون خوە بدنە دەست ئوسمانیان، ب ڤێ چەندێ ژی ئەڤ بزاڤە بێ سەرکەڤتن ب دووماهی هات[3].

شۆڕەشا دێرسمێ

شۆڕەشا دێرسمێ، بەری شەرێ (قرم) د ناڤبەرا ئوسمانیان و ڕووساندا دەستپێ بکت، حوکمەتا تورکی هێزەکا لەشکەری هنارتە سەر کوردێن دێرسمێ، وێ هێزێ ب هۆڤانە ڕەفتار ل گەل خەلکێ دێرسمێ کر، دلۆڤانی ب کەسێ نەبر، هەروەسا گەلەك ژ خەلکێ

(1) جیراد جالدیان، ژێدەرێ بەرێ، بپ51.

(2) د. بلەج شیرکوە، هەر ئەو ژێدەر، بپ58.

(3) د. عبداللە العلیان، ژێدەرێ بەرێ، بپ106–107–108. بۆ پتر پێزانین ل سەر ڤێ بزاڤێ بنێڕە پەرتووکا (القضیة الکردیة، بپ 59 - 60) یا د. بلەج شیرگوە.

کوردستانێ وەکو کۆلـە (ئێخسیر) هنارتنە ستەمبۆلێ، هێزا تورکی ب هۆڤانە تۆلا خوە ژ سەرۆك هۆزێن کوردان ڤەکر و گەلەك ژ وان ب سیدارێڤە کرن، هندەکان ژی ئاگر بەردایێ. عەلی بەگ کورێ حسێن بەگێ نەشیا هێزا خوە بەرانبەر یا تورکان رێکبێخت، لـەوما پاشڤە زڤری ناڤ چیا دا خوە ل بەر لـەشکەرێ ئوسمانی بەرزە بکت، پاشان شیا دەربێن مەزن ل لـەشکەرێ تورکی بدت و زیانێن مەزن بگەهینتێ و نەچار بکت پاشدا بزڤرِت و هێزا خوە یا سەرەکی ژ دێرسمێ ڤەکێشت[1].

ل چریا پێشین ژ سالا (1878)ز، جێگرێ قونسلێ بریتانی بیلیۆتی ل تەرابزوونێ ل دۆر شەرێ دێرسمێ دبێژت: ((بەری چار حەفتیێن بۆری، هێزێن کوردان ب سەرۆکاتیا ئەحمەد پاشایێ کورد هێرشەك ب شەڤێ برە سەر هێزەکا تورکی یا پاشکەڤتی ژ ئەرزنجانێ، کو ژ سێ یان چار بەتەلیۆنان پێکهاتی بوو، ئەڤ کتیبە یا کو ژ (300) کەسان نەبۆرت ئێخسیر بوو، کوردان سێ تۆپ و برِەکە مەزن ژ چەکی و فیشەك و خوارنێ ژ سەربازگەهێ هەمی ل گەل خوە برنە چیایی))[2].

ئێك ژ سالۆخەتێن شۆرەشا دێرسمێ، سیمایەکێ جەماوەری هەبوو، خەلکێ دێرسمێ هەمیان ژن و مێر و

(1) جلیلي جلیل و اخرون، ژێدەرێ بەری، بپ26.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ2.

بچووك و مەزنان پشكداری د شەریٚ دژی توركاندا كرن، هەتا كو ئیٚك ژ ئەفسەریٚن توركان ئاماژە ب ڤیٚ یەكیٚ دایی و گۆتی، زەلام و ژنان مل ب ملیٚ ئیٚكدوڤە شەرەكیٚ قەهرەمانانە دكرن(1).

بزاڤا براهیم پاشاییٚ مللی

براهیم پاشایی دەستهلاتەكا مەزن د ناڤ عەشیرەتیٚن كورد و عەرەباندا هەبوو، بنگەهیٚ وی ل باژیٚریٚ ویٚران شەهریٚ بوو، خەلكی پتر ژ سولتانی رێز لیٚ دگرت، باج ل شوونا دەولەتا ئوسمانی ددانە وی. ل دەڤەرا وی خەلك ب تەناهی و سلامەتی دژیا، شیا سولتان عەبدولحەمید ب نك خوەڤە بكیٚشت، چونكو گەلەكی زیرەك بوو، هەروەسا گەهشتە رێزیٚن سواریٚن حەمیٚدی و ناسناڤیٚ میریٚ میران پیٚ هاتەدان، دەمیٚ كوشتاریٚن ئەرمەنیان روودان رەتكر كو پشكدارییٚ تیٚدا بكت، لیٚ ب هزاران خەلك دەربازكرن. ناكۆكی د ناڤبەرا وی و دەستهلاتا ئوسمانیدا چیٚبوو، دەمیٚ رەتكری بچتە یەمەنیٚ شەری بكت.

یبراهیم پاشا ییٚ ملی

پاشان د ناڤبەرا سالیٚن (1901-1904)زایینیدا، شۆرەشا خوە راگەهاند،

(1) جليلي جليل و اخرون، ژیٚدەریٚ بەریٚ، بپ2.

و ل سالێن (1906–1907)ز، براهیم پاشایی شیا حوکمی ل دەڤەرێن حەلەب و مێردین و ئۆرفایێ بکت (1). پشتی براهیم پاشا ژ دیمەشقێ زڤری، حوکمەتا (اتحاد)یان دەست ب هێرشا سەر باژێرێ ویران شەهرێ کربوو، پشتی شەرەکێ دژوار، شیان باژێری بستینن و تاوانێن مەزن ئەنجامدان. دەمێ براهیم پاشا گەهشتی، شیا باژێری ژ دەست وان بینتەدەرێ، لێ لەشکەرێ بۆشێ ئوسمانیان خودان چەکەکێ ب هێزبوو، زێدەباری لەشکەرێ براهیم پاشایی بریڤە وەستیابوو، لەوما جارەکا دی "اتحاد"یان باژێر ستاندەڤە و دووریێچا وی کر، نەچاربوو بەرێخوە بدتە چیایێ عەبدولعەزیز و ل وێرێ چوو بەر دلۆڤانیا خودێ مەزن، پشتی مرنا وی (اتحاد)یان ل باژێرێ ویران شەهرێ دەست ب کوشتن و دزی و تالانکرنێ کر، ب ڤی ئاوایی سەردەمێ ڤی سەرکردەیی ب دووماهی هات(2).

بزاڤا بەدرخانیان ل سالا (1879)ز

ل سالا (1877)ز شەری د ناڤبەرا ئوسمانیان و ڕووسان دا ڕوودا، "باب العالي" گەلەك خوەبەخش"متطوع" ژ کوردستانێ ئینان و پشکەك ژ سەرکردایەتیا وان دا کورێن میر بەدرخانی. ڤان سەرکردان (حسین کنعان پاشا و ئوسمان پاشا) ئەڤ چەندە ب دەرفەتەکا زێرین دیت، و ل گەل ئەفسەر و بەرپرسێن ل ژێر دەستهلاتا وان ڕێککەڤتن و بڕیاردان بزڤرنە کوردستانێ. ل سالا (1879)ز، هەردو هاتنە کوردستانێ و ب نهێنیڤە چوونە د باژێرێ جزیرێدا و ژنشکەکیڤە دەست ب سەر هەمی کار و باراندا گرتن و

(1) د. عبدالله العلیاوی، ژێدەرێ بەرێ، بپ 253–254.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ255. بۆ پتر پێزانینان ل دۆر بابەتی بنێرە پەرتووکێن (الحركة الكردية في العصر الحديث ص56–57) یا جلیلی جلیل و (کردستان و الكرد وطن مقسم وامة بلا دولة، ص62) یا جواد ملا.

ئێکسەر سەرخوەبوونا کوردستانێ ڕاگەهاند[1]. دەستهلاتا وان گەهشتە جۆلەمێرك و زاخۆ و ئامێدیێ و مێردینێ و مدیات و نسیبینێ و مێرگەهەکا مەزن ڕاگەهاندن و میر ئوسمان بوو میرێ وێ و ناڤێ وی ل سەر مینبەران ل ڕۆژێن ئەینی ل شوونا یێ سولتانی دهاتە خواندن.

پشتی شکەستنا ئوسمانیان و بەلاڤبوونا دەستهلاتا میر ئوسمان، سولتانی سیاسەتەکا نەرم ل گەل وان بکار ئینا، ب ڤێ چەندێ هەردو چوونە دان و ستاندنان ل گەل تورکان ل سەر مەرجێن پێکهاتنێ و بجهئینانا داخوازیێن کوردان. هۆسا پشتی چەندین کۆمبوونان و هەر جارێ جهێ کۆمبوونێ دهاتە گوهارتن، هەتا جارەکێ تورکان ب دەرفەت دیتی، هەردو میر ب زێرەڤانڤە ئێخسیرکرین و هنارتینە ستەمبولێ وکرنە د زیندانێڤە. سولتانی دڤیا وان سێدارە بدت، لێ ژ دەستپێکرنا شۆرەشەکێ دترسیا، لەوما بۆ دەمەکی هێلانە دزیندانێدا، پاشان بەردان، لێ ب مەرجەکێ ل ستەمبۆلێ بمینن[2].

حسێن کنعان

(1) د. بلەج شیرگوە، ژێدەرێ بەرێ، بپ57.
(2) د. بلەج شیرگوە، ژێدەرێ بەرێ ، بپ 58–60.

سەرهلدانا بەدلیسێ

ئەڤ شۆرەشە ب رێبەریا مەلا سەلیم ل باژێرێ بەدلیسێ ل سالا (1913)ز دەستپێکر[1]. ژ بۆ ڤێ سەرهلدانێ مەلا سەلیم ب نهێنی پەیوەندی ب ئەرمەنانیان کر، رێککەڤتن ل سەر رەنگێ کاری و دانانا قولپا کوردی ـ ئەرمەنی، ئەوی چاڤ ب سەرۆکێن وانا ل مووش و بەدلیسێ کەڤت و گەهشتنە وێ یەکێ کو دەڤەر ژ ئالیێ هەردویانڤە بتە برێڤەبرن.

شەرێ د ناڤبەرا هەردو ئالیاندا دەستپێکر، کورد تێدا ب سەرکەڤتن، پاشان هێرشکرنە باژێرێ بەدلیسێ و ستاندن، کورد ب چو کارێن خراب و دزیان رانەبوون و نەخوەشی ژی نەگەهاندە ئەرمەنانیان، لەشکەرێ تورکان جارەکا دی بەدلیس زڤراندەڤە و (اتحاد)یان چەند سەرۆکێن کوردان ل رۆژا 1914/5/7ز ل سێدارەدان و مەلا سەلیم ژی بەر ب قونسلخانەیا رووسان ڤە چوو[2]، ما ل وێرێ هەتا جەنگا ئێکێ یا جیهانی دەسپێکری، ئوسمانیان هێرش کرە سەر قونسلخانەیا رووسی و مەلا سەلیم ژێ ئینادەر و د جهدا کوشت[3]. ژ گرنگترین ئەگەرێن سەرنەکەڤتنا ڤێ سەرهلدانێ ئەو بوو، مەلا سەلیم ژڤانێ دەستپێکرنا وێ ب هەیڤەکێ پێشڤەئینا، هەروەسا نەپشکداریا باژێرێن دی یێن کوردان د ڤێ سەرهلدانێدا، و نەهەڤسەنگیا هەردو هێزێن شەرکەر و پشکداریا هندەك هۆزێن کوردان ل گەل هێزێن ئیحسان پاشایی دژی سەرهلدانی[4]*.

---

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ61.

(2) د. عبدالله العلیاوی، ژێدەرێ بەرێ، بپ59–260.

(3) محەمەد ئەمین زەکی بەگ، خولاصەیەکی تاریخی کورد و کوردستان، بپ184.

(4) د. عبدالله العلیاوی، ژێدەرێ بەرێ، بپ260.

شۆرەشا شێخ سەعیدێ پیران

ل سالا (1925)ز دەستپێکر، شێخ سەعید ل ناڤـ کوردان خودان دەستهلاتەکا مەزن و ب هێزبوو، شۆرەشا وی وەکو دیار زڤراندنا کارکرن ب شەریعەتێ ئیسلامێ بوو، ئەوا ئەتاتۆرکی دایە ئالیەکێ، لێ د ڕاستیدا مەرەما وی دانانا دەولـەتا کوردی بوو. ل وی دەمی پەیوەندیێن عەشیرەتێن کوردان و سولتانێ ئوسمانی ژ بەر نەمانا خیلافەتێ ل سالا (1924)ز هاتبوونە برین، لـەوما زمانێ کوردی ژی هاتبوو بەربەندکرن و سیستەمێ هۆزەکی و دەرەبەگایەتیێ هاتبوونە ژناڤبرن[*].

دەمێ شۆرەشێ دەستپێکری، حوکمەتێ لـەشکەرەك ژ (10000) هزار کەسان ل گەل (23) بالـەفڕان بەرهەڤکرن و هێرشکرە سەر هێزێن شێخ سەعیدی. شکەستنا هێزێن کوردان ل ئامەدێ د شەریدا خالا وەرچەرخانێ بوو، لـەوما شۆرەشگێر نەچاربوون ژ باژێران دەرکەڤن و بەر ب ژۆریا ڕۆژهلاتێ وەلاتیڤە بچن و هندەك سەرۆك عەشیران خوە گەهاندە ئیرانێ و ب گەرمی ژ ئالیێ سمکۆیێ شکاك ڤە هاتنە پێشوازیکرن، پاشان شێخ سەعید ل گەل هندەك سەرۆك عەشیران هاتنەگرتن

خالد بەگێ جەبری

(*) ویلیام ایغلتون، القبائل الکوردیة، ص 46–47.

(1) هەروەسا بنێڕە پەرتووکا (نهضة الاکراد الثقافیة والقومیة) جلیلی جلیل، بپ191 و پشتی وێ.

و هەمی ل ڕۆژا (25)ی ئیلۆنا (1925)ز ل ئامەدێ (دیاربەکرێ) کو هەژمارا وان (52) سەرۆك عەشیر بوون هاتنە ل دارخستن(سێدارەدان) [1].

سەرەڕای هندێ کو شۆرەشا سالا (1925)ز ب شۆرەشا شێخ سەعید دئێتە نیاسین، لێ ب دروستی ئەڤ شۆرەشە ل ژێر سەرکردایەتیا "جڤاتا خوەسەریا کورد" هاتبوو بەرهەڤکرن. بەری شۆرەشێ سەرکردێ جڤاتێ خالد بەگێ جەبری هاتەگرتن و ل سێدارەدان و شێخ سەعیدێ پیران سەرکردایەتیا شۆرەشێ کر، پاشی سێدارەدانا وی شۆرەش ب ناڤێ وی هاتە ب ناڤکرن[2]*.

سعيد پيران

---

(1) جيراد جالديان، ژێدەرێ بەرێ، بپ69.

(2) د. عبدالفتاح علي يحيى و علي تتر، گۆڤارا زانكۆيا دهۆك، بپ19.

* بۆ پتر زانیاری بنێرە پەرتووکێن (کردستان والکرد وطن مقسم وامة بلا دولة، ص 66–67) و (تاريخ کوردستان، ص217–221) یا م.س. لازاريف و اخرون.

شۆرەشا شێخ مەحموودێ حەفید

هەر ژ سالا (1913)ز شێخ مەحموود بزاڤکر کو خوە ژ بن کۆنترۆلا ئوسمانیان رزگار بکت، دەولـەتەکا کوردی یا فیدرال ئاڤا بکت، ئەڤە ژی ب هەڤکاری ل گەل کوڕێن بەدرخان پاشایی. پشتی بریتانیا هاتیە د ئیراقێ دا، شێخ مەحموود ژ نوونەرێن وان ل بەغدا خواست کو دانپێدانێ ب سەرخوەبوونا کوردستانێ بکن، وان ژی دانپێدان ب حوکمەتا وی کر، کو بنگەهێ وێ باژێرێ سلێمانییێ بوو.

ل سالا (1919)ز، شێخ مەحموود حوکمەتا خوە ئاڤاکر، کو کیانێ نەتەوەیی یێ ئێکێ بوو ل ڕۆژهلاتا ناڤین، چونکو هێشتا دەولـەتێن تورکیا و ئیران و ئیراق و سوریا یێن نەتەوەیی نەهاتبوونە ئاڤاکرن، لێ بریتانیا سیاسەتا خوە گوهارت و شەرێ شێخ مەحموود کر.

دەمێ هێزێن بریتانی گەهشتینە کوردستانێ، شەرێن مەزن د ناڤبەرا هەردو ئالیاندا ڕوودان، پاشان د شەرێ بازیاندا شێخ مەحموود ب برینداری کەڤتە دەستێن هێزێن ئنگلیزی و حوکمێ سێدارەدانێ ل سەر سەپاند، پاشی ب سەرگۆنییێ گوهارت. پشتی شێخ مەحموود ژ سەرگۆنییێ ل وەلاتێ هندێ زڤری، ل سالا (1922)ز، خوە کرە مەلکێ کوردستانێ و ل سەر دەمێ وی حوکمەتا کوردی یا ئێکێ ل سەدسالا بیستێ هاتەدانان(1).

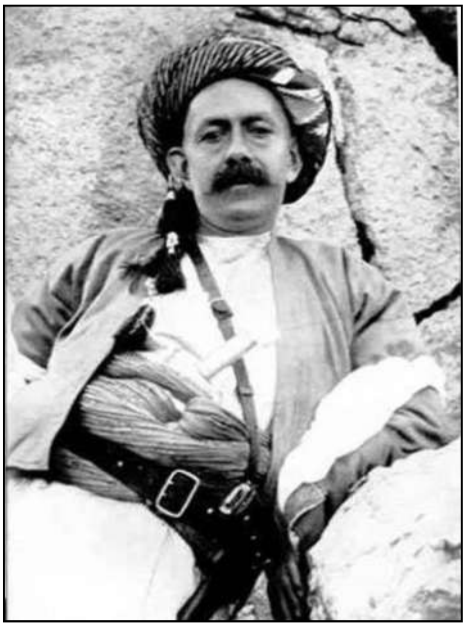

شێخ مەحمودێ حەفید

(1) جواد ملا، کردستان والکرد وطن مقسم وامة بلا دولة، ص85–86.

شۆرەشا بارزان (1914)ز

شۆرەش و سەرهلدانێن بارزان ئێك ل پەی ئێكێ هاتن، هەر ژ دووماهیا سەدسالا (19)ز و هەتا دەستپێكا جەنگا ئێكێ یا جیهانی(1). ل سالا (1914)ز سەرهلدانا ژێریا كوردستانێ ب سەرۆكاتیا شێخ عەبدولسەلام بارزانی دەستپێكر، ڤێ سەرهلدانێ ویلایەتا مووسل هەمی ڤەگرت، ل گەل پشكەكا مەزن ژ ویلایەتا بەغدا.

سەرهلدانێ زیانێن مەزن گەهاندنە توركیا، ل دووماهیێ "گەنجێن تورك" بزاڤێن مەزن كرن، هەتا كو شیای ئەڤێ سەرهلدانێ سەركورت بكت، و شێخ عەبدولسەلام بارزانی ژی ل سالا (1914)ز ل مووسل ل سێدارە بدت(2).

شێخ عەبدولسەلام بارزانی ل گەل هەڤالێن خوە

(1) جواد ملا، ژێدەرێ بەرێ، بپ86.

(2) م.س. لازاریف و اخرون، تاریخ كوردستان، ص174.

رەوشا جڤاکی

کوردستان جهێ باب و کالێن کوردان، د ناڤبەرا چار وەلاتان (ئیراق، ئیران، تورکان و سوریا)دا هاتیە پارڤەکرن، سروشتێ کوردستانێ یێ چیایی و نەبوونا ڕێیێن هاتن و چوونێ، وە ل جڤاکێ کوردی کریە، کو جڤاکەکی گرتی بت، خودان ڕەوشەنبیریەکا سەرانسەری نەبت، هەروەسا د سروشت و پێکهاتێ خوەدا ئەڤ جڤاکە، ژ سەرتیرە و عەشیران هاتیە ئاڤاکرن و بووینە ئەگەر کو ژیاتیا کەسانێ کورد بۆ عەشیرەتا وی ژ هەر تشتەکێ دی پتربت، لێ سەرەڕای ڤێ چەندێ سیمایێن هەڤپشکێن سەرەکی د ناڤ کوردان‌دا، ئەڤان فاکتەران کار لێ نەکریە.

پێکهاتێ جڤاکێ کوردی ژ خێزانێ دەستپێدکت، خێزان بنیاتێ سەرەکیێ جڤاکێ کوردیە، ئەو وەکو دەزگەهەکی جڤاکیە، ژن و مێر سەرکێشیا وی دکن، چونکو ئەو ب پەیوەندیەکا جڤاکیا پیرۆز پێکڤە دبەستینە. خێزان ژی ژێدەرێ عەشیرەتێ و گوندی و باژێریە(...) هەر گوندەکی یان عەشیرەتەکێ سەرۆکەکێ هەی، هەمی ل دووڤ سەرۆکێ عەشیرەتێ دچن، ئەوێ دبێژنێ ئاغا، ئەو ژی ژ ئالیێ خوەڤە، ل پەی شیانێن خوە ب رێکخستنا کاروبار و چارەنڤیسێ عەشیرەتێ رادبت، ب بۆرینا دەمی سەرۆکایەتی د مالێدا دبتە میراتگەری(وراثي)[1].

جڤاکێ کوردی وەکو خویایە، جڤاکەکە ل سەر بنیاتێ عەشیرەتان هاتیە ئاڤاکرن، کو ل سەر سیستەمێ ئاغایەتی و دەرەبەگایەتیێ رابوویە، دەولەتا ئوسمانی ژی پشتەڤانی ل ڤی شێوەیی دکر، وان گرنگی ب ڤان ئاغا و بەگان ددا، داکو ب رێیا وان بشێت باج و خەراجی ژ خەلکێ هەژار و بەلەنگاز بۆ دەولەتێ وەربگرت.

ژیانا جڤاکێ کوردی وەکو هەمی جڤاکێن دی یێن دەستپێکی ل سەر خودانکرنا تەرش و کەوالی و چاندنێ بوو، گەلەك گرنگی نەددا ئالیێن دی، هەروەسا کارێن

---

(1) کامیران عبدالصمد، ژێدەرێ بەرێ، بپ259.

چاندنێ ژی دکرن، کارێن پیشەسازی ل کوردستانێ گەلەك دکێم بوون، هەکە هەبانە ژی کارێن دەستپێکی بوون و د دەستێن کورداندا نەبوون، لێ د دەستێ خەلکەکی بیانیدا بوون ((جڤاکێ کوردی ژ چەندین تەخان پێکهاتیە، گرنگیەکا مەزن ب خودانکرنا تەرشی و چاندنێ ددا، پێشەسازی یا سنۆردار و دەسپێکی بوو، لێ بزاڤا بازرگانی یا خورت بوو، هندەك باژێرێن کوردان ل وی سەردەمی بنگەهێن گرنگێن بازرگانی بوون))[1]. ل ژێر سیبەرا سیستەمێ عەشیرەتێ ((عەشیرەتێن کۆچەر (رەڤەند) و یێن کارێن چاندنێ دکرن، ب چاڤێ کێماسیێ بەرێخوە ددانە کارێن پیشەسازی و هونەری و بازرگانی و ئەو کارە نەدکرن، ب ڤێ چەندنێ ئەو کارە بۆ نەموسلمانان، نەمازە فەلەیێن ئەرمەنی و جوهیان دهێلا))[2].

رێکخستنا جڤاکیا کەڤنەشۆپیا کوردی ل سەر هێم و شەنگستێ سەرۆکێن دینی و دنیایی و مالباتێن وان کو ژ مرۆڤێن مەزن، موریدێن وان، گوندی یێن سادە و خوری، جۆتکار و خودان تەرشی و تەوالان(کەوالان) پێکهاتیە، ئاڤابوویە، کوردێن چیایان، ئاغا و کرمانج، پتر ژ ئێك مالباتێن عەشیرەتێنە. ل دەشتان و پال ـ گران پیڤەنی کێمتر ژ رەنگێ عەشیرەتیە و پتر رەنگەکێ دەرەبەگاتیێ ب خوەڤە

---

(1) م.س. لازاریف و اخرون، ژێدەرێ بەرێ، بپ174.

(2) هەر ئەو ژێدەرێ بەرپەر.

دگرت. ئاغا و کرمانج ژی نه ژ ئێك مالباتن[1].

سیستەمێ جڤاکی یێ بەربەلاڤ ل وی سەردەمی ل کوردستانێ سیستەمێ عەشیرەتان بوو، ژیانا باژێرڤانیێ گەهشتبوو هندەك دەڤەرێن سنۆردار، شەر و ناکۆکیێن ناڤخوەیی رێ خوەشکەر بوون، کو سیستەمێ عەشیرەتکی ل دەڤەرێ پەیدا ببت، دا کو خەلك خوە د وێ رەوشا نالەباردا، ژ هێرشێن عەشیرەتێن دی و ژ دەستدرێژیێن فەرمانبەرێن دەولەتێ بپارێزن[2].

جڤاکێ کوردی کو وان نژادێ خوە ژ عەشیرەتێ وەرگرتیە، ئەڤە ژی بوویە بنیات

کو وان ب ئێکدوڤە گرێددت و هەستا خزمانی و مرۆڤینیێ د ناڤ کورداندا یا خورت بت، چونکو جڤاکێ کوردی پێکدهات ژ ((کوردێن پەزی خودان دکن و ل چیا دچەرینن، جۆتیارێن خوەجه و ب هەمی هێز و بزاڤ ل سەر کارێن خوە و زەلامێن کارێن چەلەنگ ل باژێران دکن، ئانکو شڤان و جۆتیار و بازرگان، هەمیان هەستەکا پەیوەندیا وان ب رێیا خزماتیێ و مرۆڤانیێ، ئەوا ب رەنگەکێ بەرچاڤ دیار دبت ب هەڤدوڤە گرێددت، چونکو ئەو

(1) م.س. لازاریف و اخرون، ژێدەرێ بەرێ، بپ174.

(2) علي تتر، ژێدەرێ بەرێ، بپ24.

هەمی دزڤرنە نژادێ خوەیێ عەشیرەتییێ)) (١).

سالۆخەتێن جڤاکێ کوردی پێدڤیە ل دووڤ ڕوودانێن بەردەوامێن دئێنە گوهارتن بێنەکرن، لێ ب شێوەیەکێ کێمتر ل گوندێن پتر ڤەدەر، کورد ژ وان گەلێن کێمە، ئەوێن خەلکێ وان ب شانازیڤە جلکێن خوە یێن مللی ل بەرخوە دکن، گەلەك پاراستنێ ل دیاردەیێن سیستەمێ خوە یێ عەشیرەتی و دەرەبەگیێ ، ئەوێ ناسناما وان ب شێوەیەکێ جوان پاراستی دکن، هەتا کو دەولەتێن نوو دەستێ خوە دانایە سەر ژێدەرێن سەرەکێن دەستهلاتێ(٢).

پشتی ژناڤچوون و نەمانا مێرگەهێن کوردی، سیستەمێ جڤاکێ کوردی ژ ئالیێ

حوکمدارییێڤە هاتە گوهارتن، ژ بەر کو میر و حاکمان دەستهلاتداری ل دەڤەرێن ل ژێر کۆنترۆلا حوکمێ میرگەهێن خوەڤە دکرن، لێ ل نیڤا سەدسالا (19)ژ زالبوون و ب سەرداگرتنا ئێکسەرا ئوسمانیا ل سەر کوردستانێ، شێوەیێ حوکمداریێ هاتە گوهارتن و ((تەخا دەستهلات د ناڤ جڤاکێ کوردیدا کو میر و حاکم بوون ژناڤچوون و تەخەکا دی دیاربوو، ئەو ژی تەخا (ئاغا) سەرۆکێن دنیایی و یا

(1) توماس بوا، تاریخ الاكراد، ص46.

(2) ویلیام ایغلتون، ژێدەرێ بەرێ، بپ20.

(شێخ)ان سەرۆکێن دینی بوون، ئەڤە ژ بێن بەرێ دجودا نەبوون ـ لێ دەستهلاتا وان بەرتەنگتربوو ـ کو دەستهلاتا خوە بکار دئینان ل سەر هەمی تەخێن ژ وان کێمتر و تاگیری و دووڤەلانکیان خوە بۆ بێن ژ خوە بلندتر دیار دکرن) [1].

شێخێن کوردان ژی ژ ئالییێ هێز و دەستهلاتێڤە، مینا ئاغایانن و جارنا ژی دەستهلاتا وان ژ دەستهلاتا دنیایی یا ئاغایان ژی پترە (...) و نەتەوەپەروەریا کوردان وەفاداری و سۆزداریەکا پتر ژ بۆ کەسایەتییێ دینی و جڤاکی بێن کەڤن ل جەم خوە پاراستیە[2].

سیاسەتا دەولەتا تورك یا زۆردار دخواست ب هەر رێیەکا هەبت، ل سەر جڤاکێ کوردی زالببت، لەوما هەمی فند و فێل دگرتنەبەر کو دوبەرەکیێ و ژێکڤەبوونێ د ناڤ جڤاکیدا بەلاڤ بکت، هێزا کوردان ل سەر عەشیرەت و تیرەیێن بچووك و لاواز بەلاڤببت، داکو بشێت ب سانەهی ئەوا وێ دڤێت ب سەرێ خەلکی بینت، لەوما ((ژێکڤەکرنا جڤاکێ کوردی گرنگیەکا تایبەت د سیاسەتا تورکاندا هەبوو، ژ بۆ کو ب گرانی خوە ل سەر دەڤەرێن کوردان، پشتی نەمانا مێرگەهێن کوردی زال بکت، ئەڤە ژی وێ چەندێ دیاردکت کو چو گرهەڤی(تناقض) د ناڤبەرا سیاسەتا تورکیا د ژێکڤەکرن و بەلاڤکرنا

(1) تحسين ابراهيم دوسكي، المدخل الى الادب الكردى المدون باللهجة الشماليه، ص8.
(2) دێرك كينان، كورد و كوردستان، بپ24.

عەشیرەتێن کورداندا ژ ئالیەکیڤە، و د ناڤبەرا ب هێزکرنا سیستەمێ عەشیرەتکیێ ل دەڤەرێن کورداندا ژ ئالیەکی دیڤە نەبوو. ب گۆتنەکا دی، مایتێکرنا تورکیا یا لەشکەری و سیاسی د کاروبارێن دەڤەرێن کوردیدا ل سەر وێ چەندێ بوو، کو هاندانا بەلاڤبوونا عەشیرەتێن بچووك و لاواز ب رێیا چاندنا دوبەرەکیێ د ناڤبەرا سەرۆکێن ئێك عەشیرێدا یان عەشیرەك ب سەر ئێکا دیدا بگرت، بکت (...) ئەڤە ژی بوو ئەگەرێ ژێکڤەبوون و پارچەبوونا عەشیرەتان بۆ چەندین هۆزێن بچووك و لاواز و سەرۆکێن وان ئێکی پتر نەیاری یا یێ دی دکر، ژ نەیارەتیا وان بۆ دەولەتا ناڤەندی)) [1].

کورد هەتا رادەیەکی فێری سیستەمێ رێڤەبەرنا خوە ب خوە ببوون، لێ پشتی نەمانا میرگەهێن کوردی ((ب شێوەیەکێ ژنشکەکیڤە و ژ ئەگەرێ سەپاندنا حوکمێ بیانیان یێ

(1) د. سعد بشير اسكندر، قيام النظام الاماراتي في كوردستان و سقوطه مابين منتصف القرن العاشر و منتصف القرن التاسع عشر، ص271.

ئێكسەر، رێیا پێشڤەچوونا دەرڤەرێن كوردان ئالۆزبوو، ژ ڤێ چەندێ ژی ئاریشەیێن جودا جودا و شێوەیێن نوو ژ هەڤرکییێن دینی ـ سیاسی پەیدابوون، ب تایبەتی ل كوردستانا مەزن. هەروەسا دەڤەرێن كوردان پشتی نەمانا میرگەهێن كوردی بوونە جهێ چەندین سەرهلدانان دژی حوكمێ ناڤەندی)) [1].

دەولەتا ئوسمانی ب وەرگرتنا باجەیا گران ژ خەلكێ كوردستانێ مفایەكێ پاش بۆ خزینا دەولەتێ ددیت، لەوما پشتەڤانیا سەرۆك عەشیرەتان دكر، دا كو ب رێیا وان ئەڤێ یەكێ بجه بینت، هۆسا ((دەولەتا ئوسمانی سەرەدەری و پشتەڤانیا سەرۆك عەشیرەتان دكر، ژ بۆ وێ یەكێ كو سیستەمێ عەشیرەتان ل نك وان یێ دانپێدای بوو، هەتا كێشەیا دانا باجێ و هنارتنا گەنجان بۆ لەشكەرییێ ژی، ژ ئەركێن سەرۆك عەشیران بوو، لەوما دەستهلاتداریا سەرۆك عەشیران یا بەرفرەهبوو، نەمازە پشتی نەمانا میرگەهێن كوردی))[2].

رۆلێ سەرۆك عەشیرەتان ژ بۆ خزمەتكرنا دەولەتا ئوسمانی و كۆمكرنا باجێ گەلەكی گرنگ بوو، لەوما ((سەرۆك عەشیرەك دكرە شوونكار ژ بۆ كۆمكرنا باجێ و ئەو بەرپرس بوو، كو ژ عەشیرەتێن ل دۆرمانێن خوە ژی كۆم بكت و بۆ حاكمێ ویلایەتێن تورك بهنێرت، ئەڤ كریارە ئێك ژ رەفتارێن توركان بوو، دا كو عەشیرەتێن كوردان ئەو ب خوە لێكبدن (ب شەر بچن)، ب شێوەیەكی تایبەت ئەڤ رەفتارە ل گەل دەڤەرێن چیایی بكاردئینا)) [3].

---

(1) د. سعد بشیر اسكندر، ژێدەر و بەرپەرێ بەری.

(2) علی تتر، الحیاة السیاسیة في كوردستان، ص25.

(3) د.سعد بشیر اسكندر، هەر ئەو ژێدەر، بپ277.

ل گەل کریارا کۆمکرنا باجێ ستەما فەرمانبەرێن تورکان و دەرەبەگێن کوردان هەبوو، هەکە خەلکی ڕەتکربایە و باج نەدابا حوکمەتێ، هێزەکا لەشکەری دهنارتە شەرێ وان، هەروەسا حوکمەتا تورکی داخوازا گەنمێ سالا بت ژی ژ خەلکی دکر(1).

ل سالێن (1878-1880)ز کولب"خەلا" بەلاڤبوو، ب ڕەنگەکێ ئێکجار ئابووریێ کوردستانێ تێکدا، ئاتافێن مەزن ل ئامەدێ "دیاربەکرێ" و مووسل قەومین، ل هەکاری ب تنێ پتر ژ (10000) هزار کەسان مرن. کولب گرانتر دبوو، خەلکی ل هەمی جهان جلکێن بێ سەروبەر دکرنە بەرخوە، ژ برسێ و نەخوەشیان بێ هێز و لاواز ببوون، مینا قەرقودەیان ل سەرێن ڕێیان بێ هیڤیبوون و داخوازا هاریکاریێ دکرن، ژ ڤێ چەندێ گەلەک ژ وان مرن، هەروەسا ئەڤێ کولبێ کارتێکرن ل ئابووریێ کوردێن

(1) جلیلی جلیل و اخرون، ژێدەرێ بەرێ، بپ32.

ڕەڤەند(کۆچەر) ژی کربوو، ب هزاران بەر ب سنۆرێ ڕووسیاڤە چوون، ب وێ هیڤییێ کو جھ و خوارنێ ببینن، هندەك دیدەڤانان نڤیسیبوو کو هەمی ڕێیێن ل دۆر چیایێ ئارارات ژ هەژار و برسیێن کورد دپڕبوون، و گەلەك ژ وان ل سەر ڕێیان پشتی تووشی لاوازییێ بووین ژ برساندا مرن(1).

پشتی وان ئاتاڤێن مەزن یێن ب سەر کوردان‌دا هاتین و شەڕێن گران ڕوودایین و د هەردو شەڕێن جیهانیدا کوردستان بوویە مەیدانا شەری و خوەژێك سافیکرنێ، زیانێن مەزن ب گەلێ کورد کەڤتن و ئابووریێ وان ژناڤچوو، چونکو کوردان ژێرخانەیەکا ئابووریا موکم و بەردەوام نەبوو، چو پێدڤیێن ژیانا سەردەمانە بۆ کوردان نەهاتبوونە دابینکرن، هەروەسا دەولەتا ئوسمانی چو پووتە ب دەڤەرێ نەدکر، هندی ژێ دهات، خوینا کوردان دمێژا و داهاتیێ وان ب ڕێیا باجێ بۆ خوە دبر، ئەڤجا ((هەکە ئەم ل ڤێ ڕەوشا بەربەلاڤ بنێڕن، نەحنێرە کو چو پێشڤەچوونێن جڤاکی یان ئابووری یان ڕەوشەنبیری ل کوردستانا ئوسمانی پەیدا نەبن(2)*. بەروڤاژی، دەڤەرێن کوردان کەڤتنەکا مەزن د هەمی ئالییێن ژیانێدا ب خوەڤە دیت، چو ڕێیێن نوو یێن پەیوەندیان نەبوون، کو کورد مفای ژێ ببینن، مینا ڕێیێن شەمەندەفران، تەلەفۆن، دەزگەهێن فێرکرنێ یان یێن ڕەوشەنبیری یێن نوو قوتابخانە و پەیمانگەھ، وەکو ئەوێن تورك و فارسان مفای ژێ وەردگرت)).

---

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(2) د. سعد بشیر اسکندر، ژێدەرێ بەرێ، بپ278.

* نە هەما ئوسمانیان گرنگی ب کوردستانێ نەددا، بەلکو داگیرکەرێن کوردستانێ (ئیران و تورکیا) چو گرنگی نەددا ژێرخانا کوردستانێ.

پەیدابوونا کۆمەل و ڕێکخراوێن سیاسی و ڕەوشەنبیری یێن کوردی

پشتی نەمانا میرگەهێن کوردی و سەرگۆنکرنا پتریا سەرکردێن کوردان، ئەوێن ب بزاڤـ و شۆرەش و سەرهلدانان دژی زولم و ستەما دەستهلاتا ئۆسمانیان ڕابووین، باژێرێ ستەمبۆلێ بوو جهێ کۆمبوونا وان سەرکردان و ڕەوشەنبیرێن کورد ل گەل وان قوتابیێن کورد یێن بۆ خواندنێ قەستا ستەمبولێ کرین، ئەڤان هەمیان هەست ب ڤالاتیەکێ کر کو جهەك هەبت، ئەڤـ ڕەوشەنبیر و سیاسیە لێ کۆم بن و بزاڤـ و چەلـەنگیێن خوە لێ ئەنجام بدن، ب ڤی ئاوایی کۆمەلـە و یانەیێن کوردی یێن سیاسی و ڕەوشەنبیری هاتنە ئاڤاکرن و بوونە سیهوانە و مینبەرەك بۆ کۆمکرنا کوردێن ل ستەمبۆلێ دژین، هەرووەسا ئەڤان کۆمەلـەیان ل دووڤـ شیان و دەرفەتێن بۆ پەیدابووین، خەمساری د خزمەتکرنا دۆزا کوردی و دانەنیاسینا وێ بۆ ڕایا گشتیدا نەکر، کو ژ ئالیێ تورکان ڤە ئەندامێن وان یێن چەلـەنگ و ب بزاڤـ، بوونە جهێ دووڤچوون و گرتنێ.

کۆمەلا عەزم قەوی جەمعیەتی 1900:

ئەڤە کۆمەلا کوردی یا ئێکێیە، ل سالا (1900)ز و ل دەستپێکا سەدسالا بیستێ ژ ئالیێ (فکری ئەفەندی دیاربەکری)ڤە هاتیە دانان، ژ ئەندامێن چەلـەنگێن وێ (ئەحمەد

ڕامز كوردى زاده و ئەحمەد خاسى زاده)بوون. ل سالا (1904)ز، ئەڤـ كۆمەلـەیە، ژ ئالیێ ئوسمانیان ڤە هاتە داخستن[تن].

كۆمەلا كورد تعاون و تەرقى جەمعیەتى 1908:

ئەڤـ كۆمەلـەیە ل ڕۆژا (19)ى ئیلۆنا سالا (1908)ز ژ ئالیێ كۆمەكا ڕەوشەنبیر و ماقوولێن كوردڤە، ئەوێن ل ستەمبۆلێ دژیان هاتەدانان، ژ دانەرێن وێ "ئەمین عالى بەدرخان، عەبدولقادر شێخ عوبەیدوللاهێ نەهرى، شەریف پاشا، خەلیل خەیالى" و گەلـەكێن دى بوون[یر].

عەبدولقادر شێخ عوبەیدوللاهێ

ئەڤێ كۆمەلێ وەكر كو سێ نوونەرێن عەشیرێن كوردان یێن هەڤركیێ ل سەر سەركردایەتیا بزاڤا كوردى دكن "بەدرخانى، شەمدینى و بابانى" كو ئێك بگرن، هەمى كەسایەتیێن سیاسى و ڕەوشەنبیریێن كورد چوونە د ناڤـ ڤێ كۆمەلێدا[سم]. هەروەسا ئەڤە ڕێكخستیا سیاسیا نەتەوەیا ئێكێیە، د دیرۆكا نوو یا كورداندا[شم] *.

---

(1) د. عبدالله العلیاوى، ژێدەرێ بەرێ، بپ204.

(2) على تتر، ژێدەرێ بەرێ، بپ86-87.

(3) جلیلى خلیل، نهضة الاكراد الثقافیة والقومیة، ص62.

(4) خلیل مصطفى عثمان، كوردستان الجنوبیة (العراق) في سنوات الاحتلال والانتداب البریطانیین 1918-1932، ص170.

کۆمەلا هیڤی 1911:

ئەڤـ کۆمەلـەیە ل سالا (1911)ز ب شێوەیەکی نهێنی هاتەدانان، لێ پشتی کەڤتنا حوکمەتا "اتحاد"یان و دانانا وەزارەتەکا نوو ژ ئالییێ حزبا "الحریە والائتلاف"ڤە، کۆمەلێ دەستووریا ڕِسمی وەرگرت، ل (27)ی تیرمەها (1912)ز ب ئاشکرایی چەلـەنگیێن خوە ئەنجامدان[*].

لەڕاستەوە: قەدری جەمیل پاشا، هەمزەیێ موکسی،
ئەکرەم جەمیل پاشا
دانیشتوو: حاجۆ ئاغای هەڤێرکی

کۆمەلا هیڤی، کۆمەلـەیەکا سیاسی ڕەوشەنبیری بوو، ژ ئالییێ کۆمەکا قوتابیێن کوردڤە، مینا "قەدری جەمیل، عومەر جەمیل، فوئادێ تەمۆ، جەراح زادە زەکی" هاتەئاڤاکرن[1]. قوتابیێن کورد یێن ل ستەمبۆلـێ ب گەرمی پێشوازیا ڤێ کۆمەلێ کرن، و پەیوەندی پێڤەکر[2]. پاشان کۆڤارەکا هەیڤانە ب ناڤێ "رۆژا کورد" دەرخست، کو ئەڤێ کۆڤارێ پالدانەکا دی دا بزاڤا کوردی، ژ بۆ بەردەوامی دان ب خەباتێ [3]. ژ ئەنجامێن ڤێ کۆمەلـەیێ، زانیاری و هشیاریا نەتەوەیی د ناڤـ کوردانـدا بەلاڤکربوو.

---

* هەروەسا بنێڕە پەرتووکێن (گرفتاریا کوردا ل تورکیا بپ70) یا شعبان مزووری و (کوردستان في عهد الدولة العثمانية، ص205).

(1) علی تتر، ژێدەرێ بەرێ، بپ96-97.

(2) د. عبدالله العلیاوی، ژێدەرێ بەرێ، بپ214.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ 213.

کۆمەلا ڕزگاریا کوردستانێ 1912:

ل سالا (1912)ز ل ڕۆژهلاتێ کوردستانێ ئەڤـ کۆمەلـەیە، ژ بۆ ب دەستڤەئینانا مافێن گەلێ کورد هاتەدانان، هەروەسا دروشمێن نەتەوەیی بلندکرن، هەر ل وێرێ کۆمەلا جیهانزانی ژی هاتەدانان، کو بزاڤ ژ بۆ سەرکردایەتیکرنا کوردان د چارچۆڤەکێ ئێککگرتیدا دکر[یر].

سمکو یێ شکاك

سەرۆکێ ڤێ کۆمەلێ "عەبدولـلا کوڕێ عەبدولـقادرێ نەهری" بوو، هەروەسا ژ کەسایەتیێن گرنگێن ڤێ کۆمەلـەیێ "تەهایێ نەهری، سمکۆیێ شکاك و سەید محەمەدێ سەید کەمال" بوون. دیسا ژ دروشمێن وێ، ئێککگرتنا کوردان و سەرخوەبوونا کوردستانێ بوو، ئارمانجا وان ئێککگرتنا هەردو پارچەیێن کوردستانێ بوو، لـەوما بزاڤێن وان ل هەردو پارچەیان د بەلاڤکری بوون[سم].

---

(1) شعبان مزیری، گرفتاریا کوردا ل تورکیا، بپ68-69.

(2) جواد ملا، ژێدەرێ بەرێ، بپ 54.

(3) علی تتر، ژێدەرێ بەرێ، بپ106–107–109.

كۆمەلا (حزب محبی كوردستان):

ل سالا (1912)ز ب سەرۆكاتیا مەلا خدریٚ دیٚرسمی هاتیەدانان، ژ كەسایەتییٚن ناڤدارێن د ڤیٚ كۆمەلیٚدا " نۆری دیرسمی، خەلیل بەگ و فەیلەسوفیٚ توركی رزا تەوفیق" بوون، ئەندامیٚن ئەڤیٚ كۆمەلیٚ پتر ژ كوردیٚن دیٚرسمیٚ ئەویٚن ل ستەمبۆلیٚ بوون، كۆمەلیٚ بزاڤ دكر كو ب هەر رێیەكا هەبت، دۆزا كوردی و ئارمانجیٚن ویٚ بگەهینتە رایا گشتی، لەوما بزاڤ و چەلەنگییٚن خوە ل ناڤەند و چاپخانان ب رێیا ستران و موسیقیٚ دگەهاندنە خەلكی(1).

كۆمەلا (الارشاد و الارتقا الكوردی) 1912:

ئەڤ كۆمەلەیە ل ستەمبۆلیٚ هاتە پیٚكئینان، دەمیٚ سەرۆكیٚن كوردان كۆمبوون، داكو رێككەڤن ل سەر پرۆژەیەكی كاری كو هەمی رێكخستنیٚن سیاسی و جڤاكی ییٚن كوردی ئێك بگرن. ژ گرنگترین سەركردیٚن ویٚ "خەیرەدین بەرازی، عەزیز بەگیٚ سیپكی، عەقید ئەفەندی ژیركی، شیٚخ ئوسمان ئەفەندی و مەلا سەلیم ئەفەندی بەكر ئەفندی" بوون. مەلا سەلیم سەرۆكیٚ كۆمەلیٚ بوو، هەروەسا رۆلەكیٚ گرنگ تیٚدا دگیٚرا. ژ ئارمانجیٚن ویٚ پیٚكئینانا میرگەهیٚن كوردی بوو. ئەڤیٚ كۆمەلیٚ ئامیریٚ چاپیٚ هەبوو ژ بۆ چاپكرنا بەلاڤۆكیٚن خوە ییٚن شۆرەشگیٚری(2).

---

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ113–114.

(2) علی تتر، ژێدەریٚ بەریٚ، بپ 127-129.

کۆمەلا سەرخوەبوونا کوردستانێ 1918:

میر سورەیا بەدرخان ل سالا (1918)ز ئەڤـ کۆمەلـەیە ل قاهیرە دانا. ل پەی هندەك ژێدەرێن مێژوویی دبێژن کو محەمەد عارف پاشایێ مێردینی سەرۆکێ ڤێ کۆمەلێ بوو، میر سورەیا بەدرخان سکرتێرێ وێ بوو. گەلـەك ژ ئەفسەر و لـەشکەرێن کوردان یێن ئێخسیر ل سەربازگەهێن قاهیرە و ئەسکندەریێ ئەندامێن ڤێ کۆمەلێ بوون، ئەو ژی ب رێیا پەیوەندییێن میر سورەیایی ل گەل بەرپرسێن بریتانیا، هەروەسا پەیوەندیا وێ ل گەل وان قوتابییێن کورد یێن ل زانکۆیا (ئەزهەر)ێ دخواند و رەڤەندا کوردی ل قاهیرە بوو. کارێ سەرەکییێ کۆمەلێ سیاسی بوو، هەروەسا رۆلـەکێ گرنگ ژ بۆ ناساندنا دۆزا کوردی د کۆنگرەیێن جیهانیدا دگێڕا، پشتی ب دووماهی هاتنا شەری، نەمازە ل ناڤەندێن مەزنێن ئوروپی[1] *.

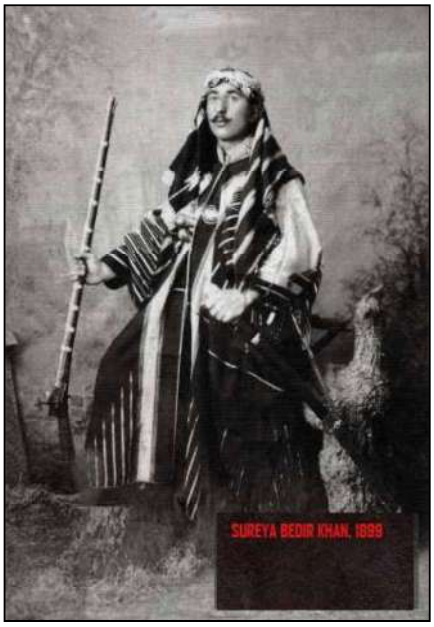

میر سورەیا بەدرخان

هەروەسا چەندین کۆمەلـەیێن کوردی هاتینە دانان، ئارمانجێن هەمیان ژی رزگاریا کوردان و سەرخوەبوونا کوردستانێ ژ

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ 172ـ173ـ174.

* بۆ پتر پێزانینان بنێرە پەرتووکێن (الاکراد تاریخ شعب و قضية وطن، ص96) و (گرفتار ـیا کوردا ل تورکیا، بپ74).

بندەستێن داگیرکەران بوو، هەروەسا نەهێلانا ستەما ل سەر خەلکێ کوردستانێ و بەلاڤکرنا ڕەوشەنبیریێ و نەهیلانا نەخواندەواریێ ل کوردستانێ ب گشتی بوو.

ئەڤ کۆمەلە ب بۆرینا دەمی ب هێزکەڤتن و ل هەمی دەڤەرێن کوردستانێ بەلاڤبوون و لقێن خوە ڤەکرن، و گەلێ کورد ل دۆرێن وان کۆمبوو، لەشکەرێ کەمالی ژی ب هەمی هێزا خوەڤە ل بەرسینگێ ڤان کۆمەلەیان ڕاوەستیا، داکو بزاڤێن وان ڕاوەستینت، لێ ڤان هەمی کۆمەلەیێن کوردی خوە ب خوە حەلکرن و چوونە د ناڤ ڕیزێن کۆمەلا خۆیبوون دا.

پشکا ئێکێ
تێگەهـ و پێناسە

بەری بەحسێ جۆرێن ئەدەبی ب گشتی بکن، پێدڤیە ئەم دیتن و بۆچوونێن زانا و ڕەوشەنبیران ل دۆر تێگەهـ و پێناسەیێن جۆرێن ئەدەبی بزانن و شرۆڤە بکن، داکو ببتە پێشەکیەك بۆ جۆرێن ئەدەبی، دیسا دا ئەم بزانن کا ئەڤ جۆرە چاوا پەیدابووینە و ب درێژیا دیرۆکێ چ گوهۆرین ب سەرداهاتینە، چەند جۆر ژێ نەماینە و چ ل شوونا وان پەیدابووینە یان ژی هەر وان ب خوە وەرارکریە و ب رۆژگارێن دەمانڕا پێشکەڤتینە.

ب دیتنا ئەفلاتوون ڕاستیا شعرێ و جۆر و سیما و تایبەتمەندیێن وێ ل گەل رێیا ڤەهاندنا سەرهاتیێ، سێ رێنە جوانیێ ددنە شعرێ، هەروەسا ئەوی کارێن گشتی ب تراژیدیاییڤە گرێداینە و کارێن ب رێیا دەربڕینێ دیاردبن خستینە ل ژێر ناڤێ داستانێ*، چونکو ئەفلاتوون ((بەحسێ سێ ژانرێن ئەدەبی ناکت، لێ یێ سێ جۆرێن ڤەراکرنێ دکت کو د شیاندایە چەلەنگیێن ڕەوانبێژیێ ل سەر بێنە بەلاڤکرن. پرسیارا خوە ناکت تراژیدیا چیە، یان داستان چیە: ئەو ل سەر وێ چەندێ ڕادوەستت و دبێژت ئەو کارێن دکەڤنە ل ژێر ناڤلێکرنا گشتیڤە، تراژیدیایە و ئەو کارێن دکەڤنە ل ژێر ناڤێ داستانێ، د شیاندایە ل دووڤ رێیا دەربڕینێ دیاربن، نە ژ بۆ تشتەکی کو نەشێت رێ ل زێدەکرنا ژانرێن دی بۆ سەر ڤان ڕەگەزان بگرت. ب ڕامانەکا دی، رێیا دەبڕینێ بناغەیێ کاری دەستنیشان ناکت، لێ رۆلێ دەربڕینێ یێ شاعریە: یان دێ ڤەگێرت، یان دئاخڤت، یان هەردو رێیان پێکڤە کۆم دکت)) (1).

---

(1) ماری شیفیر، ما الجنس الادبی، ص16.

شعر ل نك ئەرستۆ زارڤەکرنە، هەروەسا داستان و تراژیدیا، کۆمیدیا و ئامیرێن ژەنینێ بلوور و چەنگ کو ب جۆرێن زارڤەکرنێ دهەژمێرت، و ل دۆر جۆرێن شعری دبێژت: ((شعر زارڤەکرنە، زارڤەکرن ژی سێ جۆرە: ئاخڤتنا مە ل دۆر شعریە: ڕاستیا وێ و جۆرێن وێ، سیمایێ تایبەتێ هەر ئێك ژ وان و ڕێیا ڤەهاندنا سەرهاتیێ، داکو کارتێکرنا شعری یا جوان بت، پاشان د پشکێن هەر جۆرەکی ژی پێکدئێت ژ: هەژمارە و سروشتێ وان، هەروەسا هەمی ئەو کارێن پەیوەندی ب ڤێ ڤەکۆلینێڤە هەین. ل ڤێرێ ئەم ڕێیا زنجیرەیا سروشتی دگرین و ب پرەنسیپێ ئێکێ دەستپێدکن: داستان و تراژیدیا، هەروەسا کۆمیدیا و (دیثرمبوس) و هەمی کارسازیا ژەنینا ب بلوور و چەنگێ، ئەو هەمی پێکڤە جۆرن ژ زارڤەکرنێ ، لێ ئەو د ناڤ خوەدا ژ سێ ئالیانڤە د جودانە: چونکو ئەو یان ب ڕێیێن جودا، یان بابەتێن جودا یان ب شێوەیەکێ نایاب ڤەدگێرت))[1].

جۆرێن ئەدەبی ڤەگێرانا خەم خەیالێن مرۆڤینە، ب ڕێیا ئێك ژ جۆرێن ئەدەبی ڤەدگوهێزت، د ڤی واریدا (د. ئەنتونیۆس پترس) دبێژت: ((جۆرێن ئەدەبی شێوەیێن هونەری یێن خودان تایبەتمەندیێن تایبەتن ب وانڤە، دکەڤنە ژێر قانوونێن ڤەکۆلەر و ڕەخنەگران یێن ب بۆرینا سەد سالان دانایین. د ڤان جۆراندا دانپێدایێ هزرا مرۆڤی دیار دبت، خەیالێن مرۆڤی و خەمێن وی، ئاریشێن وی، ڤیانا وی، دودلیا وی ڤەدگوهێزت، ئەڤە د چیرۆکەکێ، یان داستانەکێ، یان شانۆگەریەکێ، یان سەرهاتیەکێ، یان شعرەکێدا... هتد)) [2] دیار دبت.

پێشڤەچوونا جڤاکێ پەیوەندیا خوە یا ستاتیکی ب جیهانێڤە ل گەل جۆرێن ئەدەبی ب خوە بەرجەستە دکت، بنیاتێ ڕاڤەکرنا شیانێن مرۆڤی ل سەر سروشت و ڕێکخستنا وان

---

(1) أرسطو طاليس، فن الشعر، ص3.

(2) د. انطونيوس بطرس، الادب تعريفه ـ أنواعه ـ مذاهبه، ص12.

یا جڤاکی د هەر قۆناغەکا پێشڤەچوونێدا، ئەو بۆ مرۆڤی پێدڤی و ئازارێن وی یێن ستاتێکی پەیدا دکت، کو هەمی ب رێیا دەربرینێ بجه دئێن، هەر وەك (د. عەبدولمنعم تلیمه) دبێژت: ((هەر قۆناغەك ژ قۆناغێن پێشڤەچوونا جڤاکیّ، پەیوەندیا خوە یا ستاتیکی ب جیهانێرا ل گەل جۆرێن ئەدەبی ب خوە بەرجەسته دکت کو ل گەل شیانێن مرۆڤی د جیهانا وی یا سروشتیدا، ل ڤێ قۆناغێ و سروشتێ سیستەمێ جڤاکییێ وان بگونجت. ئانکو کارـ ئەوە بنیاتێ راڤەکرنا شیانێن مرۆڤی ل سەر سروشتی و سروشتێ رێکخستنا وان یا جڤاکی ل هەر قۆناغەکێ ژ قۆناغێن پێشڤەچوونا وان ـ ئەو بۆ مرۆڤی دووربینی و پێدڤی و ئازارێن وی یێن ستاتێکی پەیدا دکت، د ڤی دەمیدا بۆ دووربینی و پێدڤیاتی و ئازاران پەیدابوون ـ ئەوێن ب دەربرینێ بجه دئێن ـ کو لەشێن وان یێ هەست پێ کری د هونەرێ (موسیقێ، شێوەکاری، وێنە، ئەدەب،...هتد)دا، هەر ئێك ژ وان ژ چەند جۆران پێکدئێت (هونەرێ ئەدەب: داستان، شانۆگەری، لێریکا، رۆمان...هتد) ل دووڤ شیان و ئەرکێن وی))[1].

ئەو تیۆردانەرێن ل پەی گریکان چووین، مینا وان کارێن ئەدەبی ل سەر سێ جۆران (داستان، لێریکا و دراما) پارڤەکرینە، هەروەسا شێوەیێ راوەستینا ئاخڤتنکەری ل بەرانبەری جەماوەری داینە خویاکرن و کا چاوا دپەیڤت ژی، هۆسا (جوناسان کالەر) دبێژت: ((گەلەك تیۆردانەران {ئەوێن کار دکن د بیاڤێ} ژانرێن ئەدەبیدا، ل دووڤ گریکان چوون، ئەوێن کارێن {ئەدەبی} ل سەر سێ جۆرێن بەرفرە پارڤەکرین و ل دووڤـ ئاخڤتنکەری: لێریکا "شعری و سترانکی" کو ئاخڤتنکەر ب شێوەیێ ڤەگێری دپەیڤت، داستان یان ڤەگێران"السرد" کو ئاخڤتنکەر ب دەنگەکی تایبەت ب ویڤە دپەیڤت، لێ رێ ددتە کەسێن دی کو ب دەنگێن خوە ب ئاخڤن، و دراما کو کەسایەتی ئاخڤتنێ

(1) د. عبدالمنعم تليمة، مقدمة في نظرية الادب، ص123.

هەمییێ بجهـ دئینن، رێیا دی یا ڤێ جوداهییێ سەنتەرکرنا پەیوەندیا ئاخڤتنکەریە ب جەماوەریڤە. د داستانێدا هندەك گۆتنا زارەکی: شاعر بەرانبەر جەماوەرێ گوهدار ئێکسەر ڕادوەستت. د دراماییێدا بەرهەڤکەر خوە ژ جەماوەری ڤەدشێرت و کەسایەتیان ل سەر شانۆییێ ددتە ئاخڤتن. لێ لێریکا ـ ڕەوش پتر ئالۆزە ـ شاعر د ستران و سروودێدا پشتا خوە ـ هەکە دەربڕین یا دروست ـ ددتە گوهدارێن خوە و "وەسا خوە دیاردکت کو یێ ل گەل خوە یان کەسەکی دی دئاخڤت: ڕوحا سروشتی، خودانێن هونەران، هەڤالێ کەسایەتی، یان خوەشڤیەکی، یان خوداوەندەکی، تازیکرنەکا دەستنیشانکری، یان تشتەکێ سروشتی"))[1].

(رینیە ویلیك) جۆران دکتە گرۆپەك ژ بەرهەمێن ئەدەبی، ئەڤە ژی ژ ئالییێ تیۆریڤە ل سەر شێوەیێن خوە یێن ژ دەرڤە و ناڤخوەیە کو ل سەر بابەت و جەماوەری ڕادوەستت و دبێژت: ((ئەم دبینن کو پێدڤیە ئەم وەسا هزر بکن، جۆر گرۆپەکە ژ بەرهەمێن ئەدەبی ب تیۆری ل سەر شێوەیێ خوە یێ ژ دەرڤە "کێشەیەکا دیارکری، یان ئاڤاهیەکی، بنیاتەکی" و شێوەیێ خوە یێ ناڤخوەیی ژی "ئاراستە، زەنگل، ئارمانج، ب شێوەکێ ئاشکراتر: بابەت و جەماوەری ڕادوەستت". دبت شەنگەستێ دیار توخمەك بت یان ئێکێ دی ـ" نحو الرعوی" و "الهجائی"، دەربارەی شێوەیێ ناڤخوەیی، سروودا بەنداری، شعرا لێریکا تەفعیلەیی ژ بۆ شێوەیێ ژ دەرڤە"، د ڤێ ڕەوشێدا ئاریشا ڕەخنەیی دێ ئەو بت، کو هندەك ڕەهەندێن دی ببینن و دامکا ڕۆهنکرنان "الجدول البیانی" تمام بکن))[2].

کۆمەکا نڤیسەرێن ڕووس دبینن کو جۆرێن ئەدەبی وەکو ڕێبێن سەرەکینە، ژ بۆ پێشڤەبرنا شێوەیێن خودان ناڤەرۆکێن زەنگین، و ئەو ل پەی ڤان ناڤەرۆکان دگەریان و

(1) جوناثان کالر، النظریة الادبیة، ص89 .

(2) رینیە ویلیك و اوستن وارین، نظریة الادب، ص 303.

دبێژن: ((ناڤەرۆکا ئەدەبی ئەوا پێدڤیێن ژیانێ ب خوە داخوازکری، بۆ خوە ل شێوەیەکی تایبەت ب جۆرێ ئەدەبی یێ زەنگین ب ناڤەرۆکا خوە کو ل دووڤ ڤان داخوازیان بگونجت دگەرپا، لێ جۆرێن ئەدەبی ب خوە وەکو ئەوان رێیێن سەرەکینە، ژ بۆ پێشڤەبرنا شێوەیێن خودان ناڤەرۆکێن زەنگین، ئەڤ شێوەیە ژی ب هشیاریا ل نك مرۆڤیە))[1]. سنۆرێ رامانا جۆری و سروشتێ جۆری گرێدانەکا موکم ب پێکئینانا شێوەیێ دەستنیشانکری ژ شەنگستانڤە هەیە کو ((د شیاندایە ئەم بگەهنە پوختەیەکی کو مە بەر ب ئەنجامەکێ ڤەببت، ژ بۆ پەیوەندیا سنۆرێ رامانا جۆری ب گشتی، بنەجهکرنا دیاردەیێن پەیوەندی ب شێوە و بابەتێن د شیاندابت کو د ناڤ تێکستێدا بێنە بجهئینان و دیاردەیێن پەیوەندی ب پێکئینانا ئاسۆیێن هزرکری ل نك وەرگری، ژ بۆ چاوانیا وەرگرتنا تێکستێ.لەوما دەستنیشانکرنا سروشتێ جۆری، ڤێجا گرێدایە ب گرێدانەکا موکم ب پێکئینا شێوەیێ دەستنیشانکری ژ شەنگستان))[2].

هەمی تیۆرێن جۆرێن ئەدەبی ب پێدڤی ل سەر هزرەکا دیارکریا ب کارێ ئەدەبی رادبن و ئەڤ جۆرە ژی ل ئاستێن جودا هەنە، د ڤی بیاڤیدا (تۆدوورف) دبێژت: ((جۆر د ئاستێن جودادا ژ کۆمێ یێن هەین و ناڤەرۆکا ڤی تێگەهی ب وێ بەرێخوەدانا دکەڤتە سەر دئێتە دەستنیشانکرن، هەمی تیۆرێن جۆران ب پێدڤی ل سەر هزرکرنەکا دیارکریا کارێ ئەدەبی رادبن)).

رەخنەگرێن دیالیکتیکی ب نێرینێن جودا جودا ل جۆرێن ئەدەبی نێرینە و دبێژن: ((دروستبوونا جۆرێن ئەدەبی بەرهەمەکە، بۆ پێدڤیێن ب مفا یێن جڤاکی پێویستە ل نك

(1) 1- http://www.awu-dam.org/book/05/study05/368-A-A/book05-sd002.htm

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ 155.

ڕەخنەگرێن دیالیکتیکی دیار ببت، بۆ نموونە وەکو "لۆکاش"ی، ئەو دبینت کو ڕۆمان داستانەکا برجوازیە، ل نك "باختین"ی، ئەویٚ ئەڤ چەندە جوداکری، دەمیٚ "بولوفینیە" ب پوختەییٚ هونەریٚ ڕۆمانیٚ هەژمارتی، پاشان گۆتنێن "یاکۆبسۆن"ی، ئەویٚ ژانرێن ئەدەبی و جهناڤێن زمانی ب ئێکدوڤە گرێداین کو "ئەز" کریە ناڤەرۆکا شعریٚ و "ئەو" سەنتەریٚ "داستانیٚ" و "تو" بنیاتیٚ درامایی‌ٚ))[1].

جۆرێن ئەدەبی د هندەك خالاندا د هەڤپشکن و ڕاسەری هەڤدو دئێن، لیٚ یا گرنگ میکانیزم و ڕێبێن وێنە کو ئەوێن بەرهەمیٚ دەلالی و ستاتیکاییٚ دکەڤنە سەر ((ژ بەر کو جۆر د هەڤپشکن د هندەك سالۆخەتێن ڕەگەزیدا و ل هندەك خالێن نەراستەوخوە دگەهنە ئێك، ل ئاستەکیٚ وەسا کو ئەڤ تێکهلکێشانە دبتە کارەکی سەپاندی و سروشتی، ل ڤێریٚ ئەم ل ئەگەرێن تێکهلکێشانیٚ ناگەڕن، یا بۆ مە گرنگ میکانزم و ڕێبێن وێنە، ئەوێن بەرهەمیٚ دەلالەت و ستاتیکاییێن ویٚ دکەڤنە سەر، ئەو ب دەوریٚ خوە ژ ئەگەرێن تێکهلکێشانیٚ پێکنائێت، لیٚ ل سەر میکانزم و ڕیٚ و چاوانییێن کۆ هاریکارن بۆ بەرهەمیٚ ستاتیکایان دئێتە دانان))[2].

جۆرێن ئەدەبی مینا چارچۆڤێن زمانی ب شێوەیەکی لاوەکی هاتینە دانان و هەبوونا وان ب ڕەنگەکیٚ ڤەشارتیە ل سەر جۆرێن بەری خوە ((جۆرێن ئەدەبی چارچۆڤێن زمانینە، هەر ئێك ژ وان ل سەر سیستەمەکی لاوەکی دانایە، ئەڤ دانانە ب خوە ژی زڤرینەکا ڤەشارتیە ل سەر هەبوونا ییٚ بەری خوە، ئەو ژی زمان ب خوەیە))[3].

---

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ423.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ646.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ799.

ل دووڤ دیتنا (برۆنتییێر) جۆرێن ئەدەبی هەر وەکو جۆرێن بایۆلۆژی ب تمامی ژ ناڤ ناچن، لێ دەمێ لاواز دبن جۆرەکی دی یێ پێشکەڤتی ژێ پەیدا دبت، و دبێژت: ((چاوا کو چو تشت د سروشتیدا پووچ نابت، چو تشت د ئەدەبی ژیدا پووچ نابت، ژ بەر کو جۆرێ ئەدەبی وەکو جۆرێ بایۆلۆژی پەیدا دبت و پێشڤە دچت و ژناڤ دچت. لێ ژناڤچوویی ژ جۆرێن ئەدەبی ـ وەکو ژناڤچوویی ژ جۆر و زیندەوەرانە ـ ب تمامی پووچ نابت، لێ رەگەز ژێ د جۆرەکی یان جۆران ئەوێن ژێ پێشکەڤتیندا بەردەوام دکت))[1].

تێهلکێشانا داستانێ ل گەل لیریکاییێ دبتە ئەگەرێ پەیدابوونا جۆرەکێ نوو ئەو ژی درامایە کو (هیگل) شعرێ ((دکتە دو جۆر داستانی و لیریکی، یێ ئێکێ (داستانی) بەری یێ دوییێ (لیریکی)یە، تێکهلکێشانا وان د جۆرەکیدا ب دووماهی دئێت ئەو ژی درامایە. هەروەسا شعرا درامی ژی دو جۆرە یان دو شێوەیە، تراژیدیا و کۆمێدیایە، و تێکهلکێشانا وان ژی ب شێوەیێ سییێ ب دووماهی دئێت، ئەو ژی دراما نوویە)) [2].

د ناڤ جۆرێن ئەدەبیدا پارڤەکرنا کارێن ئەدەبی شعری و پەخشانکیە، ئانکو نەشعری ژی هەنە، ئەڤ یەکە ب رەنگەکی زەلال د ئاخڤتنا رۆژانە و ئاسیا بەربەلاڤدا خویا دبت، ((زێدەباری پارڤەکرنا ئەدەبی بۆ ژانران "داستان، لیریکا، دراما" پارڤەکرنا شعر و پەخشانێ ژی یا هەی، د ئاخڤتنا ئاسایا بەربەلاڤدا، هەردەم وەکهەڤییێ د ناڤبەرا کارێن لیریکی و شعرێ و د ناڤبەرا کارێن داستانی و پەخشانێدا دکن. وە دیارە ئەڤـ جۆرێ

(1) د. عبدالمنعم تلیمە، ژێدەرێ بەرێ، بپ135.

(2) د. شکری عزیز الماضي، في نظریة الادب، ص101.

بکارئینانا پەیڤان د جهێ خوەدا نینە. هەر ژانرەکێ ئەدەبی د ناڤ خوەدا کارێن شعری "چامەیی" و کارێن پەخشانکی "نەچامەیی" ییێن هەین)) [1].

جۆرێن ئەدەبی د چارچۆڤێ ئەدەبێ دارێتی و یێ سالۆخدانانداندا دئێتە سنۆردارکرن، یێ ئێکێ ژیانێ بۆ خوە دکتە بنیات و رەخنێ لێ دگرت، و یێ دوییێ ژی بەرهەمێن ئەدەبی بۆ خوە دکتە خالا دەسپێکێ، ب ڤی ئاوایی دیار دبت کو ((جۆرێن ئەدەبی د چارچۆڤێ خوە ییێن گشتیدا، د دو ناڤ و نیشانێن مەزندا دئێنە سنۆردارکرن، ئەو ژی ئەدەبێ دارێتی و ئەدەبێ سالۆخدانایە، یێ ئێکێ مەبەست ژێ دیارکرنا هەمی چەلەنگییێن ئافراندینە د جیهانا ئەدەبیدا، ئەوێ ژیانێ بۆ خوە دکتە شەنگەستە کو راڤەدکت یان رەخنێ لێدگرت، یان ئاراستە دکت، پشتی داخوازا هاریکاریا هەبوونا خوە یا دەستپێکی ژێ وەرگرتی، ئەڤ چەلەنگیە ژی دچنە ل ژێر دو ناڤ و نیشانێن سەرەکیدا، ئەو ژی: شعر و پەخشانە، هەر ئێکێ تایبەتمەندییێن خوە ییێن تایبەت هەنە، کو دەرگەهێ وێ ژ ییێن دی جودا دکت. لێ ئەدەبێ سالۆخدانێ مەبەست ژێ هەمی چەلەنگییێن ئافراندینە د جیهانا ئەدەبیدا، ئەوێ بەرهەمێن ئەدەبی بۆ خوە دکتە خالا دەستپێکێ و ب ڤێ چەندێ ژی دبتە راڤەیا راڤەکرنێ))[2].

جوداهیا جۆرێن ئەدەبی د ناڤ خوەدایە، هەروەسا ل دووڤ نژیارا هونەریە، ژ وێنەیێن پەیوەندی ب کەسایەتیا ئەدەبی و دەربرینێڤە هەی، پێدڤیە ئەڤە ل ژێر سیبەرا ئێکگرتنا هونەری یا جۆرێن ئەدەبی بت، چونکو ((جۆرێن ئەدەبێ چارچۆڤێن گشتی ییێن هونەرینە، د ناڤبەرا خوەدا د جودانە ـ ب تنێ ل پەی نڤیسەری یان چەرخی یان جهی یان زمانێ وان نینە، لێ هەروەسا ل پەی نژیارا وان یا هونەری و کا چ ژ شێوەیێ گشتی پێدڤی دبت، ژ

(1) مجموعة من كتاب الروس، المدخل الى عالم الادب، ص101.

(2) محمد أبو علي، مدخل الى مفهوم الادب الجماهيري، المركز العالمي لدراسات و الابحاث الكتاب الاخضر، ط الاولى، طربلس،1988.

وێنەیێن پەیوەندی ب کەسایەتیێن ئەدەبی یان دارێتنا دەربڕینا "الجزئیە"ڤە هەی، پێدڤیە کو ڕانەبت هەکە ل بن سیبەرا ئێکگرتنا هونەری یا جۆرێن ئەدەبیڤە نەبت. ئەڤە ژی باش د چیرۆك و شانۆ و لیریکاییێدا دیار دبت، ژ بەر کو ئەو جۆرێن ئەدەبینە، هەر ئێك ژ وان ل دووڤ تایبەتمەندیێن خوە ئێکدو دگرن، چەند زمان و ئەدەبیات و چەرخێن ئەو ژێ د ژێکجودابن))[1].

پەیڤ لبنەیێ نژیارا ئاڤاهیێ زمانیە، لەوما ((جۆرێن ئەدەبی هەمی پێکڤە پشکدار دبن کو ئاڤاهیێ زمانینە، پەیڤ بۆ پێکئینانا ئاڤاهیێ وی دئێتە بکارئینان، هەر جۆرەکی سالۆخەتێن خوە هەنە، کو ژ یێن دی جودا دبت))[2].

ل پەی شێوەیێ ژانری و ڕێکخستنا زمانی د کارێ ئەدەبیدا، جۆر د ناڤبەرا خوەدا ژێکجودا دبن و هۆسا ((نیشانا شێوەییێ گەلەك گرنگ د کارێ ئەدەبیدا ئەوە، ژیاتیا وی بۆ ڤی ژانرێ ئەدەبی یان یێ دیە: شێوەیێن داستانی، درامی، لیریکی، لیریکی ـ داستانی دیاردبن ، د ناڤ ژانراندا جۆر جودا دبن ـ ئاڤاهیێ شێوەیی، بیناسازی ـ شێوازگەریا نەگۆڕ و باشترە هەکە ئەم بێژنێ شێوەیێن ژانری. ئەو د ناڤبەرا خوەدا، ل پەی ڕێکخستنا زمانی د کارێ ئەدەبیدا ژێکجودا دبن ـ شعری یان پەخشانکی "د داستانا مللیدا شێوەیێن شعری ـ ستران و چیڤانۆکێن پەخشانکی، د ئەدەبیەتێدا چامەیا چیرۆکی و کورتە چیرۆك و چیرۆك" و ل دووڤ سەنگا دەقی یێن هەین))[3].

---

(1) د. غازي يموت، الفن الادبي أجناسه و أنواعه، ص90.

(2) د. ابراهيم السعافين واخرون، مناهج تحليل النص الادبي، ص21.

(3) مجموعة من كتاب الروس، المدخل الى علم الادب، ص231.

کارێن ئەدەبی ل سەر گرۆپان هاتینە پارڤەکرن، ئەڤ چەندە ژی ((یا بەلاڤە کۆمکرن د ناڤبەرا کارێن ئەدەبی یێن هونەریدا د سێ گرۆپێن مەزندا ناڤێ ژانرێن ئەدەبی وەرگرتینە ـ داستان، دراما و لیریکا))نە[1].

خواندەڤانێ جۆرێن ئەدەبی خوە بەرانبەر کارێن جودا هشیار دبینت، ل دۆر هەر یەکێ گریمانەیان پێشکێشدکت، هەروەسا زانایێن ل پەی شۆپا گریکان چووین، کارێن ئەدەبی ل سەر جوینان بەلاڤکرینە، کو پالڤەدانێ ل سەر سروشتێ ئاخفتنکەری دکن ((سەبارەت خواندەڤانێ جۆرێن ئەدەبی کۆمەکا دانەنیاسین و پێشبینیانە: چ ئەم بزانن ئەم یێ سەرهاتیەکێ یان چیرۆکەکا ئەڤینداریێ، چامەکا لیریکی یان تراژیدی دخوونین، ئەم خوە هشیار بۆ هندەك تشتێن جودا دبینن، و ئەم ڕادبین ل دۆر هەر تشتێ گرنگ گریمانەیان پێشکێشدکەین (...) گەلـەك ژ زانایێن تیۆری، ئەوێن جۆرێن ئەدەبی خواندین (ڤەکۆلاین)، ل دووڤ زانایێن گریکان چوون، ئەوێن کارێن ئەدەبی کرینە سێ جوینێن بەرفرەه کو پالڤەدانێ ل سەر سروشتێ ئاخفتنکەری دکن. جوینا ئێکێ ژ شعرێ یان لیریکایێ پێکهاتیە، کو ڤەگێر ب شێوەیێ ئاخفتنکەری دپەیڤت، جوینا دویێ ژ داستانێ یان چیرۆکێ پێکهاتیە، کو ڤەگێر ب دەنگێ خوە یێ کەسی دپەیڤت، لێ ئەو دەرفەتێ ددتە کەسان ژی کو ب دەنگێ خوە ب پەیڤن، جوینا سیێ شانۆگەریێ ب خوەڤە دگرت، کو کەسایەتی ب هەمی کاری ڕادبن))[2].

شوونوارێن ئەدەبی دچنە د ناڤ چاچۆڤەیێن ژانرێن ئەدەبیدا و هەر ژانرەك ب شێوەیەکێ ئاشکرا ژ ژانرێ دی یێ ئەدەبی جودایە ((ژانرێ ئەدەبی: ئێك ژ وان چارچۆڤەیانە، ئەوێ شوونوارێن ئەدەبی دچنە تێدا، بۆ نموونە شانۆ ژانرەکێ ئەدەبیە،

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ98.

(2) ج. کوللر، ما النظریة الادبیة، ص 86.

وەسا چیرۆك ژی ... هتد. ل ئوروۆپا هەر ژ سەدسالا ڕۆناكبیریێ و هەتا دووماهیا سەدسالا هەژدێ ، وەسا یا بەربەلاڤبوو كو هەر ژانرەك ب ڕەنگەكێ ئاشكرا ژ ژانرێن ئەدەبی یێ دی جودایە، هەروەسا دكەڤتە ل ژێر شەنگستێن تایبەت ب ویڤە و پێدڤیە ئەدیب ل دووڤ بچت))[1].

د ئەدەبناسییێدا تێگەهێ جۆرێن ئەدەبی تێگەهەكی بەرفرەهترە ژ ژانرێ ئەدەبی، لەورا ((ژانر كۆمەكا بەرهەمێن ئەدەبیە، یێن هاتینە دانان ب شێوەیەكی مێژوویی و سیمایەكی هەڤپشك د ناڤەرۆك و ڕوخساریدا یێ هەی. ڕۆمان، چیرۆك، كورتە چیرۆك، كۆمیدیا و پویەم سەر ب ڤێ گروپێ ڤەنە. د ئەدەبناسییێدا تێگەهەكێ هەی، دبێژنێ تێگەهێ جۆرێن ئەدەبی، ئەڤ تێگەهە بەرفرەهترە ژ تێگەهێ ژانری، د ڤی حالـەتیدا ڕۆمان دبتە جۆرەكێ ئەدەبی و ژانر چەند جۆرێن جودا جودا یێن ڕۆمانێنە، وەكو"ڕۆمانا پۆلیسی، دەروونی، جڤاكی،... هتد"))[2].

ژ كەڤن وەرە ئەدەب ل سەر سێ جۆران هاتیە پارڤەكرن، كو ئەڤ جۆرە ژی هەر ئێك ل پەی بیاڤێ خوە ب ڕێیا پەیڤان دەربرینێ ژ ژیواری ل دووڤ ڕەوشا ئاخڤتنكەری دكن ((جۆرێن ئەدەبی گرۆپەكە ژ بەرهەمێن ئەدەبی یێ وەكهەڤ ب ڕێیا ڕەنگڤەدانا ژیواری، ئەڤ ژیوارە ژی ب ڕێیا پەیڤان ئەڤێ جیهانا مە وێنە دكت، یان دەربرینێ ژ ڕەوشا ئاخڤتنكەری دكت، یا وێ پرۆسێسا بەردەواما ئاخڤتنێ دیاردكت. دیسا ئەدەبی سێ

---

(1) مجدي وهبه و كامل المهندس، معجم المصطلحات العربية في اللغة و الادب، ص141.

(2) 1- www.Google.com.http://74.77.132/search?q=cache:fMoaOaV3BOkJ:bse.sci- lib.com/article097294.h... 20.4.2010 (ب زمانێ ڕووسی)

جۆرێن وی هاتینە دیارکرن، هەر ئێك ژ وانا ل دووڤ ئەرکێ گونجایێ پەیڤێ دئێت، و هەر سێ جۆر ژی ئەڤەنە:

1ـ ئیپۆس"داستان"، دەربرینێ ژ هەبوونێ دکت و ب خوەڤە هەمبێز دکت، ڕەهندێ جهی و دەمی دیاردکت و یا پرە ژ ڕوودانان.

2ـ لیریکا، دەربرینێ ژ جیهانا ژووری و یا کەسی دکت.

3ـ دراما، کارێن ئاخڤتنێ دچەسپینت و دئێتە ئاڤاکرن ل سەر بنگەهێ دیالۆگ و مەنەلۆژیایێ. هەر ژ کەڤندا ئەڤ پارڤەکرنا ئەدەبی ل سەر سێ پشکان ژ ئالیێ ئەرستۆڤە هاتیەدانان)) [1].

جۆرێن ئەدەبی ل نك کلاسیکان پیرۆزیا خوە هەبوو، ڕەخنەگر و شاعر و نڤیسەران سنۆرێن وان دەرباز نەدکرن، و پێگیربوون ب شەنگستێن وان، ئانکو کلاسیکان داستان و لیریکا تەڤلهەڤ نەدکر و سنۆرێن وان نەدبەزاندن، لێ د سەدسالا نوودا ئەڤ یەکە نەما و سنۆرێ جۆرێن ئەدەبی تەڤلهەڤبوون، بوو ئەگەرێ پەیدابوونا جۆرەکێ نوو، چونکو ((کلاسیکان گرنگی ددا ئێکەتیا هەستێ کارتێکەر د ژانرێ ئەدەبیدا، بۆ نموونە کنی د کۆمیدیاییدا و ترس و دلۆڤانی د تراژیدیاییدا. ژانرێن ئەدەبی ل نك کلاسیکان و یێن کەڤن د دەستنیشانکری بوون، کو ب شێوەیەکی تێکلی ئێکدو نەدبوون و ئێك ستەمێ ل یا دی ناکت، شەنگستێن وێ وەکو فەرمانانە، کو ڕەخنەگر وەردگرن و شاعر و نڤیسەر ل دووڤ دچن، لێ د سەدسالا نوودا بەرێخوەدانا ڤان ژانرێن ئەدەبی هاتە گوهارتن، ڤەکۆلینا وان بوو ب شێوەیەکێ وەسفی. ئەو فەرمانێن پراکتیکیێن هونەری یێن دەستنیشانکری ل نك نڤیسەران ئەو شرۆڤە و ئەگەرن، کارێ هونەری سنۆردار ناکن ب

---

(1) 1- www.Google.com.http://74.77.132/search?q=cache:fMoaOaV3BOkJ:bse.sci- lib.com/article097294.h... 20.4.2010 (ب زمانێ ڕووسی)

ڕەنگەکی "تحدید تحکمیاً"، ئەو وێ دووریێچ ناکت، د ڤێ وەسفا هونەریا پراکتیکیدا، دبت ژانرێن ئەدەبی تەڤلهەڤ بین کو ژانرەکی نوو ب ئافرینن))(1).

نڤیسەرێ ئەدەبی ژ بۆ بەرهەمی خوە کو ل پەی جۆرێن ئەدەبی دچت یان هندەك گوهۆڕینان ژ نك خوە لێ زێدە دکت، چونکو ((ژانرێن ئەدەبی کۆمەکا ئافراندنێن هونەرییێن ستاتیکینە، نڤیسەری ئاگەهـ ژێ هەیە، لێ دبت ژ بۆنا بەرهەمێ خوە ل دووڤ بچت یان ل سەر زیدە بکت، ئەو هەردەم ئەگەرەکە ڕاڤەکریە ل نك خواندەڤانێ ڕەخنەگر))(2).

تایبەتمەندیێن جۆرێن ئەدەبی خوە ل سەر نڤیسەری دچەسپینن، ژ بەر کو هەر جۆرەك ژ یێ دی جودایە، و هەمی ((ژانرێن ئەدەبی سیمایێن گشتی و بنیاتیێن هونەری یێن هەین، کو ب وان هەر ژانرەکێ ئەدەبی د خوەدیێ خوەدا ئێك دگرن کو ژ یێ دی جودایە، هەتا کو هەر ژانرەکێ ئەدەبی ئەو خوە ب ڤان تایبەتمەندیان ل سەر هەر نڤیسەرەکی کو دڤێت چارەیا بابەتەکی بکت، دچەسپینن))(3).

جۆر یێ ژ بەرهەمێ ئەدەبی پەیدابووی، هەر ئێکێ ژێ مەبەست و تایبەتمەندیێن خوە هەنە، جۆر یان ژانر هەردو ئێك ڕامانن، چونکو ((جۆر یان ژانرێ ئەدەبی چەشنەکە ژ چەشنێن بەرهەمێ ئەدەبی، ب ڕوخسارێ تایبەت و شێوازێ دیار یێ جودایە، ئەو خودان مەبەستەکا سنۆردارە، ئەڤ هەمی تایبەتمەندیە وی ژ جۆرێن دی جودا دکت))(4).

---

(1) محمد غنیمی هلال، الادب المقارن، ص130.

(2) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ128.

(4) جون لینارد و ماری لوکهاردست، المرجع في فن الدراما، ص83.

ل گۆر دیتنا مە پەیڤا جۆر/ ژانر هەردو ئێك ڕامانێ ددن و بنەكارا هەردویان ئێكە، لێ ل پەی دەم و جهی، یان چەرخی ئەڤ پەیڤە ب بۆرینا ڕۆژگاران ل شوونا ئێكدو هاتینە بكارئینان، نژاد یان ڕەگەزێ وان ژی هەر پەیڤا كەڤنا گریكیە، گرۆڤێن مە ژی د چەندین ژێدەرێن كو مە پێناسە و تایبەتمەندیێن جۆرێن ئەدەبی ژێ وەرگرتین و كرینە ژێدەر و چاڤكانییێن ڤێ پشكێ ژ ڤەكۆلینا خوە كو دبێژن جۆر یان ژانرێن ئەدەبی پێكهاتینە ژ " داستان، لێریكا و دراما"یێ، ئەڤە ژی مە دگەهینتە وێ یەكێ كو ((پەیڤا Gener ژانر یا ژ پەیڤا لاتینی Genus هاتیە دارێتن، كو ڕامانا وێ "جهێ پەیدابوونێ، نژاد، ڕەگەز و ڕیشال ژێ دەركەڤتی" و پەیڤا فرەنسی یا كەڤن Gendre ب ڕامانا ژانر یان جۆر و ژ یا گریكی Yeros ب ڕامان ژانر یان نژاد هاتیە))[1]. هەروەسا ((پەیڤا Genre جۆر هەكە لێ بزڤرن پەیڤەكا نوویە، لێ بەرێخوەدان ب هەڤبەركرن بەر ب بەرهەمێن ئەدەبی و هونەریڤە و گەنگەشەیا وەكهەڤی و جوداهیا وان كارەكی كەڤنە، د ڤەكۆلین و دان و ستاندنێن چەرخێ كلاسیك و ناڤیندا یا دیارە، سەرەڕای جودابوونا پەیڤ و ڕێبێن گەنگەشەیا وان ژ پەیڤ و ڕێبێن مە، لێ ئەو ئاریشەیا ئەم و ئەو گەنگەشەیێ ل سەر دكن(...) هەتا ڕادەیەكی وەكهەڤە)).[2]

ژ ئالیەكی دیڤە، خودانێن دۆخێ ل ڕۆژئاڤا ئەوێن جۆر و ژانر ئینانە هەبوونێ نەگەهشتینە چو چارەیان و هەردو ژێكجودا نەكرینە و تەڤلهەڤكرینە، ئەڤ ئاریشەیا زاراڤەیی هەر مایە و چارە نەبوویە، لێ هندەك دبینن كو جۆر مەزنترە ژ ژانری وەكو بێژن داستان جۆرە و داستانا پۆلیسی ژانرەكی داستانیە.

---

(1) جون لینارد و ماری لوكهاردست، ژێدەرێ بەرێ، بپ83.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ84.

ئێك: داستان

داستان ئێك ژ جۆرێن ئەدەبی یێن گرنگە، دئێتە هەژمارتن ژ جۆرێن ئەدەبیێن دەستپێکی کو مرۆڤی بالا خوە دایێ و هزروبیرێن خوە ب ڕێیا وێ بۆ خەلکەکی دەربڕینە، ئانکو پەیدابوونا وێ ل سەردەمێ جڤاکێ دەستپێکی بوو کو خەیال و ڕاستی ل گەل چیڤانۆکان تێکل دکرن، هەر وەکو شاعرێ ڕۆمانسی یێ فرەنسی (لامارتین 1790–1869ز)، داستانێ پێناسە دکت و دبێژت: ((ئەو شعرەکە زارۆکینیا/ دەستپێکا گەلانە، ئانکو مێژوویێ ل گەل چیڤانۆکان و خەیالێ ل گەل ڕاستییێ تێکهل دکت، شاعر جهێ مێژوونڤیسان د نڤیسینا مێژوویێدا دگرن ، مللەت هەست ب پێدڤیاتیا مەزن و قەهرەمانان دکت و بەرژەوەندیا خوە ب ڤان کەسێن ب هێزڤە یێن ئەو ژ کۆلەتییێ ڕزگارکری یان ڤەگوهاستیە پلەیا شارستانییێ گرێددت (...) داستان ب تنێ شعرەکا کەسیا قەهرەمانیە))[1].

داستان وەکو چامەکا درێژ کو ب هزاران مالکان ب خوەڤە دگرت، ل دۆر بۆیەرەکا د کەڤندا ڕوودای دزڤرت کو یا کەڤتیە د ناڤ بیروباوەرێن مللەتیدا، وەکو تشتەکێ پیرۆزێ خوە دزانت، هەروەسا یا بوویە وێنەیەکێ نموونەیێ بلندێ هەستێ نەتەوەیی ل نك مللەتی و نفشەکی بۆ یێ دی ڤەگوهاستیە، هەتا وی ڕادەیی بوویە سمبۆلەك بۆ کۆمێن مەزن یێن نشتیمانی و مرۆڤایەتی و دینی ژی، (د. عەلی جەواد) داستانێ دبینت کو چامەیەکە (قصیدة) ل سەر ڤەگێرانا چیرۆکی ڕادبت، درێژبوونا وێ دگەهتە هزاران مالکان، ڕوودانەکا قەهرەمانیا نەسروشتی ب خوەڤە دگرت، کو بەری

---

(1) د. انطونیوس بطرس، ژێدەرێ بەرێ، بپ51.

هنگیێ ڕوودایە و کەڤتیە د ناڤـ تیتالێن مللـەتی و پیرۆزی و شعر و ڤەگیران و چیڤانۆك و کووراتیا خەیالا وی د وێنەییێ نموونەییێ بلندیێ هەستیێ نەتەوەییێ ویدا، نفشەکی بۆ ییێ دی ڤەگوهاستیە، ژ بەر کو بوو سبمۆلـەك بۆ هەستێن کۆمێن مەزن یێن نشتیمانی و مرۆڤایەتی و دینی[1]. نەتەوە و قەهرەمانی و ڕوودانێن نەبەرهوش و ل پشت سروشتی هیڤێنێن داستانێنە، کو شعرەکا چیرۆکی، نەتەوەیی، قەهرەمانیە، ڕوودانێن سەرڤەی سروشتی ڤەدگێرت، د شیانا کەسێن ئاساییدا نینە ئەو وە بکن، گرنگترین ڕەگەز تێدا خەیالـە، ئەوا ئافراندنا وێنەیێن جوداجودا و زێدەچوونیێ د شەراندا دکت[2]. هەروەسا داستان ئەو شعرە، یا چیرۆکا قەهرەمانیا نەتەوەیی ڤەدگێرت و ژ هزاران مالکان پێکدئێت[3].

داستانیێ گەلـەك مفا ژ مێژوویێ وەرگرتیە، ڕوودانێن مێژوویی یێن کرینە بنیات و داستان یا ل سەر هاتیە ئاڤاکرن، خەیالیێ ژی ڕۆلـەکی گرنگ د ناڤـ داستانێدا هەبوویە و کارێن سەیر و حێبەتی ئینانە د ناڤـ داستانێدا، کو ب ڕێیا وان ترس و کارێن زێدەچوویی دیارکرینە، د ڤی واریدا (عەزرا پاوند) دبێژت: ((داستان چامەکە ژ مێژوویێ پێکهاتیە))[4]. ئانکو ڤەگێرانا ڕوودانێن مێژوویی یێن دروستە، لیێ ب شێوەکیێ وەسا وەکو مێژوو نەهاتینە تۆمارکرن، ب تنێ ئەو ڕوودانێن مێژوویی کرینە بنیات و ئاڤاهییێ داستانیێ ل سەر هاتیە ئاڤاکرن، ژ بەر کو مێژوو ب خوە گەلـەك ژ تشتیێ نەوەیی و چیڤانۆکان جودا نینە، ((ئانکو ڕاستییێن مێژوویی هندەك جاران شێوەییێ داستانیێ

---

(1) د. علي جواد الطاهر، مقدمة في النقد الادبي، ص73.

(2) د. انطونيوس بطرس، هەر ئەو ژێدەر، بپ51.

(3) د. شكري عزيز الماضي، ژێدەریێ بەریێ، بپ105.

(4) د. غازي يموت، ژێدەریێ بەریێ، بپ99.

وەردگرن، خەیالا دەستپێکێ یا ئاڤدای ب کارێن سەیر و حێبەتی ب رێیا زێدەچوونا دیارکرنا ترسێ، یان ب رێیا هزرکرن و وەسا زانینێ جارەکا دیە))[1].

سەرەرای داستان کو چیرۆکەکە ب شێوەیێ شعری یێ درێژ دئێتە ڤەگێران، تشتێ بێ بنیات و نەدروست تێکل دکت، بەحسێ گەلەك خوداڤەند و کارێن پاشکەڤتی دکت، د ڤی بیاڤیدا (د. غازی یموت) دبێژت کو داستان چیرۆکەکا شعری یا درێژە، ب شێوەیێ ڤەگێرانێ بابەتێ قەهرەمانان و بەحسێ وان دئێتەکرن، روودان و شەرێن قەهرەمانی ب خوەڤە دگرت، بەحسێ کارێن سەرڤەی سروشتی و حێبەتیێن قەهرەمانێ سەرەکی ب تنێ (یان پتر) دکەشەکی خەیالیدا دکت کو راستی ل گەل چیڤانۆکان و ژیوار ل گەل تشتێ نەدروست و بێ بنیات تێکل دکت، هێزێن ل پشت سروشتی و گەلەك خوداڤەند و ناڤێن جۆراوجۆر وکارێن پاشکەڤتی پشکداریێ تێدا دکن[2].

هەروەسا رەخنەگر (محەمەد غونەیمی هلال) دبێژت کو داستان چیرۆکەکا قەهرەمانیە، ب شعر دئێتە گۆتن و کارێن سەیر یێن تێدا هەین، ئانکو روودان د بەرهوش نینن، وەسف ل گەل دان و ستاندنێ و وێنەیێ کەسایەتیان و گۆتارێ تێدا دبۆرت[3]. ل ڤێرێ دان و ستاندن و دیارکرنا وێنەیێ قەهرەمان و کەسایەتیێن دی یێن د ناڤ داستانێدا ب شێوەیەکێ دیار دئێتە وەسفکرن، هەروەسا روودانێن د ناڤ داستانێدا د بەرهوش نینن و کارێن قەهرەمانان د سەیرن و ژ سروشتێ مرۆڤێ ئاسایی دبۆرن.

---

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەرێ بەرێ.

(2) د. غازي يموت، ژێدەرێ بەرێ، بپ95.

(3) محمد غنيمي هلال، ژێدەرێ بەرێ، بپ134.

د داستانێدا هەمی کەسی مافێ ئاخفتن و دەربڕینێ وەکهەڤیێ هەیە، ئەو بەرهەمە یێ کو رێ ددتە نڤیسەری و کەسایەتیا- وەکهەڤ- مافێ ئاخفتنێ هەبت[1].داستان و ناڤلێکرنا ئەڤی جۆرێ ئەدەبی ژ پەیڤا گریکی هاتیە کو ئاخڤتنە و ب رەنگەکی بەرفرەهـ دئێتە بکارئینان، وەکو دئێتە زانین، ژێدەرێ فۆرمی یێ داستانێ: ڤەگێران و گۆتنا رووداننە د ژیانا کەسان و کارێن واندا، ناڤلێکرنا ئەڤی ژانرێ ئەدەبی ژ یێ گریکی (Epos– پەیڤ، ئاخفتن) هاتیە. ل ڤێرێ ب رەنگەکێ بەرفرەهـ و ئازادانە ئالاڤێن ژینگەها ل دەوروبەرێن کەسان دئێنە بکارئینان[2].

هەروەسا داستان وەرگێرانا پەیڤا گریکی (Epos) و یا فرەنسی (epopee) و یا ئنگلیزی (epoic)ە کو د بنیاتدا رامانا وێ ئەوە، تو بێژی و ب ئاخفی و ڤەگێری[3]. ئانکو ئەڤ پەیڤە وەکو زاراڤ د کۆکا خوەدا ژ پەیڤا گریکی هاتیە و رامانا هەڤپەیڤین و ڤەگێرانێ ددت، پەیڤێن فرەنسی و ئنگلیزی ژی هەر یێن ژ یا گریکی هاتینە وەرگرتن ((ئەڤ هەردو پەیڤە ژ پەیڤا (epos) یا گریکی هاتینە وەرگرتن و رامانا وێ (ئاخفتن) یان (ڤەگێرانە)[4].

سەرەڕای کو دبێژن لیریکا ل گەل مرۆڤی پەیدابوویە و خەم و کۆڤان و دەردێن خوە ب رێیا شعرێ دەربڕینە، لێ دەقێن نڤیسی بەری داستانێ نەهاتینە دیتن، هۆسا ب ڤی ئاوایی داستان بەری لیریکایێ پەیدابوویە، ژ بەر کو کەڤنترین دەق گەهشتینە مە

(1) جیرار جینیت، مدخل الی النص، ص9.
(2) مجموعة من کتاب الروس، ژێدەرێ بەرێ، بپ98.
(3) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ73.
(4) د. غازي یموت، ژێدەرێ بەرێ، بپ95.

داستانێن هۆمیرۆسینە[1]. زێدەباری داستانا گلگامش یا سۆمەری کو هێشتا ژ یێن هۆمیرۆسی ژی کەڤنترە.

سەدسالا زێرینی یا داستانێ ل سەر دەمێ گریکان بوو، ل نك وان داستان ب تمامی گەهشتە کوپیتکێ و وەرارکر، ئەڤ چەندە ژی ((نەژنشکەکیڤە بوو کو داستان ـ وەکو پەیکەرتاشیێ ـ ل نك گریکان بگەهتە کوپیتکا تمامیێ))[2].

هونەرێ داستانێ شێوەیێن وێ گەلەك تا و چق ژێ دچن، ژ چەرخەکی بۆ یێ دی و د ناڤ مللەتاندا ژێکجودایە، لێ ل نك گریکان ڕامانا خوە یا دروست و ڕاستەقینە و هوور وەرگرتیە کو گەوهەرێ وێ داستانێن هۆمیرۆسن. ل دۆر ڤێ یەکێ ژی (هیگل) دبێژت: ((ڕێیا بجهئینانا ئەڤی هونەری د هەمی شێوەیێن ژانراندا لق ژێ دچن، ژ مللەتەکی بۆ ئێکێ دی و چەرخەکی بۆ یێ دی جودانە، لێ ئەم ل نك گریکان ب شێوەیەکی تمام د ڕێیا شعرا داستانیدا ب ڕامانا خوە یا هوور دبینن.. ب ڕامانەکا دی: گەوهەرێ شعرا داستانی، داستان ب خوەیە، یاکو گەوهەرێ وێ داستانا کلاسیکیا هۆمیرۆسیە))[3].

قەهرەمان و ڕوودان د داستانێدا، ڕاستیا خوە یا مێژوویی هەنە، لێ ب بۆرینا دەمی تێکلی ئەفسانە و چیڤانۆکان بووینە ((د داستانێدا قەهرەمان و ڕوودانان، بنیاتێ خوە یێ دیرۆکی یێ هەی، لێ ل گەل ئەفسانە و چیڤانۆکان تێکل دبن))[4].

---

(1) محمد مندور، الادب و فنونه، ص12.

(2) د. رمضان بسطاويسي محمد غانم، جماليات الفنون و فلسفة تاريخ الفن عند هيجل، ص192.

(3) ماري شيغير، ژێدەرێ بەرێ، بپ35.

(4) محمد غنيمي هلال، الادب المقارن،ص135.

مللەت هەردەم د داستانێدا ب ڕابۆریێ خوەڤە دئێتە گرێدان و پێ دبێژت، هیڤیێن خوە پێڤە گرێددت ((مللەت ب بۆریێ خوە دبێژت و حێبەتیێن ڤی بۆری کو وێنەیێن نموونەیینە، ئەو مللەت هیڤیێن خوە پێڤە دکت و نموونەیێ وی یێ بلندە، ژ بۆ ڕازیکرنا باوەری و هەڤڕکێن خوە))[1].

شێوەیێ نڤیسینا داستانێ ب شعر بوو، وەکو شعرەکا درێژ کو ژ هزاران مالکان پێکدهات و ((ب شێوەیێ شعری دهاتە نڤیسین، هەژمارا مالکێن وێ ژ (16) هزاران دبۆری و ل سەر (24) سترانان دهاتە بەلاڤکرن)) [2]. بیاڤێ نڤیسینا داستانی گەلەکی بەرفرەهە، شیانێن مەزن بۆ دڤێن، ژ یێن هزری و مەعرفی یێن بێ توخیب ((داستانێ شیانێن مەعرفی ـ هزری یێن بەرفرەهێن بێ سنۆر یێن هەین))[3].

بیلنسکی ل دۆر داستانێ دبێژت: ((پتر ئەو شعرەکا بابەتی، دەرڤەییە د پەیوەندیێن خوە ل گەل خوە و پەیوەندیێن خوە ل گەل شاعری و خواندەڤانیدا))[4]. داستان تۆمارا پاراستنا ڕەوشت و تیتالێن گەلان بوو، مینا ئاوێنەیان ئەڤ بۆریە ڤەدگوهاست، ب تایبەتی ئەو گەلێن گرنگیێ ب بۆریێ خوە ددن و ل هەڤبەری گەلێن دی شانازیێ پێ دبن، هۆسا داستان ((د سروشتێ خوەدا شعرەکا ب هەڤڕاییە، تیتالێن گەلان و بیروباوەر و چیڤانۆك و خوداڤەندێن وان وێنە دکت، هەر وەکو ئەو تۆمارا ژیانا وان یا دەستپێکیە، لەوما بوو

---

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر .

(2) د. محمد مندور، الادب و فنونه، ص13.

(3) مجموعة من كتاب الروس، المدخل الى علم الادب، ص98.

(4) هەر ئەو ژێدەر، بپ100.

پالـدەر کو بێتە ژ بەرکرن و ڤەگێران و ڤەگوهاستن، وەکو ئاوێنەیا بۆری یێ وان گەلان یێ گرنگی ب بۆریێ خوە ددا و دپاراست و بەرانبەر گەلێن دی شانازی پێ دبر))[1].

هەبوون و پێکهاتێ داستانێ، هەردەم مرۆڤـ یێ ڕاوەستاندی کو ب درێژی هزرێ تێدا بکت، گەلـەك جاران نەشیایە ب عەقل و هوشێ خوە بگەهتە ڕاستیا ڤێ هەبوونێ، لـەوما پەنا یا بریە بەر خەیالێ و ب ڤێ یەکێ یا شیای بۆ خوە ڕاڤە بکت، ب ڤێ چەندێ داستان ((بۆ هەبوونێ ڕاڤەکرنا شعریا سحریە، ژ بەر کو ئەو تشتێ ب عەقلی نەشیای بزانت، ب خەیالا خوە ڕاڤەکر، لـەورا داستان زمانێ دەستپێکیێ زمانێ شعریە))[2].

شاعر ل دەمێ نڤیسینا داستانێ هەردەم ل ناڤ بەرپەرێن دیرۆکێ دگەڕت، ڕوودانێن سەیر ژێ هلدبژێرت و ل دووڤـ بەهرەمەندیا خوە ئەڤێ ڕووداننێ سەر ژ نوو دنژنت و ئاڤاهیەکی دی ژێ ئاڤا دکت، ژ بەر کو هندەك تشتان ژێ دبت و هندەکێن دی لێ زێدە دکت، لێ پاراستنێ ل زنجیرەیا ڕووداانان دکت، ب ڤی ڕەنگی شاعر ((ڕووداانەکا دیرۆکیا مەزن وەردگرت، دبت چیڤانۆکەکێ بینت و بکتە نموونە بۆ کۆمێ، دێ هەمی بەهرەمەندیا خوە بکارئینت و جوانکاریان تێداکت، دێ هندەك تشتان ژێبت و هندەکێن دی لێ زێدەکت، بێی نازکیا خەیالێ و ئازراندنێن سەیر ژێبت، لێ هەولـددت پشکداریێ د ئاڤاکرن و پاراستنا ئێکەتی و زنجیرەیا ڕووداانێ ـ ڕووداانان ـ د ناڤبەرا دەستپێك و گرێ و چارەسەریێدا بکت))[3].

شەر د داستانێدا وەرچەرخە، جار بۆ ڤی ئالیە و جار ژی بۆ ئالیێ دیە، هەڤرکی هەر یا بەردەوامە و چیرۆکا وێ هەمەرەنگە و ژ کووراتی و ڕهێن ژیانێیە، لـەوما چیرۆك ((د

(1) د. محمد مندور، ژێدەرێ بەرێ، بپ12.

(2) تداخل الانواع الادبية، ژێدەرێ بەرێ، بپ452.

(3) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ74.

داستانێدا ل سەر شێوازەکی برێڤە ناچت، لێ ئەو ژ ڕهێن ژیانێیە، گەلەك تشتێن ژنشکاڤە یێن تێدا کو چوونا ڕوودانان دگوهۆڕن، هندەك شەر د بەرژەوەندیا ڤی ئالیدایە و جارێن دی ب ئالی دی دایە بەری کو هەڤڕکی ب دووماهی بێت و سەرکەڤتی دیار ببت))[1].

داستان د ستاتیکاییێدا ب ڤی ئاوایی هاتیە پێناسەکرن: ((دەمێ داستان خوە دیاردکت، ب ڕاستی بابەتێ وێ ب ڕێیا هەمی بارودۆخێن ل گەل کو پڕی ئالۆزیە پێشکێشدکت، خوە ب ڕێیا وێ دبینت کو پەیوەندیا ئێکسەر ل گەل جیهانا تەڤایا مللەتی یان چەرخی هەیە، کۆمەکا هزرێن جیهان و ژیانێ یێن مللەتی دبنە شێوەیەکێ بابەتی یێن ڕوودانێن ژیواری د پێشکێشن و دبنە ناڤەرۆکا داستانێ و سنۆرێن شێوەیێ وێ ب هەمی ڕامانا پەیڤێ))[2].

ڕەوشت و ژیانا مللەتی ژ ئالییێ ئابووری و سیاسی، هەروەسا قانوون و بیروباوەرێن جڤاکی د ناڤ داستانێدا خویا دبن، لەو داستان ((سەرەڕای وەسفکرنا هێزا قەهرەمان و شەران، وێنەیەکە بۆ ڕەوشتێ مللەتی، قانوون و سیستەم و باوەری و تەخ و ژیانا ئابووری و سیاسی و دینی و زانستێن وی[3] مللەتیە.

(هیگل) داستانێ ژ دو ئالیانڤە ڕاڤەدکت: بابەتیە، ژ بەر کو جیهانا ژ دەرڤە و ئەو ڕوودانێن لێ ڕوودەن پێشکێش دکت، ژ ئالیەکێ دیڤە، بابەتیە، چونکو هەلویستێ ڤەگێری هەلویستەکی بێلایەنە[4]. د ناڤ داستانێدا مۆرکا مللەتینیێ و نەتەوەیێ پێڤە دیار و ئاشکرایە، چونکو داستان چیرۆکەکا شعریا قەهرەمانیا نەتەوەییە، ل سەر کارێن ل

(1) د. انطونیو بطرس، ژێدەرێ بەرێ، بپ55.

(2) ماري شيغير، ژێدەرێ بەرێ، بپ35.

(3) د. انطونیوس بطرس، ژێدەرێ بەرێ، بپ53.

(4) ماري شيغير، ژێدەرێ بەرێ، بپ34.

پشت سروشتی ڕادبت، ڕاستی و چیڤانۆك تێدا تێكل دبن، باوەرییێن دینی و ڕوحی دچنە د ناڤـ ناخیدا[1].

هەروەسا بابەتێن سەرەکییێن هەردەم داستان ل دۆر دزڤرت ((ڕوودانێن نەتەوەیی یێن دیارن، وەکو کەڤتنا مللەتی د ناڤـ ئاریشەکا نەئێتە چارەسەرکرن، لێ ئەو بەرهنگاریا ئەڤێ ئاریشێ ب هەمی وێرەکی و زیرەکی دگرت، ب هاریکاریا هەمیان ل بەر سینگێ وێ ڕادبت و شوونوارێن وێ ناهێلت، هەستکرن ب پشتەڤانیا نەتەوەیی وان هەمیان دلڤینت، سەربلندیا نەتەوەیی وە ناکت کو داگێران و ملکەچیێ بکت، سەرشۆڕی و ڕسواکرنێ ڕەت دکت))[2].

هەردەم هەڤڕکی د داستانێدا د ناڤبەرا دو کەسێن سەر ب دو جڤاکێن ژ هەڤ جودانە، ئانکو ((نیشادانا هەڤڕکیەکا ژ دەرڤەی ژێدەرێ بنەڕەتیە، واتە هەڤڕکیا د ناڤبەرا دو کەسێن سەر ب دو جڤاکێن ژێکجودانە))[3].

داستان ب خوە ژی وەکو جۆرەکێ سەرەکییێ ئەدەبی پێدڤیە ((جۆرەك ژ یەکبوونا هونەری تێدا هەبت، ئەوێ ئەرستۆی ب ئێکەتیا ڕوودانێ ب ناڤکری، ئانکو داستان ل دۆر ئێك ڕوودانا تمام بزڤرت، کو دەستپێك و ناڤەراست و دووماهی هەبت))[4].

چاخێ ڕوودانەك ڕووددت و ب ڕێیا داستانێ دئێتە ڤەگێران، ئەو دکەڤتە بن کارتێکرنا گەلەك ڕوودانێن دی، کو پەیوەندیەکا تمام ب مللەتی و چەرخێڤە هەیە، ئەو شێوەیێ داستانێ دیاردکت کو ((دەمێ داستان ڕوودانەکا ڕوودای ڤەدگێرت، ئەو

(1) د. محمد مندور، الادب و فنونه، ص42.

(2) د. غازي يموت، ژێدەرێ بەرێ، بپ 97.

(3) ماري شيغير، ژێدەرێ بەرێ، بپ34.

(4) د. غازي يموت، هەر ئەوژێدەر، بپ 103.

دکەڤتە د بن گەلەك ڕووداناندا، و ب ڕێیا وان پەیوەندیێن ب جیهانا تماما مللەتەکی ژ مللەتان و چەرخەکی ژ چەرخانڤە هەیە. ژ بەر ڤێ ژی هەمی بەرێخوەدانا مللەتەکی ژ مللەتان بۆ جیهانێ و ژیانێ، ئەو ناڤەرۆك و شێوەیێ داستانێ دەستنیشاندکت))[1]، ل ڤێرێ دیار دبت کو داستان هشیاریا دینیا ڕوحا مرۆڤی نیشا مە ددت، چونکو داستانێ دەستپێکا خوە یا ئێکێ بنیاتێ جیهانێ و خوداڤەندان شرۆڤە دکر، کو ئەڤ چەندە ژی ژ سروشتێ ژیانا مرۆڤی یا سادە و ساکار و دەوروبەران وەردگرت. وەسا (هیگل) داستانێ دبینت کو ((دیوانا شعریا گەلەکی ژ گەلانە و پرتووکەکا پیرۆزە (...) و داستان ئەو شەنگستێ ڕاستێ وژدانا مللەتەکی ژ مللەتان ل سەر پێشڤە دچت))[2]. هەروەسا (هیگل) ئەڤ داستانە وەکو نموونە ئینایە ((داستانا ڕامایانا، مهابهاراتا، ئەلیادە و ئودیسا))[3].

ژ تایبەتمەندێن داستانێ ئاخڤتنکەر ب دەنگێ بلندێ خوە یێ تایبەت دئاخڤت، لێ دەرفەتێ ددتە کەسانێن دی ژی ب دەنگێ خوە ب ئاخڤن (....) هەروەسا هندەك گۆتنێن زارەکینە، شاعر ئێکسەر بەرانبەری جەماوەرێ گوهداری خوە دبت[4].

قەهرەمانێن داستانان ڕۆلەکێ گرنگ یێ هەی و کەسانێن نەئاساییێنە، مینا خوداڤەندانە ((سەرەڕای ڕووداێن قەهرەمانی یێن مەزن، قەهرەمانێن وێ دسەرکەڤتینە، د

(1) د. رمضان بسطاويسي محمد غانم، ژێدەرێ بەرێ، بپ189.

(2) د. رمضان بسطاويسي محمد غانم، ژێدەرێ بەرێ، بپ190.

(3) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(4) جوناثان كالر، ژێدەرێ بەرێ، بپ89.

سەر ئاستێ مرۆڤێن ئاساییدانە و نێزیکێ خوداڤەندانە، مێژوویێ ب کارێن خوە یێن پیرۆز ددانن))[1].

د ڕەوش و دەراڤێن تەنگدا، ژ بۆنا نەهێلانا زولم و ستەمێ و قورتالکرن ژ نەخوەشیان ((مرۆڤـ پێدڤی ب قەهرەمانان دبت، داکو وان ژ کولـەتی و ستەمێ ڕزگار بکت، ئەڤێ چەندێ ژی بیێ هوش د عەقلێ خوەدا کۆمڤە دکت، و سیماییێ بەرەڤان و قورتالکەری لێ ددانت، کو د شیانا کەسێن ئاساییدا نینە، خوە بینتە هەڤبەری قەهرەمانی و خوە ب وی وەکهەڤـ بکت، د داستانا سۆمەریدا گلگامش یێ قەهرەمان یازدە چەنگ پێڤەبوون))[2].

د ڤی جۆرێ ئەدەبیدا پێگۆتن ب قەهرەمانێن ئەفسانەیی دئێتەکرن ((دبت ئەڤـ پێگۆتنە ب کارێن سەیرێن پەیوەندی ب باوەریا ملـلـەتیڤە هەبت، ئەفسانە ژی وێنەکێ زکماکیێ سادەیە، بۆ باوەرییێن

تەوەرێ قەهرەمانییێ کەسانێن نشتیمانی، ئەفسانەیینە، یان ژ یێن چاکێن قەهرەمانێن باوەریا دینینە))[3].

ل قۆناغێن دەستپێکی ژ پێشڤەچوونا ژیانا مرۆڤی و مێژوویێ، داستان بوویە شێوەیێ ئێکێ یێ ئافراندێن شعری، (هیگل) د ڤی وارایدا داستانێ د ڕێیا پەیوەندییێن کەسی ب جڤاکێڤە ڕاڤە دکت کو ((داستان شێوەیێ ئێکێیە، یێ ئافراندێن شعری ل قۆناغێن

---

(1) د. انطونیوس بطرس، ژێدەرێ بەرێ، بپ51.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ52

(3) محمد غنیمي هلال، الادب المقارن، ص134.

دەستپێكی، ژ پێشڤەچوونا مێژوویێ پەیدا دبت، پێكهاتا وێ سیستەمێ ب هەڤڕاییە، تاك ژ خێزان و هۆز و ملـلـەتی نە یێ گۆشەگیرە)) [1].

گەهشتنا ئەنجامان د هەر كارەكیدا گرنگیا خوە هەیە و ((بەرهەمێ داستانی پتر گرنگیێ ب ئەنجامان ددت، ژ پووتەدانا وێ ب كاران. د ئەنجاماندا پێدڤیاتی یان خوەشی دئێتە پێش، دا هاریكاریا ئازادیێ بكت، وێ یەكێ بجە دئینت یا ئازادی نەشێت بجە بینت)) [2].

ئەدەبێ داستانی هەردەم بزاڤێ دكت، ئەو تشتێ د ناڤ گیانێ مرۆڤیدا ب ڕێیا ڕوودانان تەنا و ئارام بكت و ڕوودانێن وێ ناڤخوەیا مرۆڤی نائازرینن، لـەوما ((ڕوودان د ئەدەبێ داستانیدا ئازراندنا هەستێن ناڤخوەیێن گیانی ناكن، لـێ ئەوان تەنا دهێلـن)) [3]. هێزا سۆزێ د داستانێدا دئێتە گوهارتن، ب ڤی ڕەنگی داستان ((بزاڤێ دكت داكو هێزا سۆزێ بێختە ل دۆر هندەك كەسان، ل سەركیسێ هندەكێن دی)) [4].

نڤیسەرێ داستانێ هەردەم لـێگەریان و ڤەكۆلـینان ل دۆر قەهرەمانێن كارێن باش د ناڤ مێژوویێدا كرین دكت و بۆ ئیرۆیا ملـلـەتی ب ڕەنگەكی پیرۆز نیشاددت كو ((شاعر د داستانێدا هێزا ملـلـەتان یا مادی و مەعنەوی وێنە دكت، بۆ ڤێ چەندێ ژی خەیالـەكا جوان بكاردئینت، دەمێ بۆری ب نموونەیا خوە یا بلـند دبینت، بزاڤێ دكت كو جارەكا دی بزڤڕینت، لـەوما لـێگەریان و ڤەكۆلـینان دكت، هەتا كو ب سەر قەهرەمانێن كارێن

(1) أ. أنيكست، تاريخ دراسة الدراما نظرية الدراما من هيغل الي ماركس، ص99.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ9.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ9.

(4) هەر ئەو ژێدەرێ بەرێ، بپ10.

باش کرین هلدبت و وان ژ بیردانکا مێژوویێ دئینته دەرێ، بۆ هەنۆکەیا مللەتی و ب ڕەنگەکێ پیرۆز و داخوازێ ژ گەلیێ خوە دکت کو وەکو وان بن))[1].

د داستانێدا ڕوودانێن لاوەکی ژی هەنە کو گرێیا ڕوودانا سەرەکی ئالۆز دکن، هەمی ژی وەکو زنجیرەیێ پێدڤیە پێکڤە بێنەگرێدان، ب ڤێ چەندێ داستان ((ل دۆر ڕوودانەکا سەرەکیا گرنگ دزڤرت، ڕوودانێن لاوەکی ژێ دپەشن، کو گرییێ ئالۆز دکن، پێدڤیە ڕوودان پێکڤە بێنە گرێدان))[2].

هندەك جۆرێن داستانێ ل سەر ڕوودانەکا ڕاستەقینە یان ژی دینی پەیدابووینە، داستان ب ڤی شێوەیی بوویە دو جۆر ((یا ئێکێ داستانا دەستپێکی کو ل دووڤ ڕوودانێن ڕاستەقینە دزڤرت، یان یێن کو خەلك وەسا هزر دکت د دروستن، بۆ میناك "دۆرپێچا تەروادە" یان ژی بابەتەکی دینیە وەکو "گەشتا ئەیوب" یان هەڤرکیە، ژ بۆنا سەرکەڤتن ل سەر خرابیێ و مانا پێداریێ (هەروهەر)، مینا داستانا "گلگامش" یان شەرەکە وەك "ئۆدیسا"))[3].

جۆرەکی دی یێ داستانان یێ هەی، ژ هزروبیرێن نڤیسەری ب خوە پەیدا بوویە، نەکو چەند شاعران پشکداری تێداکریە، هەر وەکو ل داستانێن جۆرێ ئێکێ کو ب داستانێن دەستپێکی دهاتنە نیاسین، ئەڤ جۆرە کو ((داستانا شعریا ئاساییە، ئەو یا ژ وەستیان و هزرێ پەیدابووی، ئەڤ داستانە ژی وێنەیەکی ڤەگوهاستییێ داستانا دەستپێکیە، چونکو وێ ژی بزاڤکر ل سەر شۆپا وێ بچت، کو چارچۆڤە و ڕەگەزێن بەرهەمئینانێ ژێ وەردگرت. ئەڤ داستانا نوو ژ کارێ شاعرەکی ب تنێیە، نەکو کۆمەکا

(1) انطونیوس بطرس، ژێدەرێ بەرێ، بپ52.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ55.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ56.

شاعرانە، هەروەسا د چەرخەکیدا هاتیە نڤیسین، نەکو د چەندین چەرخێن ل دووڤـ ئێکدا))[1].

(هیگل) سێ قۆناغێن سەرەکی یێن پێشڤەچوونا مێژوویا داستانێ ب شێوەیەکێ کورت دیارکرینە و دبێژت: ((داستانا ڕۆژهەلاتی ب سروشتێ خوە یێ چەڤەنگی، داستانا گریکی و لاساییکرنا ڕۆمانان بۆ وان و داستانا ڕۆمانتیکی ل نك مللـەتێن (گەلێن) فەلە))[2]. زێدەباری ژێکجودابوونا دەم و جهان د داستانێدا، لێ ((سیمایێ قەهرەمانی ڕەگەزێ سەرەکی یێ دیارێ داستانییە، یان ب کێمانی پترپا وێیە و ڕەفتارا هەڤپشکا بەردەواما د ناڤ هەمیاندایە، سەرەڕای جودابوونا دەم و جهان))[3].

جوانی و ل هەڤهاتیا داستانێ ژ وان هزروبیرێن ب سەردا زالە، هەروەسا ژ کەسایەتیا قەهرەمانیە، هۆسا داستان ((بلندی و قەشەنگی و مەزناتیا خوە ژ مەزناتیا هزرا ب سەردا زال و بلندیا کار و ڕوودانێن تێدا دزڤرن و قەهرەمانیا کەسایەتیێن خوە وەردگرت، هەروەسا ب ڕێیا دەرخستنا هزری و بجهئینانا وێیە))[4].

هەروەسا شێوەیێ ڤەهاندنا داستانێ و سیمایێ وێ یێ سەرەکی، ژ وێ بلندی و هێزا وێیە کو ئەڤە ژی ب شێوەیەکێ ئاشکرا و ((ب تایبەت د (ئەلیادە) یا هۆمیروسدا، ژ وێنە و لێکدان و کێشێن وێ دیار دبت))[5]. بۆ نڤیسینا داستانێ ئێك جۆرێ کێشێ دئێتە بکارئینان کو بەربەلاڤترین کێشەیە د داستانێدا، ئەڤە ژی دیاردبت ژ ((موسیقا ناڤخوەیی

---

(1) د. انطونیوس بطرس، ژێدەرێ بەرێ، بپ57–58.
(2) د. رمضان بسطاویسي محمد غانم، ژێدەرێ بەرێ، بپ192.
(3) د. غازی یموت، ژێدەرێ بەرێ، بپ101.
(4) د. غازی یموت، ژێدەرێ بەرێ، بپ 105.
(5) هەر ئەو ژێدەر، بپ108.

ل گەل کێشەیێن شەش پێنگاڤ یێن بەربەلاڤ د داستانێدا، کو هەڤکارن ژ بۆ بەلاڤکرنا گیانێ گەرمبوونێ (حماس) ئەوێ ژ قەهرەمانی دەردکەڤت (...) ئەلیادە ب درێژیا خوە پێگیرە ب ئێك جۆرێ کێشێ، ئەو ژی تەفعیلا شەش پێنگاڤی یە(nexametre)، ئەڤـ جۆرە کێشە ژی د داستانێدا گەلـەك یا بەربەلاڤبوو))[1].

د کەڤندا زانا وەسا بۆ دچوون کو داستانێن گریکی و ڕومانی کەڤنترین داستانن، لێ پشتی ڤەکۆلـین ل وەلاتێ میزۆپۆتامیا هاتینەکرن، خویا بوو کو ((داستانا گلـگامش کەڤنترین داستانە، کو مرۆڤـ هەتا نوکە پێ ئاگەهدار بووی، دیسا هەردو چامەیێن هندی (ئەوێن ب زمانێ سانسکریتی هاتینە ڤەهاندن) مهاـ بهاراتا و ڕامایانا، و شاهنامەیا فیردەوسی ئەوا ب زمانێ فارسی هاتیە نڤیسین (...) هەکە د بنیاتدا گلـگامش و مهاـ بهاراتا و ڕامایانا داستانێن زارەکی بن، لێ شاهنامە داستانەکا دەستکردا نڤیسیا ئەدەبیە))[2].

وەکو خویایە داستان ب شێوەیێ شعری دهاتە نڤیسین، لێ ل دەمێ چەرخێن ناڤێن جۆرەکی دی یێ داستانێ پەیدابوو، ئەو ژی یا مللی بوو کو د ڤان ((داستانێن مللیدا شعر و پەخشان تێکل دکرن، وەکو ڕێیەك بۆ دەربڕینێ، ئانکو نەما هونەرەکێ شعری یێ ڕەسەن (...) هەروەسا ناڤەرۆکا وێ پێشکەڤت کو خوە ژ چیڤانۆکێن بت پەرستنێ یێن کەڤن ڕزگار کت، لێ سەرەڕای ڤێ چەندێ شێوەیێ چیرۆکی ژ دەرڤە یێ بەربەلاڤـ و ئاسایی د قەهرەمانێن مرۆڤیدا پاراست))[3].

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ108.

(2) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ87-88.

(3) د. محمد مندور، ژێدەرێ بەرێ، بپ13.

داستان وەكو جۆرەكێ ئەدەبی و ل سەر دەمێن درێژ سەركێشیا هەمی جۆرێن ئەدەبی كریە، كۆمەكا هزرێن دینی و سیاسی و جڤاكی و فەلسەفی ب خوەڤە گرتیە، لێ ب درێژیا رۆژگاران ((شاعری ئەو بێهن نەما دیوانەكا مەزن چێكت كو ببتە داستان ب رامانا خوە یا كەڤن، ئەڤجا نەما ئەو جۆرێ زێندی و پێشڤە بچت، لێ بوو دیرۆك و تێكستێن ب درێژیا زەمانی مایین و ما وەكو زاراڤ ب رامانا خوە یا هوور كو بەرێخوە بدتە بۆری))[1] و د ناڤ بەرپەرێن مێژوویێ دا هاتە پاراستن.

داستان، مینا گەلێن هەڤسوو یا د ناڤ ئەدەبێ كوردی یێ (فۆلكلۆری و نڤیسی)دا هەی، كورد ژی ژ وان گەلانە یێن سامانەكێ ئێكجار مەزن ب ئەدەبێ سەرزاری هەی و پتریا وی هەتا نوكە ژی نەهاتیە كۆمكرن و نڤیسین، هەر یێ د سینگێ خەلكێدا مایی و دەست بۆ دەستێ یێ پارستی، ئەڤ ئەدەبێ فۆلكلۆری یێ بوویە بناغە بۆ ئەدەبێ نڤیسی یێ كوردی، داستانا كوردی ((هەرچەندە لە دیمەن و سیمای گشتیدا لەو داستانە ئەچێت كە لە فۆلكلۆر و ئەدەبی نوسراوی گەلانی تردا هەیە، بەلام ڕێڕەوی ژیانی كۆمەلایەتی و ڕێبازی تایبەتی بەرەو پێش چوونی ئەدەبی كوردی خۆی (بە فۆلكلۆر و نوسراویەوە) هەندێ شەقڵ و دابەش كردنی لە جۆر و لە ناو دیمەنی داستانی كوردیدا دروست كردوە كە تایبەتی بە خۆیەتی)) [2].

داستانا كوردی دبتە دو جۆر (داستانا قەهرەمانی) و (داستانا دلداری)، ئەڤ هەردو جۆرە ژی ب دەهان داستانان ب خوەڤە دگرن، د داستانا قەهرەمانیدا رۆلێ سەرەكی یێ قەهرەمانێ داستانێیە و خەلك گەلەك ب رێز بەرێخوە ددتێ و گەلەك تشتێن ئەفسانەیی ژی ب دووڤ ڤەدنن، لێ جوداهیا داستانا قەهرەمانی ل گەل یا مێژوویی ئەوە كو

---

(1) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ98.

(2) د. عیزەدین مستەفا ڕەسوول، لێكۆلینەوەی ئەدەبی فۆلكلۆری كوردی، بپ26.

((ئازایەتی لەم جۆرە داستانەدا، بە مەسەلەیەکەوە نەبەستراوە، واتە هەر کەسێك لە کۆڕی ژیاندا بە قارەمان ناوی دەرکردبێ و ئازایەتیەکی نواندبێ ئەوا ڕوودای ئەو ئازایەتیەی لەناو کوردەواریدا داستانە و خەلك ئەیگێڕنەوە. ئەمە لە ناوەرۆکدا هەستی خەلك بەرامبەر ئازایەتی پیشان ئەدات و ئەوە دەرئەخا کە گەلی ئێمە پیاوی ئازای زۆر خۆش ئەوێ))[1].

د ناڤ داستانا قەهرەمانیا کوردی یا فۆلکلۆریدا گەلەك جاران قەهرەمانێن ڤان داستانان کەسێن ڕستەقینەنە و کوڕێن مللەتینە، وێنە و دیمەنێن قەهرەمانێن ب جەرگ و نەترس و مێرخاس نیشا ددن و یێن بۆ جڤاکێ کوردی بووینە نموونە و خەلك شانازیێ پێ دبن، وەکو (عەمێ گۆزێ، سەیدخانێ کەڕ، سوارۆ، براهیم پاشیێ مللی، کەلا دمدم... هتد).

جۆرێ دوییێ داستانا دلداریە کو داستانەکە راستیا ڕوودانان و هەست و سۆزەکا کوور ب خوەڤە دگرت، لێ ((داستانی دلداری کوردی لەپال سۆز و هەست و خۆشەویستی و وەفاداری و ڕاستگۆیی دا جۆرێك لە ئازایەتی و فیداکاری دەرئەخەن))[2].

داستانا دلداریا کوردی ل گەل یا رۆژهەلاتی ب دەهان دیمەن و چیرۆکێن وەکهەڤ یێن د ناڤدا هەین، لێ ((لە هەموو داستانێکی دلداری کوردیا سۆزی ئەڤین و دلداری یەکی ڕۆژهەلات بەدی ئەکرێت، لەناو ئەمانیشدا، دیسان دیمەنی کێشەیەك هەر دیارە.

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ28.

(2) د. عیزەدین مستەفا ڕەسول، ژێدەرێ بەرێ، بپ34.

کێشەی نێوان چاکە و خراپە، نێوان پاکی و ناپاکی، وەفاداری و سەرڕاستی لەگەل بێ پەیمانیدا))[1].

د داستانا دلداریا کوردیدا رەنگ و وێنە و دیمەنێ عەشق و ئەڤینا راست و پاك یا د ناڤ جڤاکێ کوردیدا رەنگڤەدایە، قەهرەمانێ داستانێ کەسانێن وەفادار و دلسۆزن و هەردەم خوە ژ بۆ ئێکدو دکنە گۆری و قوربان، مینا مۆم و شەمالان دحەلن دا ژیانا هەڤدو خوەش و رۆهن بکن. دیسا دیمەنێن تراژیدی و بێ ئۆمێدیێ ب سەر داستانا دلداریا کوردیدا دزالن، وەکو داستانا (مەمێ ئالان، خەج و سیامەند، فەرخ و ستی، هەسەم و لالیخان، زەمبیل فرۆش، شرین و فەرهاد... هتد).

داستانا کوردی چ فۆلکلۆری و چ نڤیسی، نوکە ئەو ب رەنگ و سیمایێ خوە یێ بەرێ نەمایە و بەر ب مرنێ چوویە، چونکو ل هەموو جیهانێ ئەڤ جۆرێ ئەدەبی ب شێوە و روخسارێ خوە یێ کەڤنڤە نەمایە، ئەو ژی مینا داستانا هەموو گەلان هاتیە گوهارت، یان باشتر بێژن ژناڤچوویە و نەمایە، ل شوونا وێ هێدی هێدی ژانرێ رۆمانێ یا سەرهلدای و رۆمانێن باش یێن دئێنە نڤیسین و رۆماننڤیسێن خودان شیان یێن دئێنە د ناڤ قادا ئەدبێ کوردی یێ نڤیسیدا.

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ39.

دو: لیّریکا

مرۆڤی هەر ژ دەمێ دەستپێکا ژیانا خوە بزاڤکریە، کو رێیەکێ بۆ خوە ببینت، خەم و کۆڤان و هەستێن خوە تێدا دەربرِت، لەوما هەر ژ دەستپێکێ و ب شێوەیەکێ سادە ل گەل خوە لۆراندیە، ئەڤە ژی بوویە پێنگاڤا ئێکێ بۆ ڤەهاندنا لیّریکایێ، لێ ئەڤ چەندە ل نك خوە تۆمار نەکریە و هەر مایە زارەکی، هەتا دەمەك ب سەرڤە بۆری، داستان بەری وێ هاتیە نڤیسین و تۆمارکرن ((لیّریکا ل گەل ژیانا مرۆڤی پەیدابوویە، چونکو ئەو ژ پێدڤیا دەروون و وژدانێ دەردکەڤت، پێنەڤێت ئەو هەر ل دەستپێکێ ل گەل مرۆڤی بوویە، ئەو پێدڤیا دەربرِینا هەستێن وی بوو، و پێگۆتن ب وێ د چارچۆڤەکیدا هەستێن وی تێر بکت و دەروونێ وی تەنا بت، لێ ئەم دبینن کو لیّریکا نەهاتە نڤیسین و پاراستن، هەتا کو قۆناغا پشتی نڤیسینا داستانێ، ئەڤە بوو پالدەر کو مێژوونڤیسێن ئەدەبی بێژن داستان بەری هەمی جۆرێن شعری پەیدابوویە))[1].

(ئەفلاتوون) شعر و شاعر ژ کۆمارا خوە دوورکرینە، ژ بەر کو ل گۆرِ دیتنا وی دو جاران ژ راستیێ دوور دکەڤن و لاساییکرنا سروشتی دکن، هەروەسا دبێژت: ((نوکە ئەم دشێن ئەڤی شاعری داننە ب رەخ وێنەکێشیڤە، ژ بەر کو ئەو ژ دو ئالیان وەکو وییە، ئێك: ژ بەر ئەو ئافراندنێن کارێن هونەری یێن وی د پلەیەکا نزما پەیسکا راستیێدانە، ب دیتنا من، ئەو ل ڤێرێ مینا وێنەکێشیە. یا دوییێ: ئەو وەك وییە، چونکو ئەو بەرپرسە ژ ئالیێ نزمێ روحێ، ئەڤەیە مافی ددتە مە کو ئەم رەت بکن، هاتنا وی بۆ باژێرەکی سیستەمەکی باش لێ هەبت))[2].

---

(1) د. محمد مندور، الادب و فنونة، ص40.

(2) د. شكري عزيز الماضي، في نظرية الادب، ص214.

ڕاستگۆیی زمانحالیێ شاعرێن لیێریکاییێ بوو، چونکو ئەو ((شعرەکا عاطفیە، ژ خوەدییێ شاعری ب هێز و ڕاستگۆیی دەردکەڤت، دەربڕینیێ ژ ئازارێن دلی و هزریێ دکت))[1].

لیێریکا وەکو ئێك ژ جۆرێن ئەدەبی کو ب ڕەنگەکیێ دیار و ئاشکرا ناڤەرۆکا سەپاندیا ئەدەبی خویا دکت، د ڤی واریدا (نورثروب فرای) دبێژت: ((لیێریکا دئێتە هەژمارتن ژ جۆرێن ئەدەبی، ئەوا ب ڕەنگەکی ئاشکرا ناڤەرۆکا سەپاندیا ئەدەبی دیاردکت، چیرۆك و ڕامان ب ئالییێن خوەڤە خویا دبن، وەك لیێکهاتەکا زارەکی و شیێوەیەکی دەڤکی ژی))[2].

دەمیێ شاعر گۆشەگیر دبت و هەستێن تاکە کەسی ب سەردا زال دبن و ل گەل خوەدییێ خوە یەکبوونیێ دکت ژ جڤاکا خوە هاڤی دبت، ب ڤی ئاوایی ژی لیێریکا ئەو شعرە ((یا پشتبەستنیێ ل خوەدییێ تاکەکەسی دکت، دبت د هەمی دەمێن مێژووا نەتەوەییدا هەبت، نەمازە ل دەمێن کو کوور دچت و هەستیێ تاکی زێدە دبت، ب یەکبوونا وی ل گەل خوە و هاڤیبوونا ژ هەمی چڤاکیێ ئەو ژیێ))[3].

(لیسنگ) ییێ ئەلمانی دبینت کو ((لیێریکا خودان ئاڤاهیەکی ساخە و د ناڤـ خوەدا گەشە دکت و پیێکڤەگریێدانەکا تمامە هەتا دووماهییێ))[4]. لیێریکا ڕەنگڤەدانا ڕەوشا ناڤخوەیا شاعریە و ((ئەڤـ شعرە دەربڕینە ژ ڕەوشا ڕوحیێ و ڕەوشا دەروونی و نائیێتە کورتکرن، هەکە ب ڕێیا دەربڕینیێ نەبت))[5].

---

(1) د. انطونیوس بطرس، ژێدەریێ بەریێ، بپ31.

(2) ج. کوللر، ما النظرية الادبية، ص92.

(3) د. رمضان بسطاويسی محمد غانم، ژێدەریێ بەریێ، بپ194.

(4) تداخل الانواع الادبية، ژێدەریێ بەریێ، بپ81.

(5) ماري شيفير، ژێدەریێ بەریێ، بپ33.

د كەڤندا ڕەخنەگران بەرێخوە ددا شعرێ ژ ئالیێ كێش و سەروایێ ڤە، نەمازە لێریكا كو ((شعرەكا ب سەلیقەیە ل سەر جۆرە كیشەكا تایبەتا خودان پارچەیەكێن تایبەتە (strophe) دئێتە ڤەهاندن و گۆتن، هندەك جاران ژی، لەیزتن یا ل گەل هەی (...) لێریكا ل نك یۆنانیان ڕامانا خوە یا دروست ل سەر دو ستوونا (دعامة) ئاڤاكربوو ((پارچەیەكا شعرێ كو ناسیارە ب سترۆڤ (strophe) و موسیقێ و هندەك جاران ستوونا سییێ لێ زێدە دكرن، ئەو ژی لەیزتن (رقص) بوو)) [1].

(ت. س. ئیلیۆت) دبینت كو شعر ((نەدەربڕینە ژ هەستان، لێ ڕزگار بوونە ژ هەستان، نەدەربڕینە ژ خوەدیێ شاعری و كەساتیا وی، لێ ڕزگاربوونە ژ هەردویان. شعر ئافراندنە، ئەڤ ئافراندنە ژی بەرهەمێ هەڤسەنگیا د ناڤبەرا عەقلی و عاطفێدایە)) [2].

لێریكا ژ كووراتیا وژدانا مرۆڤی دەردكەڤت، ئانكو ئەوێ ((شیانێن ئازراندنێ هەنە، و ژ وژدانەكا كوور دەردكەڤت)) [3]. دلسۆزی بنیاتێ هەستانە ل نك شاعری (ولیەم وۆدزوس) دبێژت: ((شعر ب خوە پێلەكا ب هێزا هەستانە، بنیاتێ خوە ژ دلسۆزیەكا ب تەناهی وەردگرت، شاعر هزر د وێ دلسۆزییێدا ب جۆرەكی ڕەنگڤەدانێ دكت، هەتا ئەو تەناهی هێدی هێدی نەمینت)) [4].

---

(1) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ57.

(2) د. شكري عزيز الماضي، ژێدەرێ بەرێ، بپ221-222.

(3) د. عبدالقادر ابو شريفة و حسين لافي قزق، مدخل الى تحليل النص الادبي، ص46.

(4) د. شكري عزيز الماضي، ژێدەرێ بەرێ، بپ118.

لێریکا ل نك ڕەخنەگرێ ڕووسی (بیلینسکی) بیاڤێ خوەدیێ شاعریە و دبێژت: ((ئەو پتر ئافراندنا خوەدیە، دەربڕینێ ژ ناڤخوەیا شاعری ب خوە دکت)) [1].

چامە، یان شعر گەلەك جاران دەربڕینە ژ هەلویست یان هزروبیرێن شاعری یان ئاخڤتنکەری، دەمێ ئەم تشتەکی ژ وان گوهلێ دبن، ژنشکەکیڤە هزرا مە بۆ خوە ڕابکێشت، لێریکا ژی ل پەی گۆتنا ب ناڤ و دەنگ یا (جۆن ستیورات میل) کو ((گۆتنەکە ئەم ژنشکەکێڤە گوهلێ دبن، دەمێ ئەم ڤێ گۆتنێ ژنشکەکیڤە گوهلێ دبن ب سەر هزرا مە دا زال دبت ئەوا کو ئەم ب شێوەیەکی دیار پێ ڕادبن، ئەو ڕێ و هزرکرنا ئاخڤتنکەریە، یان دوبارە ژ نوو ئاڤاکرنا وانە)) [2].

ل سەر ناڤلێکرنا لێریکا ب ڤی ناڤی چەند بۆچوون و دیتن هەنە، لێ پتریا وان ب ئامیرەکی موسیقێڤە گرێددن، پەیڤا ((لێریکا ـ شعرا سترانکی ـ یا ژ پەیڤا گریکیا کەڤن یا ئامیرێ موسیقی چەنگ"قیثارة" هاتیە وەرگرتن، ئەوا کو ل گەل کارێن ئەدەبی دهاتە ژەنین "لێدان"))[3].

هەروەسا (د. محەمەد مەندۆر) ل دۆر بنەکارێ ڤێ پەیڤێ دبێژت: ((لێریکا ب وێ دەستپێ نەکریە یا نوکە ئەم دبێژنێ چامەیێن شعری، لێ ب وێ یاکو دبێژنێ (ستران) دەستپێکریە، ئانکو مرۆڤێ دەستپێکی سترانگۆتینە، بەری چامەیێن شعری بێژت، واتە بێژەیا (ستران) ب خوە دیارە کو ژ پەیڤا گریکی لێریکا هاتیە وەرگرتن، ئەو ژ (Layer) هاتیە دارێتن، ڕامانا وی ژی (عود)ە، کو ئامیرەکی موسیقیە، ئەوا کو ل دەستپێکێ شعر ل

(1) مجموعة من الكتاب الروس، ژێدەرێ بەرێ، بپ10.

(2) جوناثا كالر، ژێدەرێ بەرێ، بپ91.

(3) مجموعة من الكتاب الروس، ژێدەرێ بەرێ، بپ91.

گەل وێ دهاتە گۆتن، زاراڤێ لیّریکا د زمانێ ئورۆپیدا بەرانبەری شعرا (عود)ە، ئانکو یا ل گەل عودێ دئێتە سترین، یان هەر ئامیرەکێ دی یێ موسیقی هەبت))[1].

(د. ئەنتونیوس پترس) دبێژت کو ژ بەر وێ یەکێ دبێژنێ لیّریکا ((چونکو ل سەر ئامیرەکی دگۆتنێ (لیر) یان (لورا Lura) یا گریکی دهاتە گۆتن. ئەڤ ڕەنگە شعرە د ئەدەبێ هەمی جیهانێدا هەیە))[2]. دیسا (د. عەلی جەواد) ب ڤی ئاوایی ژ ئالیێ زاراڤەییڤە بەحس دکت و دبێژت: ((ب ئنگلیزی دبێژنێ (Lyric) و ب فرەنسی (Lyrique) (...) ئەو د زمانێن ئورۆپی یێن نوودا ژ زاراڤێ یۆنانی (Lurikos) و یێ لاتینی (Lyricus) دارێتیە، کو دزڤرتە (Lyre) ئەو ژی ئامیرەکی پەردەیی یێ موسیقیە، د کەڤندا دهاتە بکارئینان، هەتا گریکان ئافراندنا وێ بۆ خوداڤەند (ئەپولۆ) دزڤراند، وەرگێرانا وێ نێزیکی چەنگە، یان عودێ یان ڕەبابێ" کەمانچە"یە))[3]. گەشەکرنا لیّریکا ب شێوەیێ ((سترانکی دەستپێکر، پاشان گەشەکر،کو ئەڤرۆ ب هونەرێ چامەیێ شعری دئێتە نیاسین))[4].

هەروەسا هندەك ڤی جۆرێ ئەدەبی ((ب شعرا وژدانی یان یا خوەدی ب ناڤـ دکن، چونکو ئەو پتر دەربڕینێ ژ دیتن و فیریانێن شاعری دکت))[5].

(1) د. محمد مندور، ژێدەرێ بەرێ، بپ52.

(2) د. انطونيو بطرس، ژێدەرێ بەرێ، بپ31.

(3) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ 55.

(4) د. محمد مندور، هەر هەو ژێدەر ، بپ 53.

(5) د. شكري عزيز الماضي، ژێدەرێ بەرێ، بپ105.

تیۆرزانێن هەڤچەرخ ((ب پلەیەکا کێمتر ڕەفتار ل گەل لیریکا کرن، ژ بەر وێ چەندێ کو دەربڕینە ژ هەستێن ناڤخوەیێن شاعری و ب پلەیەکا مەزنتر، چونکو کارەکی پێکڤەگرێدایی و چیرۆکیە ل سەر زمانی))[1].

بەرێ ئەڤـ جۆرێ ئەدەبی دهەژمارتن ب ((ڕەنگەکێ بنیاتی شێوەیێ دەربڕینا بلندە، دارشتنەکا جوانە ژ بها و هەلویستێن ڕەوشەنبیری. پاشان هاتە هەژمارتن، دەربڕینەکە ژ هەستەکی ب هێز، ئەوێ ڕاستەخوە ڕەفتارێ ل گەل ژیانا ڕۆژانە و بهایێن وەکهەڤیێ دکت، کو دەربڕینەکا ژیوارانەیا پتریا هەستێن ناڤخوەیی یێن کەسی دکت))[2].

ب ڤی ڕەنگی هەکە لیریکا بێتە هەژمارتن ب شعرا خوەدی، ژ بەر کو ((دەربڕینێ ژ ڕەوشا دەروونیا شاعری دکت و ژ کاری یا ڤالایە، چونکو ئەو ب تنێ وەسفا ڕەوشا وی یێ دبێژت دکت))[3].

لیریکا ژی مینا هەمی شعرێن ڕاستەقینە یێن ژ هزر و هەستێن شاعری دزێت ((دەربڕینێ ژ ناڤەرۆکەکا ڕاستەقینە یا دەروونێ مرۆڤایەتییێە، ب ڕێیا دیارکرنا ئالییێن تایبەتێن تێدا، چونکو شاعر دەربڕینێ ژ دەروون و هزرێن خوە دکت، و خوە ب ئێکجاری ناڤەشێرت، هەر وەکو د داستانێدا هەی))[4].

هەروەسا لیریکا ب بابەتێن وێنەیی کو جیهانا ناڤخوەیا مرۆڤینە ژ داستان و درامایێ دئێتە جوداکرن، ژ بەر کو د لیریکاییێدا ((وێنەیێ بەرفرەهێ ڕوودانان، یێ کار و ڕەفتاران، یێ پەیوەندییێن هەڤپشك د ناڤبەرا کەسایەتیاندا دیار نابن، ژ ئالییێ هونەریڤە لیریکا جیهانا ناڤخوەیا مرۆڤی ب خوە د پتریا جاراندا: هزر، هەست و دیتنێن وی

(1) جوناثا کالر، ژێدەرێ بەرێ، بپ90.

(2) ج.کوللر، ژێدەرێ بەرێ، بپ87.

(3) ماری شیفیر، ژێدەرێ بەرێ، بپ33–34.

(4) د. رمضان بسطاویس محمد غانم، ژێدەرێ بەرێ، بپ195.

وەردگرت، و د سنۆرێ بلند يێ ژێدەرێ خوەيدا بۆ ژيانا مرۆڤايەتيێ بەرجەستە دبت))[1].

شاعرێن لیریکايێ يێن گريکی ئەوان شعر ب هەستێن خوە يێن کەسايەتيێن تايبەت چو جارا نەدگۆتن ((لێ ب هەستێن جڤاکی يێن ئەو ب زمانحالێ خوە دهەژمارتن دگۆتن. ڕەگەزێ سەرەکی د ڤێ شعرێدا ل سنۆرێ پێلا هەستی ڕانەدوەستيا، لێ دگۆتنا چيڤانۆك و تشتێ نەبەرهوش يێ پەيوەندی ب خەلکێ باژێرانڤە جارەکێ و مالباتا قەهرەمانی د ڤێ شعرێدا جارەکا دی))[2]، دگۆتن.

ديسا لیریکا ل نك گريك و ڕۆمانان ژی تايبەتمەنديا خوە هەبوو، ل نك وان تاکەکەس سيمايێ ئاشکرا يێ لیریکا بوو، لەوما ((ئەم دبينن يا پڕە ژ پەند و ڕەوشتی، گۆتنێن پێشينان ل سەر ژيانێ (...) و لیریکا ل سەر دەمێ ئەسکندەری لاساييکرنا ئەوا هەبيا چەرخێ گريکان بوو))[3].

ژ تايبەتمەندييێن لیریکا عاطيفيە و ((بيێ وێ نابتە شعرەکا لیریکی، لەوما ئەڤ جۆرێ شعرێ ل چەرخێ ڕۆمانسی گەشەکر، ژ بەر کو ب ڕاستی دەربڕينێ ژ سەربورا تاکەکەسی دکت))[4].

لیریکا چەندين مەبەست هەنە، يێن ژ هەميان گرنگتر غەزەلە کو ((ئەو ژی عاطيفا حەزژێکرنێيە، د خوەديێ شاعريدا دلڤلڤت، لەورا نەشێت خوە ل بەر بگرت و بەرسفا وێ ددت (...) يا دی پەسنە، کو ڕەخنەکا دژوارە، دبت هندەك جاران بگەهتە ئاخڤتنێن کرێت، ئەو ژی ژ دەروونەکی بارکری ب دلڕەشی و کەربێ دەردکەڤت، يان ژی بەرەڤانيکرنە ژ خوەدی (...) هەروەسا پێگۆتن: ئەو ژی ل دۆر پێگۆتنا مری دزڤرت کو

(1) مجموعة من الكتاب الروس، ژێدەرێ بەرێ، بپ99.

(2) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ57.

(3) د. رمضان بسطاويس محمد غانم، ژێدەرێ بەرێ، بپ197.

(4) د. انطونيوس بطرس، ژێدەرێ بەرێ، بپ32.

پەسنێن وی دکت و ل سەر دگرین (...) و هندەك مەبەستێن دی ژی هەنە کو دبن سیهوانا لیریکاییڤە مینا (شانازی، لێبۆرین، وەسف و هەر تشتەکی دبن پەردا وژدانێدا، ژ غەریبی و داخوازا زڤرینێ بۆ جھ و وارێن خوە ... هتد))[1].

دیسا ژ تایبەتمەندیێن لیریکایێ ((دەربڕینە ژ سەربۆرا کەسایەتیا ئێکسەر کو ب فیریان و گەرمی و وێرەکی و ئەوا د خەیالێ خوەدا دبێژت))[2]. دەمی ڕۆلەکی گرنگ د لیریکاییدا هەیە، چونکو ((پرەنسیپێ شعرێ دەمە نەکو جهە، ژ بەر کو ئەو هزرا بۆ مە ب ڕێیا چامەیێ (قصیدە) ب دووماهی دئینت))[3].

هەروەسا ژ تایبەتمەندیێن لیریکایێ ((ب گشتی یا ئازادە (...) و بزاڤا گیانی سیمایەکی ناڤخوەیی و خوەدی یێ هەی))[4]. ژ ئالیەکی دیڤە د لیریکاییدا ((زمانەکێ چڕ و پڕ، فەرهەنگا گۆتنێ یا تایبەت، زالبوونا وێنەیی و دلینیێ و تایبەتمەندیا جۆری، ئەوێ ژی ڕیتمەکا ڕێکخستی و موسیقەکا ڕێکخستی))[5] هەیە.

پەیدابوونا لیریکایێ ب ڤێ ڕامانا خوە یا ((خورسکی زوو پەیدابوو، ئەو شعرا ئێکێ بوو مرۆڤایەتیێ دەستپێکری))[6].

ل نك ڕۆمانان جۆرەکی تایبەتێ لیریکایێ نەبوو ((لێ شاعرەکی وان یێ مەزن گەلەك ب گریکان یێ داخباربوو، زارڤەکرنا وان د گەلەك تشتاندا دکر، ژ وانا ژی

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ 34-35-36 .

(2) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ55.

(3) تداخل الانواع الادبية، ژێدەرێ بەرێ، بپ81.

(4) أ. انيكست، ژێدەرێ بەرێ، بپ9–10.

(5) د. ابراهيم السعافين واخرون، ژێدەرێ بەرێ، بپ21.

(6) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ55.

لێریکا بوو))[1]. هەروەسا لێریکا ئورۆپی ((پشتی گریك و ڕۆمانان بۆ چەندین سالان ب زمانێ لاتینی بوو))[2].

شعر ل نك عەرەبان ((هەمی لێریکیە، عەرەب بەحسێ شعرێ ژ بەر پێدڤی ب وەسفکرنا وێ ب شێوەیەکی جۆری دکن، چونکو- هەمی - ل نك وان ئێك جۆرە، ژ بەر کو داستان و کۆمیدیا و تراژیدیا و جۆرێن جودا ل نك وان نەبوون))[3].

هەلسەنگاندن و ڕاڤەکرنا مە بۆ لێریکایێ ل دەمەکی دیارکری، ئەم دێ ئاست و جۆرێ ڕەوشەنبیریا کەسان بینین، (هیگل) دبێژت: ((راڤەکرنا ستران و لێریکایێ ل دەمەکی دەستنیشانکری، ڕێ ددتە مە، ئەم د ئاستێ هشیاریێ و جۆرێ ڕەوشەنبیریا بەربەلاڤ و دیتنا کەسان بۆ هەست و هزرێن وان تێبگەهن))[4].

ل چەرخێ ڕۆناکبیریێ ئافراندنێن نوو ب سەر لێریکایێدا هاتن ((شاعرێن لێریکایێ چارچۆڤەکی نوو یێ هونەری یێ لێریکایێ ئافراندن ب ناڤێ سوناتا کو د ئەدەبێ کەڤنێ گریکیدا نەبوو))[5].

د سەدسالا (19)یێدا، ئەڤ جۆرێ شعرێ گوهۆڕین ب سەر ڕامانا وێدا هاتن و ((پەیوەندیا وێ ب موسیقێڤە نەما و ئێدی شێوەیێ ستروف ژی نەبوو مەرج و خەلکی بزاڤکر گوهێ خوە بدنە هەمی چامەیێن شعری یێن کو سەر ب چو جۆرێن شعری یێن دەستنیشانکریڤە نەبن))[6].

---

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ58.

(2) هەر ئەو ژێدەر، وبەپەر.

(3) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ64.

(4) د. رمضان بسطاويسي محمد غانم، ژێدەرێ بەرێ، بپ194.

(5) د. محمد مندور، الادب وفنونه، ص57.

(6) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ60.

هۆسا ب ڤی ئاوایی و ((د پیڤاژۆیا لیریکایێ و د چەندین چەرخاندا، پشکداریا ستروف کێم بوو، ئەڤـ زاراڤە ب کێشەیەکا دیارڤە هاتەگرێدان، نە ل سەر سیستەمێ ستروف، دبت تێبگەهن کو دەربڕینە ژ هەستێ کەسی))[1].

دیسا د سەدسالا (19)یدا گەشەکرنا ڕێبازا ڕۆمانسی ب شێوەیەکی بەرچاڤـ دیار بوو ((لیریکا ل بن سیبەرا ڕێبازا ڕۆمانسی، ئەوا ل ڤی چەرخی گەشەکری پێشکەڤت،کو گەهشتە ڕادەیەکی چو هونەرێن شعری ل نك ڕۆمانسیان نەگەهشتبوونێ، ئەوێن زیرەکی و شیانێن خوە د لیریکاییدا دیارکرین)) [2].

هەروەسا دەمێ (هیگل) بەحسێ لیریکایێ دکت، ب شێوەیێ سیێ یێ هونەرێ ڕۆمانسی دادنت و دبێژت: ((پتر ژ وان ڕوحانیەتە د زارڤەکرنێدا، تایبەتمەندیا شعرێ د وێ یەکێدا دیاردبت کو ئەو بۆ عەقلی ب ڕێیا ڕەگەزێ هەستکرنێ دبتە هزر، ئەوێ ل سەر کریارا وێنەکێشان و موسیقێ دئێتە دانان و هونەری ئازاد دکت))[3].

دیسا ژ ئەگەرێ گەشەکرن و پێشڤەچوونا لیریکایێ د ناڤـ چڤاکێدا ئەوە ((نازکیا ئاوازێ و دیاریا خوەشیێ و سحربەندیا زەلالی و ب سانەهی ژبەرکرنا وێیە))[4].

زمانێ شعری ب گشتی زمانەکێ چڕە و تژی سۆز و عاطیفەیە، مەبەستا شعرێ ژی کارتێکرن و بەڕادە ل ڕامانێ، داکو بشێت کارتێکرنێ ل یێ بەرانبەر بکت، (یاکۆبسۆن) دو ئاستان بۆ ئاخڤتنێ دیاردکت و دبێژت: ((ئاخڤتنا ئاسایی (دبێژنێ گۆتارا ب مفا) و ئاخڤتنا هونەری دبێژنێ (زمانێ گۆتارا ئەدەبی) یا ئێکێ بزاڤێ دکت وەکو ژیواری بت،

---

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ59.

(2) د. محمد مندور، ژێدەرێ بەرێ، بپ57.

(3) تداخل الانواع الادبية، ژێدەرێ بەرێ، بپ76، 77.

(4) هەر ئەو ژێدەر، بپ78.

لێ گۆتارا ئەدەبی پێلەکا سۆزێ ب پەیڤێن جودا ل گەل خوە هلدگرت)) (١)، لەوما ئەم دبینن کو زمانێ ڕۆژانە گەلەك ژ زمانێ شعری یێ جودایە و یێ شعری پتر کارتێکرنا خوە هەیە.

نژیارا زمانی د کارێن ئەدەبیدا گەلەك گرنگە، زمان د لێریکاییێدا ((بەری هەر تشتی نوونەریا وێ د ئەرکێ دەربڕینێدایە، ب ڕەنگەکێ ئێکسەر ئەو کارتێکرنا هەلویستێ عاطفی یێ فیریایی یێ گۆتوی (القائل) د ژیانێدا بەرجەستە دکت ـ هەلویستێ خودانێ پەیڤێ ـ یێ دبێژنێ قەهرەمانێ لێریکایێ. لەوما نژیارا زمانی د کارێن لێریکاییێدا، ژێدەرێ فۆرمیێ گەلەك گرنگە، وە دیارە جوداهیا بکارئینانا پەیڤ و هەڤۆکان، هەروەسا پێکهاتا ڕیتمی یا تێکستێ ل ڤێرێ سنۆرێ سەرەکیە))(٢).

هەروەسا زمان د لێریکاییێدا ئالاڤەکی گرنگە و ((دەربڕینە ژ هەستێن مرۆڤایەتیێ (وژدانێ و عەقلی..) و گەهاندنا وێ ب زمانەکی چڕی کێشدارە))(٣).

گەلەك شاعران ب هزروبیرێن خوە د ڕێیا لێریکاییێدا جیهانا مرۆڤایەتیێ خەملاندیە و بوویە پشکەك ژ مێژووا جیهانێ و د سەدسالا (20)ێدا چەندین کەسانێن ناڤدار پەیدابوون و ((هەمەجۆریەکا مەزن یا لێریکایێ د شێوە و ناڤەرۆکێدا پەیدابوو، ناڤدارێن پایەدار دیاربوون و بوونە کەسانێن جیهانی، ژ بەر هزرێن وان و بەلاڤکرنا پرەنسیپێن خوە و خزمەتکرنا وان و دیتنا ئازاران، ژ وان ژی (مایاکۆڤسکی، لۆرکا، ئیلوار، ئەراگۆن، نیرۆدا و نازم حوکمەت) ئەڤە و هەڤالێن وان شاعرێن لێریکایێ ژ ئاستێ بلندن))(٤).

---

(1) د. عبدالقادر ابو شريفة وحسين لافي قزق، ژێدەرێ بەرێ، بپ45.

(2) مجموعة من الكتاب الروس، ژێدەرێ بەرێ، بپ 99.

(3) د. عبدالقادر ابو شريفة وحسين لافي قزق، هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(4) هەر ئەو ژێدەر، بپ62.

لێریکایێ ژی وەکو ئێك ژ جۆرێن ئەدەبی یێن کەڤن، هونەرێ ب تنێیە، هەتا ئەڤرۆ ژی بەردەوامی دایە پێڤاژۆیا خوە و وەك هونەرەك زێندی مایە ((د سەدسالا نوکەدا لێریکا هونەرێ ئێکانەیە، هەتا نوکە ساخ و خوەراگر مایە))[1].

سێ: دراما

دراما جۆرێ ئەدەبی یێ سێیێیە کو پشتی داستان و لێریکا دئێت، ژ بەر کو ل دەمەکێ درێژ پشتی هەردو جۆرێن ئێکێ هاتیە هەبوونێ، هەتا کو چڤاك پتر پێشکەڤتی و پتر هزروبیرێن نڤیسەرێ درامایێ بەر ب جڤاکێڤە هاتین، شیا ڤی جۆرێ ئەدەبی ب ئافرینت.

دراما ژی وەکو پەیڤەکا کەڤن ژ ((گریکان (drao– بکە) هاتیە. گۆتن د فۆرمێ خوە یێ پێشکەڤتیدا ب ئێکجاری دیار نابت، تێکستا کاری بەری هەر تشتەکی، ژ ئاخڤتنا کەسان ب خوە پێکدئێت، کو ب هاریکاریا وێ کار دئێتە وێنەکرن، ڕۆهنکرنێن نڤیسەری بۆ پەیڤێن قەهرەمانان دئێنە سنۆردارکرن. سالۆخەتێن درامایێ دئێنە دەستنیشانکرن کو ئەو ژانرەکێ ئەدەبی تایبەتە ژ بۆ نیشادانا شانۆگەریانە))[2].

دراما وەکو زاراڤ ژ پەیڤا (کارێ گریکی (Drao) و ڕامانا وێ (کار دکت یان دلڤت) هاتیە وەرگرتن، ئانکو دان و ستاندن پێ دئێتە نڤیسین و بزاڤ و لڤین ل سەر دەپێ شانۆیێ د گەلدایە. ژ ڤێ چەندێ ژی دیار دبت کو ڕامانا زاراڤەیی یا شعرا درامی،

---

(1) د. محمد مندور، ژێدەرێ بەرێ، بپ59.

(2) مجموعة من الكتاب الروس، ژێدەرێ بەرێ، بپ98-99.

شعرا شانۆگەریە، ئەوا ل نك گریكێن كەڤن بوویە دو پارچێن مەزن (تراژیدیا و كۆمیدیا)[1].

ناڤلێكرنێن جودا ل دراماییَ هاتینەكرن، هەروەسا ((تراژیدیا و كۆمیدیا هەردو د بابەتەكێدا كۆم دبن، ئەو ژی درامایە Drama، ئەو د زمانێن ئورۆپیدا ب action و د یێ عەرەبیدا ب كار یان ڕوودان هاتیە وەرگێڕان، ل نك گریكان دیار نەبوویە كو تراژیدیا و كۆمیدیا د ئێك جۆریدا كۆم كرین، یان ژی كرینە دو جۆرێن جودا كو ژ جۆرەكی پەیدا بن ب ناڤێ دراماییَ))[2]. ئەڤە ژی بەروڤاژی بۆچوونا (د. محەمەد مەندورە) ئەوا ل سالال مە دایە خویاكرن كو دبێژت دراما ل نك گریكان بوویە دو جۆر.

هەروەسا دراما وەكو پەیڤەكا بەربەلاڤا گریكی ((رامانا وێ (ڕوودان) یان (ڤەگوهاستن)ە، ژ بناغەیێ گریكی بۆ هەمی زمانان هاتیە ڤەگوهاستن))[3].

دراما وەكو پێكهاتەكا ئاوێتەیێ ئەدەبی (خوەدی و بابەتی)یێ ل گەل ئێك كۆم دكت، هەر وەكو (بیلینسكی) دبێژت: ((ل هەڤهاتنا ڕەگەزێن هەڤدژە، بابەتیا داستانیَ و خوەدیاتیا لیریكاییَ))[4] یە، ئانكو ئەو خوەدیاتییَ و بابەتییَ هەردویان پێكڤە د ئێك جۆردا كۆم دكت.

---

(1) د. محمد مندور، ژێدەرێ بەریَ، بپ61.

(2) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەریَ، بپ189.

(3) د. غازي يموث، ژێدەرێ بەریَ، بپ34.

(4) مجموعة من الكتاب الروس، ژێدەرێ بەریَ، بپ101 .

دان و ستاندن تەوەرێ سەرەکیە د دراماییدا و کەس بێ ڕادبن، دراما ژی ((چیرۆکەکە ب ڕێیا دان و ستاندنا د ناڤبەرا کەساندا ل گەل خوە دئاخڤن، تێدا ڕێیا دەربڕینێ ژ هزرێن کەسان و هەست و خواستێن وان ژی پەیڤە))(1).

د کەڤندا دراما ب شێوەیێ شعری ل سەر دەپێ شانۆیێ دهاتە نیشادان ((شعرا درامی ئەو شعرە یا ل سەر دەپێ شانۆیێ دئێتە نیشادان، ئەڤ جۆرە ژناڤچوویە، ژ ئەگەرێ پەیدابوونا پەخشانێ))(2). ل گۆڕ دیتنا مە شانۆیا شعری هەتا نوکە ژی ژناڤ نەچوویە و مل ب ملێ شانۆیا پەخشانکیڤە دئێتە نیشادان، سەرەڕای کو ب ڕەنگەکی کێم دئێتە بەرچاڤ، نموونە ژی پشکا شانۆیێ ل کۆلیژا ئادابێ ل زانکۆیا دهۆکێ ئەڤ سالە داستانا (مەم و زین) یا (ئەحمەدێ خانی) ب شێوەیێ شعری پێشکێشکرن.

د شیاندایە دراما ل بەرانبەری جەماوەری بێتە نیشادان، داکو ئەو ژی خورسکێن خوە بێ تێر بکن، ب ڕێیا دیتنا وان دیمەنێن شانۆیی ئەوێن بۆ وان دئێنە پێشکێشکرن، هۆسا دراما ((ئەدەبەکێ هونەری یێ ئافراندیە، ل سەر سوژێتا ڕوودانەکا چیرۆکی ڕادبت، دان و ستاندن د ناڤبەرا کەساندا ل سەر شانۆیێ دئێتەکرن و د شیاندایە بەرانبەر جەماوەری بێتە نیشادان. ئەوێ ب گەرمی چاڤەرێ و دڤێت مایتێکرنا خوە یا سروشتی ب دیتنا ڤان دیمەنێن ژ پەیوەندیێن مرۆڤی ل گەل مرۆڤی، ئەوێ د هەڤڕکیا جڤاکیدا دئێنەکرن، ژ گەندەلی و باشی و هزروبیر و کار و جوداهی و گرێهەڤیان (تناقضات) تێر بکت)) (3).

گەلەك ڤەکۆلەر پەیدابوونا درامایێ دزڤرینە ڕەوشت و تیتال و ڕێێن پەرستنا دینی، ژ بەر کو هەتا نوکە ژی گەلەك دینێن (ئایین) کەڤن هندەك ڕێ و ڕسمێن دینی هەنە، وەکو زارڤەکرنا ل سەر دەپێ شانۆییێ و خەلکی ئەڤ چەندە ب پیرۆزی دیتیە، ب ڤی ئاوایی مێژوویێ ل گەل خوە درامایێ بۆ مە پاراستیە و ((ئەوا ژ کەڤنترین تێکستێن درامی

(1) د. غازي يموت، ژێدەرێ بەرێ، بپ134.

(2) د. شكري عزيز الماضي، ژێدەرێ بەرێ، بپ105.

(3) د. غازي يموت، ژێدەرێ بەرێ، بپ134.

گەهشتیە مە، پەیوەندیا ئەڤێ هونەری ب دینیڤە نیشاددت، لەوما گەلەك دوبارە دکن کو ڕێیێن پەرستنا دینی بووینە ئەگەرێ پەیدابوونا وێ بۆ جارا ئێکێ))[1].

شێوەیێ ئاڤاکرنا درامایێ ((ل سەر ژیوارەکی دەستنیشانکری پەیدا دبت، ڕەوشتێن تاکی و شێوەیێن هەڤڕکیان لێ پێشڤەچووینە و ژێکجودا بووینە))[2]. هەروەسا ئاڤاهیێ درامایێ ((ل سەر هندەك شەنگەستان ڕادبت، وەکو: ڕوودانا چیرۆکێ، کەسایەتی، دان و ستاندن))[3]، ئەڤە ژی سێ پێکهاتێن سەرەکینە پشکداریێ د ئاڤاهیێ درامایێدا دکن و ئێك تمامکەرێ یێ دیە.

شانۆگەرییێن شعری ((ئانکو شعرا درامی ب هەردو جۆرێن خوەڤە تراژیدی و کۆمێدی ل دووماهیێ دئێت))[4]، ئانکو ئەو پشتی هەردو جۆرێن ئەدەبی داستان و لیریکا وەکو جۆرێ سییێ ب پێڤاژۆیا مێژوویێ پەیدابوویە.

کۆمکرن د ناڤبەرا دیمەنێن خەم و کەنییێدا، گەلەك جاران کارتێکرنێن خوە هەنە، دبت ب باشی یان خرابی ل سەر بەرهەمێ درامی بزڤرن، ئەڤ چەندە ژی د دراما نوودا هەیە، کو ((دیمەنێن خەمێ ل گەل یێن کەنیێ د ئێك شانۆگەریدا کۆم دکت (...) ئەڤە ژی گەلەك هەستی دهەژینت و سستیێ دئێختە کارتێکرنا گشتیا شانۆگەریێ و ئارمانجێ لاواز دکت، ژ بەر کو کۆمکرنا هەردویان پێکڤە، ئەرکێ وان نەهاتیە دەستنیشانکرن ل سەر بنیاتەکی هوور ژ زانینێ ب ڕاستییێن دەروونی یێن مرۆڤی و ژ هشیاری ل سەر سلامەتیا ئارمانجێ یان هزرا سەرەکی، ئەوا شانۆگەری ل سەر ئاڤابوویی))[5]

---

(1) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ188.

(2) أ . أنيكست، ژێدەرێ بەرێ ، بپ101.

(3) د. غازي يموت، هەر ئەو ژێدەر، بپ137.

(4) د. محمد مندور، ژێدەرێ بەرێ، بپ13.

(5) هەر ئەو ژێدەر، بپ22.

وەکو دیاربوویی کو دراما ل قۆناغێن درەنگتر ژ پێشڤەچوونا جڤاکی پەیدابوویە، پاشان پرەنسیپێن داستان و لیریکایێ ب خوە ڤەگرتینە و هەردو پێکڤە د ناڤـ خوەدا کۆم کرینە، دراما کو ((بەرهەمێ ژیانا نەتەوەیی پێشڤەچوونەکا مەزن ب خوەڤە دیت، دبێژن دیاربوونا وێ ل گەل دەربازبوونا قۆناغا داستانێ و لیریکایێ بوویە، ژ بەر کو ئەو هەردویان د ئێك یەکەدا کۆم دکت، لەوما ئەو ژی هەردو پرەنسیپێن ئەو بەحس ل سەر دکت کو خوەدی و بابەتیە پێکڤە کۆم دکت)) [1].

ژ تایبەتمەندیێن دراماییێ ئەوە ((نڤیسەر خوە ژ جەماوەری ڤەدشیریت، کەسایەتی ل سەر شانۆییێ دئاخڤن))[2] ئانکو زارڤەکەر ب رۆلێ نڤیسەری رادبت و ئەوا وی دڤێت بێژت دگەهینتە جەماوەری، کەسایەتیا وی ل سەر دەپێ شانۆییێ دیار نابت. سەرەرای کو نوکە گەلەك رای هەنە بەلکو نڤیسەر توخمەك گرنگە د شانۆییێدا و ئافرێنەرە و ژ ئالیێ مەعنەویڤە نەیێ ڤەشارتیە.

بنیاتێ سۆزێ یێ دراماییێ ژ گرێدانا د ناڤبەرا ژیواری و روحا ناڤخوەیا کەسیدا پێکهاتیە، (هیگل) د ڤی واریدا دبینت کو ((بنیاتێ سۆزێ د دراماییێدا ژ گرێدانەکا بەردەوام د ناڤبەرا ژیواری و د ناڤبەرا روحا ناڤخوەیا کەسێ یەکبوویێدا ل گەل خوە پێکهاتیە، ئەڤـ مەودایە ب خوە دبتە بنیات بۆ ژیواری و وی دزڤرینتە ناڤخوەیا خوە))[3].

هەروەسا (هیگل) دبێژت: ((پێدڤیە ل سەر دراماییێ ل پێشچاڤێن مە ب هەر رێیەکا هەبت بێتە نیشادان، دیاربوونا زێندی بۆ پێدڤیا پالپشت ل خوەدیێ خوە، ئەوا هەمی هەڤرکی و گرهەڤیان ب دووماهی دئینت))[4].

---

(1) د. رمضان بسطاویسي محمد غانم، ژێدەرێ بەرێ، بپ198.

(2) جوناثان کالر، ژێدەرێ بەرێ، بپ89.

(3) أ. أنیکست، ژێدەرێ بەرێ، بپ103.

(4) هەر ئەو ژێدەر، بپ150.

دیسا ژ تایبەتمەندییێن درامایێ درێژی و چرێیا بابەتیە لەو ((دراما د ناڤبەرا درێژیا داستانێ و چرێیا لیریکاییێدا ڕادوەستت))[1].

د درامایێدا کەسایەتی ڕۆلێ خوە دبینن و دراما ئەو ((بەرهەمەیە یێ کەسایەتی ب تنێ تێدا دئاخڤت))[2].

سروشتێ درامایێ ژ بزاڤا ڕوودانان و دەستنیشانکرنا ڕەهەندێن وێ کو ب ئەرکێن وێ دئێتە سنۆردارکرن ((ئەو ژی ب دو کاران دئێتە پوختەکرن: بزاڤا ڕوودانا ل ناڤ شانۆیێ، ئەڤە ژی ڕامانا وەسفکرنا وێیە ب (شعرا درامی). ئەرکێ دویێ ژی وێنەکرنا کەسایەتییێن ب ئەرکێ ڕوودانێن شانۆیێ ڕادبن و دەستنیشانکرنا ڕەهەندێن وێ یێن دیار ئەو ژی: ڕەهەندێ دەروونی، ڕەهەندێ جڤاکی و ڕەهەندێ لەشیە. ئانکو دان و ستاندنا شعری و پەخشانکی پێکڤە ژ ئەرکێن وان یێن سەرەکی هاریکاریا بینەری بکن، ل سەر زارڤەکرنا وێنەیێ تمامێ هەمی کەسایەتییێن شانۆگەریێ ب هەر سێ ڕەهەندێن وێڤە))[3].

پێدڤیاتیا تیۆرا درامایێ ل نك (هیگل) ب ((پێشڤەچوونا مێژووا جڤاکی و پێڤەچوونا ئایدیۆلۆژیا هونەریڤە گرێددا))[4]. کار بێ هەڤکاری ب دروستی نائێتە ئەنجامدان، دراما ژی ((پتریا جۆرێن ئەدەبیە کو پێدڤی ب هەڤکاریێ هەی، لەوما پێدڤیە ڕادەکی دانە د ناڤبەرا هەڤکاری و پشکدارییێدا، هەمی هونەر پێدڤیە چەندەکێ ژ مە د دوور بن، ب ڕاستی چونکو ئەم بەر ب درامایێڤە دچن، ئەڤ ڕاکێشانا مەزن ژی پتر نیشانا گرنگیا ئەڤێ دووراتییێیە))[5].

---

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ108

(2) جیرار جینیت، ژێدەرێ بەرێ، بپ9.

(3) د. محمد مندور، ژێدەرێ بەرێ، بپ68.

(4) أنیکست، ژێدەرێ بەرێ، بپ32.

(5) س، و، داوسن ، الدراما والدرامیة، ص125.

د دراماییێدا شێوەیێ شعری و پەخشانکی هەردو دهاتنە بکارئینان و چەندین بەرهەمێن نڤیسەرێن جیهانێ پێ هاتینە نڤیسین ((د ژانرێ درامی یێ ئەدەبیدا شعر و پەخشان دهاتنە بکارئینان، هندەك جاران ژی هەردو پێکڤە دهاتنە بکارئینان، مینا د گەلەك بەرهەمێن(شکسپیر، پوشکین، گودونوف)دا دیار دبت))[1]. ئەڤە ژی وێ چەندێ دیاردکت کو د بەرهەمێ درامیدا ((بنیاتێ بابەتی یێ پەخشانێ ل گەل خوەدیێ شعرێ ئێك دگرن))[2].

نە درامایێ و نە تایبەتمەندیێن وێ ((دیار نەکرینە بۆچی شانۆ ب شێوەیێ زارڤەکرنێ دئێتە نڤیسین. لێ شیانێن شێوەیێ درامی یێ کو بشێت ژ دراما شانۆیێ ب کووراتی ببۆرت، هەتا سەدسالا 19ێ، دیار نەبوو))[3].

د ئەدەب و هونەریدا دراما قۆناغا هەرە بلندە، هەر وەکو (هیگل) دبینت کو ((دراما د شعرێ و هونەریدا ب گشتی شێوەیێ قۆناغا بلندە، ئەوا بابەتیا داستانێ و خوەدیاتیا لیریکاییێ د خوەدیێ خوەدا کۆم دکت))[4].

ئەو ڕوودانێن د دراماییێدا ڕوددن، نە ژنشکەکیڤە پەیدا دبن، لێ ژ ئیراد و ڕەوشتینە و پتر ب تاکەکەسیڤە د گرێدانە ((ئەوا ل ڤێرێ ڕوددت ژ باروڎۆخێن دەرەکی پەیدا نابت، لێ ژ ئیرادە و ڕەوشتینە، لەوما ئەو گرنگیا خوە یا درامی وەرناگرن، هەتا ب ئارمانج و خواستێن تاکەکەسیڤە نەئێتە گرێدان))[5].

شێوازێ بکارئینانا زمانی ڕۆلەکێ گرنگ د دراماییێدا دگێرت، لێ دڤێت ب هشیاری بێتە بکارئینان و زێدەچوویی د دان و ستاندناندا نەبت، ژ ئالیێ بکارئینانا زمانێ شعری

(1) مجموعة من الكتاب الروس، ژێدەرێ بەرێ، بپ101 .

(2) أ. أنیکست، ژێدەرێ بەرێ، بپ10.

(3) س. و. داوسن، هەر ئەو ژێدەرێ، بپ108.

(4) أ. أنیکست، هەر ئەو ژێدەر، بپ100.

(5) هەر ئەو ژێدەر، بپ101.

ب سەر يێ ڕۆژانەدا، چونكو د درامايێدا ((بكارئينانا زمانێ ژيانا ڕۆژانە، هونەرى دئێختە د پەخشانێدا، لێ زێدەچوويا بكارئينانا زمانێ شعرى د دان و ستاندناندا، مە ژ كەسايەتيان دوور دكت و مژدارييێ لێ زێدە دكت، لەو باشترە دان و ستاندن د ناڤبەرا هەردو هەلويستاندا يا ناڤنجى بت، هەر وەكو گۆتێ، شيلەر و شكسپير د كارێن خوە يێن شانۆييدا كرين))[1].

شانۆ وەكو جۆرەكى درامايێ خودان پەيامە و ((بۆ جەماوەر لە دايك بووە و هەرگيز ناتوانرێ بەبێ جەماوەر حيسابى بوون و بەردەوامى بۆ بكرێت، خۆى خاوەن پەيامە و ئەو پەيامەش ئاراستەى جەماوەر دەكات))[2]. هەروەسا شانۆ د هزرەكا دەستنيشانكريدا بزاڤێ دكت و ((لێرەدا شانۆ وەكو بابەتێكى ئەدەبى لەميانەى هزرێكى دەست نيشان كراودا دەبزوێ و هزەكە سات بە سات دەبێت و گۆڕ بە فرمان شانۆييەكە دەدات))[3].

هيگل درامايێ دكتە سێ جۆر ئەو ژى: تراژيديا Tragedy، كۆميديا Comedy و دراما نوو Modern Drama[4].زێدەبارى هەرسێ جۆرێن درامايێ يێن (هيگل) دياركرين، چەند جۆرێن دى ژى هەنە ژ وانا:

---

(1) د. رمضان بسطاويسي محمد غانم، ژێدەرێ بەرێ، بپ200.

(2) د. ئيبراهيم ئەحمەد سمۆ، شانۆى كوردى لە نێوان دەقى خۆمالى و بيانيدا، بپ14.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ11.

(4) د. رمضان بسطاويسي محمد غانم، ژێدەرێ بەرپەر، بپ200.

دراما برجوازی

ئەڤـ جۆرێ درامایێ (لسنگ) ل ئەلمانیا و (دیدرو) ل فرەنسا بانگەوازیا وێ کر، کو ((ب دەستپێکا رێبازا راستەقینەیا (الواقعیه) جڤاکی هاتە هەژمارتن، ئەڤـ درامایە ل سەر تێکهلکرنا تراژیدیا و کۆمیدیایێ راوەستاوە، بابەتێن خوە ژ ژیواری وەرگرتینە، نەکو ژ مێژوویێ. بزاڤ دکر کەسانێن سادە بکاربینت کو تەماشەکەر تێبگەهت یان تاگیریا وێ ژ ئالییێ جڤاکیڤە بکت، هۆسا دراما برجوازی ژ شانۆگەرییێن گرنگ یێن خودان بابەتێن جڤاکییێن موکم هاتە هەژمارتن))[1].

دراما رۆمانتیکی

ڤەکۆلەرێن هونەرێ شانۆیێ و ئەدەبێ شانۆیێ ((پەیدابوونا دراما رۆمانتیکی بۆ دو فاکتەران دزڤرینن: بەرهەمێن شکسپیر، گۆتێ و میلۆدرامایێ، کو ئەڤـ درامایە ل سەر بەرمایکێن تراژیدیا کلاسیکی راوەستاوە، جۆر تەڤلهەڤـ دکرن (...) سنۆرێن تراژیدیا و کۆمیدیایێ دتێگەهێ خوە یێ کەڤندا نەهیلان(...) ئێکەتیا جە و دەمی دەست ژێ بەردا، هەژمارا کەسان پتر لێهات، قەهرەمان ئەرستوکراتی نەما، لێ ژ برجوازیان، یان ژ خەلکەکێ گشتی بوو (...) دراما ل پێشچاڤێن جەماوەری هاتە پێشکێشکرن، لێریکا د هەمی پشکێن درامایێ دا بەلاڤبوو))[2].

(1) د. غازي يموث، ژێدەرێ بەرێ، بپ151.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ152.

دراما نوو

دراما نوو كارەكێ شانۆییە، سەرەڕای بەحسێ ژیانا دژوارا مرۆڤی و ڕەوشا جڤاكی دكت، شێوازێ كۆمیدیاییێ كو ڕەخنێ ل ئالییێن ژیانێ یێن نەدروست و كێم وكاسی تێدا دگرت، وێ چەندێ بۆ بینەران دیاردكت، لێ ئەم نكارن وێ ل گەل هەردو جۆران (تراژیدیا و كومیدیا) پۆلین بكن، ب ڤی ئاوایی دراما نوو ((تیكهلەكە ژ تراژیدیا و كۆمیدیاییێ ب پلەییێن جودا، ل پەی شێوازێ (جدّي) و كەیفێ، ئەوێ دبت ب سەردا زالبت (...) د ڤێ دراماییێدا قەهرەمان بوو ژ خەلكێ سادە و بابەتێ شانۆگەرییێ بوو ژیان و ڕەوشت و هزر و كەسایەتییێن خودان بزاڤەكا دەروونی د ناڤ جڤاكێن كو مەندبوون (ركود) تێدا نەیی، نە د ناڤ ناڤەندێن وان و نە دكووراتیا ئاستێن هشیاریا واندا))[1].

(1) د. غازي يموث، ژێدەرێ بەرێ، بپ151.

پشكا دوييّ

زارڤەكرن و پەيدابوونا جۆرێن ئەدەبى د ئەدەبێ كورديدا

ئێك: بەرهەمێن شعری

پێشەکیەکا فەر:

دیرۆکا گەلێ کورد هەتا کو ئەڤرۆ ب دروستی و ب دەستێ کوردان نەهاتیە نڤیسین و ڤەکۆلین، پترپا کارێ هاتیەکرن ژی، نەمازە بەری سەرهلدانا بهارا (1991)ز ب دەستێ خەلکەکی بیانی، ب تایبەتی گەرۆکێن رۆژهلاتناس و کوردناسان بوویە، یان ژی ب دەستێ دوژمنێن داگیرکەرێن کوردستانێ بوویە. وان ژی ل گۆر دیتن و بەرژەوەندی یێن خوە ئەڤ دیرۆکە مژدار و تیکشێلاندیە، لەوما د پترپا بیاڤاندا و هەتا ئەڤرۆ ژی بەرپەرێن وێ ب دروستی نەهاتینە هلیڤرین و ڤەکۆلین، ب تایبەتی د وارێ ئەدەبیاتاندا، کا کەنگی و ل چ سەردەم دەستپێکریە و پێشەنگێن وێ ئەدەبی کی بوون؟ ئەرێ بەری وان ئەدەبەکی نڤیسی یێ کرمانجیا ژووری هەبوویە یان نە؟

کورد ژ وان گەلانە یێن گەلەك ب فۆلکلۆری د زەنگین و ژێرخانەکا باش یێ هەی، هەر چاوابت، ئەم دشێن ئەدەبێ کوردی ل سەر دو ستوونان پارڤە بکن، ئەو ژی، ئەدەبێ فۆلکلۆری و ئەدەبی نڤیسیە. ئەدەبێ فۆلکلۆری ژی، یێ ژ ناڤ رەھ و رێشالێن مللەتی و د ناڤ تەخێن وی یێن جودادا شین بووی و ب بۆرینا دەمی یێ کەڤتیە سەر زمانێ خەلکی و بەلاڤبوویی، خودانێ وی ژی گەل ب خوەیە. ئەڤ ئەدەبە، پتر داستان و چیرۆك و چیڤانۆك و ترانان و ... هتد، ب خوە دگرت. جۆرێ دوییێ ئەدەبێ نڤیسیە، ئەوێ ب دەستێ شاعرێن کورد یێن کلاسیك هاتیە نڤیسین و دەستنڤیسێن وان ب بۆرینا رۆژگاران

هاتینە پاراستن و نڤش بۆ نڤشی ڤەگوهاستینە، خودانێن وان د دیار و ئاشکرانە، لێ تشتێ هەتا ئیرۆ نەدیار ئەوە، کو کەنگی ئەڤی ئەدەبێ نڤیسی دەستپێکریە و ل سەر دەستێ کێ بوویە؟ ئەڤ چەندە هەتا ئەڤرۆ ژی د تاریاتییێدایە، لێ پێشەنگێن ئەدەبیاتێن کوردی و ب تایبەتی یێن کرمانجی ـ کو ڤەکۆلینا مە ل دۆر ئەدەبێ کرمانجیا ژووریە ـ وەکو خانی د مەم و زینێ دا بۆ مە خویاکری، د دیار و ئاشکرانە، دەمێ دبێژت:

من دی عەلـەمێ کەلامێ مەوزوون — عالی بکرا ل بانێ گەردوون

بیناڤە ڕحـــا مەلێ جـــزیری — س پێ حەی بکرا عەلی حەریری

کەیفەك وە بدا فەقیهێ تەیران — حەتتا ب ئەبەد بمایە تەیران[(1)]

ل ڤێرێ خانی باسێ سێ ژ شاعرێن ناڤدارێن کورد یێن مەزن کو بەری وی ژیایین دکت، ناڤ ئینانا وان ژ ئالییێ خانیڤە وێ چەندێ دیار دکت، کو ڤان هەر سێ شاعران بەرهەمێن خوە هەبوون، دیسا ناڤ و دەنگیا خوە ژی د ناڤ خەلکیدا ل وی سەردەمی هەبوویە، لەوما خانی ناڤێن وان ئینانە.

کی ژ ڤان شاعران بەری یێ دی ژیایە، ب تایبەتی جزیری و عەلییێ حەریری، ئەڤە جهێ گۆمانییە، ژ بەر کو هەتا نوکە ژینەنیگارا عەلێ حەریری یا دیار نینە، و ب دروستی کەس نزانت کا مێژووا بوون و مرنا وی کەنگی بوویە. ل ڤێرێ خانی، جزیری دانایە پێشیا حەریری، ئەڤە ژی وێ چەندێ ناگەهینت کو جزیری بەری وی ژیایە، لێ پتریا ژێدەرێن باسێ مێژووا ئەدەبیاتێن کوردی کرین، عەلێ حەریری یێ دانایە پێشیا جزیری، ئەڤ پێشخستنا خانی ژی، دبت ژ بەر لێکئینانا سەلیقا شعری بت، یان ژی ژ بەر بلندیا پەیيسکا شعری یا جزیری بت، کو بۆ رێزگرتن پێشخستبت، هەر چاوابت، ئەڤە ژی مینا گەلەك ژ بەرپەرێن دیرۆکا کوردان ب تایبەتی یا کەڤن مایە د تاریاتییێدا. ژ بۆ

---

(1) ئەحمەدێ خانی، مەم و زین، شرۆڤەکرنا: ئەمینێ ئوسمان، بپ56.

پتر زانینا مێژووا ئەدەبیاتێن کرمانجیا ژووری و ئەوێن بووینە رێخوەشکەر و رێبەر بۆ شاعر و ئەدیبێن پشتی خوە، دێ ب کورتی زنجیرا کەلە شاعرێن کرمانج رێزکن، هەتا کو بگەهنە سەردەمێ ڤەکۆلینا مە.

ـ عەلیێ حەریری:

ئێك ژ شاعرێن کوردێن کلاسیکە، کو بەرهەمەکێ جوان و ڤەشەنگ ل پاش خوە هێلای، سالا ژ دایکبوونا وی ب دروستی دیارە نینە، لێ مەلا مەحموودێ بایەزیدی د نامەکا خوە دا دەربارەی شاعرێن کورد یا ب ناڤێ (ریسالەك د بەحسا شاعر و موسەنفێد کوردستانێ کو ب زمانێ کورمانجیە، جە و کتێب و شعر و حیکایەتا و قسەیێد وان بەیان دکە) د ڤێرێدا دیار دکت کو عەلیێ حەریری شاعرێ پێشیێیە و ((خەلکێ گوندێ حەریرێ ل ناحیا شەمزینان ل دەڤەرا هەکاریانە، شعر و ئەدەبیاتێن وی د ناڤ کوردستانێدا ب ناڤ و دەنگن(...) ئەو یێ ل مێژووا چارسەدێ مشەختی ژ دایکبوویی و ل چارسەد و حەفتێ و ئێکێ یێ چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ))[1]، ئانکو ل دۆرێن (1009ـ1010)ز ژ دایکبوویە و ل دۆرێن سالا (1078ـ 1079)ز چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ مەزن.

ـ مەلایێ جزیری:

ناڤێ وی ئەحمەدە، خەلکێ جزیرا بۆتانە. ب ناڤ و دەنگترین شاعرێ کلاسیکێ کوردە، دیوانەکا شعری یا ب رێك و پێك کو ب هەمی تیپێن هیجائیێن عەرەبی دانایە، ب شێوەکی ڤەشەنگ و ب ئاستەکێ بەرز و بلند شعرێن وی هاتینە ڤەهاندن. ل سالا ((975مش/ 1567ز)) [2]، ژ دایکبوویە.

---

(1) مەلا مەحمودێ بایەزیدی، چل حیکایەتێد مەلا محموودێ، بپ109.

(2) الشیخ الجزري نهجه و عقیدته من خلال دیوانه الشعري، نایف میکائیل طاهر، ص29.

جزیری شاعرێ ئێکێ یێ کوردە کو زانستێ عەرووزا عەرەبی ئینایە د ناڤ شعرا کوردیدا و شعر ب پتریا بەحرێن وێ ڤەهاندینە، دیوانا جزیری ل ئاستەکێ پڕ بلند و ژێهاتیە، ئەڤە ژی نیشانا ڕەوشەنبیری و زیرەکیا جزیری د هەمی واراندا نیشاددت، ناسناڤێ وی د شعرێ دا نیشانی بوو. مەلایێ جزیری ل سالا (1050مش/ 1640)ز ل بازێری جزیرا بۆتان چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ مەزن و گۆڕا وی ل ژوورەکا مزگەفتا سۆر هاتیە کۆلان و یێ بوویە مەزارگەهـ و خەلك سەرا تورِبا وی ددن.

ـ فەقیێ تەیران:

فەقیێ تەیران ناڤێ وی (محەمەد)ە، ئێك ژ وان شاعرێن کلاسیکیێن ب ناڤـ دەنگە و چەندین بەرهەمێن هەین، وەکو بەیتا شێخێ سەنعان، بەرسیسێ عابد، بەیتا دمدم و چەندین بەرهەمێن دی، هەروسا هەڤچاخێ مەلایێ جزیری بوو.

فەقێی تەیران ل سالا (957 مش/ 1549ز) ل گوندێ ((وارەزۆر کو سەر ب قەزا موکسێ ڤەیە ژ دایکبوویە و ل سالا(1041مش/1631ز)) چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ و ل گوندێ شاندیس ل قەزا نەمرا هاتیە ڤەشارتن)).[1] تەیران ژ وان شاعرانە یێن بەرهەمێن وان ب شێوەیێ نڤیسی گەهشتیە مە، هەروەسا شێوەیێ وی یێ شعر نڤیسینێ یێ سادە و سڤك و ڕەهوانە.

ـ شێخ شەمسەدینێ قوتبێ ئەخلاتی یێ بریفکی:

شاعرێ کلاسیك و زانایێ سۆفی یێ پایەبلند شێخ شەمسەدین کوڕێ عەبدولکەریم کوڕێ موسایێ ئەخلاتیە، ((ل سالا 995مش/ 1588ز ل بازێرێ ئەخلاتێ ل بەدلیسێ ل

---

(1) سەعید دێرەش، دیوانا فەقیێ تەیران، بپ15.

کوردستانا باکور هاتیه سەر دونیایێ)).[١] هەر ژ زارۆکینیا خوە بەرێخوە دایە خواندنێ و ل دەستپێکێ ل ئەخلاتێ خواندیە، پاشان ل گەلەك دەڤەرێن کوردستانێ ژ بۆ وەرگرتنا پتر زانین و زانستێ گەریایە، هەتا دەستوورناما دینی و زانستی وەرگرتی، و بوویە ئێك ژ زانایێن ناڤدارێن سەردەمێ خوە. پاشان مالباتا وی ژ بەر ڕەوشا ئالۆز و شەڕێ بەردەوامێ د ناڤبەرا ئۆسمانی و سەفەوییاندا، ل سالا 1620ز مشەختبوون و ل گەل عەشیرەتا ئەرتۆشیان(کۆچەران) بەر ب میرگەها بەهدینان هاتن، پاشان ل دووڤ داخوازا میری کو بمینە ل دەڤەرێ و چەند گوند ب دیاری دانە وان، و ل گوندێ بریفکان خوەجهبوون[٢].

شێخ شەمسەدین شاعرەکی سۆفی یێ زیرەك و دەستهلبوو، شعرێن وی یێن ب زمانێ کوردی گەلەك د نازك و شرین و ل هەڤهاتینە، ئەو ب ئێك ژ شاعرێن مەزنێن کورد یێن سۆفی دئێتە هەژمارتن، شعرێن وی د پەییسکەکا بلندا سۆفیگەرییێدا هاتینە نڤیسین ((ئەوی دیوانەکا تمام ب زمانێ کوردی ب هەمی تیپێن هیجائی و د مەبەستێن جودا یێن وی سەردەمی دا هەبوو)).[٣] لێ سەرجەمێ دیوانا وی هەتا نوکە دیار نینە و چەند شعرەکێن وی ب ناڤێ "دیدارێ یار" د پرتووکەکێدا هاتنە بەلاڤکرن.

ل سالا (1085مش/ 1674)ز و د ژیێ هەشتێ و هەشت سالییێدا ل گوندێ بریفکان چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ و ل تەکیا وی هاتیە ڤەشارتن و تورڕبا وی ژ ئالیێ مریدێن وی ڤە بوویە مەزارگەهـ.

---

(1) شێخ شەمسەدینێ قوتبێ ئەخلاتی یێ بریفکی، دیدارێ یار، بەرهەڤکرنا زاهد بریفکانی، بپ13.

(2) شێخ شەمسەدینێ قوتبێ ئەخلاتی یێ بریفکی، ژێدەر بەرێ، بپ13.

(3) محمدامین دوسکی، لوامع الشهب في شرح دیوان شمس الدین الاخلاطي القطب، ص16.

ـ ئەحمەدێ خانی:

ئەحمەد کورێ ئەلیاسە، ل سالا (1061مش/1651ز) ل باژێرێ بایەزیدێ هاتیە سەر دونیایێ. بنیاتێ وی ژ بنەمالا خانیانە ل گوندێ خانێ ل دەڤەرا هەکارێ . ئەحمەدێ خانی سەرکێشێ شعرا نەتەوەییە و ب شاعرێ ئێکێ یێ کوردان دئێتە هەژمارتن، کو باسێ هزرا نەتەوەیی کری و بەرێ کورداندایە یەکبوونێ و ئەگەرێن پاشڤەمان و بندەستیا کوردان دەستنیشانکرین، ئەڤ هەمی دەردە ژی خانی د داستانا خوە یا ب ناڤ و دەنگ (مەم و زین)ێدا دیارکرینە، کو گرنگترین بەرهەمێ ویە. هەروەسا خانی ئێکەمین فەرهەنگنڤیسێ کوردە کو فەرهەنگا(نوبهارا بچووکان) بۆ زارۆکێن کوردان دانایی و ب زمانێ کوردی و عەرەبی ڤەهاندیە. هەروەسا چەندین بەرهەمێن دی یێن ب نرخ هەنە. ((دبێژن ئەوی سەرەدانا میرگەها بەهدینان و وەلاتێ شامێ و مسرێ کریە، ژ بۆ پتر وەرگرتنا زانستێن شرعی و زمانی، پاشان زڤریە بایەزیدێ و ل وێرێ مزگەفتەك و قوتابخانەیەك ئاڤاکرینە و بوویە ئیمام و دەرسدارێ وان هەتا چوویە بەردلۆڤانیا خودی))[1]. خانی ل سالا (1219مش/1707ز) ل بایەزیدێ مالئاڤاهیکریە.

ـ مەلا حسێنێ ئەرتۆشی یێ باتەیی:

مەلا حسێن خەلکێ گوندێ (باتە)یە، ئەوا ((دکەڤتە باکورێ میرگەها هەکاریان و ئێك ژ ب ناڤ و دەنگترین زانایێن عەشیرەتا ئەرتۆشیانە(کۆچەران)، ئەوێن وەکو وەلیان

(1) تحسين ابراهيم الدوسكي، ژێدەرێ بەرێ، بپ171.

بەرێخوەددانێ و دئێتە هەژمارتن. هەر د وی دەمیدا، ب ئێك ژ بەرزترین شاعرێن كورد یێن بەرهەمێن وان بەلاڤبووین و ناڤـ و دەنگیا وان چووین دئێتە هەژمارتن)). [1]

هەتا نوكە مێژووا بوون و مرنا باتەی مینا گەلـەك شاعرێن دی یێن كورد دیار نینە، لێ پتریا بۆچوونان بۆ هندێ دچن كو ئەو ل ناڤەراستا چەرخێ دوازدێ مشەختی، بەرانبەری هەژدێ زایینی ژیایە. هەروەسا باتەی چەندین بەرهەم ب شێوەیێ شعر و پەخشان ب زمانێن كوردی و عەرەبی و فارسی نڤیسینە. شعرێن وی د ئاستەكی بلند دانە و ئاستێ وان چو ژ یێن هەڤكویفێن ل سەر دەمێ وی ژیای، مینا جزیری و حەریری كێمتر نینن.

ـ مەلا مەنسۆرێ گێرگاشی:

مەلا مەنسۆر ئێك ژ شاعرێن ب ناڤـ و دەنگێن دەڤەرا بەهدینانە، خەلكێ گوندێ گێرگاشێ ل دەڤەرا ئامێدییێ، بوون و مرنا وی ب دروستی دیار نینە، لێ د هندەك ((ژێدەران دا ل چەرخێ یازدێ مشەختی هەڤبەری شازدێ زایینی)) [2] ژیایە. بەریكانەكا شعری د ناڤبەرا مەلایێ باتەیی و مەلا مەنسۆریدا هاتیەكرن. ئەڤە ژی وێ چەندێ دیار دكت كو هەردو ل دەمەكیدا ژیاینە، چەندین شعرێن بەلاڤە و جوان یێن هەین.

ـ پەرتۆیێ هەكاری:

ناڤێ وی مستەفا بەگە كورێ عەبدولـلاه خانێ هەكاریە، ئەو ب ئێك ژ شاعرێن كلاسیكێن كورد یێن مەزن دئێتە هەژمارتن، كو د ناڤبەرا چەرخێ هەژدێ و نۆزدێ

---

(1) حمدي عبدالمجيد السلفي و تحسين ابراهيم الدوسكي، معجم الشعراء، ص114.

(2) صادق بهاءالدين ئامێدی، هۆزانڤانێت كورد، بپ246.

زايينيدا ژيای. سالا بوون و مرنا وی ب دروستی دیار نینه، لێ تەحسین ئیبراهیم دۆسكی ـ كەسێ ئێكێ بوو دیاركری كو ناڤێ وی مستەفا بەگە ـ پشتی شرۆڤەكرنا مالكەكا وی یا شعری كری، ل دۆر بوونا وی دبێژت: ((پەرتۆ ل سالا 1170مش /1756ـ1757زایینی هاتیە سەر دونیایێ))[1].

هەروەسا ل دۆر مرنا وی دبێژت: ((دیرۆكا مرنا وی دكەڤتە د ناڤبەرا سالێن 1234 و1250 مشەختیدا، چونكو ل سالا 1234مش ئەو میر بوو، ل سالا 1250مش ئەو نەمابوو و نوراللە بەگ میر بوو، مەعنا ژییێ پەرتۆی ژ (64)ێ تێپەری بوو)).[2]

پەرتۆیێ هەكاری ب تنێ دیوانەكا شعری ل پشت خوە هێلایە، گەلەك ب مەلایێ جزیری یێ داخبار بوو، شعر ل پەی رێبازا وی ڤەهاندینە، لێ شێوەیێ ڤەهاندنا وی یا شعری گەلەكی سفك و رەهوان و خوەشە، شعرێن وی پڕن ژ ئەڤینداری و سۆفیگەریێ.

ـ سەلیمێ هیزانی:

سەلیم سلێمان یێ هیزانی ئێك ژ شاعرێن كلاسیكێن كوردە، ئەوی ڤەهینۆكا "یووسف و زولەیخا"یێ ب شێوەیێ چیرۆكە شعر نڤیسیە. لێ هەتا نوكە بەرهەمێ ڤی شاعرێ مەزن ب دروستی نەهاتیە بەلاڤكرن.

ژینەنیگارا سەلیمێ هیزانی ژی مینا شاعرێن پێشەنگێن دی یێن كلاسیك یا زەلال نینە، كا كەنگی و ل كیدەرێ ژ دایكبوویە و ل نك كێ خواندیە، پرۆفیسۆر قەناتێ كوردۆ دبێژت: ((سەلیم سلێمان هەڤدەمێ شەرەفخانێ بەدلیسی بوویە (سەدسالا 16ـ17)،

---

(1) تەحسین ئیبراهیم دۆسكی، دیوانا پەرتۆ بەگێ هەكاری، بپ16.

(2) هەر ئەو ژێدەرێ بەرپەر.

هەلبەستکار و دەنگبێژێ میر شەرەفێ میرێ هیزانێ بوویە))[1]. دیسا ل دۆر ژ دایکبوونا وی چەند بۆچوونێن جودا هەنە، لێ ل گۆر دیتنا مە یا پتر نێزیکی راستیێ ئەوە، کو دبێژت: ((سەلیمێ هیزانی ئێك ژ کورێن سەدسالا دوازدێ مشەختی (هژدێ زایینی)یە، وی کتێبا خوە ـ یووسف و زولەیخا ـ ل سالا 1168مشەختی بەرانبەر 1754ـ 1755ز دانایە))[2]. هیزانی ژی د نڤیسینا شعرێدا رێیا فەقیێ تەیران و خانی شۆپاندیە، و ل دووڤ شێوەیێ وان یێ کو مفا ژ کەلتوورێ زەنگینێ مللەتی وەرگرتی چوویە، و بزاڤکرینە لبنەکی ل سەر دیوارێ شاعرێن بەریخوە دانای ل ئەدەبیاتێن کوردی زێدە بکت.

ـ محەمەد تەیار پاشا:

میرگەها بەهدینان ئێك ژ وان میرگەهان بوو، یێن گرنگیەکا تایبەت ب شاعر و زانا و رەوشەنبیران ل هەمی ئالیان ددا، لەوا کەسێن زانا و دەستهل ل سەردەمێ ڤێ میرگەهێ ژیاینە و بووینە ماموستاییێن بسپۆر و دەرسدار ل قوتابخانا (قوبەها) یا کو خواندەڤان و شاگردان ژ هەمی دەڤەران ب سالان لێ دخواند. د ناڤ رەوشا ڤێ میرگەهێدا، محەمەد پاشا کورێ ئیسماعیل پاشایێ ئێکێ کورێ بەهرام پاشای، ل بازێرێ ئامێدیێ چاڤێن خوە ل ڤێ دونیا رۆهن ڤەکرینە، وەکو کورێ بچووکێ پاشای هەر ژ زارۆکینیێ دانایە بەر خواندنێ.

دەمێ بوویە گەنج ((ل سالا 1214مش ـ 1800/1799ز ـ بابێ وی ئیسماعیل پاشایێ ئێکێ کورێ بەهرام پاشای وەغەرا داویێ کر، محەمەد تەیار د ژییێ (15) سالییێدا

(1) پرۆفیسۆر قەناتێ کوردۆ، تاریخا ئەدەبیاتا کوردی، بپ135.(لاتینی)

(2) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، یووسف و زولەیخا، بپ15.

بوو پاشا، چونکو بچووکترین کورێ وی بوویە، ئانکو بوونا وی ڤەدگەڕتەڤە بۆ سالا 1199مش ـ 1785ز)).(1) ل پەی وەسیەتا بابێ وی محەمەد تەیار حوکم ل میرگەها بەهدینان ل ئامێدیێ و ئاکرێ بۆ دەمێ (19) سالان کریە.

د وارێ ئەدەبیدا محەمەد تەیار شاعرەکی دەستهل و چەلەنگ بوو، چەندین شعرێن جوان و قەشەنگ ب زمانێ کوردی و فارسی ڤەهاندینە، هەتا نوکە ژی نێزیکی (15) شعرێن وی یێن جودا جودا ب هەردو زمانان د کۆڤار و رۆژنامەیێن کوردیدا بەلاڤبووینە. وەکو ژ شعرێن وی دیار گەلەك ب مەلایێ جزیری و فەقیێ تەیران و خانی یێ داخبار بوو. ژ ئالیەکێ دیڤە، محەمەد تەیار پاشا باشنڤیسەکی زیرەك و ژێهاتی بوو، خودان خەتەکی جوان و لێکدای بوو، ئەوی بۆ جارا ئێکێ دیوانا جزیری هەمی ب دەستخەتێ خوە نڤیسی، و د کەشکۆلێ دووماهیێدا هندەك پارچە شعرێن خوە ژی نڤیسی بوون، ناسناڤێ وی یێ شعری (غەریبی) بوو. نوکە ژی پتریا شعرێن وی ل (دار صدام للمخطوطات)ڤە دپاراستینە. محەمەد تەیار پاشا ل سالا (1233مش/1818)ز ل باژێرێ ئامێدیێ مالئاڤاهیکریە و ل گۆرستانا وێ هاتیە ڤەشارتن.*

ـ حارسێ بەدلیسی:

ژیانا حارسێ بەدلیسی وەکو شاعرێن کەڤن یێن کورد ب دروستی نەهاتیە زانین، و د ناڤ بەرپەرێن دیرۆکێدا وندا بوویە و مایە د بن پێلێن تاریاتیێدا، لێ تشتێ ژ ژینەنیگارا

(1) ئیسماعیل بادی، کۆڤارا هۆنەر، ه24، دهۆك، 2005، بپ7.

* دیدار ل گەل نڤیسەر ئیسماعیل بادی ل رۆژا 2010/8/7 ل بارەگایێ رۆژنامەیا (ئەڤرۆ) کو وی پرتووکەك ل دۆر ژین و ژیار و بەرهەمێ محەمەد تەیار بۆ چاپێ بەرهەڤکریە.

وی دئێته زانین كو ((ل چەرخێ دوازدێ مشەختی، بەرانبەر هژدێ زایینی ژیایه و خواندنا خوه ل مزگەفت و قوتابخانەیێن دینی خواندیه)).[1]

د پێشەكیا ڤەهینۆكا "لەیلا و مەجنوون"[2] دا كو ئێك ژ بەرهەمێن ب سەنگێن حارسێ بەدلیسیە، هاتیە كو ((وی ناسناڤێ خوە د شعرێدا كریە سەوادی، و ئێك ژ وان شاعرێن كرمانج یێن گەلەك كێم بەحسێ وی هاتیە كرن))[3]. بەدلیسی ژ وان شاعرانە یێ بەرهەمەكی ئاست بلند و خەیالەكا بەرفرەهـ هەی، بزاڤكریە زارڤەكرنا شاعرێن بەری خوە، نەمازە ئەحمەدێ خانی بكت.

- وداعی:

ئەڤە ژی مینا ب دەهان شاعرێن كەڤنێن كورد، ب دروستی ژینەنیگارا وی ژی دیار نینە، لێ تشتێ خویا خەلكێ كوردستانا باكورە و ل موكسێ ژیایە. هەروەسا ((هەلبەستەكا دوور و درێژ ل سەر شۆرەشا "شێخی بەگ" میرێ موكسێ، یا كو دژی توركان كری نڤیسیە، د هەلبەستێدا وەسا دیار دكت كو شێخی بەگ سالا 1237مش بەرانبەر 1821ز تێ كوشتن))[4].

هەروەسا بەحسێ ژیێ خوە د چەند مالكێن شعریدا دكت، كو دەمێ ئەو شعر نڤیسین ژیێ وی د پێنجی سالیێدا بوویە، لەوما "سەعید دێرەشی" هزرا وی بۆ هندێ

---

(1) تحسين ابراهيم الدوسكي، ژێدەرێ بەرێ، بپ23.

(2) ژ بەرهەڤكرنا تەحسین ئیبراهیم دۆسكیە.

(3) حارسێ بدلیسی، لەیلا و مەجنوون، بپ11.

(4) سەعید دێرەشی، دیوانا وداعی، بپ17.

دچت، کو بوونا وی ل دۆرێن سالا (1790)زایینی بت، وداعی ژی ناسناڤێ وی یێ شعریه[1].

وداعی شعر ب زمانێ کوردی و فارسی ب ڕەنگەکی سفك و خوەش نڤیسینە، ل دووڤ شۆپا جزیری و فەقیێ تەیران چوویە، گرنگی دایە وان روودانێن ل سەر دەمێ وی قەومین و د ناڤـ شعرێن خوەدا تۆمارکرینە. دیوانەکا قەشەنگ ل پاش خوە هێلایە. پتریا ژیانا خوە د کارێ کاتبیێ ل نك میرێن موکسێ ئەوێن ل سەر دەمێ وی حوکم کری بۆراندیە.

ـ مەلا خەلیلێ سێرتی:

زانا و ناڤداری کورد مەلا خەلیلێ سێرتی کوڕێ مەلا حسێن کوڕێ مەلا خالدیە ((ل سالا 1164مش/1750ـ1751ز یێ هاتیە سەر دونیایێ (...) بوونا وی ل باژێرێ هیزانێ بوو (...) هێشتا مەلا خەلیل بچووك بابێ وی ئەو هنارتە مزگەفتێ و دانا بەر دەستێ مەلان دا فێری خواندن و نڤیسینێ ببت (...) پشتی دەمەکی وی قەستا بەدلیسێ کر و بوو فەقی (...) پشتی فاما بووی قەستا گەلەك گوند و باژێران کر(...) ل ئامێدیێ خواندنا خوە ب دووماهی ئینا و ئیجازا مەلاتیێ ژ موفتیێ ئامێدیێ مەلا مەحموودێ بەهدینی وەرگرت (...) مرنا وی ل سالا 1259مش /1843ز ل سێرتێ بوو)) [2].

مەلا خەلیل چەندین بەرهەمێن پڕ بها و ب شێوەیێن جودا هەنە ((تێ گۆتن کو مەلا خەلیل د مەجموعا شێخ جونەیدا ب دەستێ خوە (22) شعر نڤیسینە)) [3]. دیسا کو

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ18.

(2) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ل دۆر ئەدەبێ کرمانجی، بپ 57-58-59.

(3) هەلبژاردە، بەلاڤۆکا سەنتەرێ ڤەکۆلینێن کوردی و پاراستنا بەلگەنامان، ه (26)، بپ12.

ئەو خودان بەرهەمەكی پڕبوویە، ((هەر چەندە پتریا بەرهەمێ وی ب زمانێ عەرەبیە ژی، بەلێ وی بەرهەم ب زمانێ كوردی ژی هەیە، و بەرهەمێ وی هندەك ژێ شعرە و هندەك پەخشانە))[1]. سێرتی نێزیكی (35) بەرهەمان نڤیسینە.

---

(1) تەحسین ئیبراهیم دۆسكی، ژێدەرێ بەرێ، بپ63.

ڤەگوهاستن و سەرهەلدان

ئەم دشێن ڤێ قۆناغێ سەبارەت شعرێ ب قۆناغا ڤەگوهاستنێ د ناڤبەرا کلاسیك و نوودا ب ناڤ بکن. گەلەك شاعرێن ڤێ قۆناغێ زارڤەکرنا(لاساییکرنا) شاعرێن مەزنێن کلاسیکێن پێش خوە دکر، یان پتریا وان ئەو بوون یێن ل هەر دو قۆناغان ژیاین، لەوما بەرهەمێن وان هند گوهۆڕین ب خوەڤە نەدیتن و هەر ل سەر شۆپا کلاسیکان دچوون. لێ ژ بۆ جۆرێن دی یێن ئەدەبی ئەڤ قۆناغە ب قۆناغا سەرهەلدان و پەیدابوونێ دئێتە هەژمارتن، ژ بەر کو د ڤێ قۆناغێدا ئەڤ هەمی جۆرە (چیرۆك و پەخشان و گۆتار... هتد) یێن ئەدەبی بۆ جارا ئێکێ د ناڤ ئەدەبێ کوردی یێ نڤیسیدا هاتنە هەبوونێ.

د ڤێ قۆناغێ ژیدا ب دەهان شاعرێن کرمانج پەیدا بووینە و خودان ناڤ و شیان و بەرهەم بووینە، لێ بەرهەمێ وان کێم گەهشتیە مە، یان یێ هندەك ژ وان هەر نەمایە و بەرزەبوویە، یان ژی هەتا نوکە بەرهەمێ هندەکان ل نك مەلایێن کورد ل باکورێ کوردستانێ ماینە و وەك دەستخەت پاراستینە. ئەڤ کێم بەرهەمیە ژی ب دیتنا مە بۆ چەند ئەگەران دزڤرت، ژ وانا: نەمانا مێرگەهێن کوردی یێن هەتا ڕادەیەکی د سەربخوە و ب خوە ڕێڤەبەریا خوە دکرن، پشتی نەمانا ڤان میرگەهان گوهۆڕینێن بنەکۆکی ب سەر ڕەوشا دەڤەرێ، ژ ئالیێ سیاسی و جڤاکی و ڕەوشەنبیریدا هاتن، سەرهلدان و بزاڤێن کوردی پەیدابوون، ئەڤە ژی بوونە ئەگەرێ شەری د ناڤبەرا گەلێ کورد و ئوسمانییێن داگیرکەردا کو د ئەنجامدا ب دەهان گوند و باژێرێن کوردان هاتنە سۆتن و کاڤلکرن، ل گەل ڤێ وێرانکرنێ بەرهەمێن شاعرێن مە ژی کەڤتە بەر گەفێن نەمان و ژناڤبرنێ، هۆسا ب دەهان تشتێن نڤیسی هاتنە سۆتن و وندابوون، لەوما بەرهەمێ وان ب کێمی گەهشتیە مە. بەروڤاژی بەرهەمێ شاعرێن کلاسیك کو پتر گەهشتیە و یێ هەر شاعرەکی ژی ژ بەرهەمەکی (دیوانەکێ) پتر بوویە. ئەو ژی ژ بەر کو شاعرێن کلاسیك

ل سەر دەمێ میرگەهێن کوردی ژیابوون و میرێن کوردان گرنگیەکا تایبەت و پووتەکی باش ب رەوش و ژیارا شاعران ددا و جهێ رێز و حورمەتێ بوون. هەروەسا چەندین دانە ژ بەرهەمێن وان ژ ئالیێ فەقی و مەلانڤە ل بەر دهاتنە نڤیسین و بەلاڤکرن. ئەڤە ژی بوو ئەگەرەکی سەرەکی کو بەرهەمێن وان بەرزەنەبن و هەتا نوکە ب بەرفرهی بمینن و پتر د ناڤـ خەلکیدا بێنە بەلاڤکرن.

هەر وەکو مە ل سلال دایە خویاکرن کو چەندین شاعرێن مەزنێن کورد ل ڤێ قۆناغێ ژیایینە، لێ مە بۆ ڤەکۆلینا خوە، ژ هەژمارا مەزنا وان چەند شاعرەك ب تنێ وەکو میناك هەلبژارتینە، ژ بەر سنۆردارکرنا بیاڤێ نڤیسینێ.

شێخ نورەدینێ بریفکانی

شێخ نورەدین کیە و کەنگی ژ دایکبوویە؟

شاعر و زانایێ ب ناڤ و دەنگ شێخ نورەدین کوڕێ عەبدولجبار کوڕێ نورەدینێ بریفکانیە، ل سالا (1208ـ1207مش/ 1792ز) ل گوندێ بریفکان ژ دایکبوویە. شێخ نورەدین ژ بنەمالەکا ئۆلدار و خودێناس و ب ناڤ و دەنگێن دەڤەرا بەهدینان بوویە، لەوما نەدووره هەر ژ زارۆکینیێ ڕێیا ژ خودێ ترسیێ و سۆفیاتیێ گرتبت، کو ل سەر ڕەوشت و کار و کریارێن بنەمالێ چووبت، هەتا کو گەهشتیە وێ پەیسکا بلندا گەهشتیێ[(1)].

خواندنا شێخی:

ل کوردستانێ مزگەفت و حوجرە جهێ خواندن و زانینێ بووینە، ئەو شاگردێ ڤیابایە فێربت ل ڤان جهان دخواند، ژ بەر کو قوتابخانە ل وی سەردەمی ل کوردستانێ گەلەک دکێم بوون ـ هەکە نەبێژن هەما هەر نەبوون ـ شێخ نورەدین ژی، وەکو کەسەکی ژ مالەکا ئۆلدار و خواندەڤان، هەر زوو دانایە بەرخواندنێ و ((د ژیێ 10 دەه سالییێدا قورئان هەمی ژ بەر کربوو، ل نك گەلەك زانا و ڕەوشەنبیرێن وی سەردەمی یێن دەڤەرا بەهدینان خواندیە، هەتا کو شیای دەستوورنامێ ب زانایی د هەمی لایان دا وەرگرت))[(2)].

---

(1) شێخ نورەدینێ بریفکانی، زبانێ کوردی، بەرهەڤکرن: زاهد بریفکانی، بپ19.

(2) ژێدەر و بەرپەرێ بەرێ.

هەروەسا (شێخ نورەدین) هەردەم ب دووڤـ زانین و زانستیێ دگەڕیا و ل نك مەلا یەحیاییێ مزووری ل ئامێدییێ بۆ ماوەیەكی خواندیە، پاشان ل نك شێخ یووسف ئەفەندی ل سلێمانییێ خواندنا خوە تمامكریە و دەستووریا مەلاتییێ وەرگرتیە[1]، زێدەباری ل نك چەندین زانا و شێخان ل مووسل و دەڤەرێن جودا خواندیە، پاشان شێخ بەر ب ڕێچكێن (طریقة) سۆفیاتییێڤە چوویە و ل نك شێخ مەحموود كوڕێ عەبدولجەلیلیێ خوزری یێ مووسلی خواندیە و ((دەستووریا بەلاڤكرن و ڕێبەریا ڕێچكا قادری ژێ وەرگرتیە و كنجیێ سۆفیاتییێ یێ دبێژنێ (خَرقة) كریە بەرخوە و ڤەگەڕیایە بریفكا و دەست ب بەلاڤكرنا ڕێچكا قادری كریە)) [2].

كەسایەتیا وی:

شێخ نورەدین مرۆڤەكی ژ خودێ ترس بوو، ژ شێخێن ژێهاتی و قەدرگران و فێرس بوو، گەلەكی چەلەنگ و ب بزاڤ بوو، نە ل دەڤەرا بەهدینان ب تنێ ((بەلكو ل هەمی كوردستانێ و ل دەرڤە ژی، هەكە ژ ئالییێ دانایی ـ علمی ـ و زانایی و ڕەوشەنبیریا وی چاخ و دەمیڤە ژی، دێ دیسا بینی كو ژ سەركێشێن بەركەتی و خودان ناڤبوویە، ژ بەر شەهرەزایی و بسپۆری و مەلەڤانیا وی))[3].

شێخ د ناڤ خەلكیدا جهێ باوەرییێ بوو، كەسەكی بەرنیاس و خوەشتڤی بوو، لەوما دەمێ كنجیێ خەرقەییێ سۆفیاتییێ كریە بەرخوە، بزاڤكر ڕێچكا قادری ل ناڤ خەلكی

(1) صدیق بۆرەكەیی، مێژووی وێژەی كوردی، بپ 512.

(2) شێخ نورەدینێ بریفكانی، ژێدەرێ بەرێ، بپ19.

(3) شێخ وحید الدین قطب الدین نوری البریفكانی، دیوانا شێخ نورەدینی بریفكانی، بپ7.

بەلاڤ بکت و ((شیا د دەمەکێ کێم دا، ل لیوا مووسل و هەولێرێ و ل نك کۆچەران بەلاڤ بکت))[١].

ڕەوشەنبیریا وی:

بریفکانی زانایەکی بەرکەڤتی و بیرتیژ و هزرمەند بوو ((د هەر سێ ئالییێن ڕەوشەنبیرییێدا پەیسکبلند و ناڤدار بوویە ـ ئالیێ ژ خودێ ترس و موسلمان پەروەرییێڤە، ژ ئالیێ دانایی/ علمی و زانایی و ڕەوشەنبیرییێڤە، هەروەسا ژ سەرکێشێن بەرکەڤتی و خودان ناڤ و شەهرەزا و بسپۆر بوویە))[٢]. ئەڤ چەندە ژی خویا و ئاشکرا دبت، ب ڕێیا ئەوان ((پرتووکێن دانایین و ژ هەمی ڕەنگ و ئاوایێن دانایی و ڕەوشەنبیرییێڤە، نەمازە ب سۆفیاتییێ و ڕێبێن دڤێت ل سەربچن))[٣].

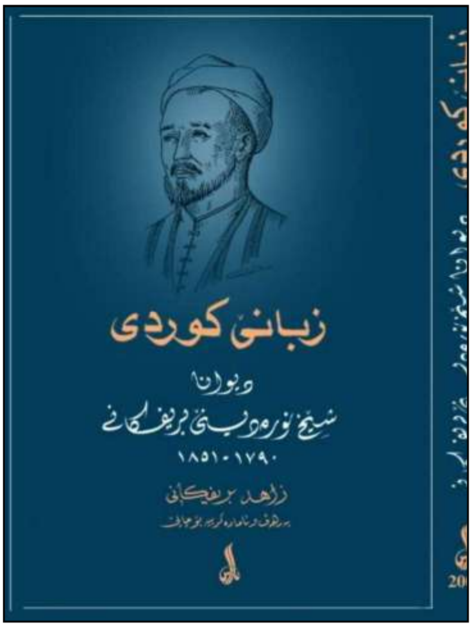

شێخ نورەدینێ بریفکانی

شێخ نورەدینێ بریفکانی ژ بۆ بەلاڤکرنا ڕێیا ڕاست و خوداپەرستی و سۆفیاتییێ ((هەردو ڕێچکە قادری و

(1) صادق بهاءالدین ئامێدی، هوزانڤانێت کورد،بپ414.
(2) هەر ژێدەرێ بەرێ، بپ 415.
(3) شێخ نورەدینێ بریفکانی، ژێدەرێ بەرێ، بپ20.

نەقشەبەندی وەرگرتبوون، زێدەباری ڕێچکەیا خلوێ کو ڕێبازا باپیرێ وی یێ مەزن شێخ شەمسەدینێ ئەخلاتی بوو، لێ پاشی بەر ب ڕێچکەیا قادری ڤە چوو))[1].

شێخ نورەدینی بنگەهێ وی بوو تەکیا بریفکا، ژ بۆ بەلاڤکرنا بیروباوەرێن خوە و ((40 چل سالان ل گوندێ بریفکان کارێ وی ڕێیا ڕاست و دروستا خودێ ئەمرکری نیشا خەلکی ددا))[2]. هۆسا ب ڤی ئاوایی شێخی ژیانا خوە یا پڕی بزاڤ و چەلەنگی بریە سەری و ل ژییێ شێست و سێ سالییێ دا، ل سالا (1268مش/ 1851)ز چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ و ل گورستانا گوندێ بریفکان هاتیە ڤەشارتن[3].

ئەدیبیا وی:

هەکە ئەم بەرێخوە بدنە ژیانا شێخ نورەدینێ بریفکانی یا ڕەوشەنبیری و ئەدەبی، بۆ مە خویا دبت کو زانا و ئەدیبەکی بەرکەڤتییێ دەمێ خوە بوویە و ((ل ڕێزا ئێکێیە ژ شاعرێن کلاسیکێن کورد، هەکە ڕێدای بت بۆ فارسان شانازیێ ب جامی بن، دڤێت کورد ژی شانازیێ ب نورەدینێ بریفکانی بن))[4].

شێخ نورەدین چەندین بەرهەمێن بەرکەڤتی یێن هەین، کو ب لێکدانەکا جوان و پەیڤێن پڕ ڕامان ب زمانێ عەرەبی یێن نڤیسین. هەروەسا ((ب زمانێ ماکێ کوردی و فارسی، ب ڤەهاندنەکا سپەهی هەبووینە. بەلێ (...) گەلەك ب گۆتن ژ شینوارێن وی

---

(1) حمدي عبدالمجيد السلفي، تحسين ابراهيم الدوسكي، معجم الشعراء الكرد، ص201.

(2) شێخ وحیدالدین قطب الدين نورى البريفكانى، هەر ئەو ژێدەر، بپ11.

(3) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(4) انور مايى، الاكراد فى بهدينان، ص177.

نەخاسمە ژ هەلبەستێن دیوانێن وی ڕەنگە نەماینە، ژبلی چەند هەلبەستێن د دەما خوەدا جامێرەکی ل پەراوێز یان ڕەخێ پرتووکەکێ نڤیسین))[1].

شێخ نورەدینێ بریفکانی د ڤەهاندنا شعرێدا دەستەکێ بلند هەبوو ((هەکو مرۆڤ وان هەلبەستا دخوینت و هزرێن خوە تێدا دکت ل سەرخوە، بۆ مرۆڤی دیار و ئاشکرا دبت کو شێخ نورەدینێ بریفکانی خودێ ژێ ڕازی تورەڤان و هۆزانڤانەکێ ژ ڕەنگ و بەرکەتی و پەیسکبلند بوویە))[2].

ئەو شعرێن شێخ نورەدین ب زمانێ کوردی و عەرەبی و فارسی ڤەهاندین کو ((علمێ عەرووزێ بکارئینایە و ب شارەزایی ل سەر چوویە. هەروەسا ژ چەند هەلبەستێن شێخ نورەدینی یێن ب زمانێ عەرەبی نڤیساندین شارەزایەکا گشتی د هەمی لایێن دانایی و ڕەوشەنبیری ل جەم هەبوویە و دیاردبت کو هزر و ڕا و بیرێن وی د سۆفیاتییێدا چەند دەولەمەندە، مەترسیا خودێ و ڕێیێن ئۆلی و ئایین گرتنێ تێدا دیار دبن))[3].

شێخ نورەدین ژ شاعرێن کلاسیکێن کورد یێن چەلەنگ و خودان شیان بوو ((سەرەڕای ناڤ و دەنگیا وی ب شعرا سۆفیگەری و زوهدێ و بەلاڤکرنا ڕێچکێ د ناڤ خەلکیدا (...) لێ وی مللەتێ خوە و ئەو زولما ل سەر ژبیر نەکر))[4].

شێوەیێ شعری:

دەمێ مرۆڤ شعرێن شێخ نورەدینی دخوونت، هەست دکت یێ ل جڤاتا مەلایێ جزیری ڕوونشتیە، شێوەیێ شعرێن وی د نازك و ل هەڤهاتی و شرینن، د نڤیسینا شعرێدا

---

(1) شێخ نورەدینێ بریفکانی، ژێدەرێ بەرێ ، بپ21.

(2) صادق بهاءالدین ئامێدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ417.

(3) شێخ نورەدینێ بریفکانی، هەر ئەو ژێدەر، بپ22.

(4) رشید فندي، من ينابيع الشعر الكلاسيكي الكردي، ص142.

دەرگەهێ گەلەك جۆران قوتایە، وەکو ئایینی، جڤاکی[1]، هەروەسا د ئالیێن دی ژیدا وی ((چەندین بەرهەمێن د سۆفیگەرییێ و ئادابێن ڕێچکێدا یێن هەین))[2]. دیسا کێم وارێن ئەدەبی نەبن کو وی بەهرا خوە تێ نەخستبت. ئەڤێن ل خوارێ مەبەستێن شعرینە ل نك شێخ نورەدینێ بریفکانی.

نەتەوایەتی:

شێخ نورەدین ڕاستە مرۆڤەکی خودێناس و زانا و ڕێبەرەکی دینیێ مەزنێ سەردەمێ خوە بوو، لێ ئەوی مللەتێ خوە ژبیر نەکربوو، هەستا نەتەوایەتی و کوردینیێ ل نك هەبوو، بەلگە ژی بۆ ڤێ چەندێ کو ل وی دەمی زمانێ فارسی و عەرەبی خوە ب سەر هەمی ئالیاندا دابوو، ژ وانا ژی بیاڤێ ڕەوشەنبیریەتێ، لێ وی چەندین بەرهەم ب زمانێ کوردی نڤیسینە، مل ب ملێ زمانێ فارسی و عەرەبی. زمانێ خوە ژ یێ وان کێمتر نەدانایە، خویایە دکت کو کورد هەکە ب وی زمانێ دئاخڤت پێ بنڤیست، ئەو نڤیسین تەڤدا ببتە جەوهەر نەجهێ حێبەتیبوونێیە:

چ خەبەردم ب زبانێ تە ژ دونیا، چ عەجەب
ژ سەرێ زولفا تە و قامەتێ یەکتا، چ عەجەب
ب کەرەم فەتح و فیوضان و ئەمیرێ دو جیهان
کو ب دەستێ مە کەڤت دەولەتێ عوقبا، چ عەجەب بپ64

---

(1) صدیق بۆرەکەیی، ژێدەرێ بەرێ، بپ 513.

(2) الدهوكي ملا محمد سعيد ياسين البريفكاني، فضلاء بهدينان، ص66.

دیسا ژ هەستا وی یا نەتەوەیی، وەلاتێ خوە کێمتر ژ کەسێ نابینت، چونکو ئەڤ وەلاتە د کەڤندا خودان دین و پرتووکێن پیرۆز بوویە، ئەڤە صوحوفا "مەعریفەتێ" یا دینێ زەردەشتی کو دینێ کەڤنێ کوردان بوو، مینا پرتووکەکا دینی و قانوونی ل وی دەمی دهاتە پەیرەوکرن و هەتا نوکە ل دەڤەرا هەورەمان مایە و ژ ئالیێ (پیر شالیارێ هەورامی)ڤە هاتبوو دانان و ((ل سالا 400مش دەستێ موسلمانان نەگەهشتێ))[1]، کو ڤێ پرتووکێ بسۆژن، ژ بەر کو جهێ هەورەمان هەمی چیایی و ئاسێ بوو، موسلمانان نەشیان بگەهنێ:

صوحوفا مەعریفەتێ، من ژ هەوایا تە کو خواند

ب نەسەق بین ژ دل، حیکمەتێ ئەشیاء چ عەجەب

تە دبینم ژ وەتەن، غەیری موخالف ژ مەڕا

تە دگۆ قالبێ ئیقدارێ تەعالا، چ عەجەب بپ64-65

سۆفیگەری:

بریفکانی ب خوە وەکو شاعرەکی سۆفی پتریا شعرێن وی سۆفیگەرینە، د ڤی واریدا یێ گەهشتیە بلندترین پلەییێن سۆفیاتیا کو بوهوژین د خوەدیێ خودایی دایە (الفناء فی الله) د ئێکبوونا بوون و بوونەوەرییێدا (وحدة الوجود و الموجود) دەمێ دبێژت:

برۆژێ زیبەڤا فرار و دەر شەب ڕوحێ ئکسیرم

د ئەجسادێ وجودی، ڕوحێ پاکم زەهرە پێ حەیدا

د جانێ عاشقان شەوقم، گەهی نورم د بینایان

گەهی تەسویلێ نەفسانم، گەهی عەقلم د گەل شەیدا بپ40

---

(1) شێخ نورەدینێ بریفکانی، ژێدەرێ بەرێ، بپ66.

دلداری:

د شعرەکا دلداریێدا، ئەم بریفکانی دبینن کو بەرانبەری دلبەرا خوە یا شوخ و شەنگ، کو تو دبێی لەشێ وێ ژ هەیڤێیە وەسا دبرسقت، لەو مینا شەیدا و سەوداسەران یێ لێهاتی و ئەزمانێ وی ل بەر لال بوویە:

ئەزمان ژ مە لال بوو ژ بەر، جەورا حەبیبا سیمبەر

ئەبرو هیلالا ڕوقەمەر، دەردل جەماندن پڕ جەفا

دیسا پەشیمانین بخەف، من دل کو دا بەر سەد کەلەف

کیسو سیەە ئەنیا سەدەف، شەمسا د جاری بێ خەفا بپ52

جڤاکی:

زێدەباری مژوولبوونا وی ب بەلاڤکرنا ڕێچکا قادری و ڕاستەرێکرنا خەلکی بۆ ڕێیا ڕاستا خودێ، لێ شێخی ڕەوشا جڤاکیا مللەتێ خوە ژبیر نەکریە، ب تایبەتی ئەو زولما ژ دەستێ بازرگانێن مووسل ل جۆتیارێن کورد دهاتەکرن، دەمێ بەرهەمێ خوە دبرنە مووسل بۆ فرۆتنێ، ئەوان کەیسێ خوە ل کوردان ددیت و فێلبازی دکرِینا بەرهەمێ واندا دکر:

زادێ عەیالی کار دکت، بارێ کەرێ خوە بار دکت

قەصدا جهێ بازار دکت، مووسل کو مەقصودا ویە

حینا گەها شەهرێ مەزن، بەقال ئەوێت شاشك مەزن

قەومێ دروخ ئەڤ حیلەزن، شۆلا ئەوان تەلبیسیە بپ134

دینی:

هەمی دینێن ئاسمانی هاتینە ژ بۆنا خزمەتا مرۆڤایەتیێ و بەرێ خەلکی بدنە رێیا راست و دروست، کو رێیا خودێیە، ل دووماهیێ ژی بارکرنە ژ ڤی دونیا فانی و هەر دێ رۆژەکێ ژێ بارکن و مرن:

ژ ملیاکەت و پێغەمبەران، گەدا و میر و سەروەران

ئەو پادشاهێ مەهتەران، مرن و فەنا ڤێرا هەیە

ڤێ لەولەبێ ڤێکرا برن، ئەو مولتەقای قەبری کرن

ما ئەو نزانن دێ مرن، مولکێ دنێ بێ فایدەیە بپ129

فەلسەفی:

د واری فەلسەفیدا شعرەکا رند و جوان و پڕ رامان ڤەهاندیە و دبێژت:

مرادا موسلم و مولحد، چ دەر دێرێ چ دەر مەسجد

نەڤەفتێ هەریەکێ مورشد، شریکێ موشرکان سەلما

شریکێ موشرکانی تو، ئەمینێ سلاب کانی تو

مەتاعێ هەردوکانی تو، دوکانا جەوهەران سەلما بپ60

ل ڤێرێ بەحسێ پشکەکا فەلسەفێ دکت، ئەو ژی بابەتێ دیالیکتیکیە: تێز، ئانتی تێز و سەنتێز: دانایی(تێزە)، بەرانبەر دانایی (ئانتی تێزە)، بەرهەمێ هەردویان (سەنتێزە). بۆ نموونە د هێکێدا دو تشتێن هەین: ئێکێ دڤێت هێکێ وەکو خوە بهێلت ، و یێ دی دڤێت بەر ب بوونا چووچکێڤە رابکێشت، د ڤێ بگرە و ڤەکێشێدا ئەنجامەك پەیدا دبت. بۆ نموونە چووچك ژ دایکدبت (سەنتێزە). بریفانی دڤێت بێژت سەلما هەم ئەڤەیە و هەم

ئەوە، ئانكو هەم (تێزە) و هەم (سەنتێزە). واتا دژ و یێ بەرانبەر و ئەنجامێ دژایەتیا، هەمی بۆ خوەدیێ سەلمایێیە، یەكبوونا بوونێ (وحدة الوجود)ە[1].

ئیشراق:

شێخ نورەدین بریفكانی باوەریەكا تمام ب ئیشراقێ هەبوو، كو ئەو ئێك ژ رێبازێن سۆفیگەرییێیە، خودێ هەكە كەسەك بڤێت رۆناهیا خوە دئێختە د دلێ ویدا:

تو ب ئیشراقێ جەمالێ مە مونەوەركە ژ نور
داكو ئیشراق بدت، شەعشەعەیێ جیباهێ ما
بەرزەخا جامعێ ئەسما، بتە نوری وە كودی
بەحرێ عەممانێ عەمیقم، د سلوك و راهێ ما بپ39

زانستێ نەپەنی(علم الباطن):

شارەزایی و مەلەڤانیا شێخ نورەدینی د زانستێ (الباطن) و زانستێ (الجفر)دا، ژ بابكالكێ خوە شێخ حوسەینێ ئەخلاتی (808مش/1405ز) ل مسرێ چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ[2]، وەرگرتیە، كو وی شارەزایی د زانستێن(الظاهر و الباطن) و (الجفر)دا هەبوو، وەكو دبێژت:

ئەز ب علمێ حەق دزانم، دل ب خوە حەق مەسكنە
لەو مە دل تەشبیهێ طورە و ئاگرێ موسایە شەب
ئەز ب خوە فەرقێ ڤەناكم، ئەز ئەوم یا ئەو ئەزم
(كل شیء هالك)، لێ هەر تنێ یەك مایە شەب بپ69

---

(1) شێخ نورەدینێ بریفكانی، ژێدەرێ بەرێ، بپ61.
(2) شێخ نورەدینێ بریفكانی، هەر ئەو ژێدەر، بپ32.

نامه:

نامه، ئەون یێن د ناڤبەرا کەساندا ب شێوەیەکی ئەدەبی دئێنە نڤیسین و هنارتن. د ڤی واری ژیدا بریفکانی چەندین نامە ب زمانێ عەرەبی و فارسی هەنە. ئەڤـ نامە بۆ مرید و خوەشتڤی و دۆست و هەڤال و کەسێن نێزیکی خوە هنارتینە.

پتریا ڤان نامەیان وندا بووینە، ب تنێ بیست نامە ب زمانێ عەرەبی و دوازە ب یێ فارسی ماینە، ئەو ژی د چەند نڤیسینێن ژێدەرێن مریدێن وی نڤیسیندا هاتینە پارستن.[1] د ناڤـ ڤان نامەیاندا یێن کورت و درێژ هەنە ((یا ژ هەمیان درێژتر"اداب السلوك"ە، هەتا هندەکان وەسا هزر دکر ئەڤە ژی پرتووکە و ل گەل بەرهەمێن(پرتووکێن) وی دهەژمارتن))[2].

بابەتێن ڤان نامەیان ل دۆر وەعز و ئیرشاد و شیرەت و ئاگەهداریکرنا های ژ خوە نەبوویان و گازندە و باشڤەبرنا زالمانە، زێدەباری یێن سەرخوەشیان و ئاگەهداریکرن ژ سزاییێن خودایی و چەندین بابەتێن دی، کو ب پەیڤێن جوان و لێکدایی و ب شێوەیەکی ئەدەبی و کارتێکەر هاتینە نڤیسین، دەمێ خواندەڤان دخوونت، هەست دکت یێ ل بەرانبەری زانا و ڕێبەرەکی مەزن و ژێهاتی کو ترسا خودێ و دینی و باشی و چاکی و سلامەتیا هەمی مرۆڤی، ژین و ژیارا وی یا داگرتی، خەم و کۆڤان و دەرد و ژانێن مرۆڤایەتییێ یێن ب ستوکرا خوەڤە گرتین، دخوازت بەرێ هەمی خەلکی بدتە ڕێیا ڕاست و دروست یا خودێ و پێغەمبەری نیشا مە دای، لێ جهێ داخێیە ئەڤـ نامەیە هەمی نە ب زمانێ کوردینە.

---

(1) محمد أحمد مصطفى الكزني، الشيخ نورالدين البريفكاني حياته ـ اثاره ـ شعره، ص67.

(2) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

ل دۆر نامە نڤیسینا کوردان ڕۆژهەلاتناسێ سەدسالا نۆزدێ (لیرخ) دبێژت: ((کوردەکان لە نامە گۆڕینەوەی نێو خۆیاندا زمانی فارسی بەکاردەهێنن)) [1]*. ل گۆر دیتنا مە ئەگەرێ نڤیسینا ڤان نامەیان ژ ئالییێ شێخ نورەدینێ بیریفکانی ب زمانێ عەرەبی و فارسی ئەو بوویە، کو ئەو خەلکێ وی نامە بۆ دهنارت، دبت زمانێ کوردی نەدزانی، چونکو گەلەك ژ مورید و سۆفیێن وی عەرەب ژی بوون، یان ژی وان نەدشیان ب دروستی و ڕەهوانی ب کوردی بخوونن، یان وی ب مەبەست وەکریە و نەشیایە ئەو تشتێ وی ڤیای ب زمانێ کوردی ب دروستی دەربڕت، لەوما پتریا وان ب عەرەبی نڤیسینە و ب ئایەتێن قورئانا پیرۆز و فەرمۆدێن پێغەمبەری (سلاڤ ل سەر بن) پەتروومەکرینە، وەکو بەلگە و پالپشت ژ بۆ ب هێزکرنا نامەیێن خوە.

شێخ نورەدینێ بریفکانی دۆرێن پتر ژ (30) بەرهەمان یێن نڤیسین و ڕێژا هەرە مەزن ژی هەتا ئیرۆ نەهاتینە چاپکرن و وەکو دەستخەت ماینە. بریفکانی ناسناڤێ (نوری) د شعرێدا بۆ خوە بکاردئینا.

---

(1) د. فەرهاد پیربال، مەلا مەحموودی بایەزیدی یەکەمین چیرۆکنووس و پەخشاننووسی کورد، بپ9.

* بۆ هەموو نموونەیێن شعری بنێرە پەرتووکا (زبانێ کوردی) دیوانا شێخ نورەدینێ بریفکانی، بەرهەڤکرن: زاهد بریفکانی.

بەکر بەگێ ئەرزی

ژ دایکبوونا ئەرزی:

بەکر بەگ کورێ میر بەهدور بەگێ کورێ میر شالی بەگێیە، ئەو ژ بنەمالا میرێن بەهدینان ل ئامێدییێیە، بەکر بەگ ل کەلها ئەرزێ سەر ب قەزا ئامێدییێڤە هاتیە سەر دونیایێ، لێ هەتا ئەڤرۆ ب دروستی مێژووا ژ دایکبوون و مالئاڤاهیا وی دیار نینە، لێ پترییا بۆچوونان ل وێ باوەرییێنە کو ((ژ دایکبوونا وی ل نیڤا سەدسالا دوازدێ مشەختی/ هەژدێ زایینی بوویە)) [1].

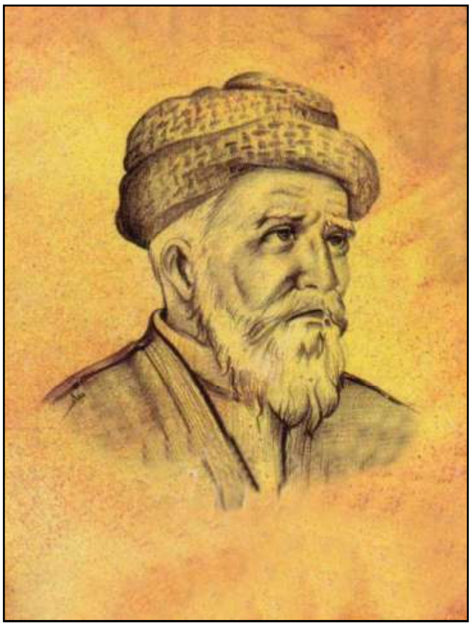

بەکر بەگێ ئەرزی

خواندنا وی:

بەکر بەگ وەکو کەسەك ژ مالێن بەگان و ديندار هاتیە ڤێ دونیا رۆهن و ئاڤا، بابێ وی ((هەر ژ بچووکاتیاتی ل قوتابخانا(حوجرە) ئەرزێ دانایە بەر خواندنێ (...) دەمێ کو ژییێ وی بوو نێزکی (15) سالییێ دەست ب لێکئینانا پەیڤان کر و هەولدا شعرێ برێست)) [2].

---

(1) محمدأمین دۆسکی، ئەرزێ و بەکر بەگێ ئەرزی، بپ 75.

(2) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

ژ سروشتێ خواندنا بەرێ هەکە شاگردی ڤیابا پتر زانستی وەربگرت، دڤیا ل باژێر و گوندان و جهێن خواندن لێ ل دووڤ بگەڕت، ژ بۆ ڤێ مەرەمێ هەر ژ زارۆکینیێ دانایە بەر خواندنێ ل نك مرۆڤێن زانا و شەهرەزا، هەتا کو قورئان خواندی و فێری خواندن و نڤیسینێ بوویی، پاشی ل نك سەیدایێن زیرەك و زانا ل ئامێدیێ و بامەرنێ و ل مایێ(1)، خواندنا خوە تمام کریە.

کەسایەتیا وی:

بەکر بەگ ژ وان کەسان بوو، یێ هند گرنگی ب مالێ دونیایێ نەددا، پتر حەز ژ ژیانا سروشتی و ل گەل خەلکێ سادە دکر ((ڤێ چەندێ هێلا بوو ببتە کەسەکێ ب دلۆڤانی و خوەپارێز و خودانێ سروشتەکێ نەرم و نێزکی هەر دلەکی))(2).

هەروەسا ئەرزی، ئەو کەسایەتیا چیڤانۆکیە، ئەوا شعر و سەرهاتی یێن وی جهێ خوە د ناڤ دیرۆکا مللەتێ کورددا کرین، ژ بەر کو کەساتیەکا ژیواری بوو، کارتێکرن ل سەر سیمایێ ڕەوشەنبیری هەبوو، ژ بەر کو دەستەکی شیاندار د ئالیێن زانستی و هونەری و ئەدەبیدا هەبوو(3).

کارێن هونەری و کارسازی یێن بەکر بەگێ:

زیدەباری کو شاعرەکێ دەستهل و خودان شیان بوو، لێ بەردەوام گەلەك هزر د کارێن هونەری و کارسازی ژیدا دکر ((نەخاسمە دارتاشی و پەیکەرسازی یێ (...)

---

(1) صادق بهاءالدین ئامێدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ371.

(2) محمدأمین دۆسکی، هەر ئەو ژێدەر، بپ 75.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ 77.

بابەتێن زانستی و سەربۆر ل سەر گەلەك جوینێن کەرستێ دەستپێکی دکرن، بۆ نموونە شیا کانزێ (سفری) ژ ڕەنگەکێ ئاخێ دروست بکەت، دیسا د چارچۆڤەیێ کارسازییێدا شیا ئامیرا چێکەت، هەر وەکو تفەنگ چێکری))[1].

هەروەسا ژ شوونوارێن وی یێن ب دەستێ خوە چێکرین و ((هەتا نوکە تارەکێ وی چێکری یێ مای. دیسا هندەك ئایەتێن قورئانێ ل سەر ڕەنگەکی تراران نڤیسی بوو))[2].

سەرەڕای زیرەکی و چەلەنگیا بەکر بەگێ د هونەرێ دارتاشییێدا ((د هەمان دەمدا شێوەکار و هونەرمەند بوو (...) هەکە نە ژ بەر باوەریا وی یا نەلڤـ ب دینێ ئیسلامێ کو وێنە و نیگارکێشیا گیانەوەرێن ب ڕوح حەرامە دا بتە ژ بلیمەتێن نیگارکێشی، د سەر ڤێ تشتێن حێبەتی و سەیر د ڤی هونەریدا ژ وی دئێنە گۆتن))[3].

ئاستێ وی یێ ڕەوشەنبیری:

وەکو دیار ژ شعرێن وی و سەرپێهاتیا وی کو سەرەڕای خواندنا وی یا دینی، لێ هند ئاستەکی بلند د زانستێن ئیسلامیدا نەبوو، لێ پتر بەر ب کەسانێن حوکمدار و سیاسیڤە دچوو ((وەکو دیار ئەرزی نە ژ زانایێن دینی یێن کو د (مسائل)ێن دینی یێن جودادا و هەروەسا د زانستێن دینی ژ "نحو و صرف و منطق و بلاغة و تفسیر و حدیث"ێدا یێ شارەزا نەبوو، هەکە دا ب ئاشکرایی د شعرێن ویدا دیاربن، لێ ئەو د شعرێن خوەدا وەکو دیار نێزیکی کەسانێن سیاسی و حوکمداران بوویە، لێ حەزکرنا وی ژ ئەدەب و

(1) محمدأمین دۆسکی، ژێدەر و بەرپەرێ بەرێ.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ 78.

(3) انور مایی، ژێدەرێ بەرێ، بپ176.

شعرێ و هەست بلندی و بیرتیژیا وی، ئەڤان هەمی کاران وە لێ کر کو ببتە شاعرەکی ناڤدار ل دەڤەرێ))[1].

تێکلیێن وی ل گەل میرێن ئامێدیێ:

بەکر بەگ ژ وان کەسێن ڕەوشەنبیری و زانا بوو، یێن گەلەك نێزیکی میرێ ئامێدیێ و بەردەوام میری دهنارتە د دووڤ بەکر بەگێ ڕا کو ژ ئەرزێ بێتە دیوانا میری ل ئامێدیێ و شعر و سەرهاتی و ئاخڤتنێن خوەش بۆ وان بێژت، هۆسا ((هندی بێژی تێکەل و ب ڕویمەت ڤەبووی بوو ل نك میرێ ئامێدیێ یێ ئازا و ب ناڤ و دەنگ سماییل پاشایێ ناڤدار یێ کو ژ سالا (1765-1799)ز خوندکاری ل جهێ بەهدینان کری))[2].

بەکر بەگ و سروشت:

بەکر بەگ ژ وان شاعرێن کوردە، یێ بەر ب سروشتیڤە چووی، سروشتی پاناڤەکا مەزن ژ شعرێن وی ڤەگرتی کو ئەم دشێن وی ب شاعرێ سروشتی ب ناڤ بکن، ژ بەر کو سروشتێ کوردستانێ یێ ڕەنگین و ئەو دەڤەرا دلڤەکەرا ئەو لێ ژیایی، ب تایبەتی ل دەمێ بهاران و ڤەبوونا کولیلکان و خەملینا داروباری و کەسکبوونا ئەردی و ڕەنگێن دەڤەرێ ب شێوەکی سحری، ژ بۆ ڤێ یەکێ دبێژت:

چوونە سلاڤێ گولا	**ل دیوانێت عەسلانا**
هەم بنەفش و سومبلا	**هەم چویچەك و ڕیحانا**
بوو چیکچیا بلبلا	**نالی چوونە عەسمانا** **بپ149**

---

(1) رشید فندي، ژێدەرێ بەرێ، بپ125.

(2) محمدأمین دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ 89.

ڤان دیمەنان وە ل بەکر بەگێ ئەرزی کریە ((هەر وەکو یێن بەری خوە، خوە د ناڤـ سروشتەکێ گەلـەك جوان و ڕەنگیندا دیت، لـەورا وەکو هەمیان ـ بەلـێ ب ڕێیا خوە ـ ل ژێر کارتێکرنێن دژوارێن سروشتی، ب هەستەکێ نازك وێنەیێن گەلـەك جوان و ڕەنگین و پەیڤێن پڕی موسیقا و ئاواز هۆزانێن خوە دارێژتن (...) ل گەل سروشتی حەلیابوو، لـەورا باهرا پتر ژ هۆزانێن وی تێکهلیانەکە ل گەل ناڤەرۆکا وێ، ئەڤینەکە بۆ ناڤەرۆکا وێ ژ چیا و دۆل و نهال و دار... هتد))[1].

شیوازێ شعری و داخباریا وی:

شێوەیێ شعرێن بەکر بەگێ و دارشتنا وان کو ناڤەرۆکەکا لێکدای و سەلیقەکا جوان ب خوەڤە دکرن و گەلـەك ((شعرێن ڕۆمانسی د سالۆخەت و شێوەیێ چیرۆکیدا ڤەهاندینە، مینا بەیتا چۆلی بەگێ، بەیتا تەرگێ، بەیتا کەوی و بەیتا بهارێ (...) هەر شعرەك (چامەیەك/قصیدة) ژ ڤانا پترە ژ 200–300 بەیتێن چار ڕێزی (چارینە). پتریا ڤان شعران ژی سالۆخدانەکا هوورە، ب شێوەیەکی سڤك و نازك و ب پەیڤێن بەربەلاڤێن سادەنە))[2]. د بەیتا چۆلی بەگێدا دبێژت:

خەیانەتێ ڤەت نەکن

لـەو کو خولام د ئەمینن

ئەگەر ل بەر خۆ بەرزەکن

دێ خۆ ب ڕستێ ڤە بینن

دەردێ چۆلی بەگێ نەکن

دا وی حوکمی نەبینن **بپ120**

(1) محمدأمین دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ 89.

(2) انور مایی، ژێدەرێ بەرێ، بپ177.

میرێ ئامێدیێ دەستهلاتێن زێدە دابوونە (چۆلی بەگێ) کو بۆ خوە باجێ ژ خەلکێ ئێزدی وەربگرت، لێ ئەو ل بەر فەرمانێن میری ڕانەوەستیا و سەرپێچی دکرن، لەوما میری هێرش کرە سەر:

زێر و پێشکێش وەرگرتن
ژ پاشایی دەستویری بوو
خولام ب ئاغا دخوڕتن
دەولەت سەرێ وی بوو
پاشای دەست لێ ڕاگرتن
هەتا ئەو قەنج هەیی بوو بپ122

دلداری:

سەرەڕای کو پتر شعرێن ئەرزی بەحسێ سروشتینە، لێ د هندەك شعرێن ویدا هەستەکی دلداری یێ ب پەیڤێن نازك و پڕی ئەڤینداری نیشا مە ددت:

ئاقل نەما ژ پڕ ئێشا
ژ حوسنا زۆر شرینێ
برینم لەو دئێشا
ژ بەر داخا ئەڤینێ
دەردێ نەترەکێ ئێشا
ئەز ئێخستمە نڤینێ بپ150

شاعرێن کلاسیك پتریا وان یێن ل پەی شۆپا ئێکدو چووین و ب هەڤدو داخباربووینە، ئەڤجا ئەڤ داخباریە ژی ب ڕەنگەکی ڕێژەییە، چ کێم یان زێدە، لێ شێوەیێ کارتێکرنا

وان ل سەر ئێكدو دیار و ئاشكرایە، لەوما ئەم دبینن كو شێوازێ بەكر بەگێ ئەرزی ژ هەمیان ((پتر نێزیكی شێوازێ "فەقێ تەیران"ە، چ ژ ئالیێ سڤكیێ و بكارئینانا كێشێن سڤكڤە، یان ژی ژ ئالیێ سەرەدەری و چارەسەركرنا بابەتانڤە (...) و هۆزان و هۆزانڤانیا تەیران كارتێكرنەكا زۆر یا لێكری، لەورا ژ هەمی لاڤە چاڤلێكریە، هەتا ڕادەكی كو شێوازێ وی یێ هۆزانكی، گەلەك نێزیكی شێوازێ هۆزانكیا فەقیێ تیرانە))[1]. ل سەر سەلیقا شعرا "ئاڤ و ئاڤ" یا فەقیێ تیران، بەكر بەگێ ئەرزی ژی شعرەكا ڕند و جوان ڤەهاندیە:

هەی ئاش و ئاش، هەی ئاش و ئاش
تو یێ دگەرهی پێ و پاش
تو هەڤڕانا ناهێری باش
هەی ئاش و ئاش، هەی ئاش و ئاش بپ157

سالۆخەت:

ژ شعرێن ب هێزێن پڕی وەسف و جوانی و شاعریەت یێن بەكر بەگێ "بەیتا نائلە خاتوونێ"یە كو دبێژت:

ب تاتا زولف و سومبل بوون
ڕەخ و جەبهەت وەكی گول بوون
ل سەر ڕوویان قەرەنفول بوون
د مابەینێ ئەنی مابوو بپ136

(1) محمدأمین دۆسكی، ژێدەرێ بەرێ، بپ90-94.

هەروەسا دەمێ زڤرینا نائلە خاتوونێ ژ سەر ئاڤێ ب شێوەیەکێ جوان و ڕۆمانسی سالۆخەتکریە، کو وێنەیەکی شعری یێ ب هێز و ل هەڤهاتی ل ئاسۆیێ دنەخشینت:

ڤەگەڕیابوو ژ ڕوبیاری
ژ دەڤـ و لێڤا شەکر باری
دو گیسو بوون سیهـ تاری
وەکی ئیلان ڤەهوینابوو بپ137

جڤاکی:

ئێك ژ ڕەوشت و تیتالێن جڤاکێ کوردەوارییێ یێن کەڤن ڕاڤـ و نێچیرە، ب تایبەتی یا کەوان کو کورد گەلەك حەز ژێ دکن ـ هەتا نوکە ژی یا هەی، لێ کێم بوویە ـ بەکر بەگێ ژی ئەڤـ چەندە ب شێوەیەکێ جوان و د چەند شعرەکاندا ل سلۆخەتدایە:

چار ڕەخ کەو لێ دەرکەتن
هەر وەکی دەستە شیرە
ئەغلەب کەو پەیدا دکەتن
ڕوبادی سیرە سیرە
ب سنگاڤە ب عەردی کەتن
ئەڤجا بوونە ئێخسیرە بپ118

پەند و شیرەت:

د وارێ پەند و شیرەتاندا بەکر بەگ کەسانەکی ئاقلمەند و دووربین بوو، ئەڤـ چەندە ژی ژ شعرا "بەیتا نەسیحەتا" دیاردبت کا چ خودان هوش و زانایە:

بێ عەسل کو بوون ڕێبەر
مەدەد ژ بۆ یەزدانی

باب كەر كو بوونە مێرسەر
تو باركە ژ ڤی (مكان)ی بپ160

بەكر بەگێ ئەرزی ژ وان شاعرێن كوردە، یێن كو بەرهەمێ وان هەتا نوكە د ناڤـ وژدان و دلێ مللـەتیدا مایە ساخ و شیای شعرا خوە هەر پاراستی بهێلت ، ژ بەر كو كەسانەكی ب شیان بوو، ((شعرێن وی دسڤكن و ڕامانێن وان د سادەنە، لـەوما ژ گێولێ خەلكی د نێزیك بوون، پتر شعرێن وی ب زارەكی و ب ڕێیا ژ بەركرنێ هاتینە ڤەگوهاستن))[1].

مالئاڤاهیا ئەرزی:

بەكر بەگێ ژیەكێ درێژ بۆراندبوو، دەمێ مالئاڤاهی كری گەلـەك پیر و كال ببوو ((خەلك دبێژت ئەو د سەر ژیێ سەد سالیێ ڕابوو (...) دەمێ میرێ سۆران محەمەد پاشای (كۆرە) هێرش كریە سەر مێرگەها بەهدینان یێ ساخ بوو، لـەشكەر گەهشتبوو كەلها ئەرزێ و هەرفاندبوو، هەروەسا دەمێ میرگەها بەهدینان ب دەستێن ئوسمانیان هاتیە ژناڤبرن یێ ساخ بوو))[2].

ئەڤە ژی وێ بۆچوونا (صدیق بۆرەكەیی) ب چەوتی ددتە خویاكرن كو ئەو یێ ل سالا (1083) مشەختی ل ژییێ سیه و شەش سالیێ مالئاڤاهیكری[3].

(1) حمدي عبدالمجيد السلفي، تحسين ابراهيم الدوسكي، ژێدەرێ بەرێ، بپ139.
(2) حمدي عبدالمجيد السلفي، تحسين ابراهيم الدوسكي، ژێدەرێ بەرێ، بپ140.
(3) سدیق بۆرەكەیی، ژێدەرێ بەرێ، بپ484.

ئەرزی دەمەکی حوکمداری کریە، ئەو ژی ل ((دۆرێن سالا 1208مش/1793ز بەکر بەگێ ئەرزی حوکم ل کەلها ئەرزێ دکر، هەر وەکو د دەستنڤیسا زێوەکییەدا هاتی))[1].

هەروەسا دەمێ مرۆڤـ هیڤ دکتە ((د ناڤ شعرێن ویدا هندەك ئاماژەیێن دیارن بۆ چەند مێژووان، ئەم تێدگەهن کو ئەو ل وی دەمی یێ ساخ بوو، هەر وەکو ل دووماهیا شعرا "چۆلی بەگی" دیارکری))[2] دبێژت:

بەکر بەگ ب (عدّ) و هژمار

گفت گۆیە ل دەولـەتێ

دوسەد و بیست و هزار

بێت بۆرین ژ هجرەتێ

ئەڤـ حوکمە بوویە ئیجرار

تاریخە بۆ نسحەتێ[3].

ئەڤـ شعرە ل مێژووا (1220 مش/ 1805)ز نڤیسیە کو ل دۆر کوشتنا چۆلی بەگێ ئێزدیە، ئەوێ ل بەرانبەر سمایل پاشای میرێ ئامێدیێ یاخیبووی و فەرمانێن وی بجە نەئینایەن. دیسا ل دووماهیا شعرا "بەیتا تەرگێ" وەکو شێوەیێ بەرێ ((ئاماژە دایە سالا نڤیسینا وێ، ئەو ژی (1250مش/1834)ز ئەڤە وێ ڕامانێ دگەهینت کو شاعرێ مە ب کێمی هەڤچاخێ هەشت ژ میرێن ئامێدیێ بوویە))[4].

---

(1) تحسین ابراهیم الدوسکي، ژێدەرێ بەرێ، بپ52.

(2) هەر ئەو ژێدەرێ، بپ 52.

(3) محمدأمین دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ ، بپ132.

(4) تحسین ابراهیم الدوسکي، ژێدەرێ بەرێ، بپ53.

هەر وەكو دبێژت:

بەكر بەگ باب كوڕن
ل دۆر بیستانی دزڤڕن
بەلگێت تویتنێ د تورتوڕن
بكڕ تێنێ و ناكڕن
ژ بەر حسیبا ئەبجەدێ
(عەین و غەین و فێ ئوقاف)(1)

هەروەسا د شعرا "بەیتا سەیرانێ"دا بەكر بەگی مێژووا نڤیسینا وێ دیاركریە كو ب ڤی ئاوایی دبێژت:

ڤەگەریا ڤە چەك ئەبیسی
(بێ وكافا) وەسفەت بهیسی
مەگرت و بۆ خۆ نڤیسی
هێژ كەسێ نەدیتی ب چاڤ
ژ بەر حسێبا ئەبجەدێ
(عەین و غەین و فێ و قاف)(2)

ئەڤ تیپە ژی (ع، غ، ف، ق) ل دووڤ حسابا ئەبجەدی دبنە مێژووا (1170مش/ 1759)ز ئەڤە ژی ڕاستیەكێ بۆ مە دیاردكت، كو ئەو مێژووا (صادق بەهائەدین ئامێدی) بۆ ژ دایكبوونا بەكر بەگێ ئەرزی دانایی كو ل ((سالا 1179مشەختی هەڤبەری

(1) محمدأمین دۆسكی، ژێدەرێ بەرێ، بپ 148.
(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ111.

(1767)ز هاتیە دونیا ڕوهن))[1] یا دروست نینە، ژ بەر کو نە تشتەکی بەرهوشە کو ل ژیێ (9) سالییێ شیابت ڤێ شعرا جوان بنڤیست. ژ ئالیەکی دیڤە ل دووڤ ڤێ مێژوویێ چو ڕاستی بۆ بۆچوونا (سەدیق بۆرەکەیی) ژی نینن، ئەوا دبێژت: ((ل سالا 1047مشەختی))[2] بەکر بەگێ هاتیە سەر دونیایێ.

ل دۆر مرنا بەکر بەگێ چو مێژوویێن بنبڕ نینن کو سالا مرنا وی دیار بکن، لێ پتریا بۆچوونان ل وێ باوەرییێنە کو یێ ((ل دووماهیا نیڤا ئێکێ ژ سەدسالا دوازدێ مش/نوزدێ زایینی یێ چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ))[3]. دیسا پشتی کاڤلکرنا کەلها ئەرزێ ژ ئالییێ لەشکەرێ میرێ کۆرەڤە بەکر بەگی ساخ بوو، پشتی هنگێ خانیێن خوە ژ دەرڤەی کەلها ئەرزێ ئاڤاکرن و هەتا نوکە شوونوارێن مالا وی د دیارن، هەروەسا شارەزاییێ ژیان و بەرهەمێ بەکر بەگێ (محەمەد ئەمین دۆسکی) دبێژت: ((ل دووڤ لێگەریان و ڤەکۆلین و پرسیارکرن ژ خەلکێ گوندێ ئەرزێ، ب تایبەتی کەسانێن ب ناڤسالڤە چووین، بۆ من خویابوویە کو ئەو هەتا پشتی سالا (1850)ز ژی یێ ساخ بوو، دبت ژ ڤێ مێژوویێ پتر ژیابت ژی))[4]* .

(1) صادق بهاءالـدین ئامێدی، ژێدەرێ بەرێ ، بپ371.

(2) سدیق بۆرەکەیی، ژێدەرێ بەرێ، بپ 484.

(3) محمدأمین دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ 86.

(4) دیدار ل گەل محەمەد ئەمین دۆسکی ل ڕۆژا 15 /2010/7 ل دەزگەهێ سپیرێز یێ چاپ و بەلاڤکرنێ.

* بۆ هەموو نموونەیێن شعری بنێڕە پەرتووکا (ئەرزێ و بەکر بەگێ ئەرزی) یا محمدأمین دۆسکی.

شێخ تەهایێ مایی

شێخ تەها کەنگی ژیایە؟

شێخ تەها کورێ مەلا عەبدولرەحمانێ مایيە، ل سالا (1258–1259)ێ مشەختی، هەڤبەری (1843–1844)ێ زایینی ل گوندێ مایێ ژ دایکبوویە. ژ بنەمالەکا ناڤدار ب رەوشەنبیری و ژ خودێ ترس فێر و پەروەردە بوویە(1).

خواندنا وی:

هەر ژ زارۆکینییێ ل گوندێ خوە دەست ب خواندنێ کریە، ل دەستپێکێ قورئانا پیرۆز خواندیە، پاشان بوویە فەقی و ل دووڤ سەروبەر و رەوشتێن دەڤەرێ ((ل نك زانا و رەوشەنبیرێن دەڤەرا بەهدینان ل مووسلێ خواندیە (...) دەستوورناما زانایی ژ دەستێ عەبدولـلاه عومەری وەرگرتیە. پاشی بوویە قازی ل بەرواری ژێریا، هەتا سەرێ سەدێ بیستێ))(2).

مەلا تەهای وەکو ژ ژیانا وی دیاردبت، هەر ژ دەستپێکێ ب دووڤ زانین و زانستێ کەڤتیە و لێگەریایە، دەرسداری ل قوتابخانا مایێ کریە و دەرس گۆتینە شاگردان ((لێ

(1) صادق بهاءالـدين ئامێدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ449.

(2) هەر ژێدەرر و بەرپەرێ بەرێ.

دەرسدارى هێلا و مژوولى بەلاڤكرنا رێچكەيا نەقشەبەندى بوويە))[1] بۆ ڤێ چەندێ ژى ((ل سەر دەستێ شێخ محەمەدێ بامەرنى بوو شاگرد))[2].

شێوازێ وى يێ شعرى:

مەلا تەهاى وەكو پترىا مەلا و شاعرێن كەڤن يێن كوردان پتر ژ زمانەكى دزانى و شعر پێ ڤەهاندينە، ئەوى زمانێن كوردى و عەرەبى و فارسى باش دزانين و ب ((هەر ئێكێ ژ وان ديوانەكا تمام پێ هەبوو))[3].

سۆفيگەرى:

مايى مينا هەمى شاعرێن كوردێن كلاسيك، كو پترىا شعرێن وى سۆفيگەرينە ((لێ خوەشيا شعرى پێڤە ديارە، خوە ژ هشكاتيا رامانێ و ئاڤاهى و چەڤەنگێن سۆفيگەريێ يێن ئالۆز دوور كريە، لەوما دل و دەروون بۆ ڤەدبن، هەر وەكو چامەيێن نازكێن دلدارييێنە))[4]. وەكو دبێژت:

مەشرقێ سينە سابتن
پەردەئێ هجرێ رابتن
راحتێ جان خويا بتن
نێ ئەوە حوسنى خاتمە **بپ455**

---

(1) حمدى عبدالمجيد السلفي، تحسين ابراهيم الدوسكي، ژێدەرێ بەرێ، بپ254.

(2) أنور مايى، ژێدەرێ بەرێ، بپ 178.

(3) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەرێ.

(4) رشيد فندي، ژێدەرێ بەرێ، بپ162.

هەروەسا شعرێن وی یێن سۆفیگەری ((د نازك و زەلالن و ب كوردیەكا ڕەهوانن و د ئاڤاهیێ خوەدا ژ شعرێن كەڤنێن شاعرێن سۆفیگەری ل كوردستانێ د جودانە، ژ بەر نازكی و زەلالی و دووركەڤتنا وان ژ پەیڤ و زاراڤێن ئالۆز و كووڤی))[1]. هەروەسا د ڤی واری دا دبێژت:

ل نك وی چونكە مەی مەبذولە دائم

ل گەل بەدكارێ صبری وی جمیلە

سیە ڕونە ل گەل وی ڕند غالب

ئەگەر تەحقیق بكەی الا قلیلە بپ458

كەسانێ سۆف خودێناسە و ژ ڕێیا وی یا دروست دەرناكەڤت، سلۆكێ سۆفیاتیا بۆ وی خوەش ڕێبەرە ل هەر تەنگاڤیەكا هەبت، ل دووماهیێ دێ ب سەركەڤت و تێر مەیا ژیانێ یا بێ دووماهی كو هنگڤین و سەلسەبیلە ل بەهشتێ دێ ڤەخوت:

د مەیخانا مە دا پیرەك جلیلە

ل صەحرایا سلۆكی خۆش دەلیلە

مەیا كو ئەو ژ ڕەندارا دبەخشیت

ڕەحیق و مسك و شەهد و سەلسەبیلە بپ458

د دونیایێدا گەلەك ل دووڤ خوەشی و داخوازیێن دلی بریڤە دچن، ل دووماهیا بۆ وان دبتە پەشێمانی و داكەتن، لێ سۆفیێ كنجێ خەرقەیێ سۆفیاتیێ كریە بەرخوە و خوە ژ هەمی خوەشیان بێ باركری و ڕێیا خودای گرتی، ئەو دێ شەرابێ خوڕی(سافی) ڤەخوت:

(1) هەرئەو ژێدەر و بەرپەر.

لێ دمەشن هەناء و دل
زیدە دبن هەوان و (ذل)
خرقەئێ فەقیری تێتە مل
دردێ شراب خور غەمە **بپ455**

دلداری:

شێخ تەهایێ مایی د ئالیێ دلداری و ئەڤینییێدا، چەندین شعرێن نازك و جوان ڤەهاندینە، ل سەر شۆپا کلاسیکان چوویە و پەیڤێن پڕی بەڕاد و قەبە بکارئینایینە، شعرێن وی د ئاست بلندن و نیشانا مەلەڤانیا وی د ڤی واریدا ددن. لەوما وی ژی مینا تەڤـ عاشقان دەرگەهێ ئەڤینێ یێ قوتایی و ب شەڤـ ڕۆژان یێ ژ بەر ژانێن وێ نالیایی، لێ ئێدی ژ سۆزا خوە لێڤەنابت، پشتی کو بوویە عاشق و ئەڤینێ هێز و ڤەژەنەکا نوو دایە دل و جانێ وی:

دەرگەهێ حوبێ مە قوتا محنەتێ گۆت من ئەڤە ئەز
شەرمە ئێدی ڤەگەڕم وەختێ مە دەرگەهـ واکر
نەزمێ بێ عشقێ (بەهائی) جەسەدێ بێ جانە
مەیت نەزم ب عشقێ مە ژ نوی ئەحیاکر **بپ 452**

دەمێ مرۆڤـ هندەك شعرێن وی دخوونت، بێهنا شعرێن مەلایێ جزیری ژێ دفڕیت، یێ ل سەر شۆپا وی چووی و ب جزیری گەلەك داخبار بوویە. بۆ نموونە جزیری دبێژت:

من دی سەحەر شاهێ مەجەر لەبسێ دبەر مەخموور بوو

ئەو دێم زەری سۆر موشتەری یارەب پەری یا حور بوو[1]

دلبەرا شێخ تەهای ژی مینا یا جزیری خودان سیمایەکێ جوان و هەیڤی و ل هەڤهاتیە، نازك و دەلال و ڕوو ب خالە، بسك و کەزی ل دۆر گەردەنێ دلەییزن، وەکو ڕەشروحانا ل حەودێیە و هەمی بێهن ژێ دئێن:

دلبەرەك من دیت سەحەر نازك بەشەر سیما قەمەر
ژێری زولفان جەبهە وەك خاوەر ژ عەوری تێتە دەر
زولف و گیسو ڕوی و ئەبرو چەشم جادو ئاڤرو
سنبل و ڕەیحان وەرد و قەوس و تیر و ماوەزەر بپ456

حەنەك و ترانە:

شێخ تەهای شێوازەکی جوان و خوەش هەبوو، ژ بۆ حەنەك و ترانان و لێکئینانا پەیڤان ب ڕەنگەکی سادە و سەلیقەکا ل هەڤهاتی، گۆتن و بێژەیێن خوە ژ ناڤـ جڤاکێ کوردەواری وەرگرتینە کو بۆ گوهێ وەرگری ژی ب سانەهینە و ل جانێ وی خوە دئێن وەکو دبێژت:

پرکە هنبانا زکێ خوە تژی کەلیا ماشێ
هەرە بن کەڤنە لحێفێ و دەبانجا بکە وەریس
وەختێ تو دخوی عەدەسێ کار بکە قەسریکەك
وەرنە تەحقیقێ بکە دێ دەرێ و شالان کەی پیس بپ459

---

(1) مەلایێ جزیری، تویژاندنا: صادق بهاءالدین ئامێدی، بپ392.

د ژییێ خوە یێ پتر ژ شێست سالاندا ژیایی، چەندین بەرهەم ئافراندینە، هەتا کو ل ((سالا 1337مش/ 1918ـ1919ز))[1] ، ل گوندێ مایێ چوویە بەردلۆڤانیا خودێ مەزن[*]، هەروەسا چەندین بەرهەم هەبوون و ب زمانێن جودا، لێ ل سالا (1924)زایینی ((دەمێ گوندێن بەرواری ژووریان وەکو مایێ، بێدوهێ، بناڤێ و دێریشکێ تیاریان ب فەرمانا ئنگلیزی سۆتین، کتێبخانا مایێ یا شوینوارێن وی تێدا هەمی هاتە سۆتن))[2][**] ، لەوما بەرهەمێن وی کێم گەهشتینە مە. دیسا مەلا تەهایی د شعرێدا ناسناڤێ (بهائی) بۆ خوە بکاردئینا:

ئەڤـ موجرمێ بێ چارە بەهائی کو تە دائی
سؤلا وی بۆ جهێ تە ژ عەفو و ڕضایە **بپ457**

(1) رشید فندی، ژێدەر و بەرپەرێ بەرێ.

[*] ل دۆر مێژووا مرنا وی بنێرە ڤان ژێدەران(هوزانڤانێت کورد، بپ449، فضلاء بهدینان، ص21، معجم الـشعراء الـكرد، ص254)

(2) صادق بهاءالـدین ئامێدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ450.

[**] بۆ هەموو نموونەیێن شعری بنێرە پەرتووکا (هوزانڤانێت کورد) یا صادق بهاءالـدین ئامێدی.

حوسنی یێ بامەرنی

ژیان و خواندنا وی:

شاعرێ کورد یێ مللی حوسنی کوڕێ مەلا ئەحمەدێ بابکیە، ل سالا (1284مش/1868)ز ل گوندێ بامەرنێ، سەر ب دەڤەرا ئامێدییێڤە ژ دایکبوویە، ((ژ بنەمالەکا ب ناڤـ و دەنگ ب زانست و دینداریێ ل بەهدینان هاتیە نیاسین، باپیرێ وی مەلا ئوسمان قازی یێ ئامێدییێ بوو))[1] ژیان و خواندنا خوە یا دەستپێکی((هەر ل ڤی گوندی بۆراندیە، خواندنا فەقیاتییێ ل تەکیا شێخ (بهاءالدین)ی ب دووماهی هینایە و ئێك ژ مریدێن شێخی و دەرسدارێن تەکیا بامەرنێ بوویە))[2].

حوسنی یێ بامەرنی

حوسنی بۆ پتر خوە ڕەوشەنبیرکرنێ و وەرگرتنا زانینان و ب سەرهلبوونا ژێدەرێن زانستی، بەرێ خوە دایە ژ دەرڤەی کوردستانێ و ((بۆ دەمەکی دەرس ل سەر دەستێ زانا محەمەد شوکری ئالۆسی ل بەغدا خواندینە))[3].

---

(1) حمدي عبدالمجيد السلفي، تحسين ابراهيم الدوسكي، ژێدەرێ بەرێ، بپ233.

(2) عەبدولرحمان بامەرنی، هوزانڤانێ مللی حوسنی بامەرنی، بپ13.

(3) رشيد فندي، ژێدەرێ بەرێ، بپ171.

کەسایەتیا وی:

حوسنییێ بامەرنی ژ وان کەسان بوویە یێن ڕوح سڤك، زمان شرین و ئاخڤتن خوەش، هەڤالێ هەمی تەخ و چینێن جڤاکی بوویە و ((ل گەل دەستەکا ڕێنجبەران، ژ پالە و شاگرد، ڕەزڤان و دەسدارێن خواندگەها بامەرنێ دۆست و تێکەل بوویە))(1).

شێوازێ وی یێ شعری:

ژ شعرێن حوسنی خویا دبت کو ئەو شاعرەکێ مللی بوو، شعر ب زمانەکێ سڤك و خوەش و زمانێ خەلکی دنڤیسین. پشکداری هەمی ڕوودانێن جڤاکی یێن خوەجە بوویە، ژ بەر کو ئاسن قوتی و ترانە و حەنەکێن وی د شعرێن خوەدا دگۆتن، ژ بەر هندێ خوەشتڤی و خەمرەڤینێ هەمیان بوو، ئەو ژی نە ژ جۆر و ڕەنگێ شاعرێن دیە، لێ ئالیەکێ دی یێ ژینا مللەتی گرتبوو(2). پتریا شعرێن حوسنییێ بامەرنی سلۆخدانن و ب شێوەیەکی سادە هاتینە ڤەهاندن:

ئەو بەخچەیێ ل بن گویزانە
ژ مەعریفەتێ چێکری
کولیلکێت چەند جهانە
هەمی لێ جەمعە کری
بیێهنا گول و ڕیحانا
ئنسان هەمی مەست کری بپ26

هەروەسا شعرێن پێگۆتن و ترانان ژی هەنە، سالۆخەتەکی جوان ل دەمێ بەحسکرنا ڕوودانان هەبوو، نموونە ژی بەیتا "کەرێ نەڤییێ سێلوانێ"یە، کو د ڤێ شعرێدا ب

(1) صادق بهاءالدين ئامێدی، ژێدەرێ بەرێ، 463.
(2) صادق بهاءالدين ئامێدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ479.

شێوەیەکی ترانکی ناڤێ چەندین کەسێن دەڤەرێ یێن دیارکرین و چامەکا ب سەرێ وان ئینای سەرا سەرژێکرنا کەری:

محەمەد دبێتە بابێ

ئەز نەشێم تو ب خۆ رابێ

خۆشکە بێهنا کەبابێ

پشکەکێ بدە عمەرێ عەمەری بپ36

هەروەسا شعرێن نازکێن هەین ب هەردو جۆران کلاسیکی و رۆمانسی، گەلەك درەوانبێژن ب جوانیا شێوە و بلندیا رامانێ و هێزا خەیالی[1].

ئەحمەدێ نالبەند ل دۆر زیرەکی و دەستهلیا حوسنی د شعرێدا دبێژت: ((گەر حوسنی بەردەوامی ب ڤەهاندنا بەیتان دابا دا هۆزانڤانەکێ بێ هەڤرك بیت و دبیت دەستێ وی ب خوە ژی نەگرتبا))[2].

هەڤچاخێن وی:

ل سەر دەمێ حوسنی هندەك شاعرێن ب ناڤ و دەنگێن بەهدینان هەڤچاخێن وی بوون، ئەو ژی ((شاعرێن ناڤدار ئەحمەدێ نالبەند / 1891–1963ز، شێخ غەیاسەدینێ نەقشەبەندی/ 1890– 1944ز بوون، کو ئەو ژی ژ شاعرێن گوندێ بامەرنێ بوون))[3]. حوسنی د شعرا (کەرێ مەرەوگێ)دا ل دۆر نالبەندی دبێژت:

سەحکەنە (احمد) شاعری

---

(1) انور مایی، ژێدەرێ بەرێ، بپ180.

(2) عەبدولرحمان بامەرنی، ژێدەرێ بەرێ، بپ19.

(3) رشید فندي، ژێدەرێ بەرێ، بپ172.

ئەوی بەیتەك چێكری
هەتكا وان ئێكجار بری
ئەو كرنە بەفرا تەزی بپ63

ل سەر دەمێن بۆری، بەریكانێن شعری یێن جوان و قەشەنگ د ناڤبەرا شاعرێن كلاسیكێن مەزنێن كوردانداا چێبووینە، هەر ژ (مەلایێ جزیری و فەقێ تەیران، باتەیی و مەلا مەنسۆرێ گێرگاشی) هەتا كو گەهشتیە حوسنییێ بامەرنی و نالبەندی، ((ل دووڤ پێزانینان حوسنی و ئەحمەدێ نالبەند، د هۆزانەكا هەڤپشكدا بەیت ل هەڤدو زڤراندینە و وەك سیناریۆیەكێ هۆزانەكا جوان ژ هەردویان هاتیە نڤیسین (...) و ب ڕەنگەكێ جوان و هۆستاكارانە))[1] ، لێ مخابن ئەو شعرە ب دەست مە نەكەڤت و مە د چو ژێدەراندا ژی نەدیت.

مرنا حوسنی:

ل دۆر مالئاڤاهیكرنا حوسنییێ بامەرنی چەندین بیر و بۆچوونێن ژێكجودا هەنە، و مێژوویێن جودا بۆ مرنا وی هاتینە دانان. ئەنوەر مایی د پرتووكا خوە (الاكراد فی بهدینان)دا خویا دكت كو ل سالا ((1356مش/1940ز ل گوندێ بامەرنێ مالئاڤاهیكریە))[2].

دیسا د پرتووكا (هۆزانڤانێ مللی حوسنی بامەرنی)دا، هاتیە كو ل سالا (1936)ز مالئاڤاهیكریە[3]، هەر د ڤێ بساتێدا (ڕەشید فندی) دوپات دكت كو ((محەمەد فوئاد

(1) عەبدولرحمان بامەرنی، ژێدەرێ بەرێ، بپ19.
(2) انور مایی، ژێدەرێ بەرێ، بپ180.
(3) عەبدولرحمان بامەرنی، هەر ئەو ژێدەر، بپ14.

عەبدولرەحمان کو برازایێ ویە "حوسنی" دبێژت: مرنا حوسنی ب ئەگەرا ڕاوەستیانا دلی ل سالا (1938)ز بوو، ئەڤ مێژوویە ل گۆڕ دیتنا مە یا دروستترە))[1].

هەر چاوا بت، ئەڤ ژێدەرە هەمی د نێزیکی ئێکدونە و چو جوداهیا وەسا د ناڤبەرا واندا نینە، ئەم ژی پتر پشتەڤانیا بۆچوونا دووماهیێ دکن، چونکو ژێدەرێ وێ ژ بنەمالا حوسنیێ بامەرنی ب خوەیە.

حوسنی زمانێن فارسی، تورکی، عەرەبی و زێدەباری زمانێ زکماکیێ کوردی دزانین[2].

(1) رشید فندی، ژێدەرێ بەرێ، بپ172.

(2) رشید فندی، ژێدەرێ بەرێ، بپ171.

مەلا فەتحوللاهێ سێرتی

مەلا فەتحوللاه کیە؟

مەلا فەتحولـلاه ئەفەندی ئێك ژ زانا و شاعرێن ب ناڤـ و دەنگێن کوردە ((ل دەستپێکا سەدسالا چاردێ مشەختی))[1]، بەرانبەری سەدسالا نوزدێ زایینی ژیایە.

ل دۆر مالبات و رِه و نفشێ وی (د. عەبدولـرحمان ئاداق) دبێژت: ((مەلا "فتح الله" کورێ مەلا عومەرە، کورێ مەلا عەبدولـلاهە، ئەو ژی کورێ مەلا خەلیلێ سێرتیە))[2].

دەرسداری و شاگردێن وی:

د ژیانا خوەدا مەلا فەتحولـلاهی ل باژێرێ سێرتێ ((دەرسدار بوو، چەندین بەرهەمێن ئەدەبی و شعری هەنە))[3]. هەروەسا چەندین کەسێن زیرەك و شارەزا ل بەر دەستێ وی خواندینە و بووینە زانا و رۆلـەکێ مەزن گێراینە، ژ وانا (مەلا سەعیدێ نورسیە) کو بوویە ستێرەکا گەش و زانایەکێ بلیمەت د ناڤـ جیهانا ئیسلامیدا و ب هزاران شاگردان نامەیێن وی دخواندن و بەلاڤـ دکرن، ((سەعیدێ نورسی دەمێ 15- 16 سالی بوویە چوویە جەم مەلا "فتح الله" قەدەرەکێ خواندیە، ئەڤە ژی بۆ مە دەمێ 1891-1892

(1) حمدي عبدالمجيد السلفي، تحسين ابراهيم الدوسكي، ژێدەرێ بەرێ، بپ292.

(2) هەلبژاردە، ژێدەرێ بەرێ، بپ8.

(3) حمدي عبدالمجيد السلفي، تحسين ابراهيم الدوسكي، هەر ئەو ژێدەر، بپ292.

دیاردکت))[1]. ژ بەر هندێ ئەو ((ئێکەمین کەس بوو ل سالا 1309مش/ 1892ز ناسناڤێ (بديع الزمان) ل سەر مەلا سەعیدێ نورسی دانای))[2].

ل سەر فەرهەنگا زیائەدین پاشا ئەلمەقدس، مەلا فەتحوللاهی ل سالا ((1890ێ شعرەك ب زمانێ کوردی ب پرتووکا "الهدية الحميدية في اللغة الكردية" نڤیسیە))[3]. ئەڤـ شعرە ژی ژ (18) مالکان پێك هاتیە، ل دەستپێکێ بەحسێ جودابوونا مرۆڤی ژ گیانەوەران دکت، کو چاوا خودێ عەقل و زانین دایە مرۆڤی و ئەڤـ چەندە ڕۆژ بۆ ڕۆژێ یا بەر ب پێشڤە دچت، هەتا کو د ناڤـ کورداندا ژی کارێن باش یێن دئێنە ئافراندن کو هەر کەسەك ل بەرانبەر وان کاران (بەرهەمان) مەندەهوش و حەیران دمینت وەکو دبێژت:

ژ حیوانان خودێ باشقە چێکر وی نوع ئنسانی
کو دایێ عەقلەکی کامل ژ وی تێ علم و عرفانی
معارف ڕۆژ ب ڕۆژ زێدە دبن حەتتا ل ناڤـ کوردان
دکین تألیف حەمی کەس تێ دمینی شاش و حەیرانی بپ299

هەروەسا پەسنێن (یووسف زیائەدین پاشا)یی دکت، کو مرۆڤەکی زانایە و خودێ عەقل و کەمال یێن داینە وی، ئەو هندی زانایە وەکو حەکیم و لوقمانایە:

موبارەك ناڤـ وی پاشایێ یووسف هەم چیاوالدین
ژ نەسل حضرتێ خالد وەکی سەحبان ل مەیدانی
خودێ عەقل و کەمال دایێ تژی هەر ڕۆژ حوضور وی
ژ ئەنواعێ ئەهالێ حکمەتێ وی وەکی لوقمانی بپ300

(1) هەلبژاردە، ژێدەرێ بەرێ، بپ9.

(2) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ل دۆر ئەدەبێ کرمانجی، بپ163.

(3) حمدي عبدالمجيد السلفي، تحسين ابراهيم الدوسكي، هەر ئەو ژێدەرێ، بپ292.

دیسا مەلا فەتحولـلاهی فەرهەنگا (الهدیة الحمیدیة في اللغة الكردیة) یا (یووسف زیائەدین) ئینایە هەڤبەری نوبهارا (ئەحمەدێ خانی) و گولـستانا (سەعدییێ شیرازی) کو هەردو ل حوجرە و مزگەفتان ژ ئالییێ شاگردانڤە دهاتنە خواندن:

ب کرمانجی حەمی الفاظ دکت تفسیر و اظهار کو

دبت ژی منکسف ئەو نوبار ئەحمد خانی

خودێ ڕا بێ حەمی خێر و بێ کو سعی بلیغ کر سەر

کە تألیف تا بۆ نافع وەکی نفع گولـستانی بپ300*

وە دیارە (زیائەدین پاشا)یی بەری فەرهەنگا خوە چاپ بکت، یا نیشا مەلا فەتحولـلاهی دای، لـەوما وی ژی ل دەستپێکا فەرهەنگا خوە ((ناڤێ مەلا فەتحولـلاه نڤیسیە ژ بەر هاریکاری ژێ وەرگرتیە))(1).

پشتی ژییەکی پڕی زانین و زانست و شاعریەت و دەرچوونا ب دەهان قوتابی و شاگردان ل بەر دەستێن وی، سێرتییێ شاعر و زانا ل سالا ((1317مش /1900ز چوو بەر دلۆڤانیا خودێ))(2).

---

* بۆ نموونەیێن شعری بنێرە پەرتووکا (الهدیة الحمیدیة في اللغة الكردیة) یا یوسف ضیاءالدین.

(1) هەلبژاردە، ژێدەرێ بەرێ، بپ9.

(2) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ل دۆر ئەدەبێ کرمانجی، بپ163.

مەلا محەمەدێ فرسافی

مەلا محەمەد کیە؟

مەلا محەمەد کوڕێ شێخ مووسا کوڕێ حاجی خزر یێ فرسافیە، د شعرێدا ناسناڤێ (حەزێن) ل خوە کریە ((ل گوندێ فرسافێ یێ سەر ب باژێرێ سێرتێڤە ل کوردستانا باکور ل سالا 1235مش/ 1816ز هاتیە دونیایێ))[1]. هەروەسا هندەك ژێدەر دبێژن کو ئەو ژ نفشێ شێخ عبدولقادرێ گەیلانیە، کو ئێك ژ مەزنترین زانایێن ڕێچکا نەقشبەندیە.

خواندن و وەرگرتنا ئیجازێ:

مەلا محەمەد ژی مینا هەمی زاڕۆیێن کورد یێن وی دەمی خواندنا خوە ل حوجرە و مزگەفتان خواندیە، لێ دەمێ ڤیای بەر ب سۆفیاتیێڤە بچت ((ل دەستپێکێ بەرێخوەدا گوندێ نەهرێ داکو دەستووریا تەریقەتێ ژ شێخ تەهایێ نەهری وەرگرت، لێ وی بەرێ وی دا نك شێخ ئوسمان سراج الدین توێلەیی، بەرێ وی دا وەلاتێ بابان، ئەوی ژی گوهێ خوە دایێ. ما ل نك شێخی هەتا ئێجازە ژێ وەرگرتی و بوویە خەلیفە (...) پشتی وەرگرتنا ئیجازا تەریقەتێ زڤری هاتە سێرتێ))[2].

بەلاڤکرنا تەریقەتێ:

(1) حمدي عبدالمجيد السلفي، تحسين ابراهيم الدوسكي، ژێدەرێ بەرێ، بپ321.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ322.

پشتی مەلا محەمەد ژ وەلاتێ بابان ژ نك شێخ ئوسمان زڤری و دەستووریا بەلاڤکرنا تەریقا نەقشبەندی ژێ وەرگرتی، جارەکا دی ل خوەجهیا خوە ((ل سێرتێ ئاکنجی بووی، ل مزگەفتا وێ یا مەزن دەست دا وەعز و نسیحەتان))[1].

ب ڤێ چەندێ مەلا محەمەد دەست دا بەلاڤکرنا تەریقەتێ د ناڤ خەلکیدا و شیا چەندین خەلیفە و مریدان ل دۆر خوە کۆمڤەکت، ژ وانا ژی ((کورێ وی (محی الدین) ئەدیب و شاعر بوو))[2].

بەرهەم و شێوازێ وی یێ شعری:

مەلا محەمەد دیوانەکا شعری یا چاپ کری یا هەی، پترِیا شعرێن وی دینی و سۆفیگەرینە، بەهرا پتر ژی ب زمانێ عەرەبینە، ئەوی شعر ب ((زمانێ کوردی و عەرەبی ڤەهاندینە، و شعرێن وی د ناڤنجینە))[3]. ئانکو گەلەك د درێژ نینن.

هەروەسا د شعرێدا پتر گرنگی دایە ئالیێ علمی و سۆفیاتیێ ژ هونەری و شاعریەتێ، لەوما شعرێن وی د سادەنە و هندەك جاران دبنە لێکئینان.

شانازی ب خوە برن:

د ئەڤی جۆرێ شعرێ ژێدا ئەو گەلەك مەدحێن خوە دکت، وەسا هزر دکت کو ئەو تشتە ل نك وی ب تنێ یێ هەی. مەلا محەمەد ل ڤێرێ پتر پەسنێن خوە ب کەراماتان

(1) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ160.

(2) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(3) حمدي عبدالمجيد السلفي، تحسين ابراهيم الدوسكي، ژێدەرێ بەرێ، بپ322.

دکت، کو ئەو کەرەما خودێ ل گەل وی کری یا ڤەدەرە ژ عەقلێ مرۆڤی، چونکو کەرامات ژ دەرڤەی عەقلینە و دبێژت:

ئیخبار دکم ب لوطف و ئیحسان **بعطائێ واحدێ مەننان**
کو ب شێخێ حەزین کەرەم کری **خارج ژ عەقلێ عاقلان**
شوربێ طەهور دا وی ڕەحمان **ژ بەحرا وجود بەحرێ بەحران**
مەجزوب کری ب وێ لەززەتێ **لەو ڕابوو عاشق و سەکران** بپ53

هەروەسا شانازیا وی گەهشتیە وی ڕادەی کو هەمی ئنس و جن و تەیر و تەوال و خەلکێ دەشتێ و دەریایێ، هەمی ب فەرمانا خودایی نەمازان(دعاء) بۆ وی دکن:

وەحش و طیور جین و ئنسان **ئەهلێ بەرڕیا ئەهلێ بەحران**
بۆ شێخێ حەزین دوعا دکن **ب ئەمرێ خالقێ ڕەحمان** **بپ53**

د ئالیەکی دیدا، هند فەخر و شانازیا ب خوە دبت، کو عەشقا خوە ب سەر یا هەمی عاشقان خستیە، عەشقا جامی یێ فارسی و فەقیێ تەیران، ل هەڤبەر عەشقا وی چپکەکە:

عشقێ جەمیعێ عاشقان **جامی ل گەل شێخێ تەیران**
ژ عشقێ حەزین یەك قەترەنە **قەسەم دکم ب سررێ قورئان** بپ55

سۆفیگەری:

وەکو مە د پێشییێدا دایە خویاکرن کو پیریا شعرێن فرسافی سۆفیگەرینە، لەورا ل ڤێرێ ئەم دبینن چاوا ب شێوەیەکی وان گل و گازندان ژ مرۆڤی دکت کو های ژ دلێ خوە هەبت، خوە ژ هزرێن شەیتانی پاڤژ بکت، ب دلسۆزی زکرێ خودێ بکت:

تو قەلبێ خوە ناسکە و تۆبە بکە **ژ خەواطرێ شەیتان تو پاقژ بکە**
وە ئسمێ جەلال تێدا نەقشێ بکە **حەواسێ د خەمسە ل سەر جارێ کە**
بی ئیخلاس و لەززەت تو زکری بکە **تو قەلبی ژ ئەمراضان تو طاهربکە** بپ56

دینی و شیرەت:

د ڤی شێوەیێ شعریدا فرسافی شیرەتان ل مرۆڤان دکت، کو یێ نەزانە و دڤێت ژ خودایێ خوە غافل نەبت و خوە ژ گونەهان دوور بکت، هەروەسا یێ مەغرور نەبت و ل پەی شەیتانی بکەڤت:

ئەیا ئینسان تو جاهلی **ژ ڕەبێ خوە هەم غافلی**
ژ گونەهان تۆبە بکە **تو ژ بۆ وەلایەت قابلی**
ب دونیایێ تو سکرانی **تو مەغروری ب شەیتانی**
ژ غەفلەتێ هشیار ببە **بکە تو زکرێ ڕەحمانی** بپ58

فێرکرنێ (تعلیمي):

ئەڤ بابەتێ شعری د ئەدەبێ کوردیدا یێ کەڤنە، ژ سەر دەمێ (ئەحمەدێ خانی) دەستپێکریە، دەمێ ڤەهینۆکا خوە یا ب ناڤێ "عەقیدا ئیمانێ" نڤیسی، هەمی شاعرێن کورد یێن ل پەی وی هاتێن د بابەتێ عەقیدێدا شعر ب کوردی و عەرەبی نڤیسین، زارڤەکرنا(لاسایی) خانی کرینە، وەکو ڤەهینۆکا "نهج الانام" یا (مەلا خەلیلێ سێرتی). د ڤی واری ژیدا مەلا محەمەد عەقیدا خوە نڤیسیە، کو هەمی بەحسێ پەسن و هەبوون و پەسنێن خودایێ مەزنن:

بێ وەلـەدی بێ والـدی تو واحدی سوبحانی

بێ وەزیری بێ موشیری تو حەققی هەم سولتانی

تو حەیی تو موریدی تو قەدیری هەم عەلـیمی

بێ جسمی بێ شریکی هەم تو ڕەبێ عالـەمانی   بپ 61*

مالئاڤاهیا وی:

پشتی بۆراندنا ژییەکێ درێژ د خزمەتا زانین و بەلاڤکرنا تەریقەتێدا، د ژییێ (73) ێ سالییێدا مەلا محەمەدێ فرسافی ((ل سالا 1308مش/1890ز))[1] ، ل باژێرێ سێرتێ چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ مەزن و ل گوندێ فرسافێ ب ڕەخ سێرتێڤە هاتیە ڤەشارتن.

* بۆ نموونەیێن شعری بنێڕە پەرتووکا (حیاة الشيخ محمد الحزين الفرساڤي و مناقبه) جمع واعداد: وامق الدين ايدين الفرساڤي السعردي.

(1) تحسين ابراهيم دۆسكی، ژێدەرێ بەرێ، بپ160.

دو: بەرهەمێن پەخشانکی

سەرهەلدان و پەیدابوونا جۆرێن نوو یێن ئەدەبی ل نك كوردان

بەری پەیدابوونا مەلا مەحموودێ بایەزیدی د قادا ئەدەبی و ڕەوشەنبیریا کوردیدا، کوردان تشتەکی نڤیسی ب ناڤێ جۆرێن ئەدەبی ل سەرانسەری کوردستانا مەزن ژبلی شعرێ نەبوو، هندەك بزاڤێن شەرمینۆك نەبن ل ڤی ئالی و ل یێ دی، ئەو ژی ـ ئەم دشێن بێخنە د بن خالا وەرگێرانێدا نەکو ئافراندنێ ـ چونکو ئەو بەرهەمێ ئەدەبی یێ د ناڤ کوردانda دهاتە نڤیسین هەمی شعربوو، ئەڤ شعرە ژی ل سەر قانوون و دستوورێن عەرووزا عەرەبی دهاتە ئافراندن، ئانکو کوردان ژبلی شعرێ چو تشتێ دی نەدزانی ـ یان نەدنڤیسی ـ ئەڤە ژی بۆ چەند ئەگەران دزڤرت، کو کوردان پتر گرنگی ب شعرێ دای.

پێنەڤێت د وی سەردەمی سەدسالا(19)ێ، ڕێژا هەرا بلند ژ گەلێ کورد نەخواندەڤان بوو، قوتابخانە و جهێن خواندنێ گەلەك دکێم بوون، پتریا خواندنێ ل حوجرە و مزگەفتان بوو، زێدەباری نەبوونا دەولەتا کوردی کو گرنگیێ ب هەمی ئالیێن ژیانا مللەتی بدت و... هتد.

د ڤێ ڕەوشا ئالۆز و نالەباردا، دێ چاوا جۆرێن دی یێن ئەدەبی پەیدابن یان د ناڤ خەلکیدا ئێنە ڤەگوهاستن، چونکو چو ڕێیێن ڤەگوهاستنا چاپەمەنیان ل ناڤ کوردان نەبوون، ب تنێ هندەك فەقی و مەلایان بەرهەمێن شاعران ئەوێن خودان دەستنڤیس ـ هەکە هەبن ـ ل بەر ئێکدو ڤەدگوهاستن، ئەڤە ڕێیا ئێکانە بوو بۆ پاراستن و ڤەگوهاستنا

بەرهەمێن ئەدەبی ل نك كوردان، لێ ل ئالیێ دی ژی رێیا ژبەركرنێ ـ ئانكو زارەكی ـ هەبوو، شعر ژی بۆ ڤێ چەندێ ژ هەمی جۆرێن ئەدەبی ب سانەهیتره، ژ بەر گەلەك ئەگەران، مینا ئاواز و پەیڤێن نازك و كورتیا دەقی و ... هتد، لێ ئەڤ چەندە بۆ جۆرێن دی یێن ئەدەبی ژ (چیرۆك ، پەخشان، گۆتار ، ... هتد) دبت یا ب زەحمەتتربت و دەست نەدت، لەوما ئەڤ جۆرە ل نك كوردان گەلەك گیرۆبوون، هەتا كو مەلا مەحموودێ بایەزیدی هاتی، لەوما ئەو ب ((یەك ژ پیشەنگێن رێنیسانسا ویژەیی یا كوردی د سەدسالا نۆزدێ دایە))[1].

هەروەسا مەلا مەحموود ب زیرەكی و بزاڤ و شیانێن خوە یێن كەسۆكی و هاندنا ژابای شیا، بەرێ ئەدەبێ كوردی ژ شعرێ بگوهۆرت و بەر ب بیاڤێ بەرفرەهێ پەخشانێ ڤە ببت و ((ب پەخشانا خوە و نڤیسینێن خوە یێن ئنسیكلۆپیدیایی و نرخدار بەرێ ویژەیا كوردی گوهۆری. یا راست وی رۆویەكێ نوو دا ویژەیا كوردی و خوەست ب پەخشانێ پێڤاژۆیەكە نوو بینە مەیدانێ و رێیەكە نوو ل بەر ویژەیێ و مێژی (مێشك) و مێژوو و فكرا كوردی یا نەتەوی ڤەكە))[2].

دیسا ئەگەرەكا دی هەبوو كو جۆرێن نوو یێن ئەدەبی د ناڤ كورداندا سەرهلدن ئەو ژی ڤەبوونا جڤاكێ كوردیە، چونكو پشتی نەمانا میرگەهێن كوردی دەستهلاتا دەڤەرێن كوردان كەڤتە د دەستێ فەرمانبەرێن ژ ئالیێ دەولەتا ئوسمانیڤە دهاتنە دانان، پێنەڤێت ئەڤ فەرمانبەرە ژی پترییا وان تورك بوون، هاتن ئێكسەر سەرەدەری ل گەل خەلكی كرن، لەوما ژی خەلك نەچاربوو كو فێری زمانێ داگیركەران ببت، هۆسا رەوشەنبیریا بیانیان هاتە د ناڤ جڤاكێ كوردیدا و مللەت پتر فێری زمانێن دی بوو.

مەلا مەحموود ژی وەكو رەوشەنبیرەكی خودان شیان و فرەزمانزان، د ناڤ جڤاك و ئەدەبیاتا كوردیدا سەركێشێ ڤێ سەرهلدانێ بوو، دەمێ راسەری ژابای هاتی و تێكلیێن

---

(1) مەلا محمود بایەزیدی، عادات و رسوماتنامەء اكرادیە، لێكۆلین: ژان دۆست، بپ13. (لاتینی).

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ14.

وان خورت بووین و ب هەڤرا کارکرین. ڕاستە بەری مەلا مەحموود ژابای بنیاست، ئەوی گرنگی ددا ئالییێ مێژوویێ و کارێن فۆلکلۆری و ل سەر وان بیاڤان دنڤیسی و بەرهەم ژی هەبوو، لێ خویایە کو ((ئا.ژابا هەم د بەرهەڤکرنا ڤان دەستنڤیساندا و هەم ژی د کتێبێن ژ ئالییێ مەلا مەحموودێ بایەزیدیڤە هاتنە نڤیساندندا، هاندەر بوویە و ژ بۆ مەتودۆلۆژیا ب ڤان ئاوا خەباتان، گەلەك تشت پێشنیارێ وی کرنە و ژێرا بوویە ڕێنیشاندەر))(1).

لەوما ژی مەلا مەحموود مفا ژ دۆستینیا خوە ل گەل ژابای دیت، چونکو ئەو ڕاسەری عەقل و مەژیەکی ڤەکری و ڕەوشەنبیر هات، وەکو دبێژن:((مەژیێ ڕۆژهلاتی مەژیەکی ئافرینەریی ڕۆمانتیك و لیریکە (ئەگەر ڕەوابە ئەم ڤان ناڤان لێ بکن)، مەژیەکی هەلبەستیە، لێ یێ ڕۆژئاڤایی مەژیەکی فەلسەفی و لێکۆلینیە، لێکۆلین و فەلسەفە ژی کو نە ب پەخشانێ بن نابن، لەوما ژی دەما تێکلیا ئاوگوست ژابا و مەلا مەحموودێ بایەزیدی دەست پێدکە، شەنسەکی مەزن ژ کوردان ڕا (هەروەها ژ کوردناسان ڕا ژی) پەیدا دبە پەخشانەکە نووزاییی تێ مەیدانێ. بایەزیدی بەرهەمێ تێکلبوونا مەژیێ ڕۆژهلات و ڕۆژئاڤاییە! چێکا (تێشکا) ل هەڤراستهاتنا مەژیەکی ئاکادیمی و هشا ڕەوشەنبیرەکی کورد یێ ڕۆژهلاتیە))(2).

ب ڤی ئاوایی و ب ڤێ ڕێخوەشکرنێ دەستپێکا سەرهلدانا جۆرێن نوو یێن ئەدەبی د ناڤ ئەدەبێ کوردیدا ل هەر چار پارچێن کوردستانێ دەسپێکر، مەلا مەحموودێ بایەزیدی د ڤی واریدا بوو کەسێ ئێکێ کو بەرێ بنیاتی بۆ جۆرێن ئەدەبیاتێن نوو یێن کوردی دانای و بوو پێشەنگێ ئەدەبیاتێن کوردی و شیا دیرۆکەکا دوورتر بۆ چیرۆك و پەخشانا کوردی بدانت و وەرچەرخانەکێ د ئەدەبیاتێن کوردیدا ب گشتی بکت.

---

(1) مەلا مەحموودێ بازیدی، جامعیا ڕسالەیان و حکایەتان ب زمانێ کورمانجی، ئامادەکار: زیا ئاڤجی، بپ13،(لاتینی).

(2) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، عادات و ڕسوتنامەء ئەکرادیە، لیکۆلین: ژان دۆست، بپ19،(لاتینی).

مەلا مەحموودێ بایەزیدی

سەدسالا نوزدێ د دیرۆکا گەلێ کورددا گەلەك یا گرنگە، ژ بەر کو چەندین وەرچەرخان د ناڤ دیرۆکا کوردان و د هەمی وارێن ژیانێدا پەیدا بووینە، چ ژ ئالیێ سیاسی، چ ژ ئالیێ جڤاکی و ڕەوشەنبیریڤە، هەروەسا ئەم دشێن ڤێ سەدسالێ ب سەدسالا کوردناسیێ و هاتنا گەرۆکێن بیانی ژ ئوروپا بۆ کوردستانێ، ب تایبەتی ژ ئالیێ ڕووسانڤە ل قەلەم بدن، ژ بەر کو هەڤسنۆرێ کوردستانێ بوو، ژ ئالیەکی دیڤە دەولەتێن ئوروپی ل دەمێ کزبوونا چرایێ دەولەتا ئوسمانی، ڤیان پتر ئەو گەلێن دکەڤنە ل ژێر سیهوانا دەولەتا ئوسمانی، مینا کورد، عەرەب و ئەرمەنان ب نیاسن.

مەلا محمودێ بایەزیدی

لەوما د ڤی واریدا، پتر خوە نێزیکی گەلێ کورد کرن و خواستن کو ژ نێزیك ڕەوشت و تیتال و سنجێ ئەڤی مللەتی ب دروستی بزانن، هۆسا ب هاتنا ڕۆژهەلاتناس و کوردناسان ئەم دەیندارێن

ڕۆژئاڤا بووینە، کو ب ڕێیا وان و ((ب دەستپێکا بەر ژێربوونا دەولـەتا ئۆسمانی ئێدی وەلاتیێن ڕۆژئاڤاییێ خوەست مللـەتێن هەرێمێ ناس بکن، خوەستن خوەییێن خەلکی، مەزهەب و ئۆل، ڕەوشا جڤاکی، ئابووری و ویژەیی ژی زانبن، کو پاشی کارێن میراس و بەرماییێ (مێرێ نەخوەش) ئانکو دەولـەتا ئوسمانی د ناڤـ خوەدا پارڤە بکن. ل سەر ڤی بنگەهی ڕۆژهلاتناسییێ و د ناڤـدە کوردناسییێ گاڤێن مەزن ئاڤێتن))[1].

هەروەسا دڤێت ڕۆلـێ (ئەکادیمیا زانستی یا بلند) ل پترسبۆرگێ د نیڤا دوییێ ژ سەدسالا نوزدێدا نەئێتە ژبیرکرن، ژ بەر کو ئەوێ هەمی گرانیا خوە دابوویە سەر وێ یەکێ کو تشتەکی ژ ڕەوشت و تیتال و عورف و عەدەتێن کوردان بزانت، ئەڤـ چەندە ژی ب ڕێیا قونسلێ خوە ئەلکسەندەر ژابای (1803–1894ز) ئەوێ بوویە قونسلێ ڕووسان ل ئەرزەرۆمێ ژ (1836–1869) بجهـ ئینای، و ل سەر داخوازا وێ ژابای دەستخەت و تشتێ ل سەر دیرۆك و ئەدەبیاتێن کوردی، ب ڕێیا مەلاییێن کوردان ئەوێن دەستخەتێن کوردی ییێن کەڤن ل نك هەین کۆمکرن. هۆسا ب کۆمکرن و وەرگێڕانا هندەك ژ وان دەستخەتان ژابای بۆ ئەکادیمیا بلند یا پترسبۆرگێ دهنارتن.

مەلا مەحموود کیە؟

مەلا مەحموودێ بایەزیدی ل سالا (1797)ز[2]، و د هندەك ژێدەراندا (1799)ز[3]، ل باژێرێ بایەزیدێ هاتیە سەر دونیاییێ. هەر ل بایەزیدێ دەست ب خواندنا خوە کریە

---

(1) مەلا محموود بایەزیدی، عادات و ڕسوماتنامەءئەکرادیە، لێکۆلـین: ژان دۆست، بپ10.

(2) مەلا مەحموودێ بازیدی، جامعیا ڕسالـەیان وحکایەتان ب زمانێ کورمانجی، ئامادەکار: زیا ئاڤجی، بپ11.

(3) فەرهاد پیربال ، مەلا مەحموودی بایەزیدی یەکەمین چیروکنوس و پەخشانوسی کوردە، بپ27.

((پاشی تمامکرنا خوەندنا خوە چوویە تەوریزێ و هینی فارسی بوویە. پشترە هاتیە بایەزیدێ و ل ور دەست ب سەیدایەتییێ کریە))[1].

لێ پشتی میرێ بایەزیدێ یێ دووماهییێ بەهلوول پاشا د شەرەکیدا ل گەل ئوسمانیان دشکێت، مەلا مەحموود بەر ب ئەرزەرۆمێ دچت و لێ خوەجه دبت، خەلك ژی گەلەك رێز و حورمەتێ لێ دگرن، ژ بەر کو کەسانەکی زانا و رەوشەنبیر و خودان سیانەت بوو، ل حوجرە و مزگەفتێن ئەرزەرۆمێ دەرسداری کر.

دەمێ مەلا مەحموود ل ئەرزەرۆمێ، برایێ وی ل شەرەکی د ناڤبەرا ئوسمانی و رووساندا هاتە کوشتن، هەروەسا بازرگانیا کورێ وی ژی تێکچوو، رەوشا وی گەلەك ئالۆز و پەریشان بوو، هەتا هزر ل وێ چەندێ کر کو جارەکا دی ڤەگەرتە کوردستانێ، ل سالا (1856)ز دەمێ ژابا بوویە قونسلێ رووسیا ل ئەرزەرۆمێ، ب تمامی رەوشا مەلا مەحموود یا ئابووری تێکچوو بوو، د هەژاریەکا دژواردا دژیا، ل دۆر ڤێ چەندێ ژابا نڤیسیبوو کو ئەوی خوە ژ بۆ چوونا کوردستانێ بەرهەڤ دکر[2].

لێ ل سەر داخواز و پێشنیازا ژابای کو وی فێری زمانێ کوردی بکت، و وەکو هاریکار ل گەل وی کو هەردو ب هەڤرا کار بکن، پلانێن مەلا مەحموود هاتنە گوهارتن و بریاردا کو بمینتە ل وێرێ و هاریکاریا ئەلکسەندەر ژابای بکت.

کار و تێکلییێن مەلا مەحموود ل گەل ژابای:

مەلا مەحموودێ بایەزیدی ل ئەرزەرۆمێ جهەکی بلند و سیانەتەکا باش د ناڤ زانا و رەوشەنبیرێن وێ دەڤەرێدا هەبوو. ژ بەر جهێ وی یێ دینی و شارەزایی و زانین و

(1) مەلا مەحموودێ بازیدی، عادات و رسوماتنامەیێ ئەکرادیە ئامادەکار: زیا ئاڤجی بپ11.

(2) یە. ی. ڤاسیلێڤا، پێشەکیا مەلا مەحموودێ بایەزیدی، بپ7.

ڕەوشەنبیریا وی. هەروەسا ل قوتابخانەیێن وی دەرس دگۆتنە شاگردان. ئەلکساندەر ژابای ل سالا (1856)ز ل باژێرێ ئەرزەرۆمێ مەلا مەحموود نیاسی.. ئەڤ ئێکدو نیاسینە ژی ب خالا وەرچەرخانەکا گرنگ د دیرۆکا ئەدەبێ کوردی یێ ل دووماهیا سەدسالا نوزدێدا دئێتە هەژمارتن. ژ بەر کو ژ وی دەمی و هێرڤە مەلا مەحموودێ بایەزیدی ل ژێر کاریگەریا ژابای دکەڤتە ل سەر نڤیسینا چیرۆك و خزمەتکرنا کەلتوورێ کوردی[1].

دەمێ ئا. ژابا ل ئەرزەرۆمێ شیا چەندین مەلا و زانایێن کورد ل خوە کۆم بکت، ب پشتەڤانیا بایەزیدی دەست ب کۆمکرنا دەستنڤیسێن کەڤن و ڤەکۆلین و بەرهەڤکرنا بەرهەمێن کوردی بکن، مەلا مەحموود ژی ((د ناڤ وان مەلایاندا یێ هەری زیرەك و زانا بوویە، پشترا ژی ب.ئا.ژابا ڕا وەکی سکرتێر و ماموستایێ وی کارکریە))[2]. هەروەسا ژابا ل سەر دەستێ مەلا مەحموود فێری زمانێ کوردی بوویە.

تشتێ کو نەئێتە ڤەشارتن ئەوە، هەکە ژابای هاریکاری و پشتەڤانیا مادی بۆ مەلا مەحموود نەکربا کو پشتی ڕەوشا وی یا ئابووری لاواز بوویی ((مە دێ ئەڤ بەرهەمێن کو نها سەرێ مە پێ بلند دبە نەدیتبانا. هشمەندیا ڕۆژئاڤایێ کو هەتا نها هێژابوونا بەرهەمێن مە ژی وەك تشتەکی پڕ ب قەدر دنرخینە، هشت ئەڤ بەرهەم نها هەبن. ڕۆلێ مەلا مەحموود و زانەبوونا وییا بەرفرەھ ئینکار نابە))[3].

مەلا مەحموود و ژابای ئێدی پێکڤە کارکرن و بەرهەمێن ژ هەژی ئافراندن، ب تایبەتی ژ ئالیێ بایەزیدیڤە، لەوما ئەم دشێن بێژن کو ((هەر نڤیسارەکە بایەزیدی، ژابا ل

---

(1) فەرهاد پیربال ، مەلا مەحموودی بایەزیدی یەکەمین چیروکنوس و پەخشانوسی کوردە، بپ27

(2) مەلا مەحموودێ بازیدی، عادات و ڕوسووماتنامەیێ ئەکرادیە، ئادەکار: زیا ئاڤجی، بپ12.

(3) مەلا محموودێ بایەزیدی، عادات و ڕسوماتنامەء اکرادیە، لێکۆلین: ژان دۆست، بپ12.

پەی وێ د پشت پەردەیاندا ڕاوەستیایە. ب عەینە تەرزی ژی ئەم دکارن بێژن کو گەلەك نڤیسارێن ژابا، مەلا مەحموودێ بایەزیدی ب کەدا خوە، ل پەی وانە))[1].

مەلا مەحموود ب کێ داخبار بوو؟

مەلا مەحموودێ بایەزیدی ئەو بەرهەمێن نڤیسین ژ ڤالاتییێ نەنڤیسینە، لێ ئەوی بۆ خوە خزینەکا باش یا پێزانین و ڕەوشەنبیریێ ژ زانا و ئەدیب و ڕەوشەنبیرێن کورد یێن وی سەر دەمی وەرگرتیە، لەو هەولدایە، د هندەك واراندا ل دووڤ شۆپا وان بچت و زارڤەکرنا وان بکت، ب تایبەتی ژی د وارێ مێژوویێدا کو ڕۆلەکی باش لەیزتیە، ژ بەر کو ئەوی ((رووداێن مێژوویی باش دزانین و گرنگیەکا تایبەت ب مێژوویێ ددا، و چاڤ ل شەرفخانێ بەدلیسی دکر))[2]، باشترین بەلگە ژی وەرگێرانا شەرفنامێیە، هەروەسا نڤیسینا دیرۆکا کوردان ژ وی جهێ شەرفخانێ بەدلیسی لێ ڕاوەستای، کو د پرتووکەکا (1000) بەرپەرێدا نڤیسیە، ب ناڤێ (کتیبا تەواریخێ جەدیدێ کوردستان) و ئەلکسەندەر ژابای پێشەکیا وێ وەرگێرای و بۆ (ئەکادیما بلندا زانستی) ل پترسبۆگێ هنارتی و هەتا ئیرۆ یا بێ سەروشین و بەرزەیە، ل گۆر دیرۆکنڤیسان هەکە ئەو پرتووك بێتە دیتن، گەلەك ژ دیرۆکا کوردان دێ ئێتە گوهارتن و تشتێ نوو دێ پەیدابت.

ژ ئالییێ دیڤە، و دوارێ زمانڤانییێدا ب عەلییێ تەرەماخی (سەدسالا شازدێ زایینی ژیایە) زمانڤانێ کورد یێ داخبار بوو، ئەڤە ژی ژ دوبارە نڤیسینا پرتووکا عەلییێ تەرماخی یا ب ناڤێ (صرف و بعض اصول لازمە یێ تعلیمە ب زمانێ کورمانجیە) دیاردبت، کو

---

(1) هەر ئەو ژێدەرێ، بپ17.

(2) تحسین ابراهیم الدوسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ60.

ئەڤـ پرتووکە یا ژ زمانێ عەرەبی بۆ یێ کوردی هاتیە وەرگێران، لێ تەرماخی ب پەیڤ و هەڤۆکێن کوردی پەتروومە کریە.

بایەزیدی پێشگۆتنەکا ژ هەژی بۆ ڤێ پرتووکێ نڤیسیە، تێدا بەحسێ رەوشا خواندنێ ل حوجران و زمانێ کوردی کریە.

هەروەسا مەلا مەحموود داخبارێ ئەحمەدێ خانی بوویە، ل سەر شۆپا وی چوویە و هەمی بەرهەمێن خوە ب زمانێ کوردی نڤیسینە. دیسا ئەم دشێن بێژن کو ئەو زانا و رەوشەنبیرێ کورد یێ ئێکانەیە کو ل سەدسالا نوزدێ، هەمی بەرهەمێن خوە ب زمانێ کوردی نڤیسی، وەکو دئێتە زانین، ل سەدسالا (19)ز زمانێ عەرەبی و فارسی ل سەر دەڤەرێ یێ زالبوو، پتریا زانا و رەوشەنبیرێن کورد گرنگی پێ ددا و بەرهەمێن خوە ژی پێ دنڤیسین و د کارێن خوە یێن رۆژانەدا ئەڤـ هەردو زمانە ب رەواج بکار دئینان ((لێ ئەم دنێرن مەلا مەحموودێ بایەزیدی عەکسی (بەروڤاژی) ڤێ حەرەکە (بزاڤـ) کریە. د هەمی کاروبارێن خوەدا وکتێبێن ژ ئالیێ ویڤە هاتینە نڤیساندن، ب کوردینە))[1]. ب ڤێ چەندێ دیار دبت کو مەلا مەحموود زانا و رەوشەنبیرێ ئێکانەیە ل سەردەمێ خوە کو هەمی بەرهەمێ خوە خورِی ب زمانێ کوردی یێ رەسەن نڤیسی.

رەوشەنبیری یا بایەزیدی:

وەکو دیار بایەزیدی خواندنا خوە ل تەورێزێ تمام کربوو، زانینەکا باش د هەمی واراندا وەرگرتبوو، ببوویە خودان رەوشەنبیریەکا بەرفرەهـ و بلند، لەوما دەمێ زڤریە بایەزیدێ ئێکسەر دەست ب کارێ مامۆستایێ ل قوتابخانەیان کر، هەروەسا دەمێ چوویە ئەرزەرۆمێ ژی هەر مامۆستایی کر، گەلەك شاگردان ژ جهێن جودا بەرێخوە ددانە نك

(1) مەلا مەحموودێ بازیدی، عادات و رسوومات‌نامەیێ ئەکرادیە، ئادەکار: زیا ئاڤجی، بپ14.

بایەزیدی، داکو بۆ خوە مفای ژ زانین ڕەوشەنبیریا وی وەربگرن و ببنە قوتابیێن وی و ژ بەر دەستێ وی دەربچن.

ژ ئالیەکی دیڤە، زانینا مەلا مەحموودی بۆ ((زمانێ فارسی و تورکی و عەرەبی، کارتێکرنەکا دیار ل سەر بەرفرەهیا ڕەوشەنبیری و ڤەکرنا هزرا وی هەبوو، ڤێ چەندێ هاریکاریا وی کر، کو بێ ئاگەهداربت، ل سەر ئەدەبێن وان وەلاتان و ڕەوشەنبیریا وان و مفای ژێ وەربگرت))[1].

دیسا ئەو ڕوودانێن دیرۆکی یێن هەڤچاخی مەلا مەحموودی ژ سەرهلدانێن کوردان دژی داگیرکەرێن کوردستانێ کو دەولەتا ئوسمانی ب هۆڤانە سەرکوتکرین و نەهێلای بگەهنە ئارمانجێن خوە، ژ ڕزگارکرن و سەرخوەبوونا کوردستانێ و ژناڤبرین، هەروەسا بایەزیدی ئاگەهداری ژناڤبرن و بنبڕکرنا میرگەهێن کوردی بوو، ئەوێن ئێک ل دووڤ ئێک ژ ئالیێ ئوسمانییێن داگیرکەرڤە دهاتنە سەروبنکرن و میرێن وان دکوشتن یان سەرگۆن دکرن ((ئەڤان هاریکاریا پەیدابوونا هشیاریا وی یا نەتەوەیی کر و پالدا کو گرنگیێ ب ڕەوشەنبیری و دیرۆك و ئەدەبێ کوردی بدت، ژبیر نەکن کو هەڤالێ وی ژابای گەلەك هاندانا وی د ڤی واریدا کر و پالدا بوو))[2].

هەروەسا مەلا مەحموود وەکی هەمی مەلایێن کورد خوە ب کارێ مەلاتییێڤە مژوول نەکریە، لێ هەمی ژیانا خوە ب ماموستاییێ و گۆتنا دەرسان و نڤیسینێ و کارێن ڕەوشەنبیریڤە بۆراندیە، نموونە ژی بەرهەمێ وی یێ مەزنە، یێ کو د پتریا واندا ژ کوردان ئەو یێ ئێکێ بوویە، کو ئەو دەرگەهێ ئەدەبی قوتابت و تشتەك لێ نڤیسی بت، لەوما د پتریا جۆرێن ئەدەبیدا، ئەو پێشەوا و پێشەنگ بوویە.

---

(1) تحسین ابراهیم الدوسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ60.
(2) تحسین ابراهیم الدوسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ60-61.

بەرهەمێن مەلا مەحموودێ بایەزیدی:

مەلا مەحموود بەری کو ژابای ژی بنیاست، دەستڤەدانێن ئەدەبی و دیرۆکی هەبوون، حەز ژ نڤیسینا دیرۆکی دکر و گرنگی پێ ددا، لەوما دەمێ تێکلیا ئا. ژابای کری، د ڤێ واریدا چەندین بەرهەم نڤیسین، چ وەرگێرای و چ ئافراندی. ب دیتنا مە، هەکە ئەوی بەری هنگێ رایەخەکا رەوشەنبیری د وی واریدا نەبایە، نەدشیا ب وێ سەنگێ وەرگێرانا شەرفنامێ بکت یان ژی پرتووکا خوە (تەواریخێ جەدیدێ کوردستان) بنڤیست، لێ پاشخانەکا رەوشەنبیریا باش هەبوو، لەوما دەمێ ژابای داخوازا هاریکاریێ ژێ کری کو دەستخەت و پێزانینان ل دۆر رەوشت و تیتال و دیرۆك و ئەدەبێ کوردی بدتە وی، ئێکسەر هەڤکاری ل گەل کر و شاکارێن مەزن ئافراندن و کار و بزاڤێن ژ هەژی ئینانە هەبوونێ، هەروەسا چەندین جۆرێن ئەدەبی ئینانە د ناڤ ئەدەبێ کوردیدا، کو بەری وی کەسێ ئەو دەرگەه نەقوتابوون، یان هەر بەحس لێ نەکربوون.

مەلا مەحموودێ بایەزیدی ب هەڤکاری ل گەل ژابای چەندین بەرهەم نڤیسیبوون، لێ بایەزیدی ناڤێ خوە ل سەر وان بەرهەمان نەدانابوو ((ئەمە وای کردووە کە زۆربەی بەرهەم و نووسراوەکانی، لەوانە ئەم مەم و زینەش، بە ناوی ئەلکساندەر ژاباوە بلاوبێتەوە و لە کتێبخانەکانی زانکۆکانی پاریس و پیترسبۆرگ و لەندەندا ناوی ئەلکساندەر ژابای بە سەرەوە بێت))[1]. هەروەسا ناڤ نەدانانا وی ل سەر بەرهەمان دبت ژ ترسا وێ چەندێ بت، کو بۆ مەلایەکێ وەکو بایەزیدی کارەکێ د جهێ خوەدا نەبت، ژ ئێکێ مینا ژابای یێ نەموسلمان نێزیك ببت و هەڤکاریێ ل گەل بکت[2].

ڤە ژی بۆ وی سەردەمی کارەکێ دروست نەبوو، بۆ کەسانەکێ د پلەیا مەلا مەحموود یا دینداریێدا کو هەڤکاریێ ل گەل ئێکێ نەموسلمان بکت و ببتە هاریکارێ

---

(1) فەرهاد پیربال، مەلا مەحموودی بایەزیدی یەکەمین چیروکنوس و پەخشاننوسی کوردە، بپ27.

(2) هەر ئەو ژێدەر و بەپەرێ.

وی، لەوما دا خوە ژ دەڤێ نەحەز وکەسانێن نەزان بپارێزت، ناڤێ خوە ل سەر بەرهەمێن خوە نەدنڤیسین یان ژی ب چەند ناسناڤان بەرهەمێن خوە دنڤیسین وەکو (مەحموود ئەفەندی، فەقیر مەحموود ئەفەندی، خواجە مەحموود ئەفەندی). ئەڤێن ل خوارێ ژی بەرهەمێن مەلا مەحموودێ بایەزیدینە، کو پتریا وان دەستخەتن و د مۆزەخانێن پترسبۆرگ و پاریس و لەندەندا دپاراستینە:

1- شەرفنامە.
2- کتێبا تەواریخێ جەیدێ کوردستان .
3- عادات و ڕسوتنامەیێ ئەکرادیە.
4- فەرهەنگا کوردی ـ فرەنسی.
5- فەرهەنگا کوردی یا دیالێکتا هەکاری ـ ڕاوەندی .
6- فەرهەنگا کوردی ـ ڕووسی ـ فرەنسی و ڕووسی ـ فرەنسی ـ کوردی.
7- ڕێزمانا عەرەبی ب زمانێ کوردی یا (عەلییێ تەرماخی).
8- جامعیا ڕسالەیان و حکایەتان ب زمانێ کوردی .
9- کلام، بێریتە، گۆتنێن پێشیان.
10-مەم و زین، یوسف و زولەیخا، شێخێ سەنعان، لەیلا و مەجنوون.

ئەڤە و چەندین بەرهەمێن دی کۆ هندەك ژێدەران ژ (50) بەرهەمان بۆراندینە.

پەخشان

سەرەڕای کو مەلا مەحموودێ بایەزیدی ب ڕێبەر و پێشەنگێ پەخشانا کوردی دئێتە هەژمارتن، لێ بەری وی ژی پەخشان هەبوویە و پرتووکا (صرف و بعضي أصول لازمه يی تعليمە ب زمانێ کورمانجيە) یا زمانڤانێ کورد (عەلی تەرماخی) کو ل سالا (1591–

1592)ز هاتیە نڤیسین، ئەڤـ پرتووکە دەستووریٚ زمانیٚ عەرەبیە ب کوردی هاتیە نڤیسین و ب پەیڤ و هەڤۆکێن کوردی هاتیە پەترووەمەکرن و ب شیویٚ پەخشان هاتیە نڤیسین.

هەروەسا ژ پەخشانێن دەستپێکی ((میناکا هەری بەرچاڤـ کو ڕاسەری مە تیٚ، پێشگۆتنا نوبهاریا سەیدایێ مەزن خانیە. د ویٚ پێشگۆتنێدا پەخشانەکە نێزیکی هەلبەستا عەرووزی هەیە، ئەو نە هەلبەستە لیٚ خانی ب شێوەیێ پەخشانا عەرەبیا دەستپێکێ کو هین (هێشتا) بەریا ئیسلامیٚ هەبوو (...) ناڤیٚ ویٚ نە قافیەیە، بەلیٚ سەجعە (...) کو داویا هەڤۆکان تێدا بە عەینی تیپان دقەدە...))[1].

ئەحمەدیٚ خانی نوبهارا بچووکان ل سالا (1094مش/1683)ز نڤیسیە کو د پێشەکیا وێدا دبێژت: ((بسم الله الرحمن الرحیم. مەبدەئیٚ هەر علمەکی ناڤیٚ عەلیم، حەمد و ثەنا ئو شوکرانی، ژبۆ [وی] خالقی ڕەحمانی، کو فەصاحەت و بەیان دایە لسانی، لسان دایە ئینسانی هندی صەلەوماتن هەمی، ل ڕەسولیٚ مە ئیٚ ئومی... ئومێدە مە ژ تفالان، کو مە عەمەل بەتالان، د وەقتیٚ دەور و دەرسان، بکن ئینعام و ئیحسان، ب دوعان مە بیریٚ بینن، فاتحا ژ مەرا بخوونن))[2].

ئەڤـ پێشگۆتنە، خانییٚ مەزن ب شێوەیێ پەخشانکی نڤیسیبوو، لیٚ ئەوێن ل بەر دەستخەتان ڤەگوهاستی، وەسا هزرکرن کو ئەو ژی شعرە، لیٚ یا دروست پەخشانەکە ب ڕەنگیٚ (سەجع) هاتیە نڤیسین، ئانکو قافیە دوبارە دبت، لیٚ نە ل دووڤـ چو کێشێن عەرووزیە.

دیسا مەلا مەحموودیٚ بایەزیدی د پێشەکیا پرتووکا (عەلی تەرەماخی)دا، بەحسی مەلا یوونسیٚ هەلقەتینی و پرتووکا وی (تەرکیب و زورووف) کریە. هەر د ڤی واریدا هندەك

---

(1) مەلا مەحموودیٚ بایەزیدی، عادات ورسوتنامەء اکرادیە، لێکۆلین: ژان دۆست، بپ20.
(2) ئەحمەدیٚ خانی، نوبهارا بچووکان، ڤەکۆلین: حمدی عبدالمجید السلفی، بپ11.

پرتووكێن دی هەنە كو ب پەخشان هاتینە نڤیسین، وەكو پرتووكا نۆشداریێ یا مەلا مەحموودێ ئەرواسی كو بەری پتر ژ دوسەد سالان نڤیسیە، مەلا خەلیلێ سێرتی ژی ڤەهینۆكا خوە یا ب ناڤێ (جواهر عقیدة الاسلام والایمان) كو بەری سەد و هەشتێ سالان نڤیسیە[1]، ئەڤە هەمی ب ڕەنگێ پەخشانكینە.

هەروەسا دەقەكی دی یێ ب كرمانجیا ژووری ل سالا (1230) مشەختی بەرانبەر (1815–1816) زایینی هاتیە نڤیسین، لێ خودانێ وێ ناڤێ خوە ل سەر دەقی نەدانایە، ئەڤـ دەستخەتە ل سەر عەقیدێ هاتیە نڤیسین و ((ئەم دیارییە بریتییە لـە دەستخەتێكی بچۆلـەی (13) لاپەڕەیی كە بە خەتێكی خۆش نووسراوەتەوەو، دەستخەتەكە نامیلكەیەكی عەقیدەی بە زمانی كوردیی زاراوەی كرمانجیی ژووروو تێدایە، بەلام بە داخەوە ناوی دانەرەكەی نەنووسراوە و نازانین كێ دایناوە و كەی دانراوە)). ئەڤـ دەستخەتە ب ڕێنڤیسا كوردیا كەڤن هاتیە نڤیسین، لێ مرۆڤـ دشێت بخوونت، هەروەسا یا پڕە ژ پەیڤ و زاراڤێن عەرەبی و ب تایبەتی یێن دینی كو دەستپێكا وێ ب ڤی ئاواییە ((بسم الله الرحمن الرحيم. بزانە ڕوكنێت اسلامی پنجن [ڕكن أول] كلمەء شهادتە. (أشهد): از شاهدی [پی تدم] (ان لا الـه): كو نینە چو معبود تدی (الا اللـه): بغیر ژ ذاتك پاك بێ مثل ازلی ابدی كو حیرینە تەفكرا ویدا هم مخلوق. ناڤـ وی (اللـه): معبود بحق هر اوە هیا وی هر ب خوەیە...))[2].

ل ئالیێ دی، گەلەك ژ مێژوونڤیسێن ئەدەبیاتێن كوردی، مەولوودنامەیا شێخ حسێنێ قازی (1791ـ 1870)ز ژیایە، دكنە ئێكەم پەخشانا كوردی و هندەك ژی، عەقیدەنامەیا مەولانا خالیدێ نەقشەبەندی (1791–1827)ز ژیایە، دكنە پەخشانا دەستپێكێ، ئەوا

(1) محەمەد عەلی قەرەداغی، بووژاندنەوەی مێژووی زانایانی كورد لە ڕێگەی دەستخەتەكانیانەوە، بپ107.

(2) محەمەد عەلی قەرەداغی، ژێدەرێ بەرێ، بپ109

(عەقیدەنامە) پشتی مرنا وی ب دەمەکێ درێژ ژ ئالیێ ئیسماعیل سلێمان گەلالەییڤە ل سالا (1877)ز جارەکا دی هاتیە نڤیسین[1]. لێ دەمێ ئەم ب هووری ل ڤان دەقان دنێرین، بۆ مە خویا دبت کو ئەو دەق ل دۆر مەسئەلەیێن دینی و زمانینە و چو پەیوەندی ب ئەدەبیڤە نینە. ب تایبەتی ژی (مەولوودنامە و عەقیدەنامە) کو ب بەلگە هاتیە سەلماندن، ئەڤ هەردویە وەرگێرانن ژ زمانێ عەرەبی بۆ یێ کوردی و ئافراندن نینن[2]. لەورا ئەم دکارین بێژن کو ((چیرۆکی مەم و زینی مەلا مەحموودی بایەزیدی ـ کە مێژووی نووسینەکەی دەگەڕێتەوە بۆ هاوینی سالی (1856) و لە هەر هەموویان کۆنترە ـ دەبێتە یەکەم پەخشانی هونەریی کوردی و یەکەم چیرۆکی کوردی لە مێژوودا))[3].

ئەڤە ژی بۆ مە وێ چەندێ دچەسپینت کو ((مێژووی پەخشانی کرمانجیی ژووروو کۆنترە و گەلێ پێش کرمانجیی خواروو هەنگاوی ناوە))[4].

ئەڤ دەقێن پەخشانکی مێژوویا وان دزڤرنە بەری بایەزیدی، لێ بابەتێن هەمیان د دینیە نەکو ئەدەبی، لەوما ل گۆڕ دیتنا مە پێشەنگیا پەخشاننڤیسێ کورد یێ ئێکێ بۆ مەلا مەحموودێ بایەزیدی دزڤڕت، د ڤی بیاڤیدا کەس ل وی سەردەمی هەڤڕکێ وی نینە، کو هندی وی بەرهەم ژی ب زمانێ کوردی نڤیسی بن، چونکو بەری وی گەلەك شاعر و نڤیسەر و زانایێن کورد چەندین بەرهەم ب شێوەیێ پەخشانکی نڤیسینە، لێ نە ب زمانێ کوردینە، ب زمانێ عەرەبی و فارسی نڤیسینە. ئەڤە ژی نائێنە هەژمارتن ژ ئەدەبێ

---

(1) د. فەرهاد پیربال، مەلا مەحموودێ بایەزیدی، یەکەمین چیرۆکنوس و پەخشاننوسی کورد، بپ26.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ26.

(3) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(4) محەمەد مەلا کەریم، عەقیدەیی کوردی مەولانا خالیدی نەقشبەندی، گۆڤاری زانیاری عیراق، بەرگی هەشتەم بپ203ـ204

کوردی، چونکو زمان ئێك ژ ستوون و سمبۆلێن نەتەوەیینە. مەلا مەحموود ژی ب گەرمی یێ هاتیە د قادا ئەدەبێ کوردیدا و ئالایێ نەتەوەیی ب رێیا نڤیسینا بەرهەمێن خوە ب زمانێ کوردی یێ بلندکری. ئەڤە ژی ژ هەستا ویا بلند یا کوردایەتیێ خویا دبت، لەورا هەمی بەرهەمێن خوە ب زمانێ کوردی ئافراندینە، هەروەسا چەندین بەرهەم ژ زمانێن بیانی ژی وەرگێراینە سەر زمانێ کوردی کو زمان بۆ خوە کریە ستوونەکا ناڤەندی و خوەراگر.

مەلا مەحموودێ بایەزیدی ب رێیا بەرهەمێن خوە یێن پەخشانکی، وەرچەرخان و شۆرەشەکا مەزن د ئەدەبێ نوو یێ کوردی ل سەدسالا نۆزدێدا کر. ئەڤە ژی ژ وان بەرهەمان دیار دبت یێن مەلا مەحموود د پتریا وارێن ئەدەبیدا ئافراندین و وەرگێراین. وەکو دئێتە زانین کو مەلا مەحموودێ بایەزیدی ئێکەم زانایێ کورد یێ جڤاکناسییێ د ناڤ کوردان‌دا و پرتووکا وی (عادات و رسوتنامەئێ ئەکرادیە) باشترین گرۆڤە ل سەر ڤێ چەندێ. ئەڤ پرتووکە ل سالا (1274مش/ 1857–1858ز) هاتیە نڤیسین کو دەستپێکەکە بۆ سۆسیۆلۆژیا کوردی و هەمی ب شێوەیێ پەخشان هاتیە نڤیسین.

ئەڤ پرتووکە پتر ل رەوشت و تیتالێن د ناڤ کوردێن رەڤەند (کۆچەر) دایە و گەلەك کیم بەحسێ خەلکی خوەجهـ ل گوند و باژێران دکت. بایەزیدی د ڤێ پرتووکێدا ل دووڤ شیانێن خوە پتریا ئالیێن ژیانا کوردەواری بەحسکرینە، ل ڤێرێ دێ بزاڤێ کن ب کورتی هەر چەند واران پێکڤە کۆم بکن و یێن سەرەکی و پتر ل سەر راوەستیایی شرۆڤەکن و نموونەیەکێ ژی ل سەر بینن.

ل دەستپێکا ڤێ پرتووکێ مەلا مەحموود کەڤتیە هەلەیەکا مەزن و زیق دەرباری نژادێ کوردان و بنیاتێ پەیڤا کورد کا ژکیڤە هاتیە، وی کورد برینە سەر نژادێ عەرەبان کو ژ عەشیرێن عەرەب هەژمارتینە و ببۆرینا دەمی چەند هۆزەك ل هەڤ کۆمبووینە و مللەتێ کورد ژێ پەیدابوویە. ئەڤە ژی هەلەیەکا مەزنە کو بایەزیدی کری، چونکو گەلێ کورد

ژ وان گەلانە یێن ژ کەڤندا ل دەڤەرێن خوەجە ماین و مشەخت نەبووین و خەلکێ ڕەسەنێن کوردستانێنە و ژ نژادێ هندوئورۆپینە و چو پەیوەندی ب عەرەبانڤە نینە، هەروەسا پیژانینێن وی ل دۆر زمانێ کوردی ژی د دروست نینن.

پاشا مەلا مەحموود دئێتە سەر ژیانا جڤاکیا گەلێ کورد و ژ چەندین ئالیانڤە بەحس دکت و ب شێوەکی جوان سالۆخددت، بابەتێن وی پەیوەندیا ب ئێکدوڤە هەی و ل پەی هەڤ دئێن، لێ هندەك جاران ژی ئێکسەر بابەتێ خوە دگوهۆڕت و دچتە بابەتەکی کو گەلەك دوورە ژ یێ بەری وی و چو پەیوەندی پێڤە نینە. ژ وان بابەتێن پتر بەحسکرین.

ژیارا کوردەواریێ

د ڤی بیاڤیدا، پتر بەحسێ ژیانا کوردێن کۆچەر(رەڤەند) ل زۆمان و چوونا زۆزانان و چاوانیا خودانکرنا تەرش و کەوالی(تەوالی) دکت، هەروەسا ب شێوەکی جوان بەحسێ کوونێن وان دکت کو یێن ئاغا و زەنگینان و خەلکێ هەژار و چینا ناڤین کا چاوانە، چاوا ژ ئێکدو دئێتە جوداکرن. بۆ میناك دبێژت: ((بهاران وەکو پشتی مەها ئاداری ئەلبەتتە ب دەر دکەڤن کوونان. لاکن نێزوکی جهێ قشلاقێ (وارێ زڤستانێ) ژ وی ڕا وارێ کوزێ دبێژن، حەتا کو پەزێد وان ژ زیێ خلاس دبن(دزێن). پاشی ژ وی واری بار دکن. وارێ بهار و پایزان نەوال وجهێد گالدە (خەندەك) و دەشت دبن. لاکن وارێ هاڤینێ زۆزان و چیا دبن))[1].

بیاڤێ ژنێ و ڕەوشا وێ

(1) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، عادات ورسوماتنامەءاکرادیە، لێکۆلین: ژان دۆست، بپ10.

د ڤی واریدا، هەر تشتێ پەیوەندی ب ژنێ و کچێڤە هەی، ل دووڤـ پێزانینێن خوە مەلا مەحموود بەحسکرینە، ژ ڕۆلێ ژنێ یێ کاریگەر د ناڤـ مالێ و جڤاکێدا. ڕێزگرتنا ل ژنێ دئێتەکرن، شووکرنا وێ، نەخت، کارکرن مینا زەلامان، سنعەتکاری و چێکرنا بەرك و مەحفووران، ئازادیا ژنێ، خوەدانە ڕەڤاندن، پێگوهۆڕکانێ، خواندنا کچێ ـ وە دیارە ل سەردەمێ وی هەبوو ـ دەڤدان..هتد، چەندین بابەتێن دی کو گرێدای ژنێنە ب درێژی بەحس لێ کرینە، بۆ نموونە، دبێژت: ((و کچێد وان ژی دخوونن و مەلا ژی هین دەرسا وان دبێژن. و ئەکثەری ژنێد وانێ نافسەر (ناڤسال) قەلوونێ دکێشن و قەلوونا تژی دکەن و تێتە مەجلسێ نیڤا مێران. و زنێد (ژنێن) وان کێم نمێژێ دکن دائم دخەبتن و شۆلێ مالێ دکن))[1].

باوەری ل نك کوردان

ژ بەر کو گەلێ کورد د وی سەردەمیدا د نەخواندەواریەکا ئێکجار دابوو، لەوما پتر باوەری ب تشتێن نەدروست و جیڤانۆکان دئینا، باوەریەکا بێ سنۆر ب نڤشتیان هەبوو، هەتا کو وی ڕادەیی نەخوەشێن خوە نەدبرنە ل نك حەکیم و لوقمانان، لێ دبرنە نك شێخ و مەلان و نڤشتی پێڤەدکرن و دگۆتن حەکیم هەر خودێیە! کورد (ڕەڤەند) ل ڕۆژێن ئەینی و سێشەمبیان نە دچوونە وەغەرێ (سەفەرێ)، باوەری ب خدر پێغەمبەری کو دئێتە ناڤـ مالان دگەڕت دئینن، سێربەندی، دانانا خشتا، ساخکرنا مرۆڤێن تەبۆیی ژ ئالیێ شێخانڤە، سووندخوارن ب نانی کو ئیمانە، چاڤهاڤێتن، کرنا نڤێژان و دانا زکاتێ وگرتنا ڕۆژیان... هتد. ئەڤـ هەمی کەڤنە باوەریە و گەلەکێن دی، د ناڤـ جڤاکێ کوردیدا هەبوون و هەتا نوکە ژی هندەك یێن ماین. بۆ نموونە ((ئەکراد ڕۆژێد ئەینان

(1) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ40.

سەفەرێ ناكن شوم (شؤم) دزانن و ڕۆژا سێ شەنبێ ژی نەحس دزانن وەكو مرۆڤەك ل سەر شولەكی ب بهنژە ئەگەر جارەك بێ سەبر دبێژن ئەلبەتە وێ شولێ و یا خوە وێ سەفەرێ ناكن...))[1].

كەیف وشادی و دەهوات

د سروشتێ خوەدا، كورد حەز ژ كەیف و شادی و گێڕانا گۆڤەند و دیلانان دكن، دكەڤندا دەهواتێن وان هەتا هەفت ڕۆژان ژی ڤەدكێشا. ل دۆر ڤی بابەتی مەلا مەحموود ب كووراتی چوویە د ناڤ بابەتێ كەیف و خوەشی ل نك كوردان و ژ خواستنێ و گێڕانا دەهواتان، گێردانا دەهواتا ڕەشبەلەك (تێكل)، گۆتنا ستڕانان ژ ئالیێ ژن و مێرانڤە، بەربووكی، پێكگوهۆڕكانێ، چاوانیا ڤەگوهاستنا بووكێ، دانا خەلاتان، چێكرنا خوارنێ، ستڕانگۆتن ل زڤستانان ... هتد. بۆ میناك ((ئەكثەرێ ئەكراد داوەتان د وەقتێ بهاران دكن، لەورانێ زڤستان جهەكی تەنها ژ بۆی بووك و زاڤائی تو نینە. وەكی داوەتێ دكن ل گۆشەیەكی كوونی وە یا خوە ل گۆشەیەكی مالێ پەردە گرێددن، ئەو بووك و زاڤا ل پشتا پەردەیێ گردەك "جهێ بووك و زاڤا ل شەڤا ئێكێ" دبن))[2].

زارۆك

بایەزیدی ب جوانی ئەڤ بابەتە شرۆڤەكریە، چەندین بیروباوەرێن د ناڤ كورداندا ل سەر چاوانیا زارۆكبوون و بڕینا نافكا زارۆیی، سوننەتكرن و كریڤاتیا خوینێ دیاركرینە. ژ ئالیەكی دیڤە، بەحسێ فێركرنا زارۆیی ل سەر ئامیرێن شەری و خواندنا قورئانێ،

---

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ31.

(2) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ9-10.

شیردان و شیرڤەکرنا زارۆیی... هتد کرینە. بۆ نموونە دبێژت: ((وەکو زارۆکێد وان دوەلـدین ئبتدا ئەوی ب ئاڤا سار غەسل دکن کو گویا ل بەر سەرمایێ قەوی و موحکم دبتن))[1].

مرن و تازی

شینی و تازی ل نك کوردان رێ و رسمێن خوە یێن تایبەت هەنە، کورد رێز و حورمەتێ ل مریان دگرن، سەرا قەبران ددن، جلکێن خوە ژ بۆ وان رەش و شین دکن. بایەزیدی ئەڤ بابەتە ژی ب شێوەکی بەرفرەه بەحسکریە، وەکو ((ل مەوتا جوانان (جحێلان) زێدە شین و ماتەم دگرن، لبەحسێد رەش وەردگرن و سەرێد خوە رەش گرێددن. و ژن و کچ و خوەه گولـێید خوە ژێ دکن))[2].

کارێن باش و خراب د ناڤ کورداندا

د ڤێ ئالیدا، مەلا مەحموود ب رەنگەکی بەرفرەه بەحسێ کارێن باش و خراب یێن د ناڤ جڤاکێ کوردیدا دکت. ژ باشیان: گۆتنا راستیێ، مەردینی، هاریکاریا هەژاران، ژبیر نەکرنا چاکیان.. هتد. هەروەسا ل دۆر کارێن خراب چەندین بابەت بەحسکرینە، وەکو، حەزکرن ژ شەران، دزی، خوینداری، رەڤاندنا کچێن فەلـە، شەلاندنا خەلکی، وەرگرتنا باجێ، فێلبازی، وەرگرتنا دان و دکاکی ب خورتی، زۆریکرن ل خەلکێ خوەجه ... هتد.

زێدەباری چەندین کارێن دی یێن باش و خراب د ناڤ جڤاکێ کوردیدا، ب دوور و درێژی بەحسکرینە، ژ یێن باش مینا ((ئەگەر ئەکراد ئیحسان و کەرەم و قەنجییێ ژ یەکی

---

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ42.

(2) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ42.

ب بینن ژبیرڤە ناکن، دایم ئەوێ ڤەنجییێ د نیڤا خەلقیدا د مەجلساندا دبێژن و خرابی ژی کذلك))[1]. هەروەسا ژ بۆنا کارێن خراب ژی خویا کریە و دبێژت: ((لاکن ژ بۆی شۆلا خراب ئەلبەتە مرۆڤان دکوژن. حەتا ژنێد خوە و کچ و دا (دایك) و خوهێد خوە ژی، ئەلبەتە قەتل دکن..))[2].

رێزگرتن

مرۆڤێ کورد کەسانەکی ب ڕەوشتە و زوو ب زوو حەزا وی ل سەر کارێن خراب و ئێشاندن و پاشڤەبرنا کەسێ بەرانبەر نینە. لەورا هەردەم ڕێز ل یێ دی گرتیە، حەز ژ میڤان و مێڤانداریێ کریە، رێزێ ل میر و ئاغا و کەسانێن ژ خوە مەزنتر، شێخ و مەلان، کەسێن بیانی، ژن و زارۆیان دگرت، ئەڤ مژارە و چەندێن دی، نیڤشکێ چەندین پەخشانێن جوانێن بایەزیدینە، کو دبێژت: ((و قەوی قەدرێ مەلان دزانن و ئیکراما وان دکن. ئەگەر مەلایەك جاهلەکی(گەنج) ب قوتە وەیا خوە چبر بکتن ئەو جاهل دەستێ خوە ل مەلایی هلناگرن و خەبەران ل مەلان وەرناگەرینن(ڤەناگێڕن)...))[3].

کارێن گرێدایی نامووسێ

کوردان گرنگی و پووتەکی زێدە دایە نامووسێ و هندەك قانوون ب ناڤێ عەشیرەتێ دەرخستینە، هەتا کو ئەڤ ڕەوشت و تیتالە ل گەل دینی ژی تێکهلکرینە ـ کو وان چو پەیوەندی ب دینیڤە نینە ـ وەکو کوشتنا ژنێ سەرا نامووسی. مەلا مەحموود ژی ئەڤ ئالیێ جڤاکێ کوردی ب باشی و خرابیێن ویڤە دایە ئاشکراکرن، ب شێوەکی ڕەهوان و پەخشانەکا سادە بەحسێ ڤی بیاڤی کریە. هەروەسا بەحسێ نەمێریا زەلامی د شەڤا

---

(1) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ36.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ14.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ49.

زاڤانەتییێدا و گرێدانا وی ژ ئالییێ هندەك نەحەزانڤە، هەكە هەر د وێ شەڤێدا كچك نەكچ دەركەڤت، كریارا خرابیا د ناڤبەرا ژن و زەلاماندا، كریارا لیواطێ، مەیڤەخوارن...هتد، دكت.

هەر بۆ میناك ((... دو شولێد قەباحەت كو ل نك وان ئەسلن پەیدا نابن و بەلكو نەبوویە عادت ژی: یەك معاذالله لیواطە یانی ئەسلەن واقع نابتن (...) قەباحەتا دنێ ژی مەی ڤەخوەرین، مەی ڤەخوەرین ژی د بەری نها ئەسلن وقەتعەن د كوردستانێدا مەی ڤەخوەرین تو نەبوو...))[1].

مەم و زین

حەز و داخوازی

ژیانا سەخت و دژوارا كورد تێدا دژیان، وە ل كەسێ كورد كربوو، كو هەردەم چاڤێ وی ل هێزێ بت و هزر تێدا بكت، كا دێ چاوا ئەڤێ یەكێ ل نك زارۆیان چینت، لەوما بەرێ وان ددا فێربوونا سوواریا هەسپان و چاوانیا بكارئینانا شیر و ڕومان، نێچیرڤانی، جدیدانێ، كوردان حەز ژ ڤان كاران دكر و شانازی پێ دبر. دیسا كورد حەز ژ كێشانا قەلوونێ دكن، حەز ژ دووراتی و غوربەتێ، ئینانا ژنا ژ خوەجهان، ئانكو حەز خەلكێ گوند و باژێران ناكن. د

(1) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ89-90.

ڤی واریدا بایەزیدی دبێژت: ((د نیڤا ئەکراداندا شیر و مەتال لـەیزتن قەوی زێدە مەقبولـە. و ئەکثەری لاوێد وان مودەیەکی تەعلیم و مەشق دکن و هوری (هی) دبن...))[1].

هەروەسا مەلا مەحموودێ بایەزیدی بەحسێ چەندین بیاڤێن دی ژی یێن د ناڤـ جڤاکێ کوردیدا کرینە، ب شێوەیەکێ وەسا کو مینا سیناریۆیەکێ خوە د مێشکێ خواندەڤانیدا دلـەیزینن. ژ ئالیەکی دیڤە، دژمنایەتی، ڕۆژێن جەژنێ، نڤیسینا نامەیان، کارسازی، بازرگانی، حسابداری، یارییێن کوردی، بەگزادە و سترانبێژ، ستێرناسی و زێدەباری بابەتێن دی کو بایەزیدی د پەخشانێن خوەدا بەحسکرینە.

چیرۆك

چیرۆك وەکو ژانرەکێ ئەدەبی یێ کەڤن ب بۆرینا دەمی شیایە پێش بکەڤت و ببتە ڕەگەزەکێ گرنگ د ئەدەبیاتاندا. بەری مەلا مەحموودێ بایەزیدی بێتە د قادا ئەدەبیا کوردیدا، کوردان تشتەکی نڤیسی نەبوو ب ناڤێ چیرۆك، وەکو ژانرەکێ ئەدەبی، ل سەر دەستێ وی چیرۆکا کوردی یا ئێکێ ب ناڤێ (مەم و زین) هاتە هەبوونێ کو ل هاڤینا سالا (1856)ز نڤیسیبوو.

(د. فەرهاد پیربال) ل دۆر ڤێ چیرۆکێ دبێژت: ((هەموو خاسیەت و مەرجەکانی چیرۆك، وەکو (حیبکە، دیالۆگ، ڕووداو، پالـەوان، گرێ، سەرەتا، کۆتایی، مەنەلۆگ) لـەم چیرۆکەدا هەن، بۆیە ناکرێ بیخەینە خانەی هیچ ژانرێکی دیکەی ئەدەبیەوە، چیرۆك نەبێ))[2]. ب ڤێ چەندێ چیرۆکا (مەم و زین) کو ژ ئالیێ بایەزیدیڤە هاتینە نڤیسین ((یەکەم چیرۆکی کوردییە لـە مێژووی ئەدەبیاتی کوردیدا، بەم شێوەیەش، مەلا

(1) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ117.

(2) د. فەرهاد پیربال، مەلا مەحموودێ بایەزیدی، یەکەمین چیرۆکنوس و پەخشاننوسی کورد، بپ32.

مەحموودی بایەزیدی دەبێتە یەکەم پەخشاننووسی کورد و یەکەم چیرۆکنووسی کورد))[1].

مەلا مەحموود ئەڤـ چیرۆکە، ژ داستانا (مەم وزین)ێ، یا ئەحمەدێ خانی وەرگرتیە، نەکو ژ چیرۆکا فۆلکلۆری (مەمێ ئالان) کو ل وی سەردەمی ناڤـ و دەنگیا خوە د ناڤـ خەلکیدا هەبوو، چونکو ئەوی ب خوە ئەڤـ یەکە خویا کریە کو وی ئەڤـ چیرۆکە یا ژ شاعرەکی دەڤەرا بایەزیدێ کو ب ناڤێ ئەحمەدێ خانی وەرگرتیە، وەکو ل دەستپێکا چیرۆکێ دبێژت: ((ژ شاعیرێد کورمانجان، ب زمانێ کورمانجی، د تاریخا هزار و شەش صەدێدا، د قەصەبا بایەزیدێدا حەزرەتێ ئەحمەدێ خانی، کتێبا کو تەئلیف کریە ب وەزن ب ناڤێ مەم و زین، عاشق و مەعشوق، ل جهێ موختەصەر بەیانا وان دکە))[2].

ژ بۆ دیارکرنا وێ چەندێ کا راستە بایەزیدی مەم و زینا خانی پوختە کریە و ژ نیڤشکێ وێ جارەکادی ئاڤاهییێ چیرۆکا خوە ل سەر یا خانی ب شێوەیێ پەخشانکی دارێتیە، دێ ڤێ بەراوەردکرنا شرۆڤەکاری بۆ هندەك نموونەیێن هەردو تێکستان یا(خانی و بایەزیدی) کن.

ل دۆر تاجدین و هەردو برایێن وی کو کوڕێن ئەسکندەری بوون، ئەوێ زیرەك و قەهرەمان، یێ کو د شەراندا کەسێ خوە ل بەر سینگێ وی نەدگرت و هەردەم دوژمن ژ بەر دشکەستن، خانی وەها دبێژت:

بابێ وی دگۆتنێ سکندەر
لێکن عەرەبان دگۆ غەضەنفەر
لەورا کو ب شیری شبهی شێربوو
ڕۆژا شەری ئەو هزار مێر بوو
تاجدین دو برا هەبوون د قەلـلاش

(1) د. فەرهاد پیربال، مەلا مەحموودێ بایەزیدی، بپ34.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ54.

مانەندی دو شاهبازێ جەمماش
دائم دلێ دوژمنان دسۆتن
یەك عارف و یەك چەكۆ دگۆتن[1]

د ڤی واریدا (مەلا مەحموود) ئەڤ چەندە ب چیرۆك دایە خویاكرن و دبێژت: ((و دیسان ژ نێڤ جزیرێ، ژ ئەشراف و بەكزادان و ئەعیانان ئەسكندەر ناڤ پەهلەوانەكی زەمانەیی هەبوو، سێ كورێد وی ژی هەبوون، قەوی بەهادر و خوەیی قووەت، ناڤێ تاجدین و ناڤێ یا نیڤەكێ چەكۆ و ناڤێ یا بچووك عارف بوو...))[2].

كورد ژ كەڤندا رۆژا نەورۆزێ ب جەژنا خوە یا نەتەوی دزانن و د ڤێ رۆژێدا یا كو دكەڤتە سەرێ سالێ خەلك دەردكەڤنە سەیرانان و ل چۆل و چیایان و ل جهێن خوەش و دلڤەكەر ئاهنگ و شەهیانان دگێڕن، هەروەسا ل ڤێ رۆژێ هەمی پیر و كال و كچ و كوڕ تەڤلیهەڤ دبن و دەمەكی خوەش ب هەڤڕا دبۆرینن. خانی ئەڤ رۆژە ژبیر نەكریە و دبێژت:

یەعنی كو دهاتە بورجێ سەرسال
قەط كەس نەدما د مەسكن و مال
(بالجملە) دچوونە دەر ژ مالان
حەتتا دگەهشتە پیر و كالان
رۆژا كو دبوویە عید و نەورووز
تەعظیم ژ بوو دەما دل ئەفرووز[3]

(1) ئەحمەدێ خانی، مەم و زین، بەرهەڤكرن: تەحسین دۆسكی، بپ83.
(2) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، ئێكەمین چیرۆكا كوردی، ساخكرنا: رەشید فندی، بپ7.
(3) ئەحمەدێ خانی، هەر ئەو ژێدەر، بپ89.

بایەزیدی ژی ل دۆر نەورۆزێ دبێژت: ((و د وی وەقت و زەمانیدا ل وان کناران، عادتێ قەدیم بوو کو سالێ جارەکێ، د وەقتێ نەورۆزێدا سەرسال دکرن. وێ رۆژێ ئەهلی و خەلکێ باژێر حەموو، فەقیر و دەولەمەند، مەزن و بچووك، نێر و مێ عمومی، ژ بۆ گەشت و گەڕیانێ، ب دەرڤە دچوونە دەشتێ و سەحرایێ))[1].

پشتی ستی و زین زڤرینە مال و کەڤتینە د عەشقا تاجدین و مەمێدا، ڕەنگێ وان هاتە گوهارتن، ئێدی نەمان ئەو پەریێن جوان و شەپال، پۆسیدە بوون، داپینا وان یا ب ناڤێ (حەیزەبوون) کو گەلەکا فیلباز و شارەزابوو، دەمێ ب ژوور کەڤتی و هەردو ب وێ ڕەوشێ دیتین، زانی کو تشتەك یێ د دلێ واندا هەی و ئاشکرایە یێن کەڤتینە داڤکا ئەڤینێ، لەو خانی د چەندین مالکاندا ڕەوشا وان سالۆخەت دکت و دبێژت:

داپینەکا وان هەبوو زەمانی
تەشبیهی بەلایێ ئاسمانی
زالا فەلەکێ ل بەر زەبوون بوو
وێ ناڤ ژ پیری حەیزەبوون بوو
ئەو هات ژ غەفلەتێ ب سەر دا
فکری کو جلێ د وان دبەر دا
ڕوونشتنە بێ مەذاق و مەشرەب
وندا کرنە ذەقن د غەبغەب[2]

ئەڤ دیمەنە بایەزیدی ب ڤی ڕەنگی دارێتیە: ((و داینەکێ وانێ پیر عەجوزە، ساخوری و دنیا دیتی و د ئوموری دنیایێ زەحف ب ئیدراك و پڕ فنون، ناڤێ وێ (حەیزەبوون)

(1) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، ئێکەمین چیرۆکا کوردی، بپ7.
(2) ئەحمەدێ خانی، ژێدەرێ بەرێ، بپ115.

هەبوو. ئەو دایین، کو حالێد وان وەها پەریشان دی، کەتە شوبهێ و سەبەبێ پەریشانییێ و مەلـەلا ئەحوالـێد وان پرسارکر...))[1].

مەزن و ماقوول و زانایێن جزیرێ پێکڤە چوونە نك میری، داکو ستییێ بۆ تاجدین بخوازن و هیڤی ژێ کرن، کو وان هەردویان ب ئێکدو شاد بکت، میری ژی داخوازیا وان قەبوول کر، خانی وەها دبێژت:

هاتن کو بکن ژ دل دوعایێ
(فی الجملـه) دکن ژ تە رەجایێ
تاجدین ستییێ ژ تە دخوازت
ئەو قۆل ب چراغییێ دنازت
ئەو بەندەیە وی بگێڕە ئازاد
زیبەندەیە وی بدێرە داماد
میر گۆ کو هەچی وە دیق لایق
ئەلبەتتە ژ بۆ مە ڕایە فائق[2]

ئەڤ یەکە ژی مەلا مەحموود ب شێوەیەکێ جوان و پوختە دیار کریە کو دبێژت: ((تاجدین کو بەگزادە و خانەدان بوو، پاشی موددەیەکی، مەلا و ئەعیانێد جزیرێ بەرهەڤ بوون و چوونە نك میر زەینەددین، ڕجا و هیڤی ب ئەمرێ خودێ، دانا ستییێ ژ تاجدینی و چراغکرنا وێ دەرخواست کرن و میر ژی ڕجا وان قەبوول کر، ستی دا تاجدین...))[3].

---

(1) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ9.

(2) ئەحمەدێ خانی، ژێدەرێ بەرێ، بپ153.

(3) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ12.

پشتی دەمەك بۆری و مەم و زین د ئاگریٚ عەشقا هەڤدودا سۆتین و بەردەوام بیٚریا ئیٚکدو دکرن، لیٚ نەدشیان بگەهنە هەڤ، لەورا هەر ئیٚکیٚ جودا و ب تنیٚ بۆ حالیٚ خوە دلۆراند، خانی ژی بیٚچاری و گازندیٚن زینیٚ و پاشی ییٚن مەمیٚ هۆسا ڤەدگیٚرت:

زین ما ب تنیٚ د گەل غەمان جۆت
غەم لیٚ جڤیان ژ بۆ غەمان گۆت
کای هەمنەفەسیٚ د بیٚ نەوایان
فەریادرەسیٚ د پورِ جەفایان

....

....

مەم ژی ژ خەیالیٚ رووییٚ دلـدار
یەعنی کو ژ ئارەزووییٚ دیدار
بوو دینەکیٚ دلپەذیریٚ سەودا
مەجنوونەکیٚ بیٚ نەظیریٚ شەیدا[1]

ئیٚش و ژان و دەردیٚن مەمۆی و زینیٚ و ب تنیٚیا وان و سۆتنا دیداریٚ ئیٚکدو کو دەمەکی ڤەکیٚشای، بایەزیدی ب هەڤۆکەکا جوان دەربرِیە و دبیٚژت: ((مەم جودا و زین جودا، هەر یەك ب دەردیٚ عشقیٚ د شەوتین، وەها پیلـەکی(دەمەك) چوو))[2].

دەمیٚ پەیاما مرنا مەمۆی ل جزیریٚ بەلاڤبووی، کەس نەما د مالانڤە و هەمی دەرکەڤتن کرنە هاوار و گازی و بەر ب مەمۆیڤە هاتن، د ویٚ ناڤیٚدا تاجدین و بەکۆییٚ لـەعین راسەری ئیٚکدو هاتن، چاڤیٚ تاجدین پیٚکەڤت د جهدا کوشت، خانی دبیٚژت:

(1) ئەحمەدیٚ خانی، ژیٚدەریٚ بەریٚ، بپ211–221.

(2) مەلا مەحموودیٚ بایەزیدی، ژیٚدەریٚ بەریٚ، بپ13.

تاجدین و بەکر ب(بێ) ئتتفاقی
بوون هەردو ل عەردەکی مولاقی

....

حاضر وی بەکر د عەردی ڕاکر
جسمێ ب بەلا ژ جان جودا کر[1]

بایەزیدی کوشتنا بەکۆی هۆسا سالۆخەت دکت و دبێژت: ((د وێ ناڤێ قەزائەن بەکرێ موفسد راستی تاجدین هات، هەمان فیلحال خەنجەر کێشا، هەما ل وێ دەرێ، ئەو بەکرێ خەبیس و مردار جەزاییێ وی یێ لایق تەتیب کر، قەتلکر و لەشێ وی یێ مرار ئاڤێتنە کنارێ کو لێڤەکێ))[2].

خانی ژ بۆنا مرنا زینێ و سپاردنا وێ ب ئاخێ و گری و زێمارا خەلکێ جزیرێ ژ بۆ وێ ئەڤیندارا دلپاکا بێدەستهلات دبێژت:

ئەفغان ژ جانێ حاضرینان
فەریاد نهاد نافرینان
سێ ڕۆژ و شەڤان ژ فەرشێ غەبرا
پەیوەستە دچوونە عەرشێ ئەعلا
حەتتا وەکو زین ب رەسم و ئایین
تەجهیزکرن وەکی دزانین
لەحدا کو مەمێ مەلەك نەظەر تێ
یەعنی صەدەفا کو ئەو گوهەر تێ[3]

---

(1) ئەحمەدێ خانی، ژێدەرێ بەرێ، بپ373.

(2) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ21.

(3) ئەحمەدێ خانی، ژێدەرێ بەرێ، بپ389.

هەر د ڤی بساتێدا و چاوانیا ڤەشارتن و کۆلانا تورپا زینێ ب رەخ گۆڕا مەمۆیڤە، مەلا مەحموود دبێژت: ((وە ڕۆژەکێ، زین ژی کۆچکری، چوو دار البقایێ. وەکی هاتە گۆتن، ماتەما وێ هاتە گرتن. ئەو ژی تەکفین و تەجهیزکرن، وەکی کو هیڤی و نیاز کربوو، ب وی تەرزی برن و د گەل مەمۆ چالکرن))(1)

هەروەسا ل دووماهیا چیرۆکا خوە ددتە خویاکرن کو ئەوا وی نڤیسی نیڤشکێ پرتووکا (مەم و زینێ)یە، وی ڕوودان و بۆیەرێن خانی یێن کورتکرین و دانایینە بەردەستێ خواندەڤانان و دبێژت: ((ئەڤە ل سەر وەجهێ کورتی و ئیختیصار، زوبدا کتێبا مەم و زینێ، ئەڤ قەدەر ل ڤر هاتە گۆتن، ژ ڤێ زێدە حەقیقەتا حالێ، ئێدی قەنج جەنابا حەزرەتا خودێ تەعالا دزانە، لەورا ئەڤ حیکایە نێزوکی هەشت سەد سالی هەیە کو واقع بوویە. ئێدی، ڕاستی جەنابا خودێ تەعالا ب خوە دزانە، عالم السرور و الخفایا هەر ئەوە، تەممە))(2). زمانێ چیرۆکێ ب ڕەنگەکی سادە و ئاسان هاتیە نڤیسین، لێ وەك هەر دەقەکی کەڤن، نەشیایە خوە ژ پەیڤێن بیانی قورتال بکت، نەمازە یێن عەرەبی کو مشە بکارئینایینە و ب ڕێنڤیسا کوردیا کەڤن هاتیە نڤیسین. لێ هەر مرۆڤ باش تێدگەهت و چو زەحمەتێ ب خواندنا ویڤە نابینت، ئەڤە حنێرە بۆ دەقەکی کو پتر ژ (150) سالان هاتیە نڤیسین و هەتا ئەڤرۆ ژی زمانێ وێ ب ڕەنگەکی ڕەهوان بێتە خواندن و تێگەهشتن. ئەڤە ژی پتر پێداریێ ددتە ڤی دەقی کو نڤشێ نوکە ژی دشێن وی ب ئاسانی بخوونن و تێبگەهن ژی. هەروەسا ئەڤە نیشانا مەلەڤانی و زانینا مەلا مەحموودە د وارێ زمانێ کوردیدا کو نڤیسینێن خوە ب شێوە و زمانەکی سادە و زەلال نڤیسینە.

---

(1) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ23.

(2) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، هەر ئەو ژێدەر، بپ24.

دیسا مەلا مەحموود چەندین بەرهەمێن دی د بیاڤێ چیرۆکێدا نڤیسینە، کو مرۆڤ دشێت وان ژی بکتە بەرێ بنیاتی بۆ چیرۆکا کوردی، ژ وان ژی پرتووکا (جامعیا رسالـەیان و حکایەتان ب زمانێ کورمانجیە)یە، ڕاستە ئەڤ چیرۆکە پتر ب شێوەیێ سەرهاتیان دئێنە هەژمارتن و ئەو بنەماییێن ئەڤرۆ بۆ چیرۆکێ دئێنە دانان تێدا نینن، لێ ئەو چیرۆك و بۆ وی سەردەمی کو تە چو تشتەك نەبی، ب ڕاستی چیرۆکن، ((ژ لایێ ناڤەرۆکا ڤان حیکایەتانڤە، ڕاستە ئەڤە نەچیرۆکێد بنیات هونەرینە و ل ئاستێ هونەری یێ چیرۆکێد هەڤچەرخ نینن))[1]. ئەڤ چیرۆکە ب شێوەیێ حیکایەت و سەرهاتیان هاتینە نڤیسین، ئەو ڕوودانێن ل دەڤەرێ ڕوودایینە، لێ بایەزیدی ب شێوەیەکی جوان و سادە داریتینە و شوون تلێن وی تێدا خویا دکن، کو ب شێوەیەکی ئەدەبیێ جوان هاتینە داریتن. هەروەسا زنجیرا ڕوودانان جوان پێکڤە هاتیە گرێدان و دیالۆگ تێدا هەیە، دیسا ڕوودانا سەرەکی دەستپێك و دووماهی ژی، ئانکو هەتا گرێیا چیرۆکی چارە دکت و ب شێوەیەکێ جوان ب دووماهی دئینت.

هەکە ئەم ب شێوەیەکی گشتی بەرێخوە بدنە ئەڤان چیرۆکان (حیکایەتان)، ئەم دشێن ب ڤی ئاوایی پۆلێن بکن: حیکایەتێن (1-4) دەربارەی تەماعیا مالێ دنیایێ و چکۆسیا (قەلسی) مەلا و خواندەڤانان یێن د ناڤ خەلکیدا تێن گۆتن دانە[2]. بۆ نموونە ل دۆر قەلسیا مەلان د حیکایەتا ئێکێدا، دەمێ مەلایەك ل گەل دو کەسێن نەخواندەڤان و نەزان دبنە هەڤال و ب رێیەکێدا دچن، هەتا دگەهنە ئاڤەکێ کو دێ لێ دەربازبن، د ئاڤێدا مەلا پیستێن ڕوونی دبینت، ئێکسەر تەماعی خوە ل سەرێ وی ددت و وەکهەڤییێ

(1) مەلا مەحموودێ بازیدی، چل حیکایەتێد مەلا مەحموودێ بایەزیدی، ڤەگوهاستن بۆ سەر رێنڤیسا نوو: ڕەشید فندی، بپ5-6.

(2) مەلا مەحموودێ بازیدی، جامعیا رسالـەیان وحکایەتان ب زمانێ کورمانجی، ئامادەکار: زیا ئاڤجی، بپ7.

ژبیر دکت و دڤێت هەمی بۆ وی ب تنێ بن، دەمێ دبێژت: ((مەلا ل بەرایکێ بوو، گەها پیستەکی ئەو پیست ب ددانێد خوە گرت، و دەستێ ڕاستێ درێژ کرە پیستەکێ دی گرت، و دەستێ چەپێ ژی درێژکرە پیستێ سیێ گرت، ئێدی ددان و هەر دو دەستێد مەلای هاتنە گرتن و مەلای ژ بۆ خوە، بەری هەڤالان هەرسێ پیست گرتن، مایی پیستەك، ئەو پیست ژی ئەوان هەردو ئولداشان (هەڤالان) گرتن، مەلای سێ پیست گرتنە، دیسانێ ب وان قەناعەت ناکە، گازی هەڤالان دکە وەلـلاهی بەهرا من د وی پیستیدا ژی هەیە، لەورانێ قسمێ خوەندی و مەلا د نێڤ ئەکرادان ب طەمەع و خەستی (بەخیلی) مەشهورین، سێ پیست گرتیە هێژ ڕازی نینە، طەماعا پیستێ دنێ ژی دکت))[1].

تشتێ دی ژی بۆ مە ژ وان چیرۆك و حیکایەتێن مەلا مەحموود ل سەر مەلا و کەسانێن خواندەڤان ـ کو ئەو ژی کەسانێن دینینە ـ دیار دبت، ئەوە کو ب ڕاستی و دروستی فێلبازی و قەلسیا ڤان کەسان دیاردکت، ئەوێن فێلبازیان ل خەلکێ نەزان و خشیم دکن، چونکو ئەو ژ هەر ئێکێ دی پتر وان مەلان دنیاست، لەوما لکەیان ل وان ددت ونهێنیێن وان ئاشکرا دکت، ئەڤە ژی تشتەکێ نوویە بۆ وی سەردەمی کو مەلا و زانایەك ب سەنگا مەلا مەحموودێ بایەزیدی ب خرابی بەحسێ کەسانێن دینی ـ مەلاـ بکت، چونکو ل وی سەردەمی دین ب سەر هەمی ئالیێن جڤاکێ کوردیدا یێ زالبوو، قەدەغە و گاوری بوو، ئێك بەحسێ مەلا ژی ـ مەلا ئانکو دین ـ ب خرابی بکت. ئەڤە وێ چەندێ بۆ مە خویا دکت کو مەلا مەحموودێ بایەزیدی وەکو هەر مەلایەکێ دی کەسەکی سادە و ئاسان نەبوو، لێ مرۆڤەکی زانا و خواندی بوو، ب دروستی هەمی

---

(1) مەلا مەحموودێ بازیدی، جامعیا ڕسالەیان وحکایەتان ب زمانێ کورمانجی، ئامادەکار: زیا ئاڤجی، بپ20.

زانستێن دینی و یێن دونیایی ژی خواندبوون و تێگەهشتبوو، ڕاستیا هەر تشتەکی ل سەردەمێ خوە دزانی، لەوما د حیکایەتا دوییێدا پتر ڤەلسیا مەلان دیاردکت.

هەروەسا حیکایەتێن (5، 6، 9، 10، 14، 15، 16، 20، 21، 27، 32، 34، 38، 39) ڕوودانێن دیرۆکیێن ڕاستەڤینەنە، یێن ل سەر ئەردێ کوردستانێ ڕوودایین، کەس و جهێن وان دەڤەرێن دروستن و جھ و وارێن کوردانە و کەسانێن ناڤدارێن کوردن ژی. بۆ میناك ژ وان کەسێن ناڤدار شەکر ئاغایێ گراڤیە، بایەزیدی ل دۆر وی دبێژت: ((... ژ تاییفا (هەرتوشیان) ژ مالا ئاغاییێ (گراڤیان) مرۆڤەکی قەوی زێدە ڕەشید و جامێر پەیدا بوویی، ناڤێ (شەکر ئاغایێ شەنگ) دگۆتن، د وەقت و زەمانێ خوەدا گەلەك ناڤ و دەنگ پەیداکری و زاڤ د نێڤا ئەکراداندا خوەیێ ئیعتبار بوویی، ژ ئەترافاندا دهاتە گۆتن، حەتتا پاشاییێ وانێ ژی لەشکەر ڤڕێ دکرنە سەر شەکر ئاغایی، کو بەلکو ب دەست بخینن، مومکێن نەبوویی، و میرێ هەکاریان لەشکەرکری، چوویە سەر شەکر ئاغایی دیسانێ جهێ وان گەلیێ ئاراکی بوویی ژ بەر ئاسێتیێ، ئیبراهیم خان زەفەر پێ نەئانی، مایوسی ڤەگەریا...))[1].

حیکایەتێن (17، 19، 26، 30، 31، 35، 40) ئەڤ سەرهاتیە بەحسێ خیانەتا ئەو کەسێن د ناڤ مالێن ئاغاندا کار دکن و ب دووڤ نامووسا وان دکەڤن. هەروەسا خیانەت و بێ بەختیا ل کەسێن چاك و ڕاستگۆ و شکاندنا باوەری دکن.

حیکایەتێن (22،23) بەحسێ دزییێ، هەروەسا د کەڤندا کوردان دزیا دێرێن فەلان دکر، ئەڤە چەندە بۆ خوە ب حەلال دزانی ژ کێم زانین و خشیمیا خوە، لەوما ب ڤی کاری ڕادبوون.

---

(1) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، چل حیکایەتێد مەلا مەحموودێ بایەزیدی، بپ47-48.

حیکایەتا (7)یَ، بەحسێ ڕوودانەکێیە د ناڤبەرا مەلایەکێ موسلمان و چەند کەسێن ئێزدی دایە، ئەڤ ڕوودانە ب سالۆخەتەکا جوان هاتیە دەربڕین. حیکایەتا (8)یَ ڤەگێڕانا چیرۆکەکا دلدارییێیە، د ناڤبەرا دو کەسێن فەلەدا کو هەردو حەز ژ کچەکا فەلە دکن، سەرا وێ ب شەر دچن و ئێکدو دکوژن و کچك ژی ل دووماهیێ خوە دکوژت و دگەهتە وان و چیرۆك ب ڕەنگەکی تراژیدی ب دووماهی دئێت. حیکایەتا (10)یَ، ل دۆر ئاغا و کەسێن مەزن و ماقوولە، کو هەکە مالێ دونیایێ زێر و پارە نەبن ژی، چونکو کەسێن زانا و شارەزانە، خەلك ل پەی وان دچن و گوهداریا وان دکن، چیرۆك پڕی پەند و عیبرەتە.

حیکایەتێن (12، 13)یَ بەحسێ دو داستانێن دلدارییێنە د ناڤ کورداندا، ئەو ژی (هەسەم و لەعلیخان) و (خەج و سیامەند)ن، ئەڤ سەرەهاتیە گەلەك ب ناڤ و دەنگن و پێن بووینە سترانێن ئەڤینداریێ و ب ڕەنگەکی خەمگین سترانبێژ ل کۆچك و دیوانان دسترینن و ڤەدلۆرینن.

حیکایەتا (18)یَ بەحسێ ڕێڤنگەکیە و ب شەڤ ل مزگەفتەکێ دنڤت و ل مریەکێ دتەشقلت، مەلا ژی دبتە پشکەك ژ ڤێ ڕوودانێ.

حیکایەتێن (24-25)یَ ل دۆر مرۆڤێن خشیم و نەزان و گوندینە، کو دەمێ دکەڤنە د دەستێن پێن زانادا، بۆ خوە ئستغلال دکن و مفای ژێ دبینن. حیکایەتا (29)یَ بەحسێ مەلایەکیە ژ سلیمانیێ دچتە ستەمبۆلێ و دشێت سولتانی و (شێخ الاسلام) و کەسانێن مەزنێن دەولەتێ د سەردا ببت و وان ب خاپینت و مالەکی مەزن ژ وان کۆم بکت، ل دووماهیێ ب سەرفرازی دزڤرتە باژێرێ خوە.

حیکایەتا (29)یَ چیرۆکا هەردو برایان (ئەحمێ وکەلحێ)یە کو کەسێن قەهرەمان و بێ بەڤلن و گەلەك دزیرەکن، ل دەڤەرا خوە دبنە بنگەهێ حەواندنا مەحکوم و قاچاخان ئەوێن ڕەتدکن کو بچنە لەشکەریا ئۆسمانیان، ل دووماهیێ لەشکەرێ ئوسمانیان ب

هاریکاریا عەشیرێن دەڤەرێ ب سەر واندا دگرن وکەلحێ دکوژن و ئەحمێ ئێخسیر دکن، پاشان ل سێدارێ ددن، د ناڤ فۆلکلۆرێ کوردیدا سترانێن ڕەنگین و دلخەمگین ب وان هەردو برا هاتینە گۆتن، ب تایبەتی ل سەر زارێ خووشکا وان.

حیکایەتا (33)ێ بەحسێ سەرهاتیا دۆستینیەکێیە د ناڤبەرا عەشیرەتەکە کورد و عەرەباندا، حیکایەتا (36)ێ بەحسێ حیلە و فێلبازیێ و درەوانە، زێدەباری بەحسێ بەرێ مرادان دکت، حیکایەتا (37)ێ ئەڤە چیڤانۆکەکە، بەحسێ خزینەکا ل بن ئەردی دکت، کو یا پڕە ژ زێڕ و مەرجان و مراریان، دو کەس دچن و ب ڕێیا خواندنا هندەك ئایەتان، ڤان زێڕان دبینن و هندەکان بۆ خوە دئینن. بایەزیدی ب خوە دبێژت ئەز ڤێ چەندێ باوەرناکم، لێ دبێژت هەتا نوکە مالباتێن وان ل کوردستانێنە، و هۆسا د ناڤ کورداندا ژی دئێتە ڤەگێڕان.

هەکە ئەم بێن و ل ڤان چیرۆکان بنێڕن، ڕاستی و بنیاتێ وان ژ ناڤ جڤاکێ وەرگرتینە، ئەو بۆیەرن یێن د ناڤ خەلکیدا ڕوودایێن و ب سالان ل سەر زارێ وان هاتینە پاراستن، لێ مەلا مەحموود ژ قالبێ فۆلکلۆری و سەرزاری ڤەگوهاستینە وکرینە د قالبێ ئەدەبیاتێن نڤیسیدا و ب شێوازەکی سەرکەڤتی هەمی بنەماییێن ڤەگێڕانا چیرۆکێ ژ (جه، دەم،کەسێن سەرەکی و نەسەرەکی، دان و ستاندن، مەنەلۆگ، گرێ و سوژێت) تێدا بکارئینانینە. نموونە بۆ جهی (کوردستان، وەلاتێ بۆهتان، جزیرێ، بایەزیدێ... هتد)، نموونە بۆ کەسان (مەلا، ئاغا، شەکر ئاغایێ شەنگ، هەسەم و لەعلیخان، خەج و سیامەند... هتد)

زێدەباری شێوازێ بایەزیدی یێ نڤیسینێ، گەلەکی ڕەهوان و سادەیە و خواندەڤانی ب خوەڤە گرێددت، ب هەڤۆکێن کورت و پڕ ڕامان و بەڕاد چیرۆکێن خوە دارێتینە، مرۆڤ تێبینی دکت کو خوە ژ شێوازێ درێژکرنا زێدە و پەترورمەکرنا نە د جهێ خوەدا دوورکریە. بۆ نموونە چیرۆکەکا درێژ د ناڤ خەلکیدا هەیە، ل سەر قەلسیا مەلا کو

ملیاکتەکی دەهۆلـەکا ب ملیڤە و دارەکێ د دەستدا هەرگاڤا مەلایەکی خێرەك ل گەل هەژارەکی کر یان مەولوودەك دا ئەو دارەکی ل وێ دەهۆلـێ ددت، ئەڤجا مەلا مەحموود ل دۆر ڤێ یەکێ ب کورتی دبێژت: ((... پێغەمبەر علیە السلام مەلـەکەیکی موزەیەن دیت کو دهۆلـەکی زێدە جەسیم د ئستوودایە و چوماغکی موزەیەن د دەستدایە و وەها مونتەزرِ وەستایە، پێغەمبەر علیە السلام کرین کو ئەڤێنە چنە و تو مەئموورێ چ شۆلـێ یی، ئەوی مەلـەکی جەواب دایی کو یا رەسول الله ئەز مەئموورم کو ئەگەر مرۆڤەك ژ طایفا خوندیان(مەلا) ئیحسان و صەدقەیەکی و یا خوە طەعام و زادەکی بدنە فەقیرەکی ئەز دێ چوماغەکی ل ڤێ دەهۆلـێ بدم (...) حەتا نها ئەز مونتەزرِم، لاکین من قەط ل دەهۆلـێ نەدایە، پاشی نها ژی ئێدی خودێ بزانێ...))[1]

هەروەسا ئەڤـ حیکایەتە دبنە پرتووکا ئێکێ یا کۆمەلـە چیرۆکێن کوردی کو ب ناڤێ (جامعیا رِسالـەیان و حیکایەتا ب زمانێ کورمانجی) هاتیە چاپکرن.*

وەرگێران

وەرگێران وەکو کارەکێ زانستی و ئەدەبی گەلـەکی کەڤنە، ئەڤ پرۆسێسە د ناڤ هەمی مللـەتێن جیهاندا هەبوویە و دیرۆکا وێ دوور و درێژە. وەرگێران ب کورتی پێکهاتیە ژ دوبارە نڤیسینا ئەوی دەقێ بەری هینگی هاتیە نڤیسین ب زمانەکی جودا. ئەڤ کریارە ژی ڤەگوهاستن و گەهاندنا زانیاریانە ژ زمانەکی بۆ ئێکی دی تر، ئانکو وەرگێران د ناڤبەرا دو زمانێن ژێکجودادا دئێتەکرن.

---

(1) مەلا مەحموودێ بازیدی، جامعیا رِسالـەیان وحکایەتان ب زمانێ کورمانجی، ئامادەکار: زیا ئاڤجی، بپ21.

* بۆ ڤەگوهاستنا نموونەیان من پشت ب ئورجینالا بایەزیدی بەستیە، کو ل گەل پرتووکا (عادات ورسوماتنامەء اکرادیە) یا مەلا مەحموود کو لـێکۆلـینا (ژان دۆست)یە. ژ بەر کو ئەوێن ڤەگوهاستی هەر ئێکێ ل گۆر دەڤۆکا خوە دەستکاری تێدا کریە.

ب ڕێیا وەرگێرانێ مللەت ب سەر سەربۆر و پێشڤەچوونا ئێکدو هلدبن و مفای ژ وان زانین و زانیاریان دبینن، هەروەسا ل گەل کریارا وەرگێرانێ چەندین بهایێن دی یێن زمانی و فەرهەنگی ل گەل خوە دئینت، زێدەباری ئارمانجا ئەو کارە ب خوە بۆ هاتیەکرن.

ئەم دشێن بێژن گەلەك جاران کریارا وەرگیرانێ کەلتووریێ مللەتان ب هەڤدو دایە نیاسین و بوویە ئەگەرێ مفا ژ ئێکدو دیتن و پێشکەڤتن و پێشڤەچوون کەڤتینە د خزمەتا مروڤایەتییێ و جڤاکیدا، هۆسا وەرگێرانێ هەمی سنۆرێن دەستکردە ل بەر گەلان شکاندن و ڕەوشەنبیریەت ب ڕێیا وێ بەلاڤ بوو.

گەلێ کورد ژی ژ بیاڤێ وەرگیرانێ یێ بێ بەهر نەبوو، هەر ژ کەڤندا هندەك هەول و بزاڤ هاتینەکرن، لێ د توخیب و چارچۆڤێن سنۆردار و بەرتەنگدا بووینە و نەگەهشتینە وی ئاستی کو مللەت مفای ژ زانیاری و ڕەوشەنبیریا گەلێن دی یێن پێشکەڤتی ببینت، چونکو ئەو کارێن هاتینەکرن نە ب ڕێکخستن و نەخشە بووینە، لێ بزاڤێن تاکەکەسی بوون و نە ل دووڤ ئاست و داخوازیان بوون. زێدەباری ئەو کەسێن خواندەڤان زمانێن دی یێن دەوروبەر باش دزانین، لەوما ب پێدڤی نە ددیتن کو وەرگێرانێ بۆ سەر زمانێ کوردی بکن.

(د.فەرهاد پیربال) ئاماژەیێ ب کەڤنترین ژێدەرێن وەرگێرانێ د ناڤ کورداندا ددت و د زڤرینتە سەر دەمێ زێنەفۆنێ یۆنانی(410)ب.ز، دەمێ شەر ل گەل کاردۆخیان کری و زێنەفۆن وەرگێرەك ل گەل خوە بریە نك وان، بۆ هندێ شەری ڕاوەستینن و ئاشتی بەرقراربت. هەروەسا داخوازا تەرمێن کوشتیان ژ وان کر، کاردۆخیان گۆتییێ کو تەرمێن کوشتیان ب مەرجەکی دێ دنە وان، هەکە وان ژی دەست ژ سۆتن و کاڤلکرنا مالان

بەردا[1]. ئەڤە وەکو کەڤنترین کریارا وەرگێرانێ ب بەلگە د ناڤ کورداندا هاتیەکرن کو د پرتووکا(ئاناباز) یا زێنەفۆنیدا یا ل سالا(410)بەری زایینی هاتیە نڤیسین.

هەروەسا چەندین شاعر و نڤیسەران مفا ژ وان چیرۆکێن د ناڤـ قورئان و ئنجیل و تەوراتێدا دیتینە و د ناڤـ بەرهەمێن خوەدا بکارئینایینە، لێ ئەڤ هەمی دیاردە یێن د ناڤ شعرا کەڤنا کوردیدا ب شێوەیەکی بەرفرەه دئێتە دیتن، بێگومان ناچنە رێزا وەرگێرانێ، بەلکو د چارچۆڤێ هونەرێ شعری و رەوانێژییێدا لێ دئێتە ڤەکۆلین[2].

ل ئالیەکێ دی، ل دووماهیا سەدسالا نۆزدێ چەندین فەرهەنگ و پرتووکێن رێزمانی ژ ئالییێ رۆژهەلاتناسانڤە هاتینە دروستکرن و ل دەستپێکی چەند فەرهەنگێن بیانی ـ کوردی، یان کوردی ـ بیانی، ب تایبەت ژ ئالییێ رۆژهەلاتناسانڤە سەرهلدان، بێگۆمان ئەڤە ناچنە رێزا کارێن وەرگێرانێ، بەلکو د چارچۆڤێ زمانڤانی و ڤەکۆلینا فەرهەنگ و زاراڤناسییێدا دئێنە هەژمارتن[3].

ل گۆر ژێدەرێن مێژوویی کارێ وەرگێرانا ئنجێلێ بۆ سەر زمانێ کوردی و ب تیپێن ئەرمەنی دزڤرتە سالێن (1400، 1600، 1700)ز د ڤی بیاڤیدا د. فەرهاد پیربال دبێژت: ((هەر چاوابت ئەڤ کتێب و ئنجیلێن ب زمانێ کوردی، هەکە ل سالێن (1600،1400)دا ژی هەبن، توما بوا دەربارەی وان دبێژت: هەتا نهو نەهاتینە بەلاڤکرن و دوور نینە ژی هاتینە ژناڤبرن (...) لێ بەلگە و گرۆڤە هەنە کو ل سالا (1700)ێ گرنگی ب وەرگێران و بەلاڤکرنا ئنجیلێ ب زمانێ کوردی هاتیە دان))[4]

---

(1) د.فەرهاد پیربال، مێژووی وەرگێران لە ئەدەبیاتی کوردیدا لەکۆنەوە تا 1932، بپ11.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ17.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ18.

(4) د. فەرهاد پیربال، ئنجیل د مێژووا ئەدەبیاتێن کوردیدا، بپ26.

هەروەسا ل سەردەمێ میرگەها ئەردەلان و ب تایبەت ل سالێن (1700)ز دا، چەند بەرهەمێن ئەدەبی ژ زمانێ فارسی بۆ یێ کوردی هاتینە وەرگێران، یا ژ هەمیان گرنتر ژی (خوسرەو و شیرین) یا (نیزامێ گەنجەوی)یە. خانایێ قوبادی (1672 ـ 1754) ئەڤ داستانە وەرگێڕایە سەر زمانێ کوردی[1].

ڕۆژهەلاتناسان د ڤی واریدا کارەکی باش ئەنجامداینە و بزاڤکرینە کو کارێ وەرگێرانێ د ناڤ کوردان‌دا بکن، نەکو ژ بۆ خزمەتکرنا زمان و ڕەوشەنبیریا کوردی، بەلکو ژ بۆ مەرەم و داخوازیێن خوە یێن تایبەت، دا کو تشتەکی ژ کەلتوور و ئەدەبێ کوردی ژی بزانن و قەشێ ئیتالی گارزوونی کو سەرۆک شاندەکێ مزگینئینان بوو، سالا(1787)ز خودانێ بەرهەمێ ئێکێ یێ ڕۆژئاڤاییە کو ل سەر ڕێزمانا کوردی نڤیسی بت، هەر ل وی دەمی فەرهەنگەکا ئیتالی ـ کوردی، ب ناڤ و نیشانێ ـ گرامەر و فەرهەنگا زمانێ کوردی نڤیسیبوو[2].

هەر د ڤی بیاڤیدا ئەو ئنجیلا ل سالا (1857)ز هاتیە نڤیسین، ئێکەم پرتووکا وەرگێرایە بۆ سەر زمانێ کوردی وەکو پرتووک مابت، بێگۆمان ئەڤە ژی ژ ئالیێ بیانیانڤە، ژ زمانێ یونانی بۆ هندەك مەبەستێن دینی هاتیەکرن. ئەڤە ژی دێ بتە پرتووکا ئێکێ یا وەرگێرای بۆ سەر زمانێ کوردی کو هاتبتە چاپکرن[3].

دیسا چەندین بزاڤێن وەرگێرانا ئنجیلێ ژ ئالیێ پەتریاکێن ئەرمەنیڤە بۆ سەر زمانێ کوردی ب تیپێن ئەرمەنی و سریانی هاتینەکرن، دا کو ل جهێ تیپێن عەرەبی یێن کو کوردان پێ دنڤیسی بێنە بکارئینان ((ژ بۆ هندێ گەلێ کورد ژ ئەلف و بێیا عەرەبی،

(1) د.فەرهاد پیربال، مێژووی وەرگێران لە ئەدەبیاتی کوردی دا لەکۆنەوە تا ، بپ27.

(2) د. فەرهاد پیربال، ئنجیل د مێژووا ئەدەبیاتێن کوردیدا، بپ14.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ56.

ئانكو ژ كەلتوورێ توركی و فارسی و عەرەبی دوور بكەڤت و ببنە خودان كەلتوورەكی ئەرمەنی ـ مەسیحی))[1]، ئەوا ئەڤـ وەرگێرانە بۆ زمانێ كوردی دكرن.

ژ ئالیەكی دیڤە، وان مەبەستێن دینی و ڕەوشەنبیری و نێزیككرنا گەلێن كورد و ئەرمەنی د پشتڕا بوویە، چونكو كورد و ئەرمەنان دیرۆكەكا پڕی ئازار و خوەشی و نەخوەشی ب هەڤڕا هەبوویە. دیسا ژی زانایێن موسلمانان یێن كورد ژ (مەلا، شێخ و سۆفیان) د وارێ وەرگێرانێدا، مینا فەلەییێن كوردستانێ د بێدەنگ نەبوون، ئەوان ژی ((بابەتێن دینی وەرگێرانە سەر زمانێ كوردی، دیارترین تیكستێن دینێ ئیسلامێ پێكهاتیبوون ژ مەلوودنامە، عەقیدەنامە، میعراجنامەیان))[2].

پتریا بەرهەمێن ل سەدسالا(19)ز هاتینە وەرگێران مەولوودنامە بوون كو بەحسی ژیانا پێغەمبەرێ مە یێ ئیسلامێ محەمەد (سلاڤێن خودێ ل سەر بن) دكن، دبت ئەڤ كریارە ژ بەر وێ چەندێ بت، كو بۆ جارا ئێكێ بیرەوەریا گێرانا بوونا پێغەمبەری د جیهانا ئیسلامی دا ((ل كوردستانێ بوو ـ ل باژێرێ هەولێری (...) ئەڤ ژی ل سەر دەمێ سولتان موزەفەرددین گۆگەبری))[3]، بوو.

گرنگترین بەرهەمێ ئیسلامی یێ د ڤی واریدا بۆ زمانێ كوردی هاتیە وەرگێران، مولوودنامەیا حسێنێ قازیە كو ب دیالێكتا كرمانجیا ژێریە ((ل دەستپێكێ مێژوونڤیسێن ئەدەبیاتێن كوردی وەسا دزانی كو ئەڤـ بەرهەمە یێ نڤیسەری ب خوەیە، لێ پشتی هەڤبەركرن و ڤەكۆلینێ ژ ئالیێ عەبدولرزاق بیمارڤە، دەركەڤت ژ تێكستا عەرەبی یا

(1) د. فەرهاد پیربال، ئنجیل د مێژووا ئەدەبیاتێن كوردیدا، ، بپ51.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ53.

(3) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

نڤیسەر (ئبن حەجەری هەیتەمی) وەرگێرایە سەر زمانێ کوردی))[1]. هەروەسا چەندین کارێن دی د ڤی بیاڤیدا هاتینەکرن و بەرهەمێن دینی ژ ئالیێ مەلا و زانایێن ئیسلامێڤە هاتینە وەرگێران بۆ سەر زمانێ کوردی.

ل سەدسالا نوزدێ مەلا مەحموودێ بایەزیدی، تێکلی ل گەل ئەلکسەندەر ژابای کرن و ژ وێرێ هێرڤە، قۆناغەکا نوو د ئەدەبیاتێن کوردیدا دەستپێکر، بوو دەستپێکا سەرهلدانا جۆرێن ئەدەبی د ناڤ کوراندا، ئێك ژ وان جۆران ژی یێ کو بایەزیدی بەهرا خوە تێ خستی وەرگێران بوو، ڕاستە یا وی کری نە ل دووڤ پیڤەر و هونەرێ نوکە یێ وەرگێرانێیە، لێ بۆ وی دەمی تشتەکێ نوو بوو، ب تایبەتی د وارێ ئەدەبیاتاندا، چونکو ئەو وەرگێرانێن بەری وی هاتینەکرن، هەمی د بیاڤێ دینیدا بوون - چ ئیسلامی، چ مەسیحی - چو پەیوەندی ب ئەدەب و هونەرێ کوردیڤە نەبوون.

گرنگترین بەرهەم و بزاڤێن مەلا مەحموودێ بایەزیدی د بیاڤێ وەرگێرانێدا ئەڤێن ل خوارێنە:

1- وەرگێرانا پشکا ئێکێ ژ پرتووکا شەرفخانێ بەدلیسی ل سالا (1858)ز ژ زمانێ فارسی بۆ زمانێ کوردی.

2- هەشتێ و چوار سەرهاتیێن گەلەری ل ناڤەراستا سەدسالا نۆزدێ ژ فارسی وەرگێراینە زمانێ کوردی[2].

3- ل سالا 1857ز وەرگێرانا گولستانا سەعدیێ شیرازی ب بەخشان کریە کوردی[3].

---

(1) د. فەرهاد پیربال، ئنجیل د مێژووا ئەدەبیاتێن کوردیدا، ، بپ55.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ32.

4ـ ئەسکندەرنامەیا نیزامیێ گەنجەوی ژ فارسی وەرگێرایە کوردی[یر].

5ـ وەرگێرانا بیست و پێنج مەتەلۆك و بویێژان ژ زمانێ تورکی بۆ زمانێ کوردی[سم].

سەرباری چەندین بەرهەمێن دی کو ژ زمانێن تورکی و فارسی و عەرەبی ب شێوەیەکی جوان و دەلال وەرگێراینە سەر زمانێ کوردی.

گۆتار

گۆتار وەکو ئێك ژ جۆرێن ئەدەبی ل سەردەمێ پەیدابوونا ڕۆژنامەڤانییێ سەرهلدایە، پێشکەڤتنا وێ ل گەل پێشکەڤتنا وارێ ڕۆژناڤانییێ بوویە. ل سەردەمێ مەلا مەحموودێ بایەزیدی، هێشتا ڕۆژنامەڤانییێ د ناڤ کورداندا سەرهلنەدابوو، کورد د ڤی واریدا هێشتا ل پاشڤەبوون، لێ دەمێ مەلا مەحموود هاتی گرنگی ب ڤی بیاڤیدا و چەندێن کارێن ژ هەژی د ناڤبەرا سالێن (1858ـ1859)ز ئەنجامدان کو ب ڕاستی ئەو کرە ڕێبەرێ ئێکێ د ئەدەبێ کوردیدا کو گۆتار نڤیسین و گۆتارێن وی بووینە پێشەنگێن ئەدەبیاتا کوردی، بایەزیدی ژی کارێن خوە د سێ بیاڤاندا دانە خویاکرن ئەو ژی:

1ـ گۆتارا ئێکێ یا بایەزیدی نڤیسی (رسالە د بەحسا بعضێ عاشیر و قبایل و طایفەی د کوردستانێ بیان دکە) ل دۆر وان عەشیرەت و تیرەیێن د کوردستانێدانە، کو هەژمارا وان ب تەخمینی دیاردکت، د دەستپێکا گۆتارا خوەدا دبێژت: ((عەشایر

(1) د. فەرهاد پیربال، ئنجیل د مێژووا ئەدەبیاتێن کوردیدا، بپ34.

(2) مەلا مەحموودێ بایەریدی، عادات و ڕسوماتنامەء اکرادیە، لێکۆلین: ژان دۆست، بپ17.

(3) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

و قبائل و تايفەيێ د بازيدێ بەيان دكە بەر وەجە تەخمين مقدارا مالىێ د وان بيان دكە...))[1].

بايەزيدى د ڤێ گۆتارێدا هەژمارا مالێن هەر عەشيرەتەكێ وەكو تەخمين دياركرينە و وەك سەرژمێريەكا ب رێك و پێك دارێتيە و دانايە بەر دەستێ خواندەڤان و ڤەكۆلەران، ئەڤ كارێ بايەزيدى ژى دەستپێكەكە بۆ زانستێ ژمێرياريێ و زانينا هەژمارا كوردان و خەلكێ كوردستانێ ل وى سەردەمى.

ديسا مەلا مەحموود ليستەكا ناڤێن نەكوردى يێن (ژن و مێران) هەر ئێك جودا ژ يا دى نڤيسيە، و ئەو گوهۆرينێن ب سەردا دئێن كو چاوا هاتينە كورديكرن دياركرينە، بۆ نموونە ژ بۆ ناڤێ مێران (زەلامان) دبێژت: ((مامۆ، مەمۆ، محێ، محۆ، محەمەد))[2]. ژ بۆ ناڤێ ژنان ژى، وەسا نڤيسيە ((ئامينە، ئامۆ، ئامێ، مێمێ))[3].

ل گۆر ديتنا مە، بايەزيدى ئەڤ ناڤە زڤڕاندينە كۆكا (بنيات) وان كا ژ كيڤە هاتينە. زێدەبارى چەندين ناڤێن دى ژ يێن ژن و مێران كو ب تنێ يێن كوردى نڤيسينە بۆ ميناك ((ميرۆ، رزگۆ، درباز، زەرى، لاليخان، پەرى.. هتد))[4]. ئەڤ ناڤ نڤيسينا كوردى ژى بۆ وى سەردەمى گرنگيا خوە هەبوو كو تو ناڤێن كوردى بۆ خەلكەكى دى ديار بكى، چونكو ناڤ ژى ئێك ژ ئەلەمەنتێن نەتەوەيينە و ناسنامەيا گەلى خويا دكت. هەروەسا ئەڤە جارا ئێكێيە كو ناڤێن

---

(1) مەلا مەحموودێ بازيدى، جامعيا رِسالـەيان و حكايەتان ب زمانێ كرمانجى، ئامادەكار: زيا ئاڤچى، بپ4.

(2) مەلا مەحموودێ بازيدى، جامعيا رِسالـەيان و حكايەتان ب زمانێ كرمانجى، ئامادەكار: زيا ئاڤچى بپ9.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ11.

(4) هەر ئەو ژێدەر، بپ10-11.

کوردی د گۆتارەکێدا بێنە نڤیسین و تۆمارکرن و بۆ مێژوویێ ژی گرنگیا خوە هەیە.

2ـ گۆتارا دوییێ ((رسالـەیەکە د بەحسا شاعر و مصنفی د کوردستانێ کو ب زمانێ کورمانجیە جە و کتێب و شعر و حکایە و قصەیێ د وان بیان دکە))، ئەڤـ گۆتارە ل دۆر ژین و بەرهەمێ (8) هەشت شاعرێن کلاسکێن کوردە، کو بایەزیدی بەحس دکت، هەروەسا مەلا مەحموود ڤان شاعران دسەنگینت و بەحس ل بەرهەمێ وان دکت، لێ تشتێ سرنجراکێش و ل دووڤـ ڤەکۆلـەرێن مێژووا ئەدەبیاتێن کوردی پتریا وان پێزانینێن بایەزیدی ل سەر مێژووا ژ دایکبوونا وان شاعرێن وی ل سەر نڤیسی د دروست نینن و ب هەلـەیی یێ بۆ چوویی، لێ ئەڤـ یەکە ژی چو ژ بها و نرخێ ئەڤێ گۆتارێ کێم ناکت، چونکو ئەڤە ئێکەمین کەسێ کوردە و ب زمانێ کوردی ل سەر دیرۆکا ئەدەبیات و شاعرێن کورد بنڤیست. ئەو شاعر ژی ئەڤەنە((عەلیێ حەریری، مەلایێ جزیری، فەقیێ تەیران، مەلایێ باتەیی، ئەحمەدێ خانی، ئیسماعیلێ بایەزیدی، شەرەفخانێ هەکاری، مرادخانێ بایەزیدی))[1].

3ـ گۆتارا سییێ ب ناڤێ ((مقدیما علمێ صەرفێ و بعضی اصول لازمە یێ تعلیمە ب زمانی کورمانجی))، ئەڤـ گۆتارە ژی مەلا مەحموود ل سالا (1857)ز نڤیسیە، دەمێ جارەکا دی ب دەستێن خوە پرتووکا (عەلی تەرماخی) نڤیسی و پێشەکیەکا پڕ بها ژ بۆ وێ پرتووکێ نڤیسی و تێدا ڕەوشا خواندن و قوتابیان و مزگەفتان ـ کو وی دەمی جهێ خواندنێ بوون ـ دایە خویاکرن. بایەزیدی د وێ گۆتارا خوەدا بەحسێ ئەوان پرۆگرامێن خواندنێ یێن بەری (تەرماخی) ئەڤێ پرتووکا خوە یا کو

(1) مەلا مەحموودێ بازیدی، جامعیا ڕسالـەیان و حکایەتان ب زمانێ کرمانجی، ئامادەکار: زیا ئاڤچی، بپ13ـ14ـ15ـ16.

ل سەر دستووریٚ زمانیٚ عەرەبی ب کوردی بنڤیسی دهاتنە خواندن کریە، وەسا دایە خویاکرن کو شاگرد دەمیٚ ژ وان پرتووکان تمام دبت، دڤیٚت پرتووکا (عەلییٚ تەرماخی) ژی بخوونت و ژبەر بکت، دا فیٚری زمانیٚ عەرەبی ببت. بۆ نموونە دبیٚژت: ((عەلی تەرەماخی ب خوە ب دەستیٚ خوە د نیٚڤا گوندی مزگەڤت و مەدرەسە بینا کرینە، و مودەیەکی ب خوە ژی دەرس گۆتینە، کو دیتیە و مشاهدە کرینە کو علمیٚ صرفیٚ فەنەکی زەحمەت و دژوار و ئاسیٚیە و موبتەدی زوو ب زوو صیغە و ئەعلالیٚد وان ژ کتیٚبیٚد عەرەبی اخراج ناکن، ژ بۆی هسییا موبتەدیان ب زمانیٚ کورمانجی عیبارەتەکی تەصریف تەصنیف کری یە...))[1]

هەروەسا بەحسیٚ هەرسیٚ پرتووکیٚن (تەصریف و زروف و تەرکیب) ییٚن مەلا یوونسی حەلقەتەینی ژی دکت، کو ئەو ژی ب زمانیٚ کوردی هاتبوونە نڤیسین. گرنگیا ڤیٚ گۆتاریٚ د ویٚ چەندیٚدایە کو ئەو ئیٚکەمیٚن گۆتارە د ناڤ کوردادا ل سەر ریٚزمانیٚ و ب زمانیٚ کوردی بیٚتە نڤیسین، دیسا رەوشا خواندنیٚ و پرۆگرامیٚن خواندنیٚ ژی ل کوردستانیٚ دیاردکت. بۆ میناك ((.. پاشی مەولوودا کورمانجی، پاشی نوبهار و پەند و ئیعطاری، پاشی ژ شەریعەتیٚ ئیجاز و محر و ئەنواری دخوونن، ئیجاریٚ عیبارەتیٚ تەصریف و زروف و تەرکیبا مەلا یوونسی حەلقەتەینی دخوونن کو ئەڤە هەر سیٚنا ب زمانیٚ کورمانجینە..))[2]

فەرهەنگ دانان و زمانڤانی:

---

(1) هەر ئەو ژیٚدەر، بپ18.

(2) مەلا مەحموودیٚ بازیدی، جامعیا رسالەیان و حکایەتان ب زمانیٚ کرمانجی، ئامادەکار: زیا ئاڤچی، بپ18-19.

فەرهەنگ دانان نەكارەكی ب سانەهیە هەر كەسەك بشێت پێ ڕابت، لێ ڤێ چەندێ شیانێن بەرفرەه یێن زمانڤانی و ڕەوشەنبیریێ بۆ دڤێن، هەروەسا ئەو كەسێ ب كارێ فەرهەنگ دانانێ ڕادبت، دڤێت د وارێ پەیڤسازیێ ژیدا، یێ شارەزا و مەلـەڤان بت. د ڤی واریدا ئەحمەدێ خانی د ناڤ كورداندا دئێتە هەژمارتن سەرهۆستایێ دانانا فەرهەنگان، ژ بەر كو ئەوی فەرهەنگا كوردی یا ئێكێ ب ناڤێ (نوبهارا بچووكان) ل سالا (1094/3/14مش/1683/3/13)ز دانایە و فەرهەنگ ب كوردی ـ عەرەبیە.

پاشان پشتی خانی، شێخ مارفێ نوردەهی ب(116) سالان ڤەهینۆكا (ئەحمەدی نقسیە[1]. كو فەرهەنگەكا كوردی ـ عەرەبیە، ل سالا (1795)ز هاتیە نقیسین[2]. دیسا پرتووكا قەشەیێ ئیتالی گارزۆنی ئەوال سالا (1787)ز چاپ بوویی، كو پرتووكەكا ڕێزمانیە، لێ د ناڤدا فەرهەنگۆكەك ب ئیتالی– كوردی هاتیە نقیسین.

د وارێ فەرهەنگ دانانێدا، مەلا مەحموود خەمساری نەكریە، جۆتێ خوە ل وێ شۆڤێ ژی هاژۆتیە، و چەند فەرهەنگەك ب هەڤكاری ل گەل ژابای داناینە، بۆ نموونە:

1ـ فەرهەنگا دیالێكتا هەكاری و ڕاوەندی ـ فەرەنسی، ل سالا (1858)ز هاتیە دانان[3].

2ـ دانانا فەرهەنگا ڕووسی ـ فەرەنسی ـ كوردی و كوردی ـ ڕووسی ـ فەرەنسی. پشكا ئێكێ ژ (15000) پەیڤان پێكهاتیە و (721) بەرپەڕان ب خوەڤە هەمبێز دكت. و پشكا دوییێ (600) بەرپەرە[4].

---

(1) ئەحمەدێ خانی، نوبهارا بچوكان، بپ4.

(2) د. فەرهاد پیرپال ، وەرگێران لـە مێژووی ئەدەبی كوردیدا، بپ19.

(3) د. فەرهاد پیربال ، مەلا مەحموودی بایەزیدی یەكەمین چیرۆكنووس و پەخشانووسی كورد، بپ16.

(4) هەر ئەو ژێدەر، بپ18.

ئەڤ فەرهەنگە ل وی سەردەمی بوو ڕێکخوەشەر بۆ گەرۆکێن بیانی کو تشتەکی ژ زمانێ کوردی بزانن، ب تایبەت ل سەدسالا نۆزدێ کو بەرێ ڕۆژهەلاتناسان کەڤتبوو کوردستانێ. لەوما هەر تشتەکی ل سەر کوردان دەرکەڤتبا یان هاتبایە نڤیسین گرنگیا خوە ل نك وان هەبوو.

د وارێ زمانڤانییێدا، مەلا مەحموودێ بایەزیدی کارەکێ باشکریە، ئەو ژی ساخکرنا ئێکەمێن ڕێزمانا ب زمانێ کوردی هاتیە نڤیسین، کو جاردی نڤیسینا پرتووکا ڕێزمانی یا ((عەلی تەرماخی (ڕێزمانی عەرەبی بە زمانی کوردی)، هەروەها پێشەکیشی بۆ نووسیوە. ناونیشانی بنجیی دەسنووسەکە، ئەمەیە: (صرف و بعضی اصول لازمە یی تعلیمە بە زمانی کورمانجیە)، ڕۆلی سەرەکی بایەزیدی لەم بەرهەمەدا زیاتر ئەوەبووە کە بەرهەمە بنجییەکەی عەلی تەرماخی سەرلەنوێ نووسیوەتەوە))[1].

پرتووکەکا دی یا زمانڤانییێ مەلا مەحموودێ بایەزیدی نڤیسیە ب ناڤێ ((تحفة خلان فی زمان کوردان ـ یادگارا دۆستان د زمانێ کورداندا))[2]. ناڤێ ڤێ پرتووکێ د چەندین ژێدەرێن دیدا ب ڤی ئاوایی (تحفة النحلان فی الزمان کوردان) هاتیە، لێ ل گۆر دیتنا مە (تحفە خلان) ژ بێژەیا (تحفة النحلان) دروستتر و بەرهوشترە، بەلگە ژی بۆ ڤێ چەندێ، هەکە مرۆڤ بەرێخوە بدتە نڤیسینێن (دەستخەتێن ئۆرجینال) یێن مەلا مەحموود دێ بینت کو هندەك جاران چمکەکی بچووك ب ڤی ئاوایی (ـنـ) ب پەیڤێڤە زێدەکریە، یان ژی خالەك دانایە بێی پەیوەندی ب پەیڤێڤە هەبت، یان ڕامانا وێ بگوهۆڕت، لەورا ئەوێن ڤەگوهاستی ب هەلەیی نڤیسینێن وی ڤەگوهاستینە و دبت وەسا هزر کربت کو ئەو ژی تیپەکە ژ پەیڤێ.

---

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ14.

(2) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، عادات و ڕوسوماتنا مەء اکرادیە، لێکۆلین: ژان دۆست، بپ16.

ئەڤـ پرتووکە مەلا مەحموود ل سالا (1866)ز ل ئەرزەرۆمێ نڤیسیە (...) بایەزیدی د پرتووکا خوەدا ئاخڤتنا کوردی پارڤەکریە سەر: تیپ، ناڤـ، کار و ب چەندین نموونێن پراکتیکیڤە بەحسێ زمانێ کوردی دکت. ئەڤـ دەستخەتێ بایەزیدی دبتە ژێدەرێ ئێکێ ژ ئالیێ کوردەکیڤە ل دۆر زمان و رێزمانا کوردی هاتبتە نڤیسین[1]. ئەڤە ژی مەلا مەحموودێ بایەزیدی دکتە پێشەنگ د وارێ زمانڤانیا کوردیدا کو گرنگی ب نڤیسینا رێزمانێ دا بت.

دیسا دو پرتووکێن دی یێن زمانی هەنە، ژ ئالیێ مەلا مەحموود ل سەدسالا (19)ز هاتینە نڤیسین، یا ئێکی ب ناڤێ (صفحة صبیان)ە کو ئەلف و بێیا کوردی بۆ زارۆیانە. یا دی ژی ل سالا (1867)ز ل ئەرزەرۆمی نڤیسیە، ژابای کرینە لاتینی و وەرگێراینە سەر زمانێ فەرەنسی، ئەڤـ هەردو دەستخەتە هەتا نوکە ژی ل ئەکادیمیا زانستیا پترۆسبۆرگێ د پاراستینە و نەهاتینە چاپکرن[2].

دیرۆک

وەکو خویایە مەلا مەحموود ب شەرەفخانێ بەدلیسی یێ داخباربوو، چونکو ئەو کەسێ ئێکێ بوو شەرفنامەیا شەرەفخانێ بەدلیسی ل سالا (1858-1859)ز ب ناڤێ (تەواریخی قەدیمی کوردستان) ژ زمانێ فارسی وەرگێرایە سەر زمانێ کوردی. ئەڤە ژی کارەکێ گرنگ و ژ هەژی بوو، چونکو ئەو جارا ئێکێ بوو دیرۆکا کوردان ب دەستێ کوردەکی و ب زمانێ کوردی بێتە نڤیسین. هەروەسا بایەزیدی دەستەکی بلند د نڤیسینا

(1) د. فەرهاد پیربال، ژێدەرێ بەرێ، بپ17.

(2) د. فەرهاد پیربال، ژێدەرێ بەرێ، بپ16.

دیرۆکێدا هەبوو، بزاڤ دکر ل دووڤ شۆپا شەرفخان بچت و ئەو زانایێ ئێکێ یێ کوردە کو شەرەفخان و پرتووکا وی شەرەفنامە ژ هەمی ئالیانڤە سرنجا وی ڕاکێشابت(١).

ب ڤی ئاوایی مەلا مەحموود ل سالا 1274مش/1857ـ1858ز (کیتابی تاریخی جدید کوردستان) دانا کو نیزیکی هزار بەرپەران بوو. ژ پێشەکیەکێ و یازدە پشك ب خوەڤە دگرتن(٢). د ڤێ پرتووکێدا مەلا مەحموود ژ وی جهی دەست ب نڤیسینا دیرۆکێ کربوو، یێ شەرەفخانێ بەدلیسی لێ ڕاوەستیایی.

ئەڤ پرتووکا مەلا مەحموود نڤیسی، هەتا نوکە یا بەرزەیە، لێ پێشگۆتنا مەلا مەحموود بۆ پرتووکێ نڤیسی و پاشا ژابا ئەو پێشگۆتن (پێربەست) کریە فرەنسی و (سالا 1865) بۆ ئاکادیمیا زانستیا ڕووسی هنارتی، (یە.ی.ڤاسیلیڤا) د ڤەکۆلینا خوە یا ل سەر (کتێبا وندا یا دیرۆکا کوردستانێ)دا بەحس کریە و ئەو پێشگۆتن ژی وەشاندیەڤە، ژ ناڤەرۆکا وێ پێشگۆتنێ خویا دبت کو ل سەر بۆیەرێن سالێن (1785ـ 1857)ز، ل هەمی کوردستانێ ڕوودایێن ڕاوەستیایە و بەحس دکت(٣).

ل دۆر ڕۆلێ مەلا مەحموودێ بایەزیدی د نڤیسینا دیرۆکێدا، یە.ی.ڤاسیلێڤا دبێژت: ((تەنێ یێ کو پشتی شەرەفخان، بەرێخوەدایە قەدرا وەلاتێ کوردان یا دیرۆکی مەلا مەحموودێ بایەزیدی کو ژ بایەزیدێ بوو. ئەو ل سەر هەرێمەکێ یان ژی میرنشینەکێ و عەشیرەکێ ب ئاوکی تایبەت و جودا ڕانەوەستیایە، ئەوی هەمی وەلات دا بەرخوە. ب

(1) د.کەمال مەزهەر ئەحمەد، مێژوو، بپ126.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ129.

(3) مەلا مەحموودێ بایەزید، جامعیا ڕسالەیان و حکایەتان ب زمانێ کورمانجی، ئامادەکار: زیا ئاڤنجی، بپ15ـ16.

ڤێ یەکێ مەلا مەحموود ئالیکاریەك گران بها ژ هەڤدەرخستنا دەستنڤیسێن کوردی ژ بۆ (ئا.د.ژابا) کر)[1].

گۆتنێن مەزنان و فۆلکلۆر

گەلێ کورد سامانەکێ نەتەوەیێ گەلەك دەولەمەند ب پەند و گۆتنێن مەزنان هەیە، فۆلکلۆرەکی ئێکجار مەزن د ناڤ کورداندا هاتیە پاراستن و نفش بۆ نفشی ڤەگوهاستیە. کوردان د وارێ ئەدەبیات و کەلتووریدا چو تشت پتر ژ فۆلکلۆری نینە و گەنجینەکا مەزن پێ هەیە.

وەکو دیار ژی کو بەری مەلا مەحموودێ بایەزیدی، ئا.ژابای بنیاست دەستێ نڤیسینێ هەبوو، ب تایبەتی د وارێ فۆلکلۆریدا، بەلگە ژ بۆ ڤێ یەکێ پرتووکا وی (تەرجەما ضەربی مەثەلانە) ب زمانێ کرمانجی، پەندێن پێشینان و ئاخڤتنێن لێکدای یێن کوردەوارییێنە، بایەزیدی ل دووماهیا سالا (1850)ز نڤیسیبوون، ژابای لێکدان و وەرگێران و پێشەکی بۆ نڤیسیبوو (...) و هندەك ژ پەندنێن ڤێ دەستنڤیسێ، ژ ئالیێ کوردناسێ ڕووسی، پ. لێرخ وەرگێرانە سەر زمانێ ئەلمانی و ڕووسی و (1857)ز گەهاندینە چاپێ[2]. هەروەسا بایەزیدی کۆمەکا ستڕانێن کۆچك و دیوانان نڤیسینە، زێدەباری کۆمەکا دی یا ستڕانێن گۆڤەند و دەهواتان کۆمکرینە و نڤیسینە[3]. د ڤی واری ژیدا بایەزیدی دبتە نڤیسەرێ ئێکێ یێ کورد کو دەست ب کۆمکرنا فۆلکلۆری کری.

---

(1) یە،ی.ڤاسیلێڤا، ژێدەرێ بەری، بپ5.

(2) د. فەرهاد پیربال، مەلا مەحموودی بایەزیدی یەکەمین چیرۆکنووس و بەخشاننووسی کورد، بپ17-18.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ18.

پشكا سیێ

وەرارا جۆرێن نوو یێن ئەدەبی ل نك كوردان

قۆناغا نووكرنا شعرا كوردى

ئەڤ قۆناغە هاتیە پارڤەكرن ل سەر دو تەوەران ـ پشكان ـ یا ئێكێ ئەوان شاعران ب خوەڤە دگرت یێن هەر بەردەوام بووین ل سەر رێبازا شاعرێن كلاسكێن بەری خوە و ل دووڤ رێبازا وان چووین و زارڤەكرنا وان كرینە، ب چو رەنگەكی شعرێن وان ژ ئالیێ روخسار و ناڤەرۆكێڤە ژ یێن قۆناغا بەری وان د جودا نەبوون، چونكو گەلەك ژ وان هەر ئەو بوون یێن ل هەردو قۆناغان ژیاین و بەردەوامی دایە كاروانێ نڤیسینا شعرێ.

ل ڤێرێ پرسیارەكی خوە دئازرینت ئەو ژی، بۆچی ئەڤ شاعرە هەر مان ل سەر شێواز و رێبازا نڤیسینا شعرا كلاسیكی و خوە نەگوهارتن و شعر ب شێوازێ نوو نەنڤیسین؟ ل گۆر دیتنا مە، ئەگەرێ مانا ڤان شاعران هەر د خانا كلاسیكیەتێدا و نەشیاین خوە و شعرا خوە پێشبێخن ئەو بوویە كو هەر ئەڤ شاعرە مانە د ناڤ چارچۆڤەیی ژینگەها خوە یا بەرتەنگدا كو حوجرە و مزگەفت بوون و نەشیان خوە ژ ژینگەها گوندی دوور بێخن و تێكلی ژیانا مەدەنیەت و باژێرڤانیێ ببن و خوە تێكلی دەزگەهێن نوو بكن وەك (رۆژنامەڤانی و قوتابخانە... هتد).

لەوما چو گوهۆرینێن بنەرەتی و بەرچاڤ د ناڤ بەرهەمێن وان یێن شعریدا پەیدا نەبووینە، لێ ل ڤێ قۆناغێ دو تشتێن دی پەیدا بووینە ئەو ژی هندەك ژ شاعرێن ڤێ قۆناغێ هەستا نەتەوەیی ب گەرمی ل دەڤ وان سەرهلدایە و خوە نێزیكی ئێش و ئازار و نەخوەشی و دەردەسەریێن مللەتی كرینە، یا دی ژی ڤان شاعران پتریا شعرێن خوە یێن ب بەژن و بال و رەوشتێن شێخێن خوە گۆتین، ب رەنگەكی بەرچاڤ پەسنا شێخێن خوە دكن ـ هەر وەكو دێ ل گەل مە دیاربت ـ كو خەما مەزن یا ڤان شاعرێن دەستهل و

ناڤدار ب تنێ ناڤتێدانا شێخێن وان بوویه و ژ هەر بابەتەکی دی پتر گرنگی ب شێخێن خوە داینە و کرینە هێڤێنێ شعرێن خوە و شعر پێ نڤیسینە .. هتد.

د ڤێ قۆناغێ ژیدا، وەکو قۆناغا بەری خوە، ب دەهان شاعر و رەوشەنبیرێن کورد ب تایبەتی ل دەڤەرا کرمانجی ئاخێڤ ژیاینە و شاکارێن مەزن نڤیسینە، لێ ژ بەر سنۆرێ ڤەکۆلینێ کو گەلەك بەرفرەهـ نەبت، مە چەند شاعرەك ژ ڤێ قۆناغێ وەکو نموونە هلبژارتینە.

قۆناغا دوییێ، قۆناغا نووکرن و گوهۆرینا شعرا کوردیە، ژ ئالییێ قالبێن کلاسیکیڤە کو پێشڤەچوونەکە بەر ب خومالیکرن و چێکرنا قالبێن تازە یێن شعرینە د ناڤ شعرا کوردیدا، ئەڤە ب خوە ژی کارەکی نوو بوو کو جارا ئێکێ ل سەرانسەری کوردستانا مەزن شاعرەکی کورد بێت و ئەڤان قالبێن شعرا عەرووزی بشکێنت و نژیارەکا نوو بۆ شعرا خوە دانت و ئاڤاهییێ وێ جارەکادی بنژنتەڤە، ل گۆر دیتنا (د.محەمەد بەکر) هۆسا شعرا سەربەستا کوردی ل تەڤ کوردستانێ ل سەر دەستێ عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری بۆ جارا ئێکێ د دیرۆکا کورداندا پەیدابوو، کو ئەڤ چەندە ژی ل سالا (1947) پشتی ل ناڤ عەرەبان ل ئیراقێ ل سەردەستێ (نازك الملائكه و بدر شاكر السياب) ب ناڤێ شعرا تەفعیلە سەرهلدا ـ پەیدابوو، هەروەسا پشتی بۆرینا (40) سالان ئەڤ رەنگێ شعرێ ل باشورێ کوردستانێ ژی، ل سەر دەستێ هندەك شاعرێن کورد یێن داخبار ب شاعرێن تورك وەکو گرۆپێن (فەجرێ ئاتی و سەرروەت فنون) ژ نوو پەیدا بوو، مینا شێخ نووری شێخ سالح و گۆران و... هتد.

شێخ عەبدولقادرێ هیزانی
1850ـ 1908

شێخ عەبدولقادر کیە؟

ناڤێ وی شێخ عەبدولـقادر کورێ عەبدولـلاهێ مەلا کندیێ هیزانیە، ئێك ژ شاعر و ناڤدارێن کوردە، یێن پتریا ژیێ خوە د سەدسالا نۆزدێ زاییینیدا بۆراندی، دئێتە هەژمارتن ئێك ژ شێخێن تەریقا نەقشەبەندیان یێن بەرچاڤ ل هێزانێ و دەوروبەرێن وێ، ئەو بەری سالا (1267) مشەختی بەرانبەری سالا (1850) زاییینی هاتبوو سەر دونیاییێ[1].

عەبدولـقادرێ هێزانی یێ ((د ناڤ مالـەکا دینی و ئەدەبیدا مەزن بوویی، بابێ وی و برایێ وی عەبدولرەحمان شاعر بوون، لـەوما مەزن بوو ئەدیب و شاعر و سەر ب تەریقا نەقشەبەندی ڤە))[2].

شێخێ هێزانی ((ل گوندێ نوورشینێ ئەوێ دکەڤتە دەشتا مۆشێ ل ڕۆژا ئێکشەمبی(28) مەها (جماد الاولی) ژ سالا 1326 مشەختی))[3]. بەرانبەری ڕۆژا 1908/6/28ێ زاییینی چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ.

---

(1) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ل دۆر ئەدەبێ کرمانجی، بپ168.

(2) حمدی عبدالمجید السلفی و تحسین ابراهیم دوسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ270.

(3) تەحسین ئیبراهیم دوسکی، هەر ئەو ژێدەر، بپ 170.

هەر وەکو ژ ناڤێ شێخ عەبدولقادرێ هێزانی دیاردبت کو ئەو یێ ل باژێرێ هێزانی ژ دایکبوویی و ژیایی، لەورا ناسناڤێ هێزانی بۆ خوە هلبژارتیە، هێزانێ ژی مینا ب دەهان باژێرێن دێرینێن کوردستانێیە ((هزر بۆ هندێ دچن کو هێشتا بەری زایینی یا ئاڤابوو، و دکەڤتە باشورێ ڕۆژئاڤایێ گۆلا وانێ))[1].

ئەوی وەکو هەمی شاگردێن کورد خواندنا خوە ل حوجرە و مزگەفتان خواندیە، ئەو ئێك ژ شاگردێن سەید (صبغة الله)ێ ئەرواسی بوو ((لێ ئەو ل سەر دەستێ ئەرواسی نەگەهشتبوو دەرەجا خەلیفاتییێ))[2]، ژ بەر ڤێ یەکێ ئەو نائێتە هەژمارتن ئێك ژ خەلیفەیێن ئەرواسی. هەروەسا ل بەردەستێ شێخ عەبدولرەحمانێ تاغی خواندیە و پەیوەندیێن وی ((زێدە د موکم بوون هەتا دووماهییێ ئەو بوویە ئێك ژ خەلیفەیێن شێخی تاغی یێن نێزیك، بەلکو ئەو دئێتە هەژمارتن خەلیفەیێ ئێکێ یێ شێخێ تاغی))[3].

تێکلییێن وی و زانایێن دەڤەرێ:

وەکو دیار بوویی کو شێخ عەبدولقادرێ هێزانی پەیوەندیەکا ب هێز ل گەل شێخێ تاغی هەبوو، هەتا ل دووماهیێ بوویە ئێك ژ نێزیکترین خەلیفەیێن وی، هۆسا شێخ عەبدولقادر ((ژ گەلەك ئالیان ڤە بۆ خوە مفا ژ تێکلیا شێخ عەبدولرەحمان کربوو، چونکو ئەو ئێك ژ زانایێن سەردەمێ خوە بوو، و دەستەکی درێژ وی د ئەدەبیاتێن

(1) تەحسین ئیبراهیم دوسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ166.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ169

(3) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

کوردی و عەرەبیدا هەبوو))[1]. ئەڤە ژی بۆ وی بوو ژێرخانەیەك کو د واریٚ ئەدەبیدا مفا بۆ خوە ژیٚ وەربگرت و ل پەی شۆپا وی بچت.

ژ ئالیەکیٚ دیڤە، ئەوی پەیوەندی و تێکلی ل گەل چەندین زانا و ڕەوشەنبیر و ئەدبێن دەڤەرا خوە هەبووینە وەکو((عەبدولقەهاریٚ زۆقەیدی نەڤییٚ مەلا خەلیلیٚ سێرتی، شێخ(فتح الله)یٚ وەرقانسی، و مەلا عەبدولرەحمانیٚ مەلەکندییٚ شاعر، و مەلا عەبدلـلاهی نوورشینی))[2]. ئەڤە بۆ مە ویٚ چەندیٚ خویا دکت کو شێخ عەبدولقادریٚ هێزانی نە ب تنیٚ د بازنیٚ گوندیٚ خوەدا دزڤری، بەلکو پەیوەندی ل گەل چەندین کەسێن دی ژی هەبوون و مفا بۆ خوە ژ زانین و سەربۆرا وان وەرگرتبوو.

داخباریا وی:

یا خویایە کو ئەو کەسیٚ شعریٚ دنڤیست یان هەر جۆرەکی دی ییٚ ئەدەبی بت ـ ب گشتی ـ پتریا کەسان ب هندەکێن دی داخبار دبن، ئەڤجا ئەڤ کەسە چ بەری وی ژیابن، یان ژی هەڤچاخێن وی و ل دەردۆرێن وی ژیابن، داخباری ژی د کارێن ئەدەبیدا تشتەکیٚ ڕەوایە، ئەڤ چەندە ژی بۆ مرۆڤی دبتە پالدەر کو ژ ییٚ پیٚ داخبار بووی ببۆرینت و ئەو ئاڤاهییٚ کەسیٚ ئێکیٚ دیواریٚ خوە بنیات بۆ دانایی و کەلپیچ کەلپیچ(لبن) نژاندی، دڤێت ئەوێن ل دووڤ وی دئێن ئەوی دیواریٚ تمام بکن و پتر بنژینن و تشتەکی باشتر ل سەر ئاڤا بکن.

شێخ عەبدولقادریٚ هێزانی ژی وەکو مە دیارکری، گەلەکی ب شێخیٚ خوە، شێخیٚ عەبدولرەحمانیٚ تاغی ییٚ داخباربوو، هەروەسا ئێك ژ نێزیکترین هەڤالێن وی بوو ((ڤیٚ

---

(1) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ژێدەریٚ بەریٚ، بپ169.

(2) تەحسین ئیبراهیم دوسکی، ژێدەریٚ بەریٚ، بپ170.

نێزیکییێ دو جاران کار ل سەر هێزانییێ شاعر هەبوو: جارەکێ دەمێ ئەو ب شاعریا تاغی داخباربووی و وی ژی بەرێ خوە دایە ڤەهاندنێ، و جارا دی دەمێ پترییا شعرێن خوە ل دۆر مەدحێن وی (تاغی) و پێگۆتنا وی ڤەهاندین))[1]، لەوما ژی دێ ل گەل مە خویابت کو پترییا شعرێن شێخ عەبدولقادری پەسنێن شێخێ وینە و سالۆخەتێن شێخی پاناڤەکا پاش یا د ناڤ بەرهەمێ ویدا گرتی.

شێوەیێ شعری:

شاعرێن کلاسیکێن ل قۆناغا دووماهیا سەدسالا نۆزدی پتر شعرێن خوە بەر ب سڤکی و سادەیێ ڤەبرن و کێم پەیڤێن بەریقەدار و قەبە بکاردئینان، زمانێ وان یێ شعری یێ شرین و ب سانەهی بوو، شێخ عەبدولقادرێ هێزانی ژی ئەڤ شێوەیە د شعرێن خوەدا بکار دئینا ((وی شعر ب ڕەنگەکێ سادە و بێ گرێیێن ئالۆز ڤەهاندن. ئەو ژ وێ دەستەکا شاعران بوو یێن کو زمانێ شعرا خوە بەر ب سانەهیکرنێ ڤەدبر))[2].

مەبەستێن وی یێن شعری

1- مەدح:

پشتی نەمانا میرگەهێن کوردی، شاعرێن کلاسیکێن کورد یێن ل کوردستانا تورکیا پتر ب شێخێن خوەڤە هاتنەگرێدان، چونکو ل سەردەمێ میرگەهان میرێن کوردان دەستهلاتا دینی و دونیایێ ل نك خوە کۆمکربوو، هەتا نفشێ خوە دگەهاندنە پێغەمبەرێ خودێ (سلاڤ لێ بن)، لەوما گەلەك ژ میرێن کوردان ژ بۆ موکمکرنا دەستهلاتداریا خوە و پتر باوەری پێ ئینانا خەلکی ب وان، خوە گەهاندینە ئێك ژ بنەمالا پێغەمبەری یان

---

(1) تەحسین ئیبراهیم دوسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ170.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ170-171.

هەڤالێن وی، لێ دەمێ دەولـەتا ئوسمانی میرگەهێن کوردی ژناڤبرین و میر ژی نەماین، د ناڤ جڤاکێ کوردیدا دو دەستەك پەیدابوون کو بوونە کەسێن ئێکێ: دەستەکا شێخێن تەریقێ، ئەڤە ب ناڤێ دینی دئاخڤتن. دەستەکا دویێ ئەو بوون یێن ب رێیا حوکمەتێ (دەولـەتا ئوسمانی) گەهشتینە دەستهلاتێ کو ئاغا و بەگ بوون، ئەڤە ب ناڤێ دینی نە دئاخڤتن و پتر دەستهلاتا وان یا دونیایی بوو.

شاعرێن مە ژی، چونکو بارا پتر دیندار بوون و مریدێن تەریقەتان بوون، ئەو ب دەستەکا ئێکێڤە (شێخان) هاتنە گرێدان، لـەوما ل سەر ڤی بناغەی شعرێن مەدحێن شێخان پەیدابوون. هەروەسا هەر شاعرەکی ب تنێ شعر ب شێخێن خوە دگۆتن و مەدحێن وان دکرن. بۆ میناك عەبدولقادرێ هیزانی دبێژت:

ئەی شەیـخێ پاکێ نووری ئـەی قاصدێ مـەدینی
من دی سەحەر نەدووری منحەك ژ مەرا بشینی بپ 198

هەروەسا دبێژت:

(لیلە القدر) و بـەرات و عـید و نـەورۆز و مـودام
هەر دەما سەیدا خویابت لـەیل و مەجنوون بت غولام بپ172

دیسا دبێژت:

سەودا سەرم فەناهم شەرمەندە رووسیاهم
پڕ ناکەسم گەداهم سولطانە شەیخێ تاغی بپ176

هەر ل دۆر شێخێ خوە دبێژت:

مەحرووم نەکی ژ حصصا وصالێ
من بەندەئێ بێ چارێ خوە سەیدا بپ180

2ـ **غەزەل**:

د ڤی واریدا، شێخ عەبدولـقادرێ هێزانی چەند شعرەکێن جوان و نازك ڤەهاندینە، ئەو ژی مینا ب سەدان شاعران د ئاگرێ عشقێدا سۆتیە، ئەڤجا ئەڤ عەشقە چ ڕاستی بت یان مەجازی، لێ ڤەرێژا وێ عەشقێ و هەستێن فیریایی بووینە قەفتەکا شعرێن نازك و ل هەڤهاتی، دەمێ دبێژت:

دلبەرەك من دی د خەودا　　دێم وەکی بەردا شەفەق دا
ئـەز کرم دیوان و سەودا　　ئـاه گەلۆ دەرمـان هەیـە؟ بپ184

دیسا دەردێ دووراتی ژ جهـ و وارێن خوە و فیراقا دلبەرێ کوشتی و بێ چارە کریە:

نەزەرەك دا من حەبیبی　　کوشتمە ب تیرا ڕەقیبی
ئاه ل حالێ من غەریبی　　ڕووڕەش و شەرمەندەیە بپ184

ل ئالیەکی دی، داخوازا وی هەردەم دیتنا ڕوویێ جوانێ دلبەرا ویە، لـەوما ب شەڤ و ڕۆژان ژ هزر و خەیالا وی دەرناکەڤت، وەکو دبێژت:

گەلۆ کەنگی ببینم ئەز　　جەمـالا ڕوویێ لـەیلائێ
شەڤ و ڕۆژان دمینم ئەز　　د فکرا بەژن و بـالائـێ
ژ عشقا تە ئەلـەمدارم　　حەبیبا من چـرا نـائـێ
ژ حوبا تە بریندارم　　وەکو مەجنوون و لـەیلائێ* بپ192

---

* بۆ هەموو نموونەیێن شعری بنێڕە پەرتووکا (ل دۆر ئەدەبێ کرمانجی) یا تەحسین ئیبراهیم دۆسکی.

بنەمالا ئەقتەپێ

دیاردەکا بالکێشە کو د ناڤ ئێك بنەمالێدا، یان ئێك گوندیدا کو چەندین شاعرێن دەستهەل و ژێهاتی ڕابن، ئەو ژی کوڕ و باب و نەڤی یێن ئێك کەسی بن، ئەڤ چەند د ناڤ مالا حەسەنێ نوورانیدا ل گوندێ ئەقتەپێ پەیدابوویە، ئەڤە ژی دیاردەکا کێم وێنەیە د ناڤ ئەدەبێ کوردیدا ب گشتی.

ئەڤ هەمی شاعرە د ئێك ژینگەهێدا ژیاینە، شێوەیێ داڕێتنا وان یا شعری گەلەك نێزیکی ئێکدویە، هەتا بەحسکرنا بابەتان ژی ب هەڤدو داخبار بووینە، هەروەسا ل سەر شۆپا کلاسیکان (جزیری، وداعی، خانی و باتەیی) چووینە و ب وان داخبار بووینە، نەمازە د ئالیێ نەتەوەیی و وەلاتپارێزیێدا، پتر زارڤەکرنا ئەحمەدێ خانی کرینە و ل دووڤ ڕێبازا وی یا شعری شۆپاندینە، کو ئەڤە ژی ب ڕەنگەکی ئاشکرا د ناڤ بەرهەمێن شاعرێن ڤێ بنەمالێدا دیار دبت.

ئەڤان شاعران یێن کو پتریا ژییێ خوە د سەدسالا نۆزدێدا بۆراندین، خزمەتاکا باش و بەرچاڤ بۆ چاندن و ئەدەبیاتێن کوردی کرینە، هەروەسا بووینە بەردەوامیا قۆناغا شعرا کلاسیکا کوردی و شاعرێن بەری خوە، چونکو گەلەك ب کلاسیکان د داخباربوون، لێ تشتێ ڤان شاعران ژ شاعرێن بەری ڤێ قۆناغا مە بەحس ژێ کری جودا دکت، ئەوە، وان د شعرێن خوەدا بابەتێن کوردینیێ و نیشتمانی و وەلاتپەروەریێ ب بەرفرەهی یێن بەحسکرین و چەندین دەرگەهێن د ڤی واریدا قوتایین ژ گەل و وەلاتێ خوەرا بووینە

ڕێنیشادەر و خەم هلگر، ئێش و ئازارێن خەلکی و زولم و زۆریا لێ دئێتەکرن دیارکرینە. دیسا بهایێ زمان و ئەدەبێ کوردی ژی یێن داینە خویاکرن، کو ئەو چو ژ زمانێ تورك و عەرەب و فارسی کێمتر نینە، دڤێت خواندن و نڤیسین و دەرسگۆتن پێ بێتەکرن. ئەڤ یەکە ژی وان یا چەسپاندی ب ئاڤاکرنا قوتابخانا ئەقتەپێ کو ژ ئالیێ بابێ مەزنێ ڤێ بنەمالێ ڤە هاتبوو ئاڤاکرن و دەسداری لێ دکر، پشتی وی ژی ل سەر دەستێن کوڕ و نەڤیێن وی یا بەردەوام بوو.

ل ڤێرێ پرسیارەك دئێتە هەبوونێ بۆچێ بنەمالا ئەقتەپی؟ ل گۆر دیتنا مە ژ بەر نێزیکیا شێوەیێ شعریێ ڤان شاعران، مە ئەو هەمی د ئێك قوتابخانەیا شعریدا کۆم کرن ب ناڤێ بنەملا ئەقتەپێ (قوتابخانا ئەقتەپێ) یا شعری.

لەوما ئەم دێ بزاڤێ کەین ئەڤان شاعران ل دووڤ دەستهلیا وان د ناڤ بنەمالێدا، دیسا ژیان و بەرهەمێن وان بدنە خویاکرن.

شێخ عەبدولرەحمانێ ئەقتەپی

کەسانێن خودان شیان مینا ستێرانە، هەکە دونیا چەند یا تاری و زولمات ژی بت، هەر دێ دیار و ئاشکرابن و نائێنە ڤەشارتن. وەکو مە دایە خویاکرن کو ل ناڤ بنەمالا حەسەنێ نوورانی چەندین شاعرێن خودان شیان پەیدابووینە و بەرەڤانی ژ دۆزا رەوایا گەلێ خوەکرینە، هەروەسا دبێژن کو حەسەن ب خوە ژی زانا و ئەدیبەکی ژێهاتییێ دەمێ خوە بوو، لێ چو بەرهەمێ وی ب دەست مە نەکەڤت.

شێخ عەبدولرەحمانێ ئەقتەپی

لەوما دێ ژ شاعرێ ئێکێ دەسپێکن، کو ئەو ژی عەبدولرەحمانێ ئەقتەپیە، یێ کو ب ئێك ژ شاعرێن مەزنێن کرمانجی دئێتە هەژمارتن و پتریا ژییێ خوە ل سەدسالا نۆزدێ بۆراندیە، و هەژمارەکا بەرهەمان ل پاش خوە هێلاینە.

ژینەنیگارا وی:

ناڤێ وی عەبدولرەحمانێ کوڕێ حەسەنێ نوورانییێ نەقشەبەندیە، بنەمالا وان ب خوە د بنیاتدا ((خەلکێ گوندێ کۆخێیە، ئەوێ دکەڤتە دەڤەرا خەرزان، بەلێ چونکو ل گوندێ ئەقتەپێ ئەوێ سەر ب قەزا چنارڤە ل نێزیکی دیاربەکرێ ئاکنجی ببوو ئەو ب ناڤێ ڤی گوندی دهاتە نیاسین))[1].

شێخ عەبدولرەحمان ل شەڤا (30)ی مەها (ربیع الاول) ژ سالا (1270) مشەختی بەرامبەر سالا(1853)زایینیی ل گوندێ ئەقتەپێ هاتبوو سەر دونیایێ[2].

ل گوندێ ئەقتەپێ بابێ وی قوتابخانەك ئاڤاكربوو، تێدا دەسداری دکر، لەوما هەر ژ زارۆکینی عەبدولرەحمان دەرس ل سەر دەستێ بابێ خوە وەرگرتن و ل نك وی بوو شاگرد، لێ ژ ((پێخمەت تمامکرنا خواندنێ بەرێخوەدایە چەند دەڤەرێن کوردستانێ ل باشور و خواندنا خوە ل وێرێ ب دووماهی ئینایە و دەستووریا مەلاتییێ وەرگرتیە))[3].

کارێن وی:

وەکو دیار شێخ عەبدولرەحمان د ژیانا خوەدا گەلەك کارکرینە، وەکو شێخاتییێ و گۆتنا دەرسان، زێدەباری کارێن نڤیسنێ، پشتی بابێ وی چوویە بەردلۆڤانیا خودێ ((ئەوی ل شوونا بابێ خوە دەرس داینە فەقیان. چونکو وی پووتەکێ پتر ددا علمێ مەلاتییێ، وی شێخاتی بۆ برایێ خوە محەمەد جانی هێلا، و کارێ خوە کرە گۆتنا دەرسان و ڤەهاندن و نڤیسینا کتێبان))[4].

---

(1) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ209.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ210.

(3) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ210.

(4) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

کەسایەتیا وی:

عەبدولرەحمانێ ئەقتەپی هێشتا دەمێ زارۆك کەڤتە د ناڤ جیهانا ئەدەب و زانینێدا، ((هەروەسا ژیانا فەقیاتییێ و مزگەفتێ یا وی سەردەمی بەرێ وی دایە شعرێ و دیوانێن مەزنە شاعرێن کورد))[1].

خواندنا ئەقتەپی ل بەر دەستێ بابێ خوە و تێکلیا بەرهەمێن ئەدەبی و داخباریا وی ب شاعرێن کلاسیکێن کورد و بزاڤا وی کو بگەهتە پێکا وان و ل دووڤ شۆپ و رێبازا وان یا شعری بچت، کرە خودان کەساتیەکا ب هێزا تایبەت، ((بەلێ ل گەل هندی ژی ئەو ژ وان شاعران نەبوو یێن کو خوە کرینە وێنەیەکی دوبارەکری ژ شاعرەکێ دی یێ مەزن(...) وی بزاڤ دکر کەسینیەکا تایبەت وی هەبت، و شعرا خوە بکەتە قۆدیکەکا زەلال بۆ سەروبەرێ وی دەمی یێ ئەو تێدا دژیا))[2].

هەروەسا دەمێ مرۆڤ بەرهەمێ ئەڤی شاعرێ مەزن دخوونت هەست ب زیرەکی و شارەزییێ و کەساتیا وی یا رەوشەنبیری دکت و دزانت کو ئەو ((ئێك ژ شاعرێن دەرەجا ئێکی بوو یێن سەدسالا نۆزدێ ل باکورێ کوردستانێ دەمێ مرۆڤ شعرا وی دخوینت هەست پێ دکەت کو یێ ل بەرانبەر شاعرەکێ خودان سەربۆرەکا مەزن و زانینەکا بەرفرەه))[3].

---

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ212.

(2) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ213.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ 212.

بەرهەمێن وی:

شێخ عەبدولرەحمانێ ئەقتەپی چار بەرهەمێن پڕ بها و ب نرخ ل پاش خوە هێلاینە، دو ژ وان ب زمانێ کوردینە و یێن دی ژی ب زمانێ عەرەبی ڤەهاندینە.

1ـ ڤەهینۆکا (روض النعيم في عد شمائل النبی الكريم) ئەڤ پرتووکە ب زمانێ کوردیە و ل سەر ڕوودانا (الأسراء و المعراج)یێە، دەمێ پێغەمبەرێ مە یێ ئیسلامێ محەمەد (سلاڤ لێ بن) چوویە ئاسمانان، ب ڕەنگەکی جوان و زمانەکی شعریێ شرین و ل هەڤهاتی هاتیە نڤیسین کو ژ (4531) مالکان پێك دئێت، ل سەر کێشا دەریا موتەقاربێ مەحزووف[1] هاتیە ڤەهاندن.

ئەڤ ڤەهینۆکە ل سالا (1302)مشەختی، بەرانبەری (1885) زاییني ب دووماهی ئینایە دەمێ ل دووماهیا پرتووکێ دبێژت:

مە ئانی قە طعە کر کەلام عەجەب — ژ تاریخێ هجری د سالا غەشەب
د ڕۆژێ موبارەك د ناڤ هەفتەئێ — د عیدێ هەمی موئمونان جومعەئێ
د سەلخ ڕبیع الاول ماهێ سال — ژ ماهێ عەرەب ئەو حساب دەلال
د ڤێ سال و ماهێ موبارەك نەژاد — موبارەك بە یارەب ل جوملە عیباد
ڕەحەت بوویە پایێ ئەڤێ خامەئێ — ژ قەطعا بەوادیێ ڤێ نامەئێ بپ524

ل ڤێرێ پەیڤا (غەشەب) ب تیپێن ئەبجەدی دبتە سالا (1302) مشەختی بەرانبەر سالا (1885)زاینی. چونکو هەژمارەیا تیپا غەین(100) و هەژمارەیا تیپا شین (300) و هەژمارەیا تیپا باء (2)، ب ڤی ڕەنگی سەرجەم دبتە 1302 مشەختی[2].

---

(1) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ211.

(2) عبدالرحيم الاقتبی، رِوض النعيم، شرحه: زين العابدينة الامدی، ص524.

ژ ئالیێ کێشیێڤە ئەقتەبی ئەڤ ڤەهینۆکە ل ((سەرکێشا دەریا ''موتەقارب مەحزووف''ی))[1] ڤەهاندیە، ل سالا (1986)ز ڤەهینۆك ب دەستنڤیسێ زەینولعابدینێ ئامەدی هاتیە نڤیسین و هەر ژ ئالیێ ویڤە ل ئامەدێ وەکو دەستخەت هاتیە بەلاڤکرن. هەروەسا وی مالکێن ڤێ پرتووکێ ب زمانێ عەرەبی ڕاڤەکرینە.

2ـ دیوانا شعران: ئەڤ دیوانە ب ناڤێ (دیوانا ڕووحی) هاتیە ب ناڤکرن، کو ناسناڤێ شێخی یێ شعری بوو، دیوان ل سالا (1293مش /1876)زاینی نڤیسیە، تەڤدا (28) شعرن و ژ (471) مالکان پێکهاتیە[2]. لێ هەژمارا ڤان شعران د دەستخەتێ زەینولعابدین دا (24) شعرن ئەوێ کو وی ل سالا (1400)مش، بەرانبەر (1980)ز نڤیسی.

ئەڤە هەمی ئەو شعرێن جودا جودا و بەلاڤەنە کو ب زمانێ کوردی نڤیسین و د ئێك دیواندا هاتینە کۆمکرن. دیوان ل سەر تیپێن ئەبجەدی هاتیە دانان، لێ هەمی تیپ ب خوەڤە نەگرتینە، لەو ل گۆر دیتنا مە، یان شعرێن تیپێن ماین بەرزە بووینە، یان ژی شاعری ب خوە ڤیایە شعرێن خوە ب تنێ ب ڤان تیپان بنڤیست، نەکو هەمی تیپان بکار بینت ((د ڤی بەرهەمیدا کاریگەریا هندەك هوزانڤانان ژ خواندنگەها بۆتان و هەکاریان، مینا جزیری، وداعی، خانی، باتەیی، مەلا خەلیلێ سیرتی ل سەر هەیە))[3]. دیسا د ئالیەکێ دی یێ ڤێ ڤەهینۆکێدا دیاربت کو شێخێ ئەقتەبی ((وەکو هوزانڤانێن نیشتمانی

---

(1) تەحسین ئیبراهیم ، ژێدەرێ بەرێ، بپ 211.

(2) زین العابدین زنار، گۆڤارا (وان) هەژمارە (1) سالا1992، بپ15، لاتینی.

(3) کامیران محەمەد نەبی، ڤۆناغێن وەرارا هزرا نەتەوایەتی د هوزانا کوردیدا ، بپ184.

ـ نەتەوەیی یێن (سەدێ شازدەێ تا کو سەدێ نۆزدێ) گرنگیەکا زۆر دایە مەسەلێن مللـەتینی و ڕەوشەنبیریا کوردی و زمانێ کوردی)) [1].

کوردایەتی ل نك ئەقتەپی:

وەکو خویایە هزرا نەتەوەیی ل نك هندەك شاعرێن کورد پتر ل نیڤا دویێ ژ سەدسالا نۆزدی پەیدابوو، شاعران پتر هەست ب ئێش و ئازارێن مللـەتێ خوە کرن، کو شێخ عەبدولرەحمانێ ئەقتەپی ژی ئێك ژ وان شاعران بوو، یێ ل سەر ڤێ ڕێێ شۆپاندی و پووتەکی باش دایە نڤیسینا شعرێ ب زمانێ کوردی و زمانێ نەتەوا خوە ب بلند و پاقژ دیتی، دەمێ ل دۆر گرنگیا پرتووکا خوە (روض النعیم) دبێژت:

ژ کرمانجیا خوە مە ئانی نیزام   موعەلا و شرین و ئەفصەح کەلام
ژ کرمانجی ئێ زیدە شرین نیە   وەلێکین خەریدار چەندین نیە
ئەگەر من ب دیتا خەریداری ڤەت   ڕەوان دی مە بکرا ب تەشبهێ شەت
کەلام د کوردی ب نەزم و وەزن   مە بینا وجودێ کیتابێ مەزن
ژ تەنزیمێ کوردی سوئال و جەواب   مەبینا نەزمێ هزاران کیتاب
وەلێ ئکتیفاکر ژ نەزمێ هەمین   چکو کەس نەهین بێژ من ئافەرین   بپ35

هەروەسا ل ڤێرێ ئەقتەپی ڕەخنێ ل گەلێ کورد دکت کو گرنگییێ ب زمانێ خوە نادن، چو (خەریدار) بکرِ نینن، هەکە هەبانە، دا ب هزاران پرتووکان ب زمانێ کوردی یێ شرین نڤیست.

د وارێ وەلاتپارێزییێ و کوردپەروەرییێ و گرنگیدان ب زمان و ئەدەبێ کوردیدا عەبدولرەحمان ئەقتەپی ل دووڤ شۆپا خانی چوویە، ئەگەرێن نڤیسینا ڤەهینۆکا خوە ب

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

کوردی دیارکرینه، دا کو تورك و فارس نەبێژن کو کوردان شاعرێن مەزن نینن کو بشێن شاکارێن مەزن بنڤیسن و ئافراندنێ د وارێ ئەدەبیدا بکن، یا ڕاست مە شاعر و بەرهەمێن ژ هەژی هەنە و هەمی بەرهەمێن خومالی یێن کوردینە، دەمێ دبێژت:

مە کێشا ئەزیەت ئەڤان چەندین ڕۆژ　　ژ کوردی کیتابەك ب ساز و ب سۆز
کو دا تورك و فارس نەبێژن تو جار　　نەبون کورد نیشان عیشقا غەدار
وەرە نك شاعرێ کوردێ شرین کەلام　　هەنە شعر وان زێدە ئەحسەن نیزام
وەلێکین تەعەصوب نەمایە ل مە　　ژ ڤێ تورك و فارس جەمایە ل مە
مە ئەڤ چەند لەفزێ شرین چێکرن　　زبانی د تورکان مە پێ ژێکرن
مە هیڤی ژ نەزارەکانی عەزیز　　کو چاڤان بدن سەر ڤی نەزمێ تەمییز
نەکن حەزف گیری ل من شاعری　　چکو پارە مە باتن و زاهری بپ36

فەخر و شانازی:

ئەڤتەبی ژ وان شاعرێن سۆفیە یێن گەلەك فەخر و شانازی ب خوە و مللەت و زمانێ خوە دبت، د شعرێدا ل سەردەمێ خوە کەسێ ل ئاستێ خوە و شعرا خوە نابینت، وەسا دبینت کو قەلەمێ وی دڕ و گەوهەر یێن ژێ دپەشن و هەردەم خوە دکرە سەرکێشێ شاعران و فەخر ب خوە د بر کو خودان کەراماتە، دەمێ دبێژت:

ئەڤی خامەیا من وەکی ئەژدەرە　　ژ بۆ گەنجێ مەعنێ پڕ گەوهەرە
ژ فەمێ ئەوی ئەژدەری نورێ بەیت　　موشەعشەع دبتن وەکی پیت و زەیت
ئەگەر بێمە دەعوا ڕێیاسەت بکم　　ب فەخریە دەعوا کەرامەت بکم
ژ (تأثیر)ێ ئەنوارێ ڤی خامەئی　　بەیان کم گەلەك خارق و ئەلعادەئی بپ503

یان:

دبن مەست و سەرخوەش جەمیع مەلـەك　　هەمی ئەول سە طحی ڕەفیع فەلـەك
ئەگەر سافی طەبعێ من بێتە بەزم　　برێژت قەدەح بادەئی شعر و نەزم　　بپ504

یان:

زەمانێ خوە ئوستادێ نەزم ئاوەرم　　ژ بۆ شاعران جوملە سەر دەفتەرم
کەلامێ د من قیمەتا خەوهەری　　شکیناد دوکانێ تێك جەوهەری
ب موشتێ ئەڤێ فکرێ خوە من شکاند　　دەرێ گەنجێ مەعنێ هەمی دارێژاند
بپ504 ـ 505*

فیراق:

د ڤی واریدا شێخێ ئەقتەبی چەندێن شعرێن نازك و دلـەلـێن یێن ڤەهاندین، گەلـەك یێ ژ دەردێ دووراتی و فیراق و هێلانا دلـبەرێ نالـیایی، هەردەم یێ د ئاگرێ ژێ دوورکەڤتن و هێلانێدا کو ژیان یا لێ کریە دۆژەه، لـەو دبێژت:

چارە من نینە ژ عشقێ ئەی حەبیبا چارەساز
شوعلـەیا هیجرا تە بوو نارێ جەحیما جان گوداز
من وەصل بینە دەمەك شاهێ جیهان سەرفیراز
بێ نەی و قانوون و عود و بێ ڕەباب و چەنگ و ساز
دێ ژ ئەفغانان ڤەکم بۆ تە هزاران نەغمەات(1)

هەر دیسا ژ دەردێ دووراتیا خوەشتڤیا خوە دبێژت:

من ژ نارێ بوعد و دووری جەرگ و دل تێك و کەباب

---

* بۆ نموونەیێن شعری بنێرە پەرتووکا (روض النعیم) یا شێخ عەبدولـرەحمانێ ئەقتەبی، دەستخەت.

(1) مەلا ئەحمەد حلمی توغی، دیوانا جامع، بپ27.

شەفقەکە بەر من فەقیری بێ کەسێ جان دەر عەزاب
وەردێ مە سوبح و مەسایا (لیتني کنتُ تُراب)
الامان سەد الامان ئەی نازکا قەنجا شەپال (1)

شعرێن ئەڤینی و دلداریێ ژی پاناڤەکا باش ژ دیوانا شێخێ ئەقتەپی ڤەگرتینە، لەوما دەمێ د ڤی واریدا ب هووری هێڤ دکنە شعرێن وی، ئەڤینیەکا پاقژ و بێ سنۆر ژێ دپەشت، هەر مالکەکا شعرێن وی دەریایەکا عەشقێنە، کو تەڤ شەیدا و سەوداسەر ژێ ڤەخون و تێهنا خوە پێ بشکێنن، د ئەڤینێدا بۆ دلبەرا خوە چو ژ (فەرهاد) و یێن وەکو وی کێمتر نینە، دەمێ دبێژت:

وەرە ڕوونێ ل تەختێ دل نەزەردە عاشقێ شەیدا
ژ عشقێ وەك هیلالێ طائو دەرزی ژ خەبەر نائێ
دەما دەم هلدبە دەر دل هزار ئاتەش کە یارەب
تە سۆهتم شوبهێ پەروانێ ژ فەقێ سەر حەتا پائێ
ب ناز و ئاورێ یاری تە کوشتم نازەنینا من
نیقاب ئەز ڕووت و پاڤێژە کو ئەز بێمە تەماشائێ
د مەکتەب خانیا عیشقێ ئە(ئەز) فەرهاد و تو شێرینی
د بنابێ سەرخوەشی مەستی ئە(ئەز) مەجنوون و لەیلائی (2)

وەسف و سالۆخدان، دیارکرنا ڕند و جوانیا دلبەرا مێڤانا خەون و خەیالان، ب شەڤ و ڕۆژ هێڤێنێ چەند شعرێن نازکێن عەبدولرەحمانینە، جوانی و ل هەڤهاتنا بسك و گەزیێن یارێ ب سەدان خەم و کۆڤان د دلێ ویدا نڤاندینە، بۆ میناك:

---

(1) عەبدولرەحمانێ ئەقتەپی، دیوانا ڕووحی، بپ 42 (دەستخەت).

(2) عەبدولرەحمانێ ئەقتەپی، دیوانا ڕووحی، بپ 101.

نازكەك پەيكەر پەری من دی ب شەب وەقتێ مەنام
چەشم شەهلا قەد و بالا فیـتنەئـێ خاس و عام
زولـف مشكین خەم ب خەم زەنجیر هوشێ عاقلان
هەر خەمەك بەندێ دلـێ سەد زاهدێ دانیش تمام (١).

سوفیگەری:

سۆفیگەری وەكو رێچكەك ب هێز جهێ خوە د ناڤ جڤاكێ كوردی و د ناڤ شعرا كلاسیكیا كوردی ژیدا كریە، پتریا شێخ و مەلایێن كورد یێن شعر دنڤیسین ل پەی ڤێ رێبازێ (رێچكێ)چووینە.

شێخی ئەڤتەبی ژی وەكو شاعرەكێ سۆفی و خودان رێچكە، چەندین شعر د ڤی بیاڤیدا نڤیسینە، كونجێن خلـوەتێ یێن بۆ خوە كرینە حەشارگەهـ و تێدا عەشقا خوە یا پاقژ دۆماندیە، ئەو ژی ئەڤینا راست و دروست بۆ خودایێ مەزنە، وەكو دبێژت:

د كونجێ خەلوەتێ هەردەم یەقینە من تو پادشاهی
ل تەختێ كیشوەرێ عیشقی تو ئیمپراتۆر و شەهنشاهی
خەدەنگێ دلبەرێ چوون تێن ل مەیدان رۆستەمێ زالی
د بازارێ مەحەبەتدا بوهاری یووسفێ جاهی(٢)

مالئاڤاهیا وی:

پشتی ژیەكی درێژ و پڕی زانین و زانست و خزمەتەكا بێ راوەستیان د رێیا فێركرنا شاگرداندا ب نیشادانا رێیا راستا خودێ و بەلاڤكرنا زانینێ و نڤیسینا بەرهەمێن ئەدەبی.

(1) عەبدولرەحمانێ ئەڤتەبی، دیوانا رووحی، بپ58.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ91.

شێخ عەبدولرەحمانێ ئەقتەپی ((ل ئەقتەپی ل سالا (1326) مشەختی بەرانبەر (1910) ئادارا زایینی مریە، ل گۆرستانا ئەقتەپی هاتیە ڤەشارتن و گۆڕا وی ل وێرێ ب ناڤ و دەنگە و بوویە مەزارگەهـ))[1].

هەرووەسا بۆ چوونەکا دی هەیە دبێژت کو شێخ عەبدولرەحمان ل سالا (1325مشەختی/ 1906) زایینی مالئاڤاهی کربوو[2].

(1) عبد الرحمن الاقتپی، ڕوض النعیم، شرحە: زین العابدین الامدی، بپ1.

(2) تەحسین ئبراهیم دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ211.

شێخ محەمەدجان

شێخ محەمەدجان کیە؟

ناڤێ وی شێخ محەمەدجان کورێ حەسەنێ نوورانیە ل (13)ی مەها شەعبانێ سالا (1274مش/ 1858–1859) زایینی ل گوندێ ئەڤتەپێ هاتیە سەر دونیایێ(1).

محمد جان

خواندنا وی:

محەمەدجان ل نك بابێ خوە شێخ حەسەنێ نوورانی و ل قوتابخانا وی ل گوندێ ئەڤتەپێ دەست ب خواندنا خوە یا دەستپێکی کریە و ((بەردەوامی دا خواندنا خوە هەتا ئیجازا مەلاتییێ ژ مەلا محەمەدێ کورموشلۆیی وەرگرتی))(2).

پاشان بەرێخوەدا وەلاتێ شامێ بۆ وەرگرتنا ئیجازا شێخاتییێ د تەریقەتا نەقشەبەندیدا، ئەڤ چەندە بجهئینا و دەستووریا شێخاتییێ وەرگرت و زڤڕی کوردستانێ و ل

---

(1) شێخ محەمەدجان، لەیلا و مەجنوون، بپ5.

(2) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ل دۆر ئەدەبێ کرمانجی، بپ218.

گوند ئەقتەپێ خوەجھ بوو[1].

دەمێ محەمەدجان ژ وەلاتێ شامێ زڤڕی، بابێ وی مالئاڤاهی کربوو، برایێ وی شێخ عەبدولرەحمان

ل شوونا وی شێخاتی دکر، هەروەسا دەرس ژی دگۆتنە فەقیان، لێ دەمێ ئەو زڤڕیە ناڤ کەس و کارێن خوە ل گوندێ ئەقتەپێ ((برایێ وی عەبدولرەحمان ئەو ل جهێ بابێ خوە دانا، چ بۆ شێخاتیێ بت چ بۆ مەلاتی و دەرسگۆتنێ بت))[2].

شێخ محەمەدجان، د دەڤەرا خوەدا ب ناڤێ شێخاتیێ گەلەك نەهاتیە نیاسین، ژ بەر کو ئەو عالمەکێ گشتی و زانایەکێ تمام بوویە، گەلەك دەرس داینە فەقی و شاگردان، ژ بەر هندێ ئەوی خوە ل شێخاتیێ نەکربوو خودان[3].

بەرهەمێن وی:

محەمەدجان شاعرەکێ زیرەك و دەستهل بوو، ژ شاعرێن کلاسیکێن مەزن یێن کوردان دئێتە هەژمارتن، سەرەڕای کو ئەو ب نڤیسینا شعرێ ب تنێ ناڤدار بوویە و کۆمەکا شعرێن جودا هەبووینە، لێ ((دیارە شعرێن وی نەبووینە دیوانەکا تمام، یان نەهاتینە کۆمکرن و پاراستن لەو چو دیوانێن وی نەهاتینە دیتن))[4]. لەوما ب ڤەهینۆکا وی

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەپەر.

(2) هەر ئەو ژێدەر بپ219.

(3) گۆڤارا وان، ه 1، سالا 1992، بپ17.

(4) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ل دۆر ئەدەبێ کرمانجی، بپ219.

(لەیل و مەجنوون)* پتر هاتیە نیاسین. بەرهەمێ محەمەدجان ڤەهینۆکا (لەیل و مەجنوون) ئێك ژ چیرۆك و سەرهاتیێن ئەدەبیاتێ ڕۆژهلاتی یێن ب ناڤ و دەنگە، ژ سەرهاتیا عەشقا (قەیس و لەیلا) یێیە، کو دو کەسایەتیێن عەرەبن، ئەڤ سەرهاتیە ب ڕێیا ئەدەبێ فارسی و تورکی هاتیە د ناڤ ئەدەبێ کوردیدا.

سالا نڤیسینا ڤەهینۆکا (لەیل و مەجنوون) دیار نینە، لێ دیرۆکا ب دووماهی هاتنا وێ شاعری ل دووماهیا پرتووکا خوە دیارکریە کو ل سالا (1302مش/1884–1885) زایینی بوویە، دەمێ دبێژت:

قەطعەکە تو ژ من نەبینی تەوبیخ   دەینە تو ژ بۆ کیتابێ تاریخ
خامە لەرزی ل سەر سەری چوو   گۆتی کو هەزار و سێسەد و دو
یەعنی بۆهۆرین ژ وەقتێ هیجرەت   چێبوو د وی وەقتی حیکایەت بپ205

ئەڤ ڤەهینۆکە ل سەر کێشا مەم و زینا خانی کو (کێشا هەزەجا ئەخرەبا مەحزوفا مەکفوف) هاتیە دانان و ژ (1882) مالکێن دوتایی (مثنوی) پێکهاتیە.

ل دەستپێکا ڤەهینۆکا (لەیل و مەجنوون) شێخ محەمەدجان مینا عاشقەکی سۆفی گازی و هەوارێن خوە دگەهینتە دلبەرێ کو ژ پشت پەردەیان دەرکەڤت و ل هەوارا وی بێت و پرسیارەکێ ل ڕەوشا وی بکت، دا ب دیدارا وێ دلخوەش ببت، مینا دبێژت:

جارەك وەرە دەر ژ پاش پەردان   من بێ مەدەدی بدە خەبەران
پرسەك تو بکە ل عاشقێ زار(ژار)   مەسروری بکە ب وەسلێ دیدار
هیجران ژ بۆ تە ئەز بەیان کم   دەردێ د دلێ خوە ئەز عەیان کم   بپ341

* ل سالا 1992ێ، زەینولعابدین زنار ئەڤ ڤەهینۆکە ڤەگوهاستیە سەر تیپێن لاتینی و ل گەل ئوجینالا وێ یا کو ب دەستخەتێ (محەمەد عەسکەری) ل سالا 1924ێ نڤیسی، ل ستۆکهۆلمێ ل وەلاتێ سوێد بەلاڤکریە.

ل ئالیەکێ دی، ل دۆر ئەگەرێن نفیسینا ڤێ ڤەهینۆکێ دبێژت:

گوھ بدە تو ل سەر سەدایێ عاشق ... ڤی عاشقێ موبتەلایێ سادق
مەجنوون بکم جنون و شەیدا ... لەیلایێ ژ نووڤە بکمە پەیدا
کورمانجی ڤەسائیدێ د مەوزوون ... بەحسێ بکن ئەو ژ حالێ مەجنوون
تورکی هەنە نینە کوردەواری ... کوردی وەکی کنزەکی ڤەشاری
ڤەت نینە کەسەك ژ خەلقێ ئەکراد ... لەیلا سیفەت ئەو ب ئاھ و فریاد
عشقێ ڤە(ڤەت) نەکرنە ئەو بەلاکێش ... هیجرێ ڤە(ڤەت) نەکرنە ئەو جگەرریش
بپ341

ل ڤێرێ محەمەدجان وەسا ددتە خویاکرن کو ئەڤ کارێ ئەو پێرابووی، کەسەکێ بەری وی ب کوردی نەنڤیسیە، لێ ب زمانێ تورکی ئەڤ سەرهاتیە یا د ناڤ خەلکیدا هەی، لەوما ئەو دێ ڤێ شعرێ ب کوردی نڤیست، چونکو زمانێ کوردی وەکو خزینەکا ڤەشارتیە یا پڕە ژ دوڕ و مراریان، ئەڤ زمانە ژی چو ژ یێ تورکی کێمتر نینە. وە دیارە ئەوی ئەو نڤیسینێن ل سەر سەرهاتیا (لەیل و مەجنوون) ژ ئالیێ شاعر و نڤیسەرێن کوردڤە هاتینە کرن، وەکو کارێ شاعرێ کورد حارسێ بەدلیسی (1759)ز و مەلا مەحموودێ بایەزیدی (1858)ز نەدیتینە، هەکە دبت ئەڤ چەندە نەگۆتبایە، کو وەسا دیارکریە ئەو یێ ئێکێیە ب کوردی بەحس ل ڤێ سەرهاتیێ دکت.

د سەدسالا نۆزدێدا هەمی میرگەهێن کوردی ل سەر دەستێ تورکان ئێك ل پەی ئێکێ ژناڤچوون. ئەڤ چەندە ژی مینا چاڤێ ڕۆژێ بۆ محەمەدجان یا دیاربوو، ژ بەر کو نە ژ مێژە بوو ئوسمانییێن زۆردار ب ڤی کاری ڕابووین، لەوما ڕەنگڤەدانا ڤان میرگەهان و مێرخاسیا کوردان د ناڤ شعرێن ویدا خویایە، هەتا کو گەلەك جاران ب شێوەیێ دەمارگیری بەحس لێ دکت. بۆ میناك دەمێ دبێژت:

من دی هەنە ئێك بێ مەجال ... پڕ عاقل و ساحب کەمال
ساحب هونەر و خودان هەوەس بوون ... لێ شوبهەتێ تەیرەکی ڤەفەس بوون
بپ340–341

هەر د ڤی واریدا محەمەدجان مینا خانی یێ مەزن گازندەیان ژ فەلەکێ دکت کو هەکە، کوردان ژی خودانەك یان میر و پادشاهەك هەبایە، ئەڤ تورك و عەرەب و فارسە ل بەرانبەری کوردان نەدبوونە چو تشت و دا ب کێمی ئێنە هەژمارتن، وەکو دبێژت:

وان نینە موشیر و نەدەبیرەك　　نەپادیشاهەك نە وان وەزیرەك
پەیدا بکرا مە گەر ئەمیرەك　　ساحب هونەر و خودان شیرەك
ئەڤ ترك و عەرەب تەتار و فارس　　جارەك ببوونا ل بەر مە ناقس بپ340

دیسا بەحسێ بهایێ شاعر و زمانێ کوردی دکت کو چو گرنگی پێ نائێتەدان و کەس پێ نانڤیست، هەکە شعر و چامە پێ بێنە گۆتن، دێ دونیایێ هەژینن، سەرەڕای کو ئەم د ناڤ تورك و عەرەباندا دبێ خودانن، لێ هەمی کورد د غەیوورن و مەردن، هەر مێرەکێ کوردان ب دەھ یێن تورکانە، بۆ نموونە:

هەر شاعرەکی زەبان کوردان　　قەت نایێ ژ حالێ وان خەبەردان
هەر شعر و قەسیدە دێ بگۆتا　　دونیا سەر و بن هەمی بسۆتا
ئەمما خودان ژ بۆ مە نینە　　نێڤ ڕۆم و عەرەب نەئادەمینە
لێکن هەمی جوملەتەن غەیوورن　　صاحب کەرەمن دبێ قسوورن
هەر مێرێ د وان دە ئەژدیایە　　نێڤ ڕۆم و عەرەب وەکی چیایە
گەر یەك ژ مە بت و دەھ ژ ئەتراك　　هەمیان بکتن ب شوبهەتێ خاك بپ340

ل دووماهیا بەندا ئەگەرێ نڤیسینا (لەیل و مەجنوون)ێ داخوازێ ژ زانا و ڕەوشەنبیران دکت کو هەکە چەوتی ژی د ڤەهینۆکا ویدا هەبن، ئەو ل وی نەگرن و ب چاڤێ کێماسیێ لێ نەنێرن، ژ بەر کو ئەوی ژ بلی ڤێ ڤەهینۆکێ چو شعرێن دی نەنڤیسینە، لەوما دبێژت:

من هیڤی هەیە ژ ئەهلێ عیلمێ   ئەو لێ بنرێن ب چەشمێ حیلمێ
حەرفان مەگرن مە بێن خرابە   نەوباوەیە پڕ ب من شەبابە
ئەز هیڤی دکم ژ ئەهلێ ئیحسان   هەر چی وە دی خەتا و نسیان
تأویل بکن ب لوتف ئیعام   تەقبیحێ مەکن ل نێڤ ئەعوام
من غەیرێ ئەڤێ کیتاب و گوفتار   قەت چێ نەکرن ب نەزم ئەشعار بپ338

شێخ محەمەدجان یێ کو ناسناڤێ خوە یێ شعری کریە (خاکی) د بەندا پێنجێ د بەیانا ڕەوشا لەیلایێ و بێزاریا وێ ژ دەستێ عشقێ، ژ ڤەهینۆکا خوەدا دبێژت:

مەجنوون مەهشتی د حالێ وی دە   هەر گەڕ و فەتل د تاڤ و سی دە
لەیلێ بکن ئەم ژ نوو حیکایەت   کانێ دچە دەردێ ئەو دنالەت
حوسنا وێ شوبهێ بەدرا چاردە   کانێ شەب دبتن هنەك زیادە
مثل وێ نەهن ژ نازەنینان   نە د ناڤ بەشەر نە حۆری عینان
ئەو ژی وە دبوو ل قەیس مەفتوون   دەردێ وێ خرابترە ژ مەجنوون
ئەمما چ بکە ژ دێ و والد   نە دشێ هەڕە دەر موقیمێ قاعد
عشقا خوە دکر ژ وان پنهان   قەت پێ نەدزانی کەس ژ ئینسان
وەقتێ کو ل وێ دبوویە خلوەت   وێ ئاهی دکر ژ دەردێ فیرقەت بپ310

شێخ محەمەدجان د ژیێ (51) سالیێ دا ل گوندێ ئەقتەپێ ل سالا ((1327مشەختی بەرانبەر 1909 زایینی)) مالئاڤاهی کریە و ل نك باب و باپیرێن خوە ل گورستانا گوندی هاتیە ڤەشارتن[1] *.

---

(1) شێخ محەمەد جان، لەیلا و مەجنوون، بپ6.

* بۆ هەمی نموونەیێن شعری بنێڕە ڤەهینۆکا (لەیلا و مەجنوون) یا شێخ محەمەدجان، پاشکۆیێ دەستخەت یێ کو ل سالا 1992ێ، ژ ئالیێ زەینولعابدین زنارڤە ل ستۆکهۆلم ل وەلاتێ سوێد بەلاڤکری.

محەمەد کەربەلائی

ژینەنیگارا کەربەلائی:

محەمەد کەربەلائی ژی ئێك ژ زانا و ئەدیبێن قوتابخانا ئەقتەپێیە ،ئەو کورێ شێخ عەبدولرەحمانێ شێخ حەسەنێ نوورانیە.

ئەڤ شێخێ ناڤدار و نڤیسکارێ هێژا و مێرخاس و ب ناڤ و دەنگ ل سالا (1303) مشەختی بەرانبەر سالا (1885-1886) زایینی ل گوندێ ئەقتەپێ ژ دایکبوویە(1).

کەربەلائی د ژییێ هەفت سالییێدا دەست ب خواندێ ل نك بابێ خوە و زانایێن بنەمالێ کر، د وێ قۆناغێدا نیشانێن زیرەکیێ لێ دیار بوون، لەوما ببوو جهێ رێزگرتنێ د ناڤ هەڤال و هۆگراندا، پشتی ئیجازا علمی وەرگرتی دەست دا گۆتنا دەرسان و دەمێ بابێ وی مری ئەوی جهێ بابێ خوە گرت و دەرس دانە فەقیان(2).

محەمەد کەربەلائی هند گرنگی ب دونیایێ و مالی وێ نەددا، ژ بەر کو هەتا مری ژی ژن نەئینابوو، چو تشتێ وەسا ل پشت خوە نەهێلابوو، ژبلی دو پرتووکێن گرانبها ژ بۆ نڤشێ نوو(3).

(1) محەمەد کەربەلائی، دیوانا شعران، بپ2.

(2) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ 225.

(3) گۆڤارا وان، ه1، سالا 1992، بپ18.

هەروەسا د ئالییێ میراتگەرییێدا دەمێ بابێ وی مری و براییێن وی میراتێ بابێ خوە لێکڤەکری، وی ب تنێ کتێب بۆ خوە ڕاکرن، و بارا خوە د میراتیدا هەمی دا براییێن خوە[1].

لەوما ژ بەر ڤان سەخلەتێن وی یێن جوان و تێگەهشتنا وی یا زێدە، د ناڤ خەلکیدا ناڤ و دەنگیا وی ب قەنجی چووبوو، هەروەسا ئەو ب هونەرمەندی، زانیاری، ڕەوشەنبیری، هەلبەستڤانی و مللەتپەروەری ب ناڤ و دەنگ ببوو[2].

دیسا کەربەلائی زانینەکا بەرفرەھ د زمانێن عەرەبی، فارسی و تورکی ژیدا هەبوو، ژ بلی زمانێ خوە یێ کوردی، و شاعرێن کلاسیکێن کوردی یێن مەزن وەکو: مەلاییێ جزیری و ئەحمەدێ خانی کارتێکرنەکا بەرچاڤ ل سەر هزروبیرێن وی د ڤەهاندنا شعران دا هەبوو[3].

ژ ئالییێ دیڤە، ئەوی ژنێنان ل خوە حەرامکربوو، جان و وەلات و ژینا خوە هەمی دا زانین و زانستێ[4].

محەمەد کەربەلائی ل سالا (1333مش/1914)ز دیوانەك ب کوردی و عەرەبی و فارسی دانایە د ڕەهەوانی و ڕەوانبێژییێدا مینا دیوانا مەلاییێ جزیریە، هەروەسا تەخمیسەك ل سەر شعرەکا جزیری ڤەهاندیە[5].

---

(1) محەمەد کەربەلائی، هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(2) محەمەد کەربەلائی، ژێدەرێ بەرێ، بپ2-3.

(3) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، هەر ئەو ژێدەر و بەرپەرێ.

(4) محەمەد کەربەلائی، هەر ئەو ژێدەر، بپ2.

(5) محەمەد کەربەلائی، ژێدەرێ بەرێ، بپ3.

ل سالا (1925)ێ دەمێ شۆرەشا كوردی ب سەرۆكاتیا شێخ سەعیدێ پیران دەستپێكری، هەمی تەخ و جوونێن ملـلەتی ژ شێخ و مەلا، ئاغا، بەگان و فەقیر و هەژاران پشكداری د ڤی شۆرەشێ دا كرن، لێ دەمەك درێژ پێڤە نەچوو، توركان ب هێزا ئاگری ئەڤ شۆرەشە سەركوتكر و ژناڤبر و پترپا سەركردەیێن وێ گرتن، پاشان ل سێدارەدان و یێن مایین ژی بۆ دەڤەرێن توركان سەرگۆنكرن(نفي).

محەمەد كەربەلائی ئێك ژ وان كەسان بوو یێن ب گەرمی پشكداری د شۆرەشێدا كری، پشتی ژناڤچوونا شۆرەشێ محەمەد كەربەلائی و تەڤ ئاغا و بەگ و مێرەكێن كوردان، توركان سەرگۆنكرن، جارا ئێكێ ئەو هنارتە باژێرێ (ئوشاقێ) پاشی ژ وێرێ ئینانە باژێرێ (ئەدەنێ) و دو سالان ل وێرێ مان، ڕۆژكێ محەمەد كەربەلائی چووبوو چەمێ (جیهان) داخوازا خوە و هەڤالێن خوە یێن دووركری ژ خودایی كر و ئەو نڤیسین هاڤێتە د ڕووباریدا، هەر د وێ شەڤێدا، ب تلگرافێ برووسكا لێبۆرینا وان هات(1).

پشتی ل سالا (1927)ز ژ سەرگۆنییێ زڤری، ل گوندێ (چۆلێ) خوە جە بوو، مالا وی (12) سالان ل وێرێ ما، گەلەك ب هەژاری و فەقیری دژیا، خوە تشتەك د مالا ویدا نەبوو، ب شەڤ و ڕۆژان كارێ وی مەتەلە (هزركرن) و خواندن و نڤیسین بوو، لێ مخابن پشتی ژ دووركرنێ زڤری ڕەوشا وی تێكچوو بوو، تشتێ دنڤیسی دسۆت، ژ بەر پێتا ئەڤینێ و زۆردەستیا كول و غەمان و هەژارییێ، نەچاربوو، ڕۆژێ جارەكێ نان دخوار، لێ گەلەك جگارە و چایا گران ڤەدخوار، سەرشووشتن نەبوو، دو سێ هەیڤان جارەكێ برایێ وی یێ بچووك محەمەد عەسكەری ژ (ئەرغەنی) دهات، سەر و لەشێ وی دشووشت و ڕە و سەرێ وی ژی دتراشین. محەمەد كەربەلائی ل دووماهیا ژیانا خوەدا گۆت: "ئەز سندۆقەك دەڤ گرتی هاتم و دەڤ گرتی چووم"، ل سالا (1358مش/1939)ز

---

(1) محەمەد كەربەلائی، ژێدەرێ بەرێ، بپ4.

ل گۆندێ (چۆلێ) مالئاڤاهی کریه[1]، لێ ل دۆر مرنا وی محەمەد عەسکەری دیرۆکەکا وێڤەتر بۆ دانایە، ئەو ژی دەمێ مری شعرەکا درێژ و پڕ جوان پێ ڤەهاندیە کو دیرۆکا مرنا وی ل شەڤا خودبە (31)ی ئاداریێ ل سەر ئێکی نیسانێ سالا (1355مش/1935)ز بوویە، وەکو ژ ڤان مالکێن شعری دیاربت:

ئەوێ سەر ڕەوان وەقتا کو مەش دا عالەما قودسێ
هەمە دونیا ژ هیجرانێ خوە ڕەش پێچا کەتە مەئتەم
د نیڤا سی یەك مارد و یەکێ نیسان شەڤا جومعێ
د سالا یەك هزار و سێ سەد و پێنجی و پەنجێ هەم
ژ ڤێ دونیا فەنا ڕحلەت کری بەزما بەقایێ حەق
د پێ وی ڕە برینێ عەسکەری ژی مانە بێ مەرهەم[2].

ل گۆر دیتنا مە ئەم ڤێ دیرۆکا دووماهیێ دروستر دبینن، ژ بەر کو ژێدەر برایێ شاعری ب خوەیە، ئەوی ب خوە ئەڤ شعرە یا پێگۆتی. پاشان جەنازێ وی بۆ گوندێ وان ئەڤتەبێ هاتە ڤەگوهاستن و ل وێرێ ل نك باب و باپیرێن وی هاتە ڤەشارتن.

بەرهەمێن وی:

1ـ دیوانا شعران: ئەڤ دیوانە ژ (42) شعران پێك دئێت، تەڤدا ب زمانێ کوردیە و هندەك ژی ب فارسی و تورکی هاتینە نڤیسین.کەربەلائی دیوانا خوە ل سالا (1333مش/ 1914)زایینی وەکو ل دووماهیا وێ نڤیسی تمام کریە.

ئەڤ دیوانە ل سالا (1980)ز ب دەستێ زینولعابدینێ ئامەدی هاتیە نڤیسین و ل ئامەدێ وەکو دەستخەت بەلاڤکریە.

---

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ4ـ5.

(2) محەمەد عەسکەری، دیوانا (کشکولة القلب)، بپ 29، (دەستخەت)

محەمەد کەربەلائی مرۆڤەکی کوردپەروەر بوو، هەست ب وێ زولم و زۆریا ل سەر گەلێ خوە دکر، لەوما دەمێ سولتان عەبدولحەمید ل سالا (1908)ز ل بن گەڤێن (اتحاد)یان ڕازیبووی کار ب دستووری بێتە کرن و ئازادی ل وەلاتی ڕاگەیاندی، هەمی گەلێن د ناڤ ئیمبراتۆریەتا ئوسمانیدا ب ڤێ چەندێ دلخوەشبوون، و دروشمێ ((بژی ئازادی، و دادپەروری، و وەکهەڤی و برایەتی)) هاتە بلندکرن. زنار سلوپی د ڤی واریدا دبێژت کو د ڤێ ڕەوشێدا مە ژی ڕێزێن خوە ب هێز دخستن ب هزروبیرێن نەتەوەیی و شانازی ب کوردینیا خوە دبر، ئەم ل ئێکدو کۆم دبوون و گەلەك کەیفا من دهات دەمێ من کورد ب جلکێن نەتەوەیی ددیتن، نەمازە مەلا سەعیدێ نورسی کو جلکەکی کوردی یێ تایبەت دکرە بەرخوە(1).

ب ڤی یەکی خەلکی هەمیێ ژ (اتحاد)یان باوەرکر، نەمازە خەلکی نەتورك، لەوما ئەڤێ چەندنێ د ناڤ بەرهەمێ محەمەد کەربەلائی ژیدا ڕەنگڤەدایە و باوەرکریە، کو دستوور دێ خزمەتا هەمی گەلێن د ناڤ سنۆرێ دەولەتا ئۆسمانیێدا کت، ئەو ژی هۆسا پەسنا سولتانی دکت:

موژدە ئەی یەعقووبێ دل یووسف ژ زیندان هاتەدەر
شەمس و حوریەت ڤەدا عالەم مونەووەر سەر تە سەر
شەهرەیارێ بەحر و بەر عەبدولحەمید خانێ مەزن
بەخشێ حوریەت ژ بۆ مە مەعدەنا دوڕڕ و گەهەر

....

بوون موفەررەح ئەو ب وەسلێ باب و دا قەوم و برا
ب وەسفا الله د میسر موستەفایێ با خەبەر بپ43- 44

(1) زنار سلوپی، في سبيل كوردستان، ص17.

کەربەلائی ژی مینا پترِیا شاعرێن کوردێن کلاسیك کو د سۆفی بوون و ل دووڤ رێبازا سۆفیگەریێ د چوون، لەوما دیوانا وی ژی پرِە ژ شعرێن سۆفیگەری و کەڤتیە د دەریا غەزەلا کلاسیکیدا دەمێ دبێژت:

دو رِەشماران ل دل دان شوبهێ زەحاك
ئەوان جەرگێ مە قولیکر سینەکر چاك
دو کیسو خەم ب خەم پورچێن و پور لەف
خەلك دا ل بەژنێ سەر و چالاك
تەعەییوش وانێ ب عەقلێ بێ دلانە
دخون خوونێ جیگەر بێ ترس و بێ باك
تە عەقل و جان و دل ئەی سەر و ئازاد
ستاندن تێك ژ من الله یەعفاك بپ57

محەمەد کەربەلائی شعرێن خوە یێن ب کوردیەکا پاقژ و زەلال و کرمانجیەکا رِەهوان ڤەهاندین، لێ د سەر هندێ را شعرێن وی ژ پەیڤێن بیانی یێن فارسی و عەرەبی، مینا هەمی شعرا کلاسیکێن کورد د ڤالا نینن، لێ ئەو ب ڤی زمانێ خوەیێ شرین مرۆڤی د ناڤ دەریا عەشقا خوە یا پاقژ و بژووندا نقوم دکت:

شەهیدم ئەز ب وێ زەندێ دزانم ئەز کو مەغفوورم
ب سوز و خەندە وەك ندێ عەجەب پورِ کەیف و مەسروورم
عەجەب مەسروور و خەندانم ب زاهیر گەر چ گریانم
د نیڤا ئاتەشێ جانم شەبیهێ شەمعێ کافوورم بپ63

وەکو دیار ژ شعرێن کەربەلائی کو گەلەك ب مەلایێ جزیری یێ داخباربوو، لەورا دەمێ مرۆڤ شعرێن وی دخوونت، هەست ب خوەشیا شعرێن جزیری دکت، ئەڤا ل خوارێ ژی پێنجینەکە ل سەر شعرەکا جزیری:

غەفلەت سەحەرێ بەرق و برووسکان دهەشاندن
نیشانێ د سەما قەوس و قوزەح دل تێشاندن
بێ جزم و خەتا سیمێ بەرێ زەجر نێشاندن
پەیوەستە دو ئەبرو ل مە مەحبووبێ کشاندن
سەد گەزمە پەیا پەی ل من خەستە ڕەشاندن بپ77ـ78

شێخ محەمەد کەربەلائی ناسناڤێ خوەیێ شعری کربوو (کەربەلائی) وەکو ژ دووماهیا هەر شعرەکا وی نڤیسی دیاردبت، بۆ نموونە:

ببێژە کەربەلائی بەس بکە فەریاد و ئەفغانان
قەریبە کەعبە ئەمالێ تە مەعموور بت یارەب **بپ22***

2ـ ڤەهینۆکا (مرصاد الاطفال): ئەڤە فەرهەنگۆکەکە ب شێوەیێ شعریە ل سەر شۆپا (نوبهارا) ئەحمەدێ خانی ڤەهاندیە، کو ل سالا (1331مش / 1913) زایینی نڤیسیە. دانانا ڤێ ڤەرهەنگۆکێ ل سەر بەحرێن عەرووزا عەرەبیە.

کەربەلائی د پێشەکیا ڤێ ڤەهینۆکێدا دبێژت کو وی ئەڤ فەرهەنگە ژ بۆ زارۆیێن کوردان و ب_تایبەت بۆ برایێ خوە (محەمەد عەسکەری) و برازایێ خوە (نەقشەبەندی) دانایە، دا کو فێری زمانێ فارسی ببن، چونکو زمانەکی دەولەمەندە بۆ میناك:

مە پەیڤ خست و د ناڤ هەڤ کرنە تەلفیف
ژ بۆ ئەجلێ کو دا بت سەهلێ تەخفیف
ل سەر ئەطفال و ئەولادێ د کوردان
لسانێ فارسی و مەقصەدێ وان

---

* بۆ هەمی نموونەیێن شعری بنێڕە دیوانا محەمەد کەربەلائی، دەستخەتێ زینولعابدین ئامەدی، ل سالا 1980.

ب (مرصاد الاطفال) من كريه نيشان
ژ مەولا من ڕجایه مەفعێ (إیشان)
مه هەر وەك نەوبهارێ شەیخێ خانی
ئەساسێ وێ ژ بۆ ئەطفال دانی   بپ5ـ6

ئەڤ فەرهەنگۆکە ب زمانی فارسی هاتیە دانان، ژ بەرکو ل گۆر دیتنا دانەری کو زمانێ فارسی زمانەکێ دەولـەمەندە و پڕە ژ دوڕ و مراریان، و ئەو کەسێ بڤێت تشتەکی ژ ئەدەبیاتان بزانت دڤێت فێری زمانێ فارسی ببت، وەکو دبێژت:

چکو ئەزمانێ فورسێ پوڕ عەجیبه
کەسێ کو زانبه غایەت ئەدیبه   بپ6

نموونەیا دی ژ فەرهەنگێ ل سەر بەحرا ڕەمەلا مەجزووئا مەحزووف کو دبێژت:

(فاختە) قومری و هونگڤ (انگبین)
(کاژ) و (لوچ) و (کاچ) خوارن، پیسە(چین)
(کَاخَر) و (کَاخە)چ ؟ باران، (کَاخ)ە قەصر
حرصه (کاد)، و (چم) گونەهـ ، خاتەم (نگین)
(چشن) و (زاچ) و (شادی) و (زاچە) چ ؟ کەیف
(راهوارە، هدیه) و هەم (کیش)ە دین   بپ21*

* بۆ ڤان نموونەیان هەمیان بنێرە ڤەهینۆکا(مرصاد الاطفال) ژ دانانا محەمەد کەربەلائی، ب دەستخەتێ زەینولعابدینێ ئامەدی.

محەمەد عەسکەری

ژینەنیگارا عەسکەری:

محەمەد عەسکەری کورێ شێخ عەبدولرەحمانێ ئەقتەپیە، ژ شاعرێن کوردێن ب ناڤ و دەنگە، ل سالا (1316مش / 1898ـ 1899) زایینی ل گوندێ ئەقتەپێ ژ دایکبوویە و ئەو بچووکێ براێن خوەیە.

ل دەستپێکی خواندنا خوە ل قوتابخانا ئەقتەپی ل نك بابێ خوە خواندیە، پشتی مرنا بابێ وی ل نك برایێ خوە محەمەد کەربەلائی خواندنا خوە بەردەوامکریە[1].

شێخی عەسکەری دو بەرهەم ب زمانێ کوردی ل پاش خوە هێلاینە، ئێك دیوانا شعرانە ب ناڤێ (کەشکولەت ئەلقەلب)، یا دی ژی ب ناڤێ (عوقدێ دورفام).

1ـ کەشکولەت ئەلقەلب: ئەڤە دیوانەکا شعریە شێخێ عەسکەری نڤیسیە، کو چەندین شعرێن نازك و شرین د ناڤ خوەدا هەمبێز دکت، هەژمارا وان دگەهتە(60) شعران ژ وانا (6) ب زمانێ فارسینە و (1) ب تورکی و یێن دی هەمی ب زمانێ کوردینە.

دەمێ مرۆڤ ڤێ دیوانێ ب هووری دخوونت، هەست دکت یێ ل بەرانبەری شاعرەکی مەزنی کورد ڕاوەستیایە.

---

(1) گۆڤارا وان، ژێدەرێ بەرێ، بپ19.

ب ڕاستی دیوانا وی یا شعران دەریایەکە ژ خەیالـەکا بەرفرەھ و زمانەکی کوردی ییٚ پاقژ و ڕەھوان و پەیڤیٚن شرین، ژ کۆما شعریٚن عەسکەری دیار دبت کو ئەڤە نە ب تنیٚ شاعر بوویە، بەلـکو دەریایەکا زانین و زانستیٚ بوویە، د ناڤ شعریٚن ویدا پتریا مەبەستیٚن شعرا کلاسیك ژ وەسف و غەزەل و فەلـسەفە و سۆفیگەری و... هتد، تیٚدا هەنە.

تشتەکی بالـکیٚش د شعریٚن عەسکەریدا هەیە، ئەوی ژ برایێن وی یێن شاعر جودا دکت، ئەو ژی زمانیٚ وی ییٚ شعریە، کو پتریا شعریٚن خوە ب زمانەکی پاقژ و زەلال و کوردیەکا شرین، دوور ژ پەیڤیٚن بیانی نڤیسینە. هەروەسا ئەو شاعریٚ ئێکێیە ژ بنەمالیٚ کو بەحسیٚ ئامیریٚن پیٚشەسازی و شەری ییٚن نووکری، ئەو ژی تۆپ و بالـەفڕن، کو دبیٚژت:

میر و ئاغاییٚ جیهانیٚ کو حەمالییٚ بکتن
تو بنیٚ ڕەنجبەر و حالیٚ وی حەممالیٚ چ ما
تریٚن و ماکینە و ئاپور و تەیارە کو هەبن
کارکەر بانیٚ دمینە چ و جەمالیٚ چ ما بپ3

محەمەد عەسکەری گەلـەك ب مەلاییٚ جزیری ییٚ داخباربوو، ئەڤ چەندە ژی د ناڤ شعریٚن ویدا گەلـەك ب ڕۆهنی یا ئاشکرایە، کو هەر دەم شیٚخیٚ عەسکەری بزاڤکریە ل سەر شۆپا جزیری بچت و ببتە ئێك ژ قوتابییٚن چەلـەنگیٚن قوتابخانا شعریا جزیری، بۆ نموونە عەسکەری دبیٚژت:

ژ سیماییٚ سەمەن سایێ چ موعجیزە دەسخەتەك دایێ
دلیٚ سەرگوشتە هات ڕاییٚ ژ فەرمانا شەهیٚ ڕەھبەر
ژ فەرمانا شەهینشاهیٚ ژ مەھریٚ تا بکرماهیٚ
هەمی تەڤدە کتن ڕاهیٚ کیە ژی کاربە بیٚ دەر بپ18

شێخی عەسکەری د شعرەکا جوان و درێژدا ل دۆر مرۆڤی و ڕەوفتارێن وی یێن جوان و کریارێن وی یێن تژی گونەه و خرابکاری، ژییێ خوە دیاردکت کو ل دەمێ نڤیسینا ڤێ شعرێ گەهشتبوو (35) سالان وەکو دبێژت:

د عومرێ سی و پێنج سالان تمام کرن ذەنب و عصیان هزاران هزار

ب ڤی حالەتی ڕووسیاهی حەتا چ وەقتێ ببینی پەییز و بوهار بپ20

د شعرەکا دیدا ئەوا ل سالا (1933)ز ل دەمێ محەمەد عەسکەری سەرباز ل دەڤەرا سورچێ نڤیسیە، کو تێدا پەسنێن خوە دکت و دبێژت پشتی نەمانا محەمەد کەربەلائی د مەیدانا شعرێدا ئەز شاعرێ بێ بەڤل و سەرهۆستایێ شاعرانم، لێ چ بکم ژ بێچارەیی ئەم یێن کەڤتینە غەریبی و غوربەتێ و دبێژت:

گەر ئاه و گری بدن ئەمانم گەر ساقی بدە ئابێ ئەرغوانم

دەر عەسرێ ئەژی چوو کەربەلائی سەرئامەدێ شاعرێ زەمانم

لێکن مە ژ بەختێ پورسیاهی دەر فیرقەتێ یارێ پور فیغانم

بێچار و بێ کەس و غەریبم مەحبوب ژ خوە حەلاندم جانم بپ25

مینا پتریا شاعرێن کلاسیك عشق و دلداریێ دل و جانێ وان سۆتی، شێخێ عەسکەری ژی، د وێ ڕێدا دل و کەزەبا وی سۆتینە، ژ ئێش و ژانێن دلبەرێ ئاه و نالین و حسرەت و ڕۆندك ژێرا باراندینە، شعرێن غەزەل و دلداریێ پاناڤەکا باشا دیوانا وی ڤەگرتیە کو بەرپەرێن خوە ب نازکترین پەیڤێن عشقێ نەخشاندینە، ڤێجا ئەڤ عشقە چ ڕاستی یان ژی مەجازی بت:

د عیشقا تە زوولـەیخائێ دل و دین مە بوو تالان
وەکی یووسف د زیندانێ ژ هیجرانێ دکم نالان
ب ئەفغانێ تە مەشغوولم ژ چاڤێ مە دبارت خوون
وەرە سەر کوشتیێ خوە جارەکێ ئەی شاهدێ ڕندان
ژ حوببا تە تژیمە ئەز دنالم شوبهێ ڕەعدێ،
برووسك و بەرق و ئاهێن مە جیهان یەکسەر کری وێران
جیهان جوملە بوویە غولـغول ژ نالینێ مە وەك بولـبول
ژ وی وەجهێ تەئێ سۆرگول دخون خوونێ دکن ئەفغان بپ36

د ناڤ دیوانێدا هندەك شعرێن هەین کو ژ شاعرەکی پتر پشکداری د نڤیسینا واندا کریە، ئەڤ چەندە د ئەدەبێ کلاسیکیدا کارەکێ ڕەوایە کو شاعرێن مەزن شعر ب هەڤڕا گۆتینە و بەند هاڤێتینە بەر ئێکدو. د ڤێ نموونەیا شعریدا ئەوا کو عەسکەری ب خوە ل سەرێ وێ نڤیسیە:((ئەڤ قەولێ کو ل ژێر دنڤیسم بەیتا ئەول شێخ عەبدولرەحمان چێکریە و ڤانێ دنێ هندەك من و هندەك ژی برایێ منێ کەربەلائی چێکریە))[1].

دو طا سوسن دو طا جە من گریدابوو د ناڤ هەڤدە
ئاگر چاری دژی هەبووا ب تەحقیق ئەو د بوو قەڤدە
هەمە عالـەم لـەبالـەب سوسن و نەسرین و گولـنارن
نەکو سوسن تونە یا جەه وەلێ کەس نینە بەرهەڤدە
ژ طایێ سوسن و وەجە من غەرەز بەحسە ژ ئەوسافان
وە گەر نە ئەڤ نموونە مایە بوومە هەر د نێڤ دەڤدە بپ51

---

(1) محەمەد عەسکەری، کەشکولە ئەلقەلب، بپ51.

وەکو ژ ژیانا محەمەد کەربەلائی و محەمەد عەسکەری بۆ مە خویا بوویی کو ئەڤان هەردو برایان گەلەك حەز ژ ئێکدو دکر و گەلەك ب هەڤدوڤە هاتبوونە گرێدان و دەمێ کەربەلائیێ پیربووی، محەمەد عەسکەری گەلەك سەروگوهیا وی دکر. ئەڤ ژ ئێك نێزیکبوونە نە ب تنێ یا ژین و ژیارێ و برانییێ بوو، لێ نێزیکبوونەکا ڕوحی ژی د ناڤبەرا واندا هەبوو، بەلگە ژی نڤیسینا چەندین شعرێن جوان ب هەڤرا، ئەڤە وێ چەندێ دیاردکت کو هەتا ب ئێش و ئازاران، خوەشی و نەخوەشیان ژی نێزیکی هەڤدو بووینە، لەو دەمێ محەمەد کەربەلائی مری عەسکەری شعرەکا پڕی زیمار پێ ڤەهاندبوو کو دبێژت:

ل من دیسا خویاکر مسلێ دەشتا کەربەلائێ غەم
قەدەم وەقتا هلانێ کەربەلائی ئەز جیهان دەردەم
ل قەلبێ بێ کەسان ڕابوو قیامەت لێ چ تۆڤانە
دەما شەهبازە فڕدا ئاشیان وەحدت سرایی جەم
چ خوەشبوو ئەو دەم و چاغێن کو یار بێ پێچە و پەردە
ژ بۆ تەشنە دلان دەر بەزمێ عیشرەت بوو وەکی زەمزەم بپ27

دیسا ژ وان شعرێن کو هەردو برایان ب هەڤڕا نڤیسین، یان ژی وەکو نامەیێن شعری بۆ ئێکدو دهنارتن، ئەڤا ل ژێری ژی بەرسڤەکا محەمەد عەسکەریە، وەکو نامە بۆ محەمەد کەربەلائێ هنارتبوو دەمێ ل گوندێ (چۆلێ) بۆ میناك:

ئەیا سەبری قەلبێ منێ ناتوان **برایێ شێرین تر ژ ڕوح و ژ جان**
ئومید و حەیا منێ بێ مەفەر **قەوی نە ب تە خوەشی دبۆرین کەدەر**
ئەیا دیدەئێ دل عیونێ سەرم **د جای پەدەردە تویی ڕەهبەرم** بپ70

ژ ڤێ شعرێ و چەندێن دی خویا دبت، کو محەمەد عەسکەری چەند رێز و سیانەت ل برایێ خوە یێ مەزن دگرت و چەند حەز ژێ دکر و هەر ددانا وەکو بابێ خوە.

خانییێ مەزن کو کارتێکرنا خوە ل سەر چەندین شاعرێن کورد هەبوویە و ئێك ژ وان ژی محەمەد عەسکەری و بنەمالا وان ب گشتی بوویە، لەو بزاڤکریە کو چەند دەستخەتەکێن(مەم و زین)ێ یا ئەحمەدێ خانی ب دەستخوەڤە بینت، و ل دووماهیێ ئەڤ چەندە ب دەستڤە هاتیە، لێ وە دیارە هندەك چەوتی و جودایی، یان لەنگی د ناڤ وان دەستخەتاندا هەبوون و نەوەکهەڤ بووینە، لەوما وی بزاڤکریە ئەوێ شاکارا خانی راستڤەکت و جارەکا دی ب دەستێ خوە دروست بنڤیستڤە و شعرەکێ ل سەر مەزنیا خانی و (مەم و زین)ا وی ڤەهاندیە، دەمێ دبێژت:

هەر گاهێ هزار رەحمێ بێ عەد	یارەب تو بکە ل رۆحێ ئەحمەد
شێخ ئەحمەدێ خانی روحێ شاکە	وی بەخشێ حەبیبێ موستەفا کە
کورمانجی کیتابەکە بوها پڕ	خوەش نەزم کری د عشقێ پوڕ سڕ
مەقسەد ژ خوە ڕا مەمێ و زینێ	گەر مەطلەعێ ڤێ گران ئەڤینێ بپ85

دیسا ل دۆر نە پووتەدان ب ئەدەب و زمانێ کوردی کو خودان و نڤیسین پێ دبێ رەواجن و خەلك گەلەك گوه نادنێ و د ناڤ خەلکی ژیدا دبێ بهانە و ئەو دانەیێن ژ مەم و زینێ یان هەر پرتووکەکا دی هەبت، دەمێ ل بەر ئێکدو ڤەدگوهێزن ب دروستی تێناگەهن، لەورا ب خەلەتی ڤەدگوهێزن، هۆسا دەست بۆ دەستی پتر خەلەتی دکەڤنە د ناڤ بەرهەمێ ئەدەبیدا و سەنگ و بهایێ خوە ژ دەست ددت، وەکو دبێژت:

سەد حەیف ژ بەر کو بێ خودانن	لەو ئەکسەری ئەم وەها نزانن
رەغبەت قە(قەت) نەما ژس بۆ ئەدبیان	شەفقەت تو نەما ژ بۆ غەریبان
لەورا وەها علم بێ ڤەدر بوو	لەو چەند ل ئەهلێ وێ غەدر بوو
(بالخاصە) ب نەزمێ کوردیواری	قەت کەس نەگرێ مەراق و یاری

(بالجملە) کیتاب و شعرێ کوردان   بێ قەدر دبوون ب جوملە عەردان
ئەو کەتنە زیادە بەرپیان تەڤ   ڕەش بەختێ وە مانە شوبهەتێ شەڤ
تەڤدا غەلەتن ژ بێ خودانی   مەنسوخ هەمی ژ نەزانی

مە دخوەستە کیتابەکە مەم و زین   دەر دەستی بکم ئەزێ جگەرخوین
وەقتا کو غەمێ ببم بخوینم   سەبرا دلێ ژار پێ وەرینم
پوڕ سەعی مەکر ژ بۆ یەکە ڕاست   پێدا نەکری مە بێ کەم و کاست
ئاخر دو سێ نوسخە من جڤاندن   لێ هەر ل مە وان جگەر حەلاندن بپ85*

ل دووڤ ڤێ شعرێ ڕا کۆپلەکا دی یا شعری ب زمانێ فارسی نڤیسیە کو ژ (6) مالکان پێك دئێت، ئەو ژی ل سەر سروشتی و کەسك و ئالا ل بهارێ و جەژنا نەورۆزیە. پاشی ئەو ب خوە دیاردکت کو ئەڤ کۆما شعران یێن ب ناڤێ (کەشکولە) ل ڕۆژا (31)ی کانوونا دویێ (1363)مشەختی (بەرانبەر1944ێ زایینی) بەری نیڤرۆ ئەوی هەتا ڤێرێ نڤیسی، پاشی هێشتا دەستخەتێن وی یێن مایین دێ ئەوان ژی نڤیست و ل ڤێ کۆما شعران زێدە کت، پاشان هندەك شعرێن لێ هاتینە زێدەکرن و مێژووا شعرەکێ ل سەرە کو ل سالا (1953)ێ هاتیە نڤیسین.

2ـ عوقدێ دورفام: ئەڤ بەرهەمە ژی وەکو دیوانا شعرانە، لێ ناڤەرۆکا وان چیرۆکێن کوردینە، ئانکو چیرۆکێن کوردینە ب شێوەیێ شعری هاتینە نڤیسین(1).

محەمەد عەسکەری ل سالا (1958)ز ل گوندێ (چۆلێ) ل ئامەدێ چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ مەزن و ل مەزارگەها وێ هاتیە ڤەشارتن.

---

* کۆڤارا وان، ژێدەرێ بەرێ، بپ19.

(1) بۆ نموونەیێن شعری بنێڕە دیوانا (کەشکولەت ئەلقەلب)یا محەمەد عەسکەری، دەستخەت.

شێخ حەسیب شێخ محەمەدجان

شێخ حەسیب کیە؟

شێخ حەسیب کوڕێ شێخ محەمەدجان کوڕێ شێخ حەسەنێ نوورانیە. ئێك ژ شاعرێن ب ناڤ و دەنگێن قوتابخانا ئەقتەپێیە، کو ئەو ل سەر شۆپا باب و باپیرێن خوە د ڤەهاندنا شعرێ و ڕێچکا نەقشەبەندیدا چوویە.

شێخ حەسیب د ناڤ مالەکا ڕەوشەنبیریدا ل سالا (1300) ڕۆمی بەرانبەر (1886) زایینی ل گوندی ئەقتەپێ ژ دایکبوویە، ل قەزا (چنار) ل سالا (1947)ز، چوویە بەردلۆڤانیا خودێ مەزن، پشتی سێ کوڕ ل پاش خوە هێلاین. د ژیانا خوەدا شێخ حەسیب (2) بەرهەم ب زمانێ کوردی نڤیسی بوون، ئێك ژێ دیوانا شعرانە و یا دی ژی ب ناڤێ (سمبول)ە[1].

دیوانا شعری: ئەڤ بەرهەمێ شێخ حەسیب یێ شعری ژ (76) شعرێن ب کێش و سەروان و ل سەر عەرووزا عەرەبی هاتینە نڤیسین کو (188) بەرپەران ب خوەڤە هەمبێز دکت، ئەڤ بەرهەمە دەریایەکە ژ عشقا سۆفیانە و غەزەلەکا بێ سنۆر کو پتریا دیوانێ ب خوەڤە گرتیە، زێدەباری مەبەستێن دی یێن شعرا کلاسیکا کوردی.

زمانێ ڤان شعران ب شێوەکی گەلەك بلند و پەیڤێن قەبە هاتینە نڤیسین و هەمی ب کوردیەکا پاقژ و زەلالە، ژ خواندنا ڤان شعران دیار دبت کا شێخ حەسیب ژی وەکو هەمی شاعرێن بنەمالا ئەقتەپیان چەند ب مەلایێ جزیری یێ داخباربوو، هەردەم بزاڤکریە

---

(1) M.sefik Korkusuz,Ekim,Tezkire-I Mesayih-I Amid, Stembol, 2004.

کو ل سەر شۆپا جزیری د ڤەهاندنا شعرێن خوەدا بچت و دیوان ژ نموونێن ب ڤی ئاوایی یا پڕە.

وەکو ژ دیوانێ دیار پتریا شعرێن وی غەزەلە و شاعری ڤیایە فەسلەفەیا خوە یا سۆفیانە تێدا خویا بکت و رێیەکا تایبەت بۆ خوە بدانت، لێ نەشیایە ژ شێوازێ بنەمالا ئەقتەپێ دەرباز ببت و د ناڤدا نقوم بوویە. پتریا شعرێن وی ل سەر ئێک شێوازیە، وەکو د شعرەکێدا دبێژت:

مەشیا و هاتە سەر عەلیل دایی شەرابەك لێ ب دەست

هی پورڕ کرم ژار و زەلیل بێ تاب بووم و کەتمە دەست

جەعدێ موعنبەر دان شکەن لـەب رێژکر ڕاجا کوهەن

بێ طەیف و هەم ڕەیب زەن دا من هەران کو ژێ مە خوەست بپ17

دیسا د ڤی واریدا دبێژت:

محنەتێ ناز و جەفا دا مە حەبیبێ بێ قیاس

ئەز ل گەل وێ زولم و زۆرێ ژێ نەبوومە ناسپاس

تاقەتا من تاق بوو ئەز جەور و نازێ دلبەرێ

ما گەلی یاران عەجەب ناکێتن ئەز بەزە هەواس

بێ ئومید مامە د نیڤا وەرتەیا پور هەولناك

نەکو نوویە تێدە مە زاتەن بونیاد و ئەساس

وەر دەرینە شەفقەتێ کە مە ب فنجانا ڕەحیق

میهرەبانی گەر تو ئەی ساقی تو هەم قەدرێ شوناس بپ58-59

ل ئالیەکی دی، بانگ دکتە مەیگێری کو جامەکا مەی ژێرا بینت، دا کو د عەشقا ڕاست و دروستدا کو عەشقا خودایە سەرمەست و شەیدا ببت و دبێژت:

ساقى بده جامىٚ مەيگەر هەبى سەرمە شەفيق
وەرنە د گەردابىٚ ڕاخ فكر و دلىٚ مە غەريق
بگهينە مەيخانەئىٚ ڤى دلىٚ مسلىٚ پەرەنگ
كاڤل و وێران دبە لينەكى جاما ڕەحيق
سەرسەم و مەستە ژ دو دفعىٚ خومارىٚ بكە
يا نەم و وەيدا دكە سر د ڕاحا عەتيق بپ81

هەروەسا ژ دەردىٚ فەلەكىٚ و يارىٚ حەيران مايە، كو زولم زۆريا خوە ل وى دكن و دبێژت:

فەلەك بشكىٚ ئەو سەدسالا كو عالەم تێدە حەيرانە
وەفا نينە د تەبعىٚ تە چ بىٚ دادى و تۆفانە
ل مە مێلاك كون كر تە ئەيا ناز و جەفا و جەر
مەكێشە زەحمەتىٚ دل مە ژ خوە بىٚ تاب و وێرانە بپ128

شێخ حەسيب ل دووماهيا ديوانا خوە ئەوا كو ل سالا (1949)ز ب دەستىٚ محەمەد عەسكەرى ل بەر دەستخەتىٚ ڕەسەن هاتيە ڤەگوهاستن، شعرەكا بابىٚ خوە شێخ محەمەد جان نڤيسيە و دبێژت كو ئەڤ گۆتنە مەبەست و خوەشيەك ژى تێدايە، لىٚ مخابن نەيا تمامە، وەكو دبێژت: ((ئەڤ قەول غايەت موعتەبەر و هەم هەوەس و مەعريفەتەك پورِ تێدا هەيە كو ئابىٚ منى شێخ محەمەد كورِىٚ شێخ حەسەنىٚ نوورانيىٚ ئەقتەبى گۆتيە. حەيف و يازوغ كو نەتمامە))[1].

---

(1) شێخ حەسيب شێخ محەمەد جان، ديوانا شعران، بپ187. (دەستخەت)

ئەڤ شعرە ل سەر جۆرێن خوارنانە و ب شێوەیەکێ جوان هاتیە ڤەهاندن، وەکو دبێژت:

ئاه ئەز دەستێ برنجا نازەنین　　دەرکەڤت ڕاحەت میزاجێ ئاکلین
گوشتێ پەز بۆ وی بکن گەر هەمنشین　　هەر ئەوە ناڤ جوملە خوارن موعتەبەر
لێ تو ناکی بەحسێ ترشا بامیا　　تێخی ناڤ چەند پەرچە گۆشتێ هندیا
لائیقە ئەو بێتە سفرا والیا　　شێخ جوملە ترشکا ساحب هونەر

....

ئەهلەن ئەی قەیماغا نەگۆزیلەمە　　بۆ برینێ برچیان ئەڤ مەلهەمە
گەر هنەك ماستێ میا دەینی جەمە　　ئەو دین دەرمان ژ بۆ ئێشا جگەر
تو ب سەر چاڤێ مەرە بێ ئەی کەباب　　گۆشتێ پەز گۆشتێ مریشکان و شەباب
کی بخوە نابینە دەر حەشرێ عەزاب　　خوارنا وێ خەیر ژێ تێ نایێ شەر

بپ187ـ188*

وەکو ل گەل مە بۆری کو ئەڤێ بنەمالێ چەندین شاعرێن مەزن و ناڤدار ئینباینە هەبوون کو خزمەتەکا پڕ هەژی بۆ چاند و ڕەوشەنبیریا کوردی ب گشتی ل وی سەردەمی کرینە، ئەوان هەمیان گرنگیە باش دایە زمانێ کوردی و هەردەم ڤیاینە پێشبێخن، بەلگە ژی نڤیسینا ئەڤان هەمی بەرهەمان ب زمانێ کوردیە، کو ل وی سەردەمی کێم بەرهەم ب زمانێ کوردی دهاتنە نڤیسین.

دیسا ئەڤ بنەمالە، یان شاعرە سەرکێشێن سەردەمێ خوە بووینە کو ل کێشێن مللەتی زڤرین و گوه داینە ئێش و ژانێن گەلێ خوە، ئەڤە ژی ژ هەستا وان یا نەتەوەیی بوویە، کو ل سەر کوردایەتیێ هاتبوونە پەروەردەکرن، لەو بەرهەمێن وان پڕن ژ هەستا نەتەوەیی و وەلاتپارێزیێ، هەتا وەی ڕادەیی کو هندەك ژ وان پشکداری د شۆرەشێن

* بۆ هەموو نموونەیێن شعری بنێرە، دیوانا شێخ حەسیب کوڕی محەمەدجان، (دەستخەت).

کوردیدا کرینه، مینا شۆرەشا سەعیدێ پیران کو محەمەد کەربەلائی و محەمەد عەسکەری هەردویان پشکداری تێداکربوو، پاشان محەمەد کەربەلائی ژ ئالی تورکانڤە بۆ دەمەکی هاتبوو سەرگۆنکرن.

د ئالییێ شاعریەتی و ب هێزبوونا ڤەهاندنا شعراندا، ل گۆر دیتنا مە محەمەد عەسکەری ژ هەمی شاعرێن ڤێ قوتابخانەیێ (بنەمالێ) شعرێن وی ب هێز و ل هەڤهاتی و بەیسك بلندترن، ئەڤ چەندە ژی ژ شاعریەتا یێن دی کێمتر ناکت، بەروڤاژی ئەو ژی هەمی ب سەنگن و خودان بەرهەمێن پڕ بهانە، لێ بەرهەمێن عەسکەری ژ هەمیان ب سەنگترن و زمانێ وی یێ شعری گەلەکی ب هێزە و وێنەیێن وی یێن شعری ژی گەلەك د جوانن. هەروەسا هەمی شاعرێن ڤێ قوتابخانەیێ هەژی پتر دووڤچوون و ڤەکۆلینا بەرهەمێن وانە، چونکو پڕن ژ دیرۆك و ڕوودانێن وی سەردەمی و گەنجینەکا بێ دووماهینە بۆ هەر ڤەکۆلینەکا ئەکادیمی و د هەر وارەکیدا هەبت.

رۆلێ ڕۆژنامەیا کوردستان (1898-1902)
د پێشڤەبرنا ئەدەبیات و ڕەوشەنبیریا کوردیدا

ڕۆژنامەڤانی و پەیدابوونا چاپ و چاپەمەنیان گرنگیا خوە یا ڕەوشەنبیری د ژیانا هەر گەل و وەلاتەکیدا هەیە، چونکو ئەڤ یەکە ژ دیاردەیێن پێشڤەچوون و شارستانیەتێ دئێتە هەژمارتن، ڕۆژنامەڤانی ب خوە ژی پشکداریێ د ئاڤاکرنا پشکەکێ ژ جڤاکیدا دکت، نەمازە ڕۆژنامەڤانیا ئازاد یا دچتە د ناڤ هەمی وارێن ژیانێدا و خوە دکتە پارچەکا ئەکتیڤ و کاریگەر یا ژیانا خەلکی هەمیێ ب تەڤ تەخ و چینێن خوە یێن جڤاکیڤە.

میر مقداد مدحەت بەدرخان

ڕۆژنامەڤانیا دروست ئەوە، یا دەربڕینێ ژ ئێش ژانێن گەل و وەلاتی بکت، ببتە زمانحالێ خەلکی، ببتە چاڤکێ کامیرێ بۆ دیارکرنا ڕاستی و باشی و خرابیان، نەکو وەك ڕۆژنامەڤانیا زەر یا ب تنێ ئالیێ خرابیێ دگرت.

ڕەخنەگرتن د ڕۆژنامەڤانییێدا کارەکی باشە، هەکە یا ئاڤاکەربت، ژ بۆ بەرژەوەندیا گشتیا بلندا وەلاتیان بت، مەبەست پێ ژ بۆ چاکسازیێ بت، نەکو شکاندنا کەسان و ئالیێ دی یێ بەرانبەر و خرابیێ بت.

ڕۆژنامەیا کوردستان وەکو ڕۆژنامەیا ئێکێ

د دیرۆکا گەلیێ کورددا، ل دووری وەلات ل باژێرێ قاهیرە ل ڕۆژا (22) نیسانا سالا (1898)ز دەرکەڤت، خودان و سەرنڤیسکارێ وێ میر میقداد مدحت بەدرخان بوو.

دیرۆکا ڕۆژنامەڤانیا ل دەڤەرێ بۆ سەدسالا نۆزدێ دزڤرت، ئەو گەلێن ل ژێر دەستهەلاتداریا حوکمێ ئوسمانیا ژی بەری کوردان دەست ب وەشانا چاپەمەنیان کربوون.

ل دووماهیا سەدسالا نۆزدێ د ناڤ گەلیێ کورددا پارت و ڕێکخراوێن سیاسی هاتنە دانان و کۆمەلـەیێن جڤاکی و ڕەوشەنبیری ژی هاتنە ئاڤاکرن و سەرهلدان و شۆرەشێن کوردی یێن چەکداری ژی دەستپێکرن.

دەرکەڤتنا ڕۆژنامەیا کوردستان ڕەنگڤەدانا ئەڤان هەمی بزاڤ و چەلـەنگی و شۆرەشان بوو، چونکو وێ ژێدەرێ خوە ژ بزاڤا نەتەوەییا کوردان وەرگرتبوو، هەروەسا دەرکەڤتنا ڤێ ڕۆژنامەیێ هلبوونا چریسکا ئێکێ یا شۆرەشا ڕەوشەنبیریا کوردی بوو ل کوردستانێ، کو ژ ئالیێ بەدرخانیانڤە هاتبوو هلکرن، ئەوێن هەمی ژیانا خوە ژ بۆنا خزمەتا گەلیێ کورد تەرخانکری، چ د وارێ بزاڤا سیاسی چ یا ڕەوشەنبیریدا کو د هەمی بیاڤاندا پێشەنگ و ڕێبەر بوون.

دەرکەڤتنا ڕۆژنامەیا کوردستان ئالاڤەکی کاریگەر بوو بۆ پێشڤەبرنا هزرا نەتەوەیی د ناڤ کوردان‌دا، هەروەسا ئەڤێ ڕۆژنامەیێ ئالیێ مێژوویی و ئەدەبی و زمان و فۆلکلۆر و ڕەوشەنبیرکرنا گەلیێ کورد ژبیرنەکر و گرنگی پێدا.

ڕۆژنامەڤانیا کوردی بەروڤاژی یا تورك و عەرەب و فارسان بوو، چونکو یا کوردی((لە ئەنجامی (هوشیارییەکی تاکە کەسیەوە) لـە دایك بووە: نەك لـە ئەنجامی

پێداویستی دەولـەت یان دەزگایەکی حکوومی بۆ بلاّوکردنەوەی پرۆپاکندەو هەواڵـەکانی خۆیان و بە ئەرشیف کردنی دەنگوباسەکانی ئەو حکوومەتانە))[1].

ل ڤێرێ پرسیارەك دئێتە گۆڕێ، ئەرێ بۆچی کوردان باژێرێ قاهیرە هلبژارت بۆ وەشاندنا ڕۆژنامەیا کوردستان؟ ئەم دشێن بێژن کو کوردان چو دەولـەتێن خوە یێن سەربخوە نەبوون(نوکە ژی نینن) کو بشێن ل پایتەختێ وێ ڕۆژنامەیەکێ ب زمانێ کوردی دەربێخن، یان ژی چو حزب و ڕێکخراوکا وەسا ب هێز و خودان دەستهلات نەبوو کو بشێن ب ڕێیا وێ بەرەڤانیێ ژ مافێن ڕەوایێن گەلێ کورد بکن و ڕۆژنامەیان ل وەلاتێ خوە ب وەشینن، هەروەسا ((لـەو سەردەمەشدا قاهیرە، لاچەپ، دوورەدەست کەمێك دوور بووە لـە دەستهەلاتی دکتاتۆریەتی عوسمانی. نەك تەنیا ڕۆناکبیرانی کورد، بەلکو ڕۆناکبیرانی ئۆپۆزسیۆنی فارس و ئەرمەن و تورکیش ڕوویانتێدەکرد، بووبووە مەلبەندی کۆمبوونەوەی نووسەرانی بەرهەڵستکاری زۆربەی نەتەوەکانی ئەم ناوچەیە دژ بە ئیمبراتۆریەتی عوسمانی))[2] ، ڕاوەستیان و خەبات و بزاڤ دکرن کو گەلێن خوە ژ بندەستیێ ئوسمانیان ڕزگار بکن.

ئەڤـ دووراتیە ژی میر میقداد بۆ خوە ب دەرفەت دیت کو ڕۆژنامەیا خوە ل دووری دەستهلاتداریا وان دەربێخت، هەروەسا((ل وی سەردەمی وەلاتێ مسرێ د بیاڤێ هزری و ڕەوشەنبیریدا ژ وەلاتێن عەرەب و ئیسلامی پێشکەڤتی تر بوو))[3].

ب بەلاڤبوونا ڕۆژنامەیا کوردستان ب زمانێ کوردی، بەرپەڕەکی نوو یێ زێرین د ناڤ دیرۆکا کوردی ب گشتی و یا ڕۆژنامەڤانیێ ب تایبەتیدا هاتە تۆمارکرن. بۆ جارا ئێکێ

---

(1) د. کەمال فوئاد، کوردستان یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی، بپ7.

(2) د. کەمال فوئاد، ژێدەر و بەرپەر.

(3) هۆگر طاهر، ڕۆلێ ڕۆژنامەگەریا کوردی، بپ66.

کورد ژی مینا گەلێن هەڤسوو بوونە خودان چاپەمەنی و چاپخانا ئێکێ یا کوردی هاتە دانان.

هەژی گۆتنێیە دەمێ مرۆڤ د ناڤ بەرپەڕێن ڕۆژنامەیا کوردستانێدا گەشتەکێ دکت ـ ئەوا دوبارە هاتیە چاپکرن و ئەو هەژمارەیێن هاتینە دیتن ـ ئەڤ چەندە خویا دبت، هەر ژ هەژمارا (1، 5) مقداد مدحەت خودان و سەرنڤیسکارێ وێ بوویە، و ژ هەژمارەیێن (6ـ31)ێ عەبدولرەحمان بەدرخان برایێ وی یێ بچووك سەرنڤیسکارێ وێ بوویە، ڕۆژنامە ب خوە ل چەندین دەڤەر و وەلاتێن جودا دەرکەڤتیە، مینا (قاهیرە، جنێڤ، لەندەن، فۆلگستۆن) ئەو ژی ژ بەر فشار و دووڤچوونا دکتاتۆریا ئوسمانیا ل سەر ڕۆژنامەیێ و خوەدیێ وێ بوو.

دەرکەڤتنا ڕۆژنامەیا کوردستان بزاڤا ئەدەبی و ڕەوشەنبیریا کوردی خورت و بەرفرەهتر لێ کر، دیسا وە ل مرۆڤێ کورد کر کو ژ کەلتوورێ ئیسلامی و ئوسمانیان (عەرەبی ـ فارسی ـ تورکی) دەربازبت بۆ کەلتوورەکێ نەتەوایەتی و هەڤچەرخ و ڕەسەن[1].

ژ ئالیەکی دیڤە، ڕۆژنامەیا (کوردستان) گرنگیەکا باش دا زمان و ئەدەبێ کوردی، ب تایبەتی پەخشانێ، چونکو بەری وی سەردەمی پەخشان ب زمانێن بیانی (عەرەبی و فارسی) دهاتە نڤیسین، لێ دەرکەڤتنا ڕۆژنامەیێ ب کوردی وەکر کو زمانێ کوردی ببتە سۆمبلا نەتەوەیی د ناڤ هەر چار پارچێن کوردستانێدا و گەلەك کەسان بزاڤا نڤیسینا پەخشانێ ب زمانێ کوردی کر.

---

(1) د. کەمال فوئاد، ژێدەرێ بەرێ، بپ21.

ئەڤێ چەندێ ژی وەکر کو ڕۆژنامەیا (کوردستان) ببتە دەستپێکا پەخشانا کوردی یا چاپکری[1]، لەورا دبێژن هەکە ڕۆژنامەیا(کوردستان) دەرنەکەڤتبایە، دا کۆڤار و ڕۆژنامەیێن کوردی گەلەك پاشڤەمینن و دەرنەدکەڤتن و ئەم دا ژ خەلکەکی میننە پاشڤەمای، هەروەسا ڕۆژنامەیا(کوردستان) بیاڤێ نڤیسنێ بۆ هەمی کوردان و ل هەر پارچەکا کوردستانێ ڤەکر، بوو مینبەرەکی ئازاد بۆ هەمی کوردێن وەلاتپارێز و شۆرەشڤان کو بەرهەمێن خوە ل سەر بەرپەرێن ڕۆژنامەیێ ژ شعر و پەخشان و گۆتارێن ئەدەبی و ڕەخنەیی بەلاڤ بکن ((هەر ئەو ڕۆژنامەیەش بوو بۆ یەکەمین جارا وتاری سیاسی و کۆمەلایەتی و ڕەخنەیی و ئەدەبیی هێنایە ئارا و فێرکری خەلکی))[2] کر.

پشتی بەلاڤبوونا ڕۆژنامەیا (کوردستان) و خەبات و بزاڤێن وێ د وارێ ئەدەبی و ڕەوشەنبیریدا چەندین ژانرێن ئەدەبی یێن نوو بۆ جارا ئێکێ هاتنە د ناڤ ئەدەبێ کوردیدا کو ب ڤی ڕەنگی سالا بەلاڤبوونا ڕۆژناما کوردستان ل (1898)ز دبتە سالا سەرهەلدانا ئەدەبێ نوو یێ کوردی[3].

ڕۆژنامەیا (کوردستان) هەر ل دەستپێکێ گرنگی دا ئەدەبیاتێن کوردی و ل هەژمارا (2)ێ بۆ جارا ئێکێ پارچەیەك ژ دیوانا(مەم و زین)ێ یا خانی بەلاڤکر، دیسا ل هەژمارەیێن د دووڤڕا بەردەوامی دا بەلاڤکرنا ڤێ داستانێ و وەکو زنجیرە دئینا خوارێ، ل گەل ژی پووتە ددا شاعرێن دی یێن کلاسیك و چەندین بەرهەمێن وان بەلاڤکرن، وەکو (حاجی قادرێ کۆیی) و گەلەکێن دی.

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(2) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(3) هۆگر طاهر، ژێدەرێ بەرێ ، بپ71.

هەکە ڕۆژنامەیا (کوردستان) نەبایە مە چو ژ کلاسیکێن کورد نەدزانی، لیٚ ئەویٚ ئەو شاعرە و بەرهەمێن وان ب گەلیٚ کورد بۆ جارا ئێکیٚ دانە دیارکرن و ب ڕێیا ویٚ ئەڤ شاعرێن کلاسیك پێن هاتینە نیاسین.

وەکو خویایە ڕۆژنامەیا (کوردستان) بەریٚ بنیاتی ییٚ ئێکیٚ بۆ ئەدەبیٚ کوردی ییٚ نوو دانا و دەرگەهەك تازە بۆ ڤەکر کو تێدا ئەدەبیٚ کوردی هزرێن نوو وەربگرت، ژ بەر کو ڕۆژنامەیا (کوردستان) ل ژێر کارتێکرنا هزرا ڕۆژئاڤایی هاتبوو دانان، چونکو میقداد و عەبدولرەحمان بەدرخان هەردویان ڕەوشەنبیریا وان ڕەوشەنبیریەکا ڕۆژئاڤایی بوو، زمانێن ئورۆپی ب تایبەت ییٚ فەرەنسی باش دزانین و د ڕۆژنامەیا خوەدا بکاردئینا، ئەڤە ژی رێیەك بوو کو ڕەوشەنبیری و کەلتووریٚ ڕۆژئاڤایی ب ڕێیا چەندین وەرگێرانێن د ناڤ ڕۆژنامەییێدا بگەهنە ناڤ گەلیٚ کورد و ئەو ژی بۆ خوە مفای ژیٚ وەربگرن. چونکو ئەڤ ڕۆژنامە بۆ کوردان ل ژێر کاریگەریا ڕۆژئاڤاییدا دەردکەڤت، کو د زمانیٚ ڕۆناکبیریا دونیاگەرییێدا شارەزایە، نەکو ل کونجێن حوجرەیێن سار و تاری ڤەیە، ئەڤەیە پووتە و جودایی و نووکرنا ڕۆژنامەڤانییٚ، شیابوو ببتە پرەك د ناڤبەرا ئورۆپا و کوردستانێدا[1].

دیسا بەرپەرێن ڕۆژنامەییٚ د خەملاندی بوون ب کارێن وەرگێرانیٚ و گرنگی پیٚ ددا، ئەڤە ژی ب ڕێیا پەیامان ب زمانیٚ بیانی یان ژی وەرگێرانا وان ژ زمانێن بیانی بۆ ییٚ کوردی. ئەڤە ژی دەستپێکەکا نوو بوو بۆ وەرارا ئەڤی جۆریٚ ئەدەبی ییٚ گرنگ. ئەدەبیٚ نامەنڤیسینیٚ ژی بیاڤەکیٚ باش د ناڤ بەرپەرێن ڕۆژنامەیا(کوردستان)دا هەبوو، ب تایبەتی ئەو نامەیێن مقداد بەدرخان کو ل هەژمارێن (3، 4، 5) و پاشی برایێ وی عەبدولرەحمان بەدرخان ل هەژمارێن (6، 7) بۆ سولتانیٚ ئوسمانی دهنارتن.

---

(1) د. کەمال فوئاد، ژێدەریٚ بەریٚ، بپ31.

عەبدولرەحیم ڕەحمییێ هەكاری

ژینەنیگارا هەكاری:

پشتی نەمانا میرگەهێن كوردی ل سەر دەستێ ستەمكارێن توركێن ئوسمانی، جڤاكێ كوردی ڤەبوونەك ب خوەڤە دیت و تێكلی خەلكەكی دی بوو، ئەو ژی ب تایبەتی دەمێ فەرمانبەرێن حوكمەتێ هاتین و ڕێڤەبەریا ئێكسەر ل خەلكێ كوردستانێ كری، كەلتوور و ڕەوشەنبیریا خوە ل گەل خوە ئینابن، هۆسا سەرپەشیكێن گوهۆڕینێ گەهشتنە ناڤ كوردان.

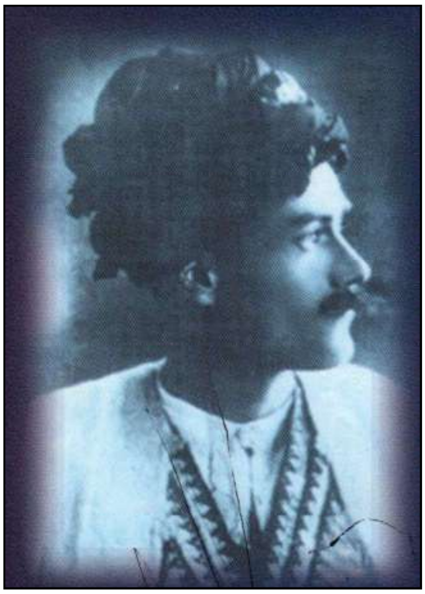
عبدالرحیم هەكاری

عەبدولرەحیم ڕەحمییێ هەكاری شاعر و نڤیسەر و شانۆڤانێ كوردێ نووكەر، ل دووماهیا سەدسالا نوزدێ هاتە د قادی ئەدەبی و ڕەوشەنبیریا كوردیدا كو ل وی سەردەمی جڤاكێ كوردی ژ ئالییێ سیاسی و ڕەوشەنبیری و هەتا جڤاكی ژی كەڤتبوو بەر پێلێن گوهۆڕینێ، ژ ئەگەرێن ڕەوشا كوردستانێ و ژ دەستدانا سەروەریا خوە بڕێڤەبرنێ، ((عەبدولرەحیم رەحمی هەكاری (1890-1958) لە گوندی ئەلباكێ

Albake كە بە (باشقالا/باشكالا) ناسراوە و ئێستا قەزایەكە سەر بە شاری (وان) لە دایكبووە، باوكی سەید محەممەد پرتەو، لە بنەماڵەی سەید عەبدولقادری گەیلانی بوو))[١].

خواندنا وی:

عەبدولرەحیمێ هەكاری هەر ژ زارۆكینییێ كەڤتیە بەر خواندنێ، چونكو ژ بنەمالەكا خودێناس و ئایینی بوو، خواندنا خوە ل حوجرە و مزكەفتان خواندیە، هەروەسا خواندنا سەرەتایی ل گوندێ خوە و ناڤچی و خانووا ماموستایان ژی ل وانێ تمام كریە[٢]. پاشان بۆ بەردەوامی دان ب خواندنا خوە و وەرگرتنا باوەرنامەیێن بلندتر بەرێخوە دایە ئەنقەرە و ل وێرێ پەیمانگەها دارایی تمامكر[٣]. ئالییێ دینی ژی گەلەك كارتێكرن ل عەبدولرەحیم كریە، ژ بەر كو ((هەر لە مندالیەوە گۆش كراوە بە زانستە ئاینییەكان و تا وای لێ هات خوێندنی بالا لە كۆلیژەی (ئیلاهیات) تەواو بكات. ئەمە وای كرد كە تێگەیشتنێكی ئاینی بۆ هەموو بوارەكانی ژیان هەبێت)) [٤].

عەبدولرەحیمێ هەكاری ل سالا (1958)ز ل ستەمبۆلێ مالئاڤاهیكر و ل گۆرستانا نەجاتی بەگ هاتیە ڤەشارتن[٥].

---

(1) د. فەرهاد پیربال، عەبدلرەحیم ڕەحمی هەكاری، بپ11.

(2) د. فەرهاد پیربال، ژێدەر و بەرپەر، بپ11.

(3) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(4) یادگار ڕەسول بالەكی، سیماكانی تازەكردنەوەی شیعری كوردی، بپ90.

(5) د. فەرهاد پیربال، عەبدلرەحیم ڕەحمی هەكاری، بپ11.

ژێدەرێن ڕەوشەنبیریا وی:

دەمێ عەبدولرەحیم ل ستەمبۆلێ، وی چاخی ستەمبۆل ناڤەندەکا ڕەوشەنبیریا گرنگ بوو، ژ بەر کو ل وی سەردەمی پێلێن نووکرنێ د هەمی واراندا بەر ب ڕۆژهلاتی، نەمازە وەلاتێن ل ژێر ڕکێیا

دەولەتا ئوسمانیڤە دهاتن و ئێکسەر تیرۆژکێن ئەڤێ نووکرنێ ژ ستەمبۆلێ دگرتن، هۆسا عەبدولرەحیمێ هەکاری ل دەستپێکا سەدسالا بیستێ و ب شێوەیەکی ئێکسەر د ناڤ جەرگێ ڕوودانێن ڕەوشەنبیریدا، د ناڤ دلێ بزاڤێن ئەدەبیێن وەکو سەرووەت فنون(1890)، فەجرێ ئاتی(1908) و گەنج قەلەملار (1910) ل ستەمبۆلێدا بوو، ئانکو د ناڤ سەقایێ نووخوازیا لاوێن تورکدا ژیایە، ڕاستەخوە مفا ژ بەرهەمێن وان و کەلتوورێ ڕۆژئاڤایی یێ وی سەردەمی وەرگرتیە[1].

هەروەسا کارکرنا هەکاری د ناڤ کۆمەلە و ڕێکخراوێن کوردیدا یێن وی سەردەمی، مفایەکی باش گەهاندیێ و بووینە ژێدەر و سەرۆکانیێن ڕەوشەنبیریا وی. دیسا خواندنا وی ل ستەمبۆلێ و تێکلی و هەڤناسین ل گەل چەندین کەسان کر و ب تایبەتی ل کۆلیژا ئیلاهیات ئەو ڕەوشەنبیر و نڤیسەرێن کورد یێن ناڤدار مینا (حەمزە بەگێ موکسی، مەمدووح سەلیمێ وانی، کەمال فەوزی و محەمەد شەفیقێ ئەرواسی) پەیوەندی ب وان کر و ل گەل چەند کەسێن دی کۆمەلەیا (هیڤی) یا کوردی ڤەژاندەڤە ئەوا کو ل سالا (1912) هاتبوو ئاڤاکرن، پاشان کۆڤارا (ژین) ب کوردی و تورکی د ناڤبەرا سالێن (1918 ـ 1919)دا بەلاڤکرن[2].

---

(1) د. فەرهاد پیربال ، مێژووی شانۆ ل ئەدەبیاتی کوردی دا لەکۆنەوە تا 1957، بپ103.

(2) د. محەمەد بەکر، کۆڤارا زانکۆ: ه6، پەربەندێ2، بپ874.

وەکو دیار عەبدولرەحیمێ هەکاری ئێك ژ نڤیسەرێن چەلەنگێن کۆڤارا (ژین) بوویە، کو وێ کۆڤارێ مفا ژێ دیتیە، هەروەسا مفا ژی گەهاندیە هەکاری، چونکو د ناڤ (25) هەژمارەیێن ژیییێ خوەدا (20) شعرێن هەکاری ل گەل چەندین پەخشان و چیرۆك و شانۆنامە ب زمانێ کوردی و تورکی ل سەر بەرپەرێن وێ بەلاڤکرینە.

ل ئالیەکی دی و ژ ئەنجامێ ژیان و بزاڤا رەحمیێ هەکاری ل ستەمبۆلێ ((فێربوونی زمانی رووسی و ئەلمانی و وەرگرتنی ئەو کەلتوورە رۆژئاواییە بە شێوەیەکی راستەخۆ، ع. م. هەکاری دەبێتە یەکەم شاعری هەوچەرخی کورد کە لە کەلتووری (عەرەبی - فارسی)یەوە بازیداتە سەر کەلتووری رۆژئاوایی و لە هەمان کاتدا پێکەوەگرێ بدات و سوود لە دووەمیان وەربگرت)) [1].

عەبدولرەحیم و خیزانا خوە

دیسا هەکاری دئێتە هەژمارتن شاعرێ کورد یێ ئێکێیە فێری زمانێن ئورۆپی ببت و مفا ژێ وەرگرتبت بۆ زەنگینیا رەوشەنبیریا شعریا خوە[2] و ب ڤێ یەکێ شیایە فەرهەنگا خوە یا زمانی بەرفرەه بکت د رێیا ((بەکارهینانی

(1) د. فەرهاد پیربال ،هەر ئەو ژێدەر و بەرپەرێ بەرێ.

(2) د. فەرهاد پیربال، ژێدەرێ، بپ103.

دەیان زاراوە و وشە تازەی وەك (پیەس)، (تیاترۆ)... لـە نووسینیەکانی خۆیدا، کە بۆ یەکەم جار دکەونە ناو زمانی کوردییەوە، بەڵگەی ئەم ڕاستییەن))(١).

بەرهەمێن وی:

عەبدولـرەحیمێ هەکاری وەکو شاعرەکی نووکەر و چەلـەنگ، چەندین ئافراندن د ناڤ بەرهەمێن خوەدا کرینە، ل سالا (1918)ز و د ژییێ (18) سالییێدا بەرهەمێ خوە یێ ئێکێ کو پارچەکا شعرێ بوو ب ناڤێ (بانگ) ل هەژمارا (1) ل بەرپەرێ (11)ێ د کۆڤارا (ژین)دا بەلاڤکر(٢)، کو دبێژت:

هشیار بووم ئەز دونیا هەمی کەڕ
ب دەنگێ مەلایی الله اکبر
الله اکبر دەنگێ منارێ
(رابن) دبێژت وەقتێ سبێیە
صاحب خەباتان شەیتان لـەپێیە(٣).

1ـ د ناڤبەرا سالێن (1918ـ1919)ێدا ڕەحمیێ هەکاری (20) پارچە شعر یێن ل کۆڤارا (ژین) ب زمانێ کوردی بەلاڤکرین، ئەڤە ژی نیشانا چەلـەنگی و زیرەکیا هەکاریە د وارێ بەلاڤکرنا بەرهەمێن خوە یێن شعری و دیارکرنا شیانێن خوە یێن ئافراندنێیە د بیاڤێ ئەدبیاتاندا کو کەسێ بەری وی هندە بەرهەم بەلاڤ نەکرینە.

---

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ12.

(3) عەبدولـرەحیم ڕەحمێ هەکاری، گازیا وەلات کتێبا ئەوەل، بپ3.

2ـ ديوانا ((گازيا وەلات)) ئەڤ ديوانا شعری ژ چار بەرگان پێك دئێت. بەرگێ ئێكێ ل سالا (1919)ێ ل ستەمبۆلێ ل بن ڤی ناڤی ((گازيا وەلات، كتێبا ئەوەل)) هاتيە چاپ و بەلاڤكرن. ئەڤـ بەرگە (14) شعرێن نووژەن ب خوەڤە دگرت، كو(25) بەرپەڕ خەملاندينە و ل دووماهيێ ژی بەرهەمێن وی نڤيسينە و ل چاپخانا (نەجم ئيستقبال) هاتيە چاپكرن. بەرگێ ئێكێ ب شعرا (بانگ) دەستپێكريە، كو ل دووماهيا وێ ئەڤ ديرۆكە بۆ دانايە (24چريا ئەول ـ 1334) مشەختی كو دبتە بەرانبەر سالا (1915ـ1916) زايينی، ئانكو ل ڤێ ديرۆكێ هاتيە نڤيسين، ئەڤە شعرا وی يا ئێكێيە د كۆڤارا (ژين) يا ستەمبۆلێدا بەلاڤبووی، وەكو ل گەل مە دربازبوويی.

د ئەڤی بەرگيدا (ئێكێ) عەبدولرەحيمێ هەكاری پێنگاڤا ئێكێ بەر ب دانانا بنەسترا ئاڤاهيێ شعرا نوو يا كوردی هاڤێتيە، كو بەری وی كەسێ ئەو پێنگاڤ نەهاڤێتبوو، چونكو ئەو شعرا كورديا هەتا وی سەردەمی (پشتی وی ژی) ل سەر قالبێن عەرووزا عەرەبی دهاتە نڤيسين و شاعر پابەندی قانوون و دستوورێن وێ بوون. لێ هەكاری ئەڤ قەيدە شكاندن و سيستەم بەزاند. د ڤی واريدا (د.محەمەد بەكر) ددتە خوياكرن كو هەكاری سەربۆرەكا پێشەنگ د شعرا كورديدا دەستپێكر و شێوازەكی نوو د نڤيسينا شعرێدا ئافراند، كو د وارێ ئەدەبێ كورديدا ديارەكا كێم وێنە و دەگمەنە[1]. د بەرگێ ئێكێدا عەبدولرەحيم چەندين پێنگاڤـ بەر ب نووكرنا شعرا كوردی هاڤێتينە ژ شكاندنا تۆبۆگرافيا شعرێ و بكارئينانا خالبەنديێ و كۆپلەيێن شعری كو بەری هينگێ د ناڤ شعرا كورديدا نەبوون، هەروەسا بەحسكرنا بابەتێن نوو كو كێم بەری وی د شعرا كورديدا هاتينە بەحسكرن.

---

(1) د. محەمەد بەكر، ژێدەرێ بەرێ، بپ873.

3ـ ديوانا ((گازيا وەلات)) بەرگێ چارێ كو ل سەر بەرگێ وێ نڤيسيە ((گازيا وەلات، كيتابا چارێ، تەڤدا ئاگر، ژ مالا هەكاريان: عەبدولرەحيم رەحمى)) ئەڤـ ديوانە ژ (9) شعران پێكهاتيە و (50) بەرپەڕ هەمبێز كرينە. ل دەستپێكا ديوانێ هەكارى شعرەكا درێژ ب ناڤێ ((پەرەك زێرين ژ تاريخێ)) كو ژ (195) مالكان پێكدئێت ڤەهانديە و چەندين بابەتێن ديرۆكى و جۆرا جۆر ب خوەڤە دگرت.

ل دۆر نژادێ كوردان دبێژت:

چى كوردێ ماد مولكێ خوە نەكرنە ئەليتفات ئەصلا
د دينێ وەحدتێ دا بوونە رەهبەر راكرن ئەعلا
خەليل الله ئيبراهيم كورەك هێلا ل كنعانى
ژ وى چێبوونە پێغەمبەر كو خەلقێ دينێ حەقانى
ئەڤە مووسا ئەڤە عيسا هەمى نەسلا خەليل والله
كوردى بوويە باپيرێ محەمەد حەق رەسول والله
ژ ئسماعيل چێبوونە قوريشى جوملە موستەعرەب
ئەڤێن كورد د ئەصلێ وان ڤەكر بوو عالەمى مەكتەب بپ6

ل دۆر سەلاحەدينێ ئەيوبى دبێژت:

ژ كرمانجان سەلاحەدينێ ئەيوبى عەلەم راكر
شەهامەت دايە مەيدانێ روحێ ئەسلاف پێ شاكر بپ8

ژ بۆنا زانايێن كورد وەها دبێژت:

ئەڤە ئيبنو ئەسير مەلايێ جامى و حەريرى جوملە كرمانجن
هزاران ئەهلێ عيرفان هاتينە تەوحيدێ ئاماجن
غەزالى ئيبنو سيناء و جزيرى حەزەتێ خانى
رەئيسێ ئەوليائان غەوسێ ئەعزەم شێخى گەيلانى

هەمی کوردن ب وان فەخرێ بکن ئەی مەعشەرا ئەکراد
عەجەب کی ئەحمەقە بێژتە مە بێ ئەصل و بێ بنیاد بپ9

دەمێ فەلـەیێن ئەرمەنی ل بەرانبەر تورکان ڕابووین، ئورۆپا هاریاری و پشتەڤانیا وان کر:

فەلان بێ دینی تورکان کرنە عسیان و ل هەڤ جڤیان
د ناڤا ئەڤرۆپایێ پورڕ ب قوەت بوو جڤاتا وان
ژ تەختی خستن و خونکارکرن ئیعلانێ حوریەت
ژ بۆ وان بوویە ئازادی ژ بۆ مە بوویە مەحویەت بپ16

هەردەم سەرکردەیێن کوردان خەبات و بەرخوەدان دژی زولم و زۆریا تورکان کریە، ئەوان ژی ب هێزا ئاگری بەرسینکێ هەمی بزاڤ و لڤینێن کوردان گرتیە و ڕێبەرێن وان گرتینە و ب سێداریڤە دالقاندینە:

بێ خانە بوو بلیسی دالقاندن شێخی هیزانی
کرن ئامانج زولمێ وان سولـەیمانێ بەدرخانی
دەما دیت زولم و نامەردی مەلا سەلیم خوەدا ڕووسان
سیاسەت کرن و خاپاندن وی کوشتن وان و مەنخووسان
هنەك بوون ئیتلافچی و کوفارماسۆن و بێ ئیمان
ب ناڤێ (اتحاد) وان ژ بۆ مەحوا مە کر پەیمان بپ16ـ17

ل دەستپێکا سەدسالا بیستی چەندین جڤات و کۆمەلـەیێن کوردی هاتینە ئاڤاکرن، ڤان جڤاتان ژی کۆڤار و ڕۆژنامەیێن خوە هەبوون و خزمەتا چاند و ڕەوشەنبیری و دۆزا کوردی دکرن:

جڤاتەك چێکرن ڕەحمەن شەریف پاشا مورەخس بوو

د پاریس دا وەکیلێ مە ژ بۆ کوردان ئەو کەس بوو
جڤاتەك دی مەچێکربوو ژ بۆ علم و ژ بۆ عیرفان
د ڕۆژناڤە هەبوون یەك (ژین) و یا دین ناڤ کوردستان
خەباتا وان جدی بوون د شوغلی دا سەمیمی بوون
بەدرخانی و بابانی هەمی د دەعوا سەراکی بوون بپ19-20.

دەمی ئوسمانییێن زۆردار دکەڤتنە تەنگاڤیان، پەنا دبرە کوردان و سۆز و پەیمان ددانێ، کو دێ مافێن وان دنێ و ژیارا وان خوەش کن و... هتد، دەمێ ژ وان شەر و تەنگاڤیان قورتال دبوون، پێ ل وان هەمی سۆز و پەیمانان ددانان و کوشتارێن مەزن دژی کوردان دکرن، ڤایە خالدێ بەگی جەبری ڕێبەرێ شۆرەشا کوردی یا سالا (1925)ز گرتن و بەری دەستپێکا شۆرەشێ ل سێدارێ خستن، هەکاری ژی ل دۆر ڤێ یەکێ دبێژت:

ب ناموسا خوە سووند خوارن ژ بۆ خالد بەگێ جەبری
حەتا حەقێ وە کوردان ئەم نەدن حەرام بە مە میری
چی گاڤا بوونە غالب گوهـ نەدانە عەهد و پەیمانان
نەهشتن تشتەکی قودسی تەجاوز کرنە ئیمانان
تەحمل وان نەکر خالد بەگی و یووسف زیا کوشتن
چرایێ مە ڤەکوشتن ما کەسی عەقل ل سەر هێشتن
قرار قەتل عامێ دا د پالۆ و دێرسم و ئاغری (ئاگری)
بوویە مەزبەح (کوشتار) ژ بۆ کوردان ب ملیۆنا ژن و زاری بپ22

ل ئالیەك دی بەحسێ میر و بەگ و میرگەهێن کوردی دکت، کا چاوا ل سەر دەمێ وان وەلات د سەربخوەیێ و تەناهیێدا دژیا، نەمازە ل هەکارێ و بۆتان، میرێن کوردان گرنگی ب زانین و زانستێ ددا و زانا و هزرمەندێن ژیهاتی و بێ بەڤل ب درێژیا دیرۆکی ژ ناڤ کوردان ڕابووینە کو هەمیان مفا ژ وان وەرگرتیە:

د وەقێ میرەکاندا قەبیبێ ئەحوال چاوان بوو
هەبوون بیست و پێنج میرەك وەلات مەسعوود ئاڤابوو
د واندا حوکمێ شەرعی تام ب حەقانی د بوو جارێ
تمامی مولکێ دا خاسمە د بۆهتان و د هەکارێ
هەبوون دارولفنون خەلقێ دخوەند عالم فحول ڕابوون
خودێ فەیزا خوە دابوو وان هەمی مەسعوود هەمی شابوون بپ22-23

عەبدولرەحیمێ هەکاری ناڤێن شاعرێن کلاسیکێن کورد ژی ئانینە و ل دووڤ دیتنا خوە ڕێزکرینە:

مەلائێ باتەئی شەیخێ حەریری ئەحمەدێ خانی
فەقێ تەیرانی شەیخ ئەحمەدێ جزیری و بۆهتانی
مەلا عەلیێ هەکاری ژ میر موستەفا خان بەگ
کو مەخلەس (ئاسناڤ) پەرتەوە دیوان هەیە هەم عالە هەم بەگ بپ23

دیارە باژێرێ بەدلیسێ کو جهێ زانین و زانستێ بوو، هەروەسا شەرەفخانێ بەدلیسی کو کەسێ کورد یێ ئێکێیە دیرۆکا کوردان ب دەستێ خوە نڤیسی، هەکاری د ڤی واریدا دبێژت:

هەبوو بێ حەد جهێ عیلم و جهێ عیرفان جهێ تەدریس
موحەققە دار و عیرفان بوو د کوردستانێ دا بەدلیس
کوتوبخانە مەدارس مەسجد و مزگەفت و منارە
تژی فەزل و تژی عیرفان نها ژی ئەو ب ئاسارە
شەرەفخان بەگ نڤیسی بۆ مە تاریخ ناڤ شەرەفنامە
ب فەزل و عیلم و زانینێ حەتا ئیرۆ شەرەف دا مە بپ24

هەروەسا ل دۆر جه و باژێرێن کوردان یێن ب ناڤ و دەنگ، عەبدولرەحیم ڕەسنا وان ب ڤی ئاوایی دکت:

د مووش و ڕالۆ و وانێ موحەمەد ئانو دوەستانێ
خەلات و ئەلجواز ئەردیش ئەلئەسەر گرت حەتا ئەوانێ
وەرە گێنجێ خوزاتی و خەڕووتێ حەتا سێواز
ڕەها مەرعاش (مەراش) و عینتابێ جهێ کوردان موحەققە (خاص)
دیاربەکر د گەل مێردین حەما حیمص و دێرەزوور
وەرە سەنجار و بەهدینان سولەیمانیە شەهرەزوور بپ25

ل دووماهیا ئەڤێ شعرا درێژ کو ئەم دشێن ب چامەکا شعریی ب ناڤ بکن، هەکاری بانگ دکتە خۆرتێن کوردان کو تەڤدا بخوونن و خوە زەحمەت بدن، چونکو ب ماندیبوونێ دێ شێن ناڤێ وەلاتێ خوە بلند کن و ببنە مرۆڤێن خودان شیان، لەوما دبێژت:

بخوونە خوەندنا تە بۆ مە کیمیایە بکە جەهدێ
ب جەهدا خوە بلنکە مللەتێ خوە وەر بکە عەهدێ
ببە ئینسانەکی کامل فەزیلەت بت شیعارا تە
توکرمانجی ئەوان هێشیار بکە عەینی حەیاتا تە
د ڕێیا دین و مللەت دا فیدا بە غەم مەخوە ئەسلا
ژ بۆ تە حازرە بێ شك بزانە جەنتە ئەعلا بپ29

هەژی گۆتنیە، کو ئەڤ شعرە هەر وەکو ل دووماهیا وێ هاتیە نڤیسین ل ((1- چریا ئەول = 1945)) هاتیە نڤیسین.

د شعرەکێدا ب ناڤێ (ئیلحاد) بەحسێ نەمانا خیلافەتا ئیسلامێ و ڕاکرنا شەریعەتی و بەلاڤبوونا بێ ڕەوشتیێ ل قوتابخانەیان و جهێن دی دکت و دبێژت:

شەریعەت ڕاکرن وان سان خیلافەت چو ژ خەنناسان
مەدارس دانە بەر داسان تەجاوز کرنە ئیمان
مەکاتب وی کرنە لیسە بکافی مەعبەدەك پیسە
مەقەر د وی ئبلیسە بنێڕنە کنزێ عیرفان بپ32

عەبدولرەحیمێ هەکاری د شعرا (دەجال)دا، ب شێوەکی جوان سالۆخەتێن ئەتاتۆرکی دکت و دبێژت:

تو نەپرسە ژ من دەجالێ مەسیح هەر ئەوە
تو موسلمانی ئەگەر ڕابە نەرازی جێ خەوە
د زەمانەك نە گەلەك ڕاکری دین کوفرێ جڤاند
هەمی ئانینە ل بەر هەیکەل و ڕەسمێ خوە جڤاند
گرتە دەستێ خوە دڕاند بەرتە پەرێ قورئانێ
وێ کیتابێ دحەبینن هەن جارەك کانێ بپ34

ل ئالیەکی دی، بەحسێ وان کوشتارێن خویناوی یێن ئەتاتۆرکی ب سەرێ گەلێ کورددا ئینایین دکت، کا چاوا خوینا هزاران درێژت و خەلك یێن وەکو دەواران لێهاتین و کەس دەنگ ناکت و هەمیان ل بەر زولم و زۆریا وی گوهێن خوە یێن شۆڕکرین:

ژ برینان خوون درێژت وەکی جۆباران
بوویە سەلەخانە وەلاتێ من ژ خوونا ژاران
ڕه و سنبێل مە برین لەو کو هەمی قەحبە ژنن
هن کەرن گوە مەزنن هن ژی ب شاخ و بزنن بپ36

عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری خەم و کۆڤانداریێ گەل و وەلات، هەردەم گازی گەلیێ خوە یێ کورد دکر و بەریێ وی ددا ڕێیا ڕاست و دروست، بەریێ وی ددا ئێکگرتن و ئێکبوونێ، چونکو ئەڤەنە ڕێیێن قورتالبوون و سەرفرازیێ :

وەلاتیەك ل سەر چیا دکت گازی
وەرن وەرن هەبن وەلات ما تازی
وەرن وەرن ژ خودێ ب ترسن ئەی ئەکراد
بنێڕ کوسە (چاوا) مانە سەفیل و بێ بونیاد
وەرن وەرن بجڤین بین جڤاتەك نوو
ئەمر دکت قورئان (ولاتفرقوا) بپ37*

4ـ عەقیدا کوردان: ئەڤە نامیلکەك شعریە ل دۆر عەقیدێ هاتیە دانان، تەڤدا ل سەر عەقیدە و بیروباوەرێن مرۆڤێ موسلمانن کو ژ (16) بەرپەڕێن مەزن پێکدئێت و ل سالا (1331) مشەختی بەرانبەر سالا (1913ـ1914) زایینی هاتیە نڤیسین، هەر وەکو ل دووماهیا وێ ئەڤ مالکا شعری نڤیسینە:

ئەول و ئاخر کو یێکە (ثانی و ثالث) کو سێ
قەنج تەفەکور کە بوویە تاریخا ئەوێ بپ16

وەکو خویا ئەڤ نامیلکە یا دینیە و هەمی ڕوکنێن باوەریێ تێدا شرۆڤەکرینە، ل دۆر ڕوکنێن دینێ ئیسلامێ هەکاری دبێژت:

ڕوکنێ دینێ مە کو پێنجن تو بزانە ئەی عەزیز
یا ئەول کەلیما شەهادت تو ببێژە پاك تەمیز
یا دوێ صەومە کو ڕۆژی گرتنا یەك مەه تمام

* بۆ نموونەیێن شعری بنێرە عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری، دیوانا (گازیا وەلات، کیتابا چارێ)، دەستخەت.

یا سیێ پێنج وەقت نڤێژن تو ببە دائیم مودام
یا چهارێ چوونا حەجێ یە ئەگەر قوەت هەبێ
یا دیێ دانا زەکاتێ یە ئەگەر پورێ مال هەبێ بپ3

ل دۆر باوەری ب خوەدایێ مەزن و سالۆخەتێن وی، هەکاری دبێژت:

دو نەوع سیفەت هەنە ژ بۆ خودایێ ئینس و جان
یەك سوبوتیەیە یەك زاتیەیە ئەی نورێ جان
زاتیە شەشن سوبوتیە کو هەشت گوهدان بکە
ژ شەشان یەك ژێ وجودە حەق هەیە ئیمان بکە
پێشیکاهیا وی نابوو هەم دووماهیك نینە قەت
یێکە هەم ئەو بێ هەڤالە بێ شریکە ئەو ئەحەد بپ4-5

فریشتە چێکریێن خودایی وان نەخوارن و نەڤەخوارنە، کارێ وان ب شەڤ و رۆژان پەرستنا خودایێ مەزنە:

تو بزانە حەقن مەلائیك چێکرن حەق ئەو ژ نوور
جیسمێ نوورانی لـەتیفن ژن و میرانێ کو دوور
نەکو خوارن نەڤەخوارن نەکو وەستان هەیە وان
جوملە وان فیعلان بەرینە مونتەزر ئەمرێ خودان بپ6

دیسا ژ بۆنا نیشانێن رۆژا قیامەتێ و رابوونا دەجالی و هاتنە خوارا عیسا پێغەمبەر (سلاڤ ل سەر بن) ژ ئاسمانان دبێژت:

هندەکێ تشتان هەنە پاش وانەیە ئاخر زەمان
رابێن مەهدی و هەم سۆفیان و دەجال بن عەیان
پاشی دێ حەزەتێ عیسا ژ ئاسمان بێتە خوار

دێ ب کوژتن وی دەجالی دێ مەحۆکت ئەهلێ نار
ڕۆژ دێ ژێ مەغرب ب دەرکەڤتن ئەمرکریە ڕەسوول
دەرگەهێ دێ بێتە گرتن توبە قەت نابن قەبوول **بپ11**

ل دووماهیا ئەڤێ نامیلکەیێ عەبدولرەحیم ل دۆر بوونا پێغەمبەرێ ئیسلامێ (محەمەد) سلاڤێن خودێ لێ بن و هاتنا سروشێ ژ ئاسمانی و موعجیزاتێن پێغەمبەری و خەلیفەیێن وی، هەروەسا بەحسێ هەر چار مەزهەبێن شەرعی دکت و دبێژت:

حەزرەتێ پێغەمبەرێ مە ئەو ڕەسوول واللە حەق
حەق ژی بەر وی چێکری دونیا و کل ما خلق

چهل سالی بوو وەکی پێغەمبەری ژی بووبوو نەسیب
شێست و سێ سالی دونیایێ وەفات کریە حەبیب بپ14

د عەمەل دا چار مەزهەب هەنە حەقن مونجەلی
ئەعزەمی یە شافعی یە مالکی یو حەنبەلی بپ15

تو بخوونە وێ عەقیدێ توبەڕکە والسلام
ژ عەقیدێ حەمد وللە گۆت من تەم الکلام بپ16*

---

* بۆ نموونەیێن شعری بنێڕە عەبدلرەحیم ڕەحمیێ هەکاری، عەقیدا کوردان، دەستخەت.

پێشەنگی و رێبەریا هەکاری بۆ شعرا سەربەستا کوردی

هەکاری ل دەمێ خواندنا وی ل ستەمبۆلێ و تێکلیا وی یا ئێکسەر ل گەل نڤیسەر و رەوشەنبیرێن تورك و نێزیکبوونا وی ژ بزاڤ و چەلەنگیێن د وارێ ئەدەبی و رەوشەنبیریدا دئینە ئەنجامدان و هاتنا پێلێن گوهۆرینێ یێن راستەوخوە ژ ئوروپا بۆ ناڤ رۆژهەلاتا ناڤین و ئەو جهێ هەکاری لێ کو ستەمبۆلە، دەرگەهێ هاتنا ڤان پێلان بوو ژ رۆژئاڤا، عەبدولرەحیم ژی ل نێزیك د ناڤدا دژیا و تەڤلی ڤان بزاڤ و پێلێن رەوشەنبیریێ بوو، لەوما کارتێکرن ل هزروبیرێن وی کر.

عەبدولرەحیم ژی وەکو کەسانەکی خواندی و خودان باوەرنامەکا بلند و رەوشەنبیرەکی زانا، ب هشیاری و عەقلانە رەفتار ل گەل ئەوێ رەوشەنبیریا رۆژئاڤیا وی وەرگرتی و ئەو رەوشەنبیریا وی هەیی ـ کو یا ئیسلامی بوویە ـ کر و تێکلکرن و مفایەکی باش ژێ دیت، ژ بەر کو ئەم دبینن هەکاری هەردەم بزاڤکریە هەردویان تەڤلیهەڤ بکت و بێختە د خزمەتا رەوشەنبیریا کوردیدا، لەوما ژی د ناڤ بەرهەمێن ویدا هەردو ئالی ب رەنگەکی بەرچاڤ خویا دبن.

رەحمیێ هەکاری ب گەرمی هاتیە د قادا ئەدەب و چاندیدا و خزمەتەکا بەرچاڤ بۆ گەلێ خوە کریە، شعرێن وی مینا چراییێن هلبوون بۆ گەلێ کورد، ئەڤە ژی وەکو چاڤێ رۆژێ بۆ مە ژ بەرهەمێن وی ب تایبەتی دیوانا(گازیا وەلات) ـ کو بەرگێ ئێکێ و چارێ و یێن د کۆڤارا (ژین) دا ل بەردەستێ مەنە ـ رۆهن و ئاشکرا دبت، کو ناڤەرۆکا وان شعرا پتر ل سەر (هەڤگرتن و هشیاری و یەکبوون،... هتد) گەلێ کوردە، زێدەباری ئالیێ دینی ژی کو پاناڤەکا مەزن ژ شعرێن وی ب خوە ڤەگرتینە. لێ هەتا دووماهیا ژیانا خوە ئالیێ وەلاتپارێزیێ ل سەر شعرێن وی زالبوویە ـ کو ئەڤ چەند ل جهەکی دی ب درێژی دێ بەحس کن ـ کو دێ وێ بۆچوونێ ب شاشی دەرێخن ئەوا دبێژت هەکاری پشتی سالا (1923)ێ و هێرڤە پشت دایە نڤیسینا شعرێن سیاسی و کوردینیێ!

عەبدولرەحیم ڕەحمی وەکو شاعرەکێ پێشەنگ ((ئەو بابەت بەحسکرینە کو پێش وی کێم هاتینە بەحسکرن و ئەو بابەتێن دبنە شەنگستە بۆ سەرکەڤتنێ و پێشڤەچوونێ))[1].

دیسا عەبدولرەحیم گوهۆڕین د شعرێن خوەدا ژ ئالییێ ناڤەرۆك و ڕوخسارێ کرینە و بابەتێن نوو بەحسکرینە، کو ئەڤ ((گوهۆڕین و ئافراندن و نووکرنا شعرا (هەکاری) ناڤەرۆك و چەند ئالیەکێن ڕوخسارا شعری ڤەدگرت، هەر ژ بکارئینانا کێشا خومالی و کێشەییێن جودا و کێشا سەربەست. هەروەسا گوهۆڕینا ئێکەتیا سەروایێ و بکارئینانا سەروا هەمەرەنگ. زێدەباری گوهۆڕینێن زمانێ شعری و وێنەیێ شعری و ناڤەرۆکەکا تازە (نوو) و ئافراندنا بابەتێن تازەیێن نیشتمانی و، پەروەردەیی و، داخوازیا ئێکگرتن و سەرکەڤتنێ))[2].

ل دۆر پێشەنگیا هەکاری و بکارئینا کێشێن خومالی (د. عزەدین مستەفا ڕەسوول) دبێژت کو بەری ئەم کێشا پەنجە (سیلاب) د شعرێن شێخ نووری و گۆران و پیرەمێرددا ببینین، د شعرێن ڕۆناکبیر و پێشەنگەکی مینا عەبدولرەحیمێ هەکاریدا ئەڤ ڕەنگێ کێشێ دئێتە دیتن[3].

ئەڤە ژی بۆ مە وێ یەکێ دیاردکت، کو هەکاری بەری هەر شاعرەکی کورد کێشا خومالی بکارئینایە، ئەو ییێ زڤریە ناڤ جەرگێ گەلێ خوە و مفا ژ کەلتوور و فۆلکلۆرێ زەنگینێ وەلاتێ خوە وەرگرتی، لەوما ژی بۆ شاعرەکی وەکو هەکاری کو گەلەك بەلگە ل بەر دەستێ مە هەنە کو وی گوهـ ل ئاواز و سترانێن فۆلکلۆری و جۆرێن

(1) عەدلە جەمیل ئەحمەد، ڕۆلێ عەبدولرەحیم ڕەحمی هەکاری د نویکرنا هوزانا کوردی دا، بپ102.

(2) کامیران محەمەد نەبی، ژێدەرێ بەرێ، بپ25- 26.

(3) د.عزەدین مستەفا ڕەسوول ، ئەدەبیاتی نویێ کوردی، بپ51.

داستانێن کوردی بوویە، ئەڤە هەر ڕەنگڤەدانا کێشێن خومالیە، کو ئەم پشتەڤانییێ لێ دکن[1].

دیسا بۆ سەرکێشی و ڕێبەریا هەکاری بۆ شعرا نوو یاکوردی (د. فەرهاد پیربال) دوپات دکت کو ڕەحمییێ هەکاری شاعرێ ئێکێیە د سەدسالا بیستێدا کو کێشا خومالی د شعرا کوردیدا بکارئینابت[2].

دەمێ بەحسێ ڕێبەری و سەرکێشا شعرا نوویا کوردی دئێتەکرن، ئێکسەر بەحسێ شێخ نووری شێخ سالح و گۆران و نەجیب سالح دئێتەکرن کو ل سەر دەستێ وان شعرا نوویا کوردی پەیدابوویە، ب تنێ د هندەك پەراوێزاندا و گەلەك ب کورتی بەحسێ عەبدولرەحیمێ هەکاری دئێتەکرن کو ئەوی ژی شعرا نوو نڤیسیە! و ئەوی ب مەبەست یان بێ مەست ب پشتگوهڤە دهاڤێژن! ب ڕاستی بەری ڤان هەمیان هەکاری شعرا نوویا کوردی نڤیسیە، چونکو ل سالا (1919) ل دەمەکیدا عەبدولرەحیمێ هەکاری ب شێوەیەکێ ڕاستەوخوە د ناڤ جەرگێ ڕوودانێن ڕەوشەنبیریدا و د ناڤ بزاڤێن ئەدەبی یێن (فەجرێ ئاتی) و (سەرروەت فنون) و دەنگڤەدانا کەلتوورێ ڕۆژئاڤاییدا ل ستەمبۆلی دژیا و ڕاستەوخوە مفا ژ بەرهەمێن وان وەردگرت، شاعرێن کورد یێن باشور (ڕەشید نەجیب، شێخ نووری، عەبدولرەحمان بەگی نفووسی) ل سلێمانییێ ژ دوورڤە بەرێخوە ددانە ئەوێ بزاڤا نووخوازا ل ستەمبۆلێ سەرهلدای و دئێتە کرن! دەربارەی عەبدوللا گۆران ژی، جارێ هێشتا بوهستەکێ ژ باژێرێ هەلەبجە دوور نەکەڤتبوو[3].

---

(1) د.عزەدین مستەفا ڕەسوول ، ژێدەرێ بەرێ، بپ54.

(2) د. فەرهاد پیربال، عەبدولرەحیم ڕەحمی هەکاری تازەکردنەوەی شعری کوردی و داهێنانی شانۆنامە ل ئەدەبیانی کوردیدا، بپ33.

(3) د. فەرهاد پیربال، عەبدولرەحیم ڕەحمی هەکاری تازەکردنەوەی شعری کوردی و داهێنانی شانۆنامە ل ئەدەبیانی کوردیدا، بپ45.

هەروەسا گرنگترین گوهۆڕینێن عەبدولرەحیمێ هەکاری د شعرێدا کرین کو وی د ناڤ ئەدەبیاتێن کوردیدا دکنە پێشەنگ و ڕێبەرێ شعرا نوویا کوردی و ئەڤ چەندە ب ڕەنگەکێ بەرچاڤ د ناڤ سەربۆرا وی یا شعریدا خویایە ئەو ژی گوهۆڕینا تۆبۆگرافیا دێرێن تێکستا شعریە کو پشتی نێزیکی سیهـ سالان د شعرا عەرەبیدا ب (شعرا تەفعیلە) هاتیە نیاسین و پشتی چل سالان د شعرا نوویا کوردیدا پەیدا بوویە[1]. ئەڤە ژی وێ یەکێ دگەهینت، کو چو شاعرێن کورد ل سەرانسەری کوردستانا مەزن بەری عەبدولرەحیمێ هەکاری دەست ب ڤەهاندنا شعرا نوویا کوردی نەکریە و قالبێن شعرا کلاسیکا کوردی نەشکاندینە، لەوما د ڤی واریدا سەرکێشی و ڕێبەریا شعرا نوویا کوردی بۆ وی دزڤرت کو نووکەرێ ئێکێ بوویە د بزاڤا نووکرنا شعرا کوردیدا، ئەوێن هەتا ئەڤرۆ ب ڕێبەر دئێنە هەژمارتن، پشتی وی ب نێزیکی چل سالان ژ نوو زارڤەکرنا شعرا نوویا تورکی و ب تایبەتی بزاڤا (فەجرێ ئاتی) و (سەرووەت فنون) کریە.

عەبدولرەحیمێ هەکاری و ڕێبازا کوردینیێ

وەکو ئاشکرا عەبدولرەحیمێ هەکاری هەردەم د ناڤ ئێش و ژانێن گەلێ خوەدا بوویە، تەم و تەم ژ بەر زولم و زۆریا دوژمنان ل سەر کوردان دنالیا، بەردەوام ل دووڤ شیان و زانینا خوە خەبات دکر،ب قەلەمێ خوە یێ زێرین و بەرهەمێن خوە یێن ئافراندەر مللەت ژ خەوا گران هشیار دکر، بەرێ وان ددا خەبات و زانینێ، دەردێ وان دەستنیشان دکر، کو نەزانین و نەخواندەواریە، ئەڤە ئەگەرێن سەرەکینە گەلێ کورد ژ کەڤن وەرە ژ بەر دنالت و تێدا دژیت، ئەوی ژی مینا خانیێ مەزن هاندانا مللەتی دکر کو بخوونن، وەکو هەمی گەلان خوە ب چەکێ زانین و زانستی ب هێز بێخن، ئەڤ

(1) د. محەمەد بەکر، ئەدگارەکانی نوێکردنەوە لە شیعری □رەحمیی هەکاری□دا،کۆڤارا زانکو، ه6، بپ873.

چەندە ژی د ناڤ بەرهەمێن هەکاریدا دیاردکت، میناك ژی (گازیا وەلات) بەرگێ ئێکێ و چاریە (بەرگێن دویێ و سێیێ هەتا نوکە د بەرزەنە)، هەروەسا ئەو بەرهەمێن د کۆڤارا (ژین) یا ستەمبۆلێدا بەلاڤکرین هەمی بەلگەنە بۆ خەباتا عەبدولرەحیم یا کوردینییێ، لێ ل ڤێرێ پرسیارەك دئێتە گۆڕێ، ئەرێ عەبدولرەحیم پشتی هاتنا ئەتاتۆرکی و قەدەغەکرنا زمانێ کوردی شعر ب زمانێ کوردێ نڤیسینە؟ ئەرێ هەکاری ل سەر وێ کوردینیا خوە و هشیارکرنا گەلێ کورد بەردەوام بوویە؟ ئەرێ هەکاری مینا جاران بەرسینگێن دژمنی ب خامەیێ خوە گرتن و بەرهەمێن خوە ژ بۆ کوردایەتییێ و سەرخوەبوونا کورد و کوردستانێ نڤیسین؟ ئەرێ عەبدولرەحیم ڕەحمی دەست ژ سیاسەتێ بەردا و پشتا خوەدا دۆزا گەلێ خوە؟... هتد.

ل دۆر قۆناغێن ژیانا هەکاری یا فکری و فەلسەفی د.فەرهاد پیربال دبێژت: ((سالانی 1918 ـ 1923. ئەم قۆناغەی ژیانی سیاسی و ئەدەبیی یا شاعر بە خەباتی ناسیونالیسی و وەلاتپارێزی و کوردایەتی دەناسرێتەوە))[1] ، کو ئەڤی چاخێ ژیانا وی دکتۆر ب قۆناغا ئێکێ دهەژمێرت، وەسا دیاردکت کو هەکاری د ڤێ قۆناغێدا خەباتەکا بێ ڕاوەستیان د هەمی واراندا کریە، ئەڤجا چ سیاسی بت یان ڕەوشەنبیری و وەلاتپارێزی بت... هتد.

لێ قۆناغا پشتی وێ ب ڕەنگەکێ دی، بەروڤاژی ڤێ قۆناغێ ل قەلەم ددت و دبێژت: ((لە (1923) بەولاوە، واتە دووای ئەوەی ئەتاتورك زمانی کوردی و کەلتووری کوردی و ناسنامەی کوردی ل تورکیا قەدەغە دەکات، ئیتر ئەم نووسەرە "تێکشکاوە" وەك چەندین نووسەری کوردی دیکەی ستەمبۆل (کە ئیعدام کران و زندان

---

(1) د.فەرهاد پیربال، عەبدولرەحیم ڕەحمی هەکاری، بپ16.

كران و دەربەدەركران) نائومێد دەبێت و پشت دەكاتە كوردایەتی، رێگای خزمەتكرنی دین و ئیسلامەتی دگرێتە بەر))[1].

ل دۆر قۆناغێن خەباتا هزریا هەكاری، عەدلە جەمیل ئەحمەد ژی دبێژت: ((دو قۆناغێن هزری یێن دیار د ژیانا سیاسیا عەبدولرەحیمدا دئێنە دیتن یا ئێكێ: خەباتا نەتەوەپەروەری و ناسیونالیستانەیە، یا دویێ كو ل دەستپێكا سالێن بیستێ دەسپێ دكەت... قۆناغا ئێكێ گەلەك كورت بوویە، لێ د قۆناغا دوییێدا، ب ئارمانجێن دینی و ئیسلامەتیێ گەلەك چەلەنگتر هاتە مەیدانێ))[2].

جارێ دا ژ سەریڤە بێنە دیتنا د. فەرهاد پیربال ب تایبەتی قۆناغا دویێ، ئەم دبێژن ل دووڤ ئەوی بەرهەمێ هەكاری یێ ل بەردەستێ مە، هەكاری چو جاران دەست ژ خەباتێ بەرنەدایە و پشت نەدایە كوردایەتیێ، هەردەم دژی دژمنان د چەپەرێ كوردایەتییێدا بوویە، ب رێیا بەرهەمێن خوە ژ هەمی ئالیانڤە رسوا و شەرمزار كرینە، بەلگە ژی ل سەر گۆتنا مە دیوانا وی ((گازیا وەلات)) بەرگی چارێ یە كو وەكو ئەو دبێژت (تەڤدا ئاگر)ە، بۆ مینا:

ب حیلە قەحبی و عەبدولرەزاق ئالنینۆ ژ حریران
وان زەنكر مەحۆ بوونە نەكورد مانە نەكوردستان بپ18

ل دۆر ئەتاتۆركی و نڤیشێ وی و كا چاوا دەمێ هاتی جلكێن شێخان كرینە بەرخوە و خەلكی هەمیێ ژێ باوەركر كو ئەڤە مرۆڤەكی پاقژ و دیندارە و د خزمەتا دینی ئیسلامەتیێ دایە، هەكاری دبێژت:

---

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.
(2) عەدلە جەمیل ئەحمەدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ15.

ژ سەلانیك مرۆڤەك بەد ئەسل بەلکو حەرام زادە
خوە کرە شێخەك مەزن شاش دا سەرێ خوە بوو مەلازادە
شەڤ و ڕۆژ کەڤتە مزگەڤتان بوویە عابد شەراب ڕاکر
وەکی دەور سەعادت وی تەواو شوغلێ خەراب ڕاکر
موسلمانان دگۆ مەهدی جیهادا ئەکبەر ئیعلان کر
دەسیس وی کری ئەسلا نە ئبلیس نە شەیتان کر بپ31

هەروەسا ل دۆر کارێن ئەتاتۆرکی یێن چەپەل و نەرەوا کو ئەرمەن دکوشتن و دکرنە د ستوکرا کورداندا، دبێژت:

د شەرقێ ئەرمەن کوشتن قەرە کازم ب دەست کوردان
کەمال بێ کەمال کرمانج گرتن پوڕ خەبەر پێدان بپ31

دیسا ژ بۆنا کوشتنا چەندین شێخ و مەلایێن کورد کو ل سەر دەستێ تورکان هاتبوونە زیندانکرن و کوشتن، هەکاری دبێژت:

ئەوان خوون خوار و بێ دینان کو بێ حەق بێ سەبەب کوشتن
مونەوەر عالم و زانا ژ کوردان ما قە(قەت) یەك هشتن بپ33

ل ئالیەکی دی د شعرا (مەبعووس)دا، کو بەحسی ڕەوشا خەلکێ کوردستانێ دکت، کا چاوا نوونەرێن وان د پەرلەمانیدا مانە ب دووڤ مالێ دونیایێڤە و مللەت ژبیرکرینە، مللەت د ناڤ ژیانەکا نالەباردا دژیت و د برسینە و تازینە، ل ئەردی دنڤن، نەدختور و نەدەرمانە، کەس ل حالێ وان ناپرست، لەوما عەبدولرەحیم دبێژت:

ئەز وەكیلێ بیست هەزارانم گەلۆ مەبعووسم ئەز
لێ ژ بۆ خێرا ئەڤان ئینسانكی ماقوسم ئەز
حس ویجدانا خوە من دایە كرێ ب دەستەك دراڤ
چی مینە دین و وەلات جارەك دەراهم بنە زەحف

هن ژ تالی هن ژ بێ واری ل ئەرزی بنڤین
ڕادزێن ئیرۆ نە دوكتۆرە نە دەرمانە ببین بپ30

د شعرا (دجال)دا یاكو ل سەر ئەتاتۆركی ڤەهاندی، هەمی كار و ڕەفتارێن د دەرحەقێ گەلێ كورد و دینی ئیسلامێدا كرین ڕسوا دكت و ئەوی ب گاور و نەیارێ دینی ل قەلەم ددت:

دوژمنێ دینی یە ئەما نە وەكی شەددادە
دوژمنێ عەرزی یە ئەما چی غەددار بێ دادە بپ34

موجب فەخر و مەحەبەتە ئەگەر ڕامووسە
ژێ نوودا خووشكـ و برا كچ و كوڕان نامووسە بپ35

دوژمنێ مالیە هەر ڕۆژ هەیە جەردو تالان
دوژمنێ ڕۆیە شوورێ وی نەچوویە كالان(كاڤلان) بپ36

هەروەسا دبێژم ڕاستە عەبدولرەحیمێ هەکاری بەرێخوە دایە نڤیسینێن دینی و ب زمانێ تورکی، لێ دەست ژ کوردینیا خوە بەرنەدایە، هەر مایە هەکاریێ جاران، دبت شێوەیێ خەباتا وی هاتبتە گوهارتن ژ ئاشکرایێ بۆ نهینییێ، ئەڤە ژی ل وی دەمی تشتەکێ ڕەوابوو ژ نەچارەیێ بوو، چونکو ل سەردەمێ ئەتاتۆرك و هەڤالێن وی یێن تورکێن هشکباوەر و دەمارگیر، ب سەدان زانا و شێخ و مەلاییێن کورد هاتینە زیندانکرن و ل سێدارەدان و کوشتن، لەورا نەکارەکی سەیرە کو هەکاری شێوەیێ خەباتا خوە ب گوهۆڕت و ب نەپەنی هاندانا گەلێ خوە دژی دژمنان بکت.

لەوما هەکە ئەم ل شعرا وی یا ب ناڤێ (هەوار) بنێڕین دێ بینن کا چاوا گازی خەلکێ کورد دکت کو ژ ئەڤرۆ پێدا هەڤ بگرن و جڤاتا ئاڤا بکن و ببنە ئێك، سۆز و پەیمانا بدنە ئێکدو و نیفاقێ ژ ناڤخوە بهاڤێژن، د ڤی واریدا هەکاری دبێژت:

وەرن وەرن ب جڤین بن جڤاتەك نوو

ئەمر دکت قورئان ولاتفرقوا

دەست بدینە یەك ب عەهد و پەیمان

سووند بخوون ئێدی ب کیتاب و ب قورئان

نیفاق ژ مەرا بت تفاق ببت ڕەهبەر

د گەل مەیە بێ شك موعینە پێغەمبەر

ڕێیاسەت باڤێن ڕەئیسە یێ خادم

بنێڕ حەدیسا هارون نەبن نادم بپ38

ل دووڤ ڤان بەلگەیان و دبت پتر ژی هەبن، کو قۆناغا ژیانا هزری و سیاسی یا عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری هەر یا بەردەوام بوو، چو جاران وەکو دکتۆر فەرهاد

پیربال بۆچوویی، ئەو ڕانەوەستیایە، بەروڤاژی، هەردەم د قادا خەبات و بەرخوەدانێدا بوویە.

دیسا ل دۆر بیر و بۆچوونێن عەدلە جمیل ئەحمەد ژی، وە دیارە ئەویٚ ژی ژ دکتۆر فەرهادی وەرگرتینە کو ڤۆناغا ئێکیٚ گەلەك ب کورتی ل قەلەم دایە، ئەم دبێژن ئەڤ ڤۆناغە هەتا دووماهیا ژیانا وی ڤەکێشایە و چو جاران ڕەحمییٚ هەکاری دەست ژ ڕێبازا کوردینییٚ بەرنەدایە و هەردەم کورد و کوردستان د ناڤ دل و جانیٚ ویدا ژیاینە و ل گەل خوینا وی بزڤینە، لەوما ئەم بۆچوونا هەردویان ب خەلەتی و دوور ژ ڕاستییٚ ل قەلەم ددن، چونکو دەست داهێلان بۆ کەسانەکی زانا و ڕەوشەنبیر و دلسۆتییٚ کوردینییٚ و گەل و وەلات، مینا عەبدولرەحیمیٚ هەکاری نە یا ب سانەهیە، لیٚ ئەوی شێوەییٚ خەباتا خوە دژی داگیرکەران گوهارتیە و دیوانا وی (گازیا وەلات) بەرگیٚ چاری ئەڤان ڕاستیێن ئەم بۆچووین هەمیان دچەسپینت.*

عەبدولرەحیمیٚ هەکاری سیما و تایبەتمەندیێن نووکرنیٚ د شعرا کوردیدا

بەری هەر گوهۆڕینەکیٚ و ژ هەر ئالیەکیڤە، د ناڤ هەر مللەتەکیدا پەیدا ببت، ژ ئالییٚ (جڤاکی، سیاسی و ڕەوشەنبیری)ڤە، دڤێت بدتە سەر هندەك پیرۆزیێن د ناڤ جڤاکیٚ خوەدا و هندەك ژ کەڤنیٚ خوە ژ دەست بدت، بەری کو نووکرنیٚ بکت، مەبەستا مە نە ئەوە ئەم حاشاتییٚ ژ بۆری و کەڤن و دێرینیٚ خوە بکن و وان هەمی پیرۆزیان بشکێنن و د ناڤ بەرپەڕێن دیرۆکێدا وەرپێچن، لیٚ مەبسەستا مە دڤێت ئەڤ کەڤن و کلاسیکە ل گۆڕ

* بۆ نموونەیێن شعری بنێرە عەبدلرەحیم ڕەحمییٚ هەکاری، دیوانا (گازیا وەلات کیتابا چاریٚ) دەستخەت.

سەردەمی و ب ڕەنگەکی هەڤچەرخانە خوە بگونـجینت و گوهۆڕینان د ناڤ خوەدا بکت، دا کو ب کێر وی سەردەمی بێت.

سەردەمێ عەبدولـرەحیم تێدا ژیایی، گەلێ کورد د قۆناغەکا نوو یا ژیانا خوە یا سیاسی و جڤاکی و ڕەوشەنبیریدا دژیا. ژ ئالیێ سیاسیڤە، کوردان شەرێ چەکداریێ دژی داگیرکەران دکر، شۆرەشێن کوردی یەك ل دووڤ یەك بەردەوامی ددانە خەباتێ ل هەر چار پارچێن کوردستانێ و ژ ئالیێ دژمنانڤە دهاتنە ژناڤبرن.

ژ ئالیێ جڤاکیڤە، چەندین گوهۆڕین ب سەر جڤاکیدا هاتبوون و ئێدی نەما بوو ئەو جڤاکێ گرتی و چەندین کۆمەلە و ڕێکخراو هاتبوونە ڤەکرن، هەروەسا ژ ئالیێ ڕەوشەنبیری ژیڤە، پێلێن ڕەوشەنبیریا ئورۆپی گەهشتبوونە کوردان ب تایبەتی ئەوێن ل ستەمبۆلێ دژیان، کۆڤارێن کوردی (ژین) و (کوردستان) ل ستەمبۆلێ دەردکەڤتن، دیسا دانانا چاپخانا کوردی یا ئێکێ، ئەڤان هەمیان کارکرە سەر هزروبیرێن عەبدولـرەحیمێ هەکاری کو ب ڕەنگێ جودا هزر بکت و ڕەوشەنبیریا خوە چ ب ڕەنگەکی ڕاستەوخوە ژ ڕەوشەنبیریا ئورۆپی وەربگرت، ب ڕێیا زانینا زمانێن ڕووسی و ئەلمانی، یان ژی ب شێوەیەکی نەراستەوخوە، ب ڕێیا زمانێ تورکی کو وی دەمێ ئەو ژی کەڤتبوویە دبن کارتێکرنا ڕەوشەنبیریا ڕۆژئاڤایی و ئەدەبیاتێن تورکی کەڤتبوونە د قۆناغەکا دیدا.

ئەڤە هەمی بوونە فاکتەر ل سەر هەکاری کو گوهۆڕینێن نوو د شعرا کوردیدا بکت و ئەدەبیاتێن کوردی بەر ب پێش و نووکرنێڤە ببت و چەندین ڕەگەزێن ئەدەبی بنڤیست و ل کۆڤارا (ژین) یا ستەمبۆلـێ د ناڤبەرا سالێن (1918-1919)دا بەلاڤ بکت. گرنگترین ئەو گوهۆڕینێن وی کرین ئەڤێن ل خوارێ نە* :

* بۆ گوهۆڕینێن هەکاری د شعرێدا کرین مفا ژ پارڤەکرنا (د. محەمەد بەکر) د گۆتارا وی یا ب ناڤێ (ئەدگارەکانی نوێکردنەوە لـە شیعری رەحمیی هەکاریدا) ل کۆڤارا زانکۆ هەژمارە (6) ل سالا 1999ێ بەلاڤبووی، هاتیە وەرگرتن.

1ـ گوهۆڕینا تۆپۆگرافیا شعرێ:

گرنگترین نووکرنێن عەبدولرەحیم د سەربۆرا خوەیا شعریدا کرین ئەو ژی گوهۆڕینا تۆپۆگرافیا دێڕێن تێکستا شعریە کو پشتی وی نێزیکی سیه سالان د شعرا عەرەبیدا ب (شعرا تەفعیلە) هاتیە نیاسین و د شعرا نوویا کوردیدا پاشی چل سالان پەیدابوو، بۆ میناك:

ئەم کینە؟

کوڕێ کێنە؟

ما ئێخسیر و گاوانن(گاڤانن)؟ [1].

هەر بۆ نموونە د شعرا (دەنگ)دا دبێژت:

بەلکو: خوەلی ژی باگەرەکی ئانی بەلاڤکر

دەعوا چیە؟!

مەزنوون کیە؟!

ماقەت هەیە قازی ؟[2]

ل ڤێرێ هەکاری تەفعیلە شکاندیە، چونکو ئەڤ نموونەیا شعری ل سەر کێشا عەرووزیا هەزەجا (8) تەفعیلا ئەخرەبا مەکفووفا مەحزووفە. (مەفعوولو/ مەفاعییلو/ مەفاعییلو/ فەعوولوون) هەکاری ب ڕەنگەکی سەربەست تەفعیلێن عەرووزی بکارئینایە و گوهۆڕینێن تێدا کرین، ئانکو تەفعیلە شکاندیە و دێڕێن شعرێ نەوەکهەڤ بکارئینایە، هەروەسا تۆپۆگرافیا شعرێ هاتیە گوهارتن کو نیڤە دێرا دوییێ گوهۆڕین ب سەردا هاتیە

(1) د. محەمەد بەکر، ژێدەرێ بەرێ، بپ879–880.

(2) کۆڤارا ژین، ه10، بپ9.

و شێوازێ پارڤەکرنا تەفعیلێ ل دووڤ ئاستێ ڕامانێ هاتیە پارڤەکرن، نەکو ل پەی ئاستێ تەفعیلێ. دیسا د شعرا (سەرسال)دا ئەم ئەڤێ گوهۆڕینا عەبدولرەحیم د تۆبۆگرافیا شعرێدا کری ب ئاشکرایی دبینن دەمێ دبێژت:

تەبیعەت سامت و لالە
ژ خەملان. ڕوح، جان والە(ڤالە) ...
تونێ دەنگەك ...
ژ کو دنالە؟
عەجائیب ... بلبلە دکالە !؟
نەکو بلبل دکت ئەفغان
نەخێر!
ئەو نەعرەیا لاوان[1]

2ـ خالبەندی:

دیاردەیا ب کارئینانا خالبەندیێ ب ڕەنگەکی بەرچاڤ د ناڤ شعرێن عەبدولرەحیمێ هەکاریدا دئێتە دیتن، کو بەری وی ئەڤ چەند د ناڤ شعرا کلاسیکا کوردیدا نەبوو. ئەڤە ژی تایبەتمەندیەکا دیە یا سەربورا هەکاری کو ڕۆلەکی گرنگ د پێدڤیا ئاستێ نڤیسین و سیمانیکیدا دگێرت و ب خالەکا وەرچەرخانێ د وارێ ڕێنڤیسا کوردیدا دئێتە هەژمارتن[2].

دیسا هەکاری شاعرێ کورد یێ ئێکێیە کو خالبەندی ل گەل دیاردەیا نووکرنا شعرا کوردی بکارئینای، ئەڤە ژی وەکو ئافراندنەك بۆ دئێتە هەژمارتن کو شاعرێن پشتی وی

(1) د. محەمەد بەکر، ژێدەرێ بەرێ، بپ880.

(2) د. محەمەد بەکر، ژێدەرێ بەرێ، بپ880.

هاتین زارڤەکرنا وی ب شێوەیەکێ ئاشکرا یاکری ب تایبەتی (قەدریجان) کو دبتە سەرکێشێ شعرا سەربەستا کوردی.

د خالبەندییێدا عەبدولرەحیم ئالاڤێن (پرسیاری، سەرسۆرمان)، کڤان و جۆت کڤان، فێرگول و خال... هتد، ب ڕەنگەکی بەرفرەهـ بکارئینانینە. بۆنموونە دبێژت:

پەز چوونە، دەوار مرنە، ل کوو ما (دەو، ڕێچال)؟

گامێش مرینە گێس، جۆت، نیر، برازی(1)

یان دبێژت:

دادێ،

تەخێرە؟ ...

گیسوو بەلاڤێ:...

کانێ ژ تە نایێت بهنا گولاڤێ؟:

گاڤا تو ڤیژ بووی: بسکێت پەریشان ؛

تۆزێ پێچا و تەیە، خال و نیشان(2)* *

د پتریا شعراندا هەکاری نیشانێن خالبەندیێ ب شێوەیەکێ بەرفرەهـ بکارئینانینە، ئەڤە ژی وێ چەندێ دیاردکت، کو د ناڤ شعرا کوردیدا کەسێ بەری وی ئەڤ نیشانێن خالبەندیێ بکار نەئینانینە، کو دبنە ئێك ژ تایبەتمەندییێن عەبدولرەحیم و وی دکنە

---

(1) عەبدولرەحیم هەکاری، گازیا وەلات کتیبا ئەول، بپ27.

(2) کۆڤارا ژین، هـ 25، بپ22.

* بۆ پتر زەنگینکرنا بابەتی من نموونەیێن شعری یێن (د. محەمەد بەکر) ئینایین گوهارتینە و هندەکێن دی ئینانینە.

پێشەنگ و پێشەوا د بزاڤا نووکرنا شعرا کوردیدا ((ئەڤ چەندە ژی نیشانا هزرگەشیا وی بوو ل وی دەمی وەك تشتەكێ نوو و داهێنان بوو))[1].

3ـ دانانا ناڤ و نیشانان بۆ شعران:

دیاردەیا دانانا ناڤ و نیشانان ل سەر شعران د ناڤ ئەدەبێ کوردی یێ کلاسیکیدا نەبوویە و نەهاتیە دیتن، لێ شعر ل سەر تیپێن ئەبجەدی یێن عەرەبی دهاتە ڤەهاندن، بۆ نموونە شعرا (ئەلیفی، بائی، دالی... هتد). لێ دەمێ هەکاری هاتی و شعر نڤیسین ناڤ بۆ شعرێن خوە دانان، ئەڤە ژی ب تازەگەری دئێتە هەژمارتن، ژ بەر کو ((دانانی ناونیشان لە سەر شعرێکی خۆت، کارێکی تازەگەرییە، چونکە لە سەرتاپای مێژووی شعری سەدەکانی رابردوومان‌دا دانانی ناونیشان بۆ بەرهەم نەبۆتە دیاردەیەکی باو))[2].

ئەڤـ ئافراندنا دانانان ناڤـ ونیشانان بۆ هەکاری دزڤرت و د ناڤـ ئەدبیاتێن کوردیدا دبتە کارەکی نوو، چونکو ((هەلبژاردنی ناونیشان بۆ تێکست دیاردەیەکی مۆدێرن و نەریتێکی مۆدێرنیزمی ئەورووپاییە. پەیرەوکردنی ئەم نەریتە، بۆ یەکەمین جار لە مێژووی شعری کوردیدا، بەلگە و سەلمێنی ئەوەیە کە ناوبراو (عەبدولرەحیم) شاعرەکی مۆدێرن بووە و پەیرەوی مۆدێرنیزمی رۆژئاوایی کردووە))[3] ئەڤە ژی وی چەندێ دیاردکت کو دانانا ناڤـ و نیشانان د ناڤ ئەدەبێ کوردیدا دیاردەیەکا نوویە و سەرکێش و رێبەرێ وێ عەبدولرەحیمێ هەکاریە و ئەڤە ژی ئێکە ژ سیما و تایبەندیێن هەکاری کو ئینابنە د ناڤ شعرا کوردیدا و مفا ژ مودێرنیزما ئورۆپیان وەرگرتی و شاعرێ کورد یێ مۆدێرنێ ئێکێیە.

---

(1) عەدلە جەمیل ئەحمەد، ژێدەرێ بەرێ، بپ140.

(2) د. فەرهاد پیربال، عەبدولرەحیم رەحمی هەکاری، بپ26.

(3) د. فەرهاد پیربال، ژێدەرێ بەرێ، بپ26.

4ـ كۆپلەیێن شعری:

شعرا كلاسیكیا كوردی ب ڕەنگەكێ بەرفرەهـ، شعرا چار مالكی و پێنج مالكی تێدا دئێتە دیتن، د شعرا كلاسیكی و ڕۆمانتیكی و توركی ژیدا قالبێن شەش مالكی و حەفت مالكی ژی ئافراندبوون كو شێوەیەكی چەسپاندیێ خوە هەبوو. لێ ئەوا د سەربۆرا هەكاریدا دئێتە دیتن چەند شێوەیەكێن جودانە[1]. ئەڤە بۆ مە وێ چەندێ خویا دكت كو عەبدولرەحیمێ هەكاری د سەربۆرا خوە یا كۆپلەییدا ل سەر قالبێن شعرا توركی نەچوویە، لێ ئەوی بۆ خوە شێوازەكی نوو ئافراندیە، كو ئەڤ چەندە و دكتە سەر هۆستاییێ نڤیسینا ئەڤی ڕەنگێ شعرێ د ناڤ ئەدەبێ نووژەنێ كوردیدا، چونكو كەسێ ئەڤ ڕەنگێ شعرێ بەری وی نەنڤیسیە.

<u>جوداهیا شعرا عەبدولرەحیم ل گەل شعرا كۆپلەیا توركی ب ڤی ڕەنگی یە*:</u>

أـ پێنج مالكیا دوبارەكری یا كت:

شعرا هەكاری ژ شعرا نوویا توركی جودایە، جوداهیا ئەڤێ بزاڤا شاعری د وێ چەندێ دایە كو د شعرا توركیدا ب شێوەیەكێ جۆتە، ئانكو دو دێرێن دووماهیا كۆپلەیان ب ئێك قافیێ تمام دبن كو قافیا كۆپلەیا ئێكێیە، لێ ئەو ب تنێ دێرا پێنجێ دكتە قافیا دووماهیا هەمی كۆپلەیێن خوە كو ئەو ژ هەمیان جودایە))[2]. بۆ نموونە، هەكاری دبێژت:

---

(1) د. محەمەد بەكر، ژێدەرێ بەرێ، بپ 882.

(2) د. محەمەد بەكر، ژێدەرێ بەرێ، بپ882.

دەست دنە یەك شبی برا
هلكن ژ بۆ خوە یەك چرا
ڕێیا كو تاریە ژ مەرا
ڕۆناهی لازم وی سەرا
خوە بەرهەڤ كن هەمی(١)*

ب ـ شەش مالكیا دوبارەكری یا كت:

ل ڤێری ژی ئەو جوداهیە، كو هەر پێنج مالكێن ئێكێ یێن شعرێ ئێك قافیە هەیە، لێ مالكا شەش قافیا وێ جودایە و دبتە قافیا هەمی كۆپلەیا شعرێ، بۆ نموونە:

كیشكا قەوی نێچیرڤان
كیشكا زەعیفە بێ ئەمان
كوشتن، ژ بۆ بێ قودرەتان
خەلق كریە خالق قەنج بزان
گەر ژین دخوازن ڤی زەمان
قووەت تەڕا ژین، حەیات. (٢)

---

(1) عەبدولرەحیم ڕەحیمێ هەكاری، گازیا وەلات كتێبا ئەول، بپ7.

* بۆ ڤێ چەندێ مفا ژ (د. محەمەد بەكر) د گۆتارا وی یا ب ناڤێ (ئەدگارەكانی نوێكردنەوە لە شیعری رەحمیی هەكاری دا) ل كۆڤارا زانكۆ هەژمارە (6) سالا (1999)ێ بەلاڤبووی، هاتیە وەرگرتن. دیسا نموونەیێن شعری هاتینە گوهۆڕین جودا ژ یێن (د. محەمەد بەكر) بۆ پتر زەنگینكرنا بابەتی.

(2) د. محەمەد بەكر، ژێدەرێ بەرێ، بپ5.

ج ـ حەفت مالکیا دوبارەکری یا جۆت:

د ڤێ ئەزموونا شعریدا (د. محەمەد بەکر) بۆ وێ چەندێ دچت، کو دبت ئەڤە ل بەر جۆرەکێ سروودێ هاتبتە ڤەهاندن، دو مالك دگرتینە و قافیا وان جودایە ژ قافیێن هەمی کۆپلەیان و پاشی هەر پێنج مالکێن کۆپلەیان دئێنە دوبارەکرن[1]. بۆ نموونە:

کانێ وەلاتێ سەرهەلدان
سۆتن ئەوان ئاتەشگەدان
لەورا کو گور بوونە شڤان
دەنگێ بلوولان، نالیان
دەنگێ هەواران، گازیان ...
عەشقا وەلات، عەشقا وەلات
تە جەر و مێلاکێ مە پات[2]

پشتی هەکاری ئەڤ جۆرێ نڤیسینا شعرێ د ئەدەبێ کوردیدا بەرفرەه بوویە، نەمازە ل نك جگەرخوین.

د ـ هەشت مالکیا دوبارەکری یا کت:

ئەڤـ کۆپلەیا شعریا هەشت مالکی، هەر هەفت مالکێن ئێکێ یێن کۆپلەیێ ئێك قافیە یا هەی، لێ مالکا هەشتێ قافیەکا جودا یا هەی و دبتە قافیا هەمی کۆپلەیا شعرێ. بۆ نموونە:

نەکو بلبل دکت ئەفغان
نەخێر!
ئەو نەعرەیا لاوان

---

(1) هەر ئەو ژێدەر و پەربەر.

(2) کۆڤارا ژین، ه 3، بپ15.

سوار جمله سەر هەسپان
ژ بۆ ڕومبازی و مەیدان
جزیرێ بکن وەکی شێران
کو ڕۆژا شادیا کوردان
بزانن ساحبێت ئەزعان
نەعیدە بەلکە سەر سالە(1)

ب ڤێ چەندێ بۆ مە دیاردبت کو هەمی ئەو کار و بزاڤێن هەکاری پێ ڕابووی ژ گوهۆڕینا تۆبۆگرافیا شعرێ، بکارئینانا خالبەندیێ، دانانا ناڤ و نیشانان بۆ شعران و کۆپلەیێن شعری، هەمی ئافراندنن عەبدولڕەحیم دکنە ڕێبەر و سەرکێشێ شعرا سەربەست یا کوردی کو د ڤان واران هەمیاندا پێشەنگ بوویە، کەسێ بەری وی ئەڤـ گوهۆڕینە د شعرا کوردیدا ل هەر چار پارچێن کوردستانێ نەکرینە. دیسا پێشەنگیا هەکاری د وێ یەکێ دایە، کو د ناڤبەرا سالێن (1918ـ1919)ێ زایینیدا، (20) پارچێن شعری ل گەل (7) پەخشان و (3) چیرۆکان ب زمانێ تورکی و شانۆنامەیا مەمێ ئالان د کۆڤارا (ژین)دا بەلاڤکرینە، هەروەسا پرتووکێن (گازیا وەلات کتێبا ئەول) و (عەقیدا کوردان) و شانۆنامەیا (مەمێ ئالان) وەکو پرتووك چاپ کرینە، چو شاعرێن کورد ژی بەری وی ئەڤ چەندە نەکریە و بەرهەمەکی ب ڤێ سەنگێ وەکو پرتووك د ژیانا خوەدا بەلاڤ نەکرینە.

---

(1) کۆڤارا ژین، ه14، بپ21.

عەبدولرەحیم و ئافراندنا شانۆنامەیا کوردی

شانۆ وەکو جۆرەکی ئەدەبی مینا شانۆیا ئوروپی، یان یا ل سەردەمێ گریك و رۆمان ژ کەڤن ل ناڤ کوردان نەبوویە، هەتا عەبدولرەحیمێ هەکاری هاتی.

کوردان ئەدەبەکی مللی یێ دەولەمەند هەیە، د ناڤدا گەلەك جۆرێن ئەدەبیاتان ب شێوەیەکی سادە و دەڤکی هاتینە پاراستن، جۆرەکی زارڤەکرنێ د ناڤ ڤی ئەدەبیدا هەیە، دبت ئەم ب شێن نێزیکی شانۆیێ دانین، لێ نە ب زاراڤە و تێگەهێ رۆژئاڤایی.

د ناڤ فۆلکلۆر و کەلتووری کوردیدا، چەندین کارێن رەنگ شانۆیی یێن سادە هەنە، هندەك ژ وان هەتا ئەڤرۆ ژی ب تایبەتی ل گوندان مابنە، بۆ نموونە، ل دەمێ دەهواتان کو زاڤا و بووك دئینانە دیلانێ، جۆرەکی زارڤەکرنێ ژ ئالیێ هندەك کەسانڤە دهاتەکرن، ئەوان هەر ئێکی خوە ب رەنگەکی دخەملاند، وەکو: ئێك ب جلکێن زاڤای و یێ دی جلکێن ژنان دکرنە بەر خوە، هندەك ژی دبوونە زێرەڤانێن ڤان بووك و زاڤایان ئەوێن سەر و چاڤێن وان دهاتنە رەنگ کرن یان ڤەشارتن، دا کەس وان نەنیاست، پاشان پێکڤە دهاتنە د نیڤا گۆڤەندێدا و بزاڤ و لڤین و دان و ستاندنێن ب کەنی دکرن و هندەکێن دی ژ دەرڤە بزاڤا رەڤاندنا بووکێ دکرن، ئەو زیرەڤانێن ل دۆران هەر ئێکی دارەك د دەستدا بوو وە نەدکر کەس خوە نێزیکی بووك و زاڤای بکت و شاهی ب ڤێ چەندێ پتر ب رەوش و جۆش دکەت و خەملەکا دی ددایێ و دبوو جهێ دلخوەشیا هەمیان و گەلەك جاران سەرۆکێ زێرەڤانان ژی هەبوو، ئەوی شاباش ژ خەلکی وەردگرتن.

دیسا چەندین نموونێن دی هەنە، وەکو کالێ بارانێ (بووکا بارانێ)، یان دەمێ زاڤا ژ سەرشۆیێ دزاڤراند و دبرە مالا برازاڤای ب شەڤ دا حاکمەکی و چەند پۆلیسان دانن و ... هتد، لێ ئەڤ کارە هەمی نە ب شێوەیێ نڤیسی بوو، بەلکو ئەوان هەر دملدەست بۆ

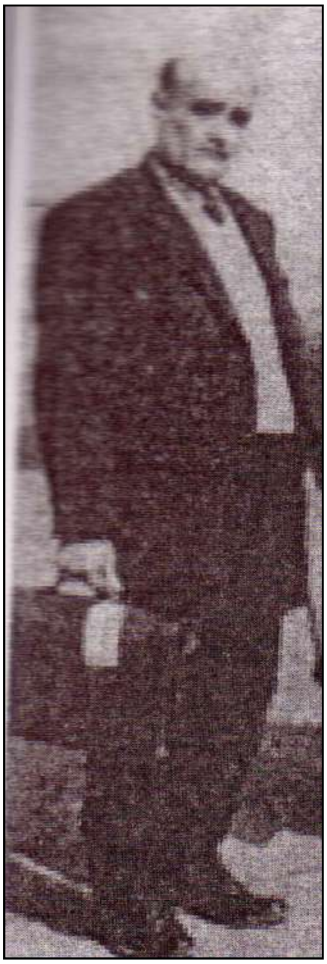

خوە دان و ستاندن چێ دکر یان جلك دهەلبژارتن، لێ ئەم دشێن ب بنیاتێ کارێن شانۆیێ د ناڤ کورداندا دانن، چونکو دەمێ عەبدولرحیم هاتی و شانۆنامەیا ئێکێ یا کوردی نڤیسی، هەر زڤڕی سەر فۆلکلۆرێ کوردی و چیرۆکا مەمێ ئالان(مەمێ قەپلان) ئینا و داهێنانا خوە ل سەر ڕوودانێن وێ ئاڤاکر.

عەبدولرەحیمێ هەکاری کەسێ ئێکێیە کو شانۆ ب زمانێ کوردی نڤیسی، ئەوی ل هەژمارێن (15-16) یێن کۆڤارا (ژین) ل سالا (1919)ز ب دو پشکان شانۆنامەیا (مەمێ ئالان) بەلاڤکریە.

کۆڤارا (ژین) و دەستەیا وێ گرنگی ب شێواز و ڕەگەزێن نوو یێن ئەدەبی ددان، بەلگە ژی بۆ ڤێ چەندێ هەمی ئەو ئافراندێن هەکاری د ناڤ ئەدەبیاتێن کوردیدا کرین د ناڤ بەرپەڕێن وێدا هاتینە بەلاڤکرن، چ د وارێ شعرێ، چ پەخشان و شانۆییێدا بت، هۆسا ل کۆڤارا ژین ((بۆ جارا ئێکێ (شانۆنامەیا) ڕەحمی

هەكارى ب ناڤێ (مەمێ ئالان) وەك ژانرەكێ ئەدەبى يێ نوو بەلاڤكر و هاتە د ناڤ ئەدەبياتا كورديدا))[1].

عەبدولرەحيمێ هەكارى بۆ جارا ئێكێ پەيڤێن نوو ئينانە د ناڤ ئەدەبياتێن كورديدا، وەكو (پيەس، تياترۆ) ئەڤە ب خوە ژى د ناڤ ئەدەبێ كورديدا و ل ((سالى 1919دا: داهێنانێكە نيشانەى ئەوەيە كە نووسەرەكەى ويستوويەتى، بۆ يەكەمين جار لە مێژووى كورديدا، ژانرێكى نوێ بهێنێتە ناو ئەدەبى نەتەوييمانەوە))[2].

رەحمييێ هەكارى ئەوێ شانۆنامەيا ئێكێ د مێژووا ئەدەبياتێن كورديدا نڤيسى، ئەڤ شانۆنامەيە دبتە شانۆناما كوردى يا ئێكێ يا چاپكرى و هەروەسا عەبدلرەحيم دبتە نڤيسەرێ كورد يێ ئێكێ كو شانۆناما خوە ب شێوەيێ پرتووك چاپكربت[3].

هەكارى هەر ل سەرێ تێكستا خوە يا (مەمێ ئالان) وەكو پێناسەكێ ددتە نڤيسينا خوە كو ب ڤى رەنگيە:

((مەمێ ئالان

تياترۆ كوردان فەزيلەتا كوردان نوشى ددت

دو پەردە پيەس

ئەسەرا ع. رەحمى

ئەشخاس

مەمێ ئالان

لەوەند ـ هەڤالێ مەمۆ خولامێ مير

دايكا مەمۆ ـ چاڤرەش

ژنا مەمۆ ـ غەزال

---

(1) عدلە جميل ئەحمەد، هەر ئەو ژێدەرێ بەرێ، بپ14.

(2) د. فەرهاد پيربال، مێژووى شانۆ لە ئەدەبياتى كوردى دا، بپ51.

(3) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

پەردە ڤەبوو))[٭]

ب ڤێ دەستپێکێ عەبدولرەحیم پێناسەیا تێکستا خوە یا شانۆیی کت کو دبێژت ئەڤە شانۆیا کوردی و باشیا کوردان نیشا ددت، هەروەسا ژ دو پەردەیان پێکهاتیە، ئەڤ کارە ژی کارەکی خومالییێ کوردیە، د دووڤدا دئێت و قەهرەمان و زارڤەکەرێن خوە یێن سەرەکی دیاردکت.

پاشان مینا چاڤکێ کامیرێ هێدی هێدی دچتە د جیهانا خوە یا شانۆییدا و سالۆخەتێن ژوورا مەمۆی دکت و دبێژت: ((**ئۆدەکی کورمانجی خەملاندیە بەرو مافووران ڕاپێخستی دیوار وێ چەکێت مەمۆ پێڤە هلاویستیە چار تەرەفی دیوار دوشەك بالگینە**))[٭٭].

بنیاتێ ڤێ شانۆنامەیا عەبدولرەحیمێ هەکاری ژ چیرۆکەکا فۆلکلۆری وەرگرتیە، ئەو ژی (مەمێ قەپلان)ە، ئەوی کەسێن خوە ب ژیرانە هلبژارتینە و سەر ژ نوو تێکستا خوە ل سەر یا فۆلکلۆری ئاڤاکریە، ڕووداێن هەردو تێکستا ئێکن، لێ هەکاری ڤیایە کراسەکی دی بکتە بەر ڤێ چیرۆکێ و تێکستا خوە یا شانۆیی ژێ ئاڤا بکت و هزروبیرێن خوە بکتە د ناڤدا، ب تایبەتی یێن نەتەوەیی، لەوما هەر ژ سەریدا دبێژت: ((**مەمۆ-"تنێ"... ئیرۆکە میر ئەمر کریە غەزایە نەیاران سەرهلدان کرن زارۆیێ کوردان... دێ ل بەر دەست پێ یێ دژمنان بچت... ئەز ژ کێ کێمترم؟ ما ئەز کرمانج نینم؟**))[٭٭٭]. هەروەسا هاندانا تاکێ کورد بکت و زاخا کوردینییێ جارەکا دی د جانێ

(1) کۆڤارا ژین، ه 15، بپ21.

(2) کۆڤارا ژین، ه 15، بپ 21.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ22.

ویدا بچینت، نەمازە پشتی وان ڕوودان و کارەساتێن ب سەر گەلێ کورددا هاتین و بێ هیڤی و بێ ئومێدی د ناڤ خەلکیدا پەیداکری.

دیسا وی ڤیایە زولم و زۆریا بەردەواما تورکان خویا بکت، لەوما نامووسا هەر کوردەکی ب یاخوە زانیە، دەمێ دبێژت: ((**ئەز ژ کێ کێمترم؟ ما ئەز کرمانج نینم؟ ما نامووسا هەر کوردەکی نامووسا من ناینە؟... ئەلبەت... ئەلبەت ئەزێ بچم: قیامەت ڕابت دیسا ئەز دچم**))[1].

ل گۆر دیتنا مە گرێدانا ڤێ تێکستێ ب ئیسلامێ و سەلاحەدینێ ئەیۆبیڤە، ب تنێ پەردەپۆشکرنا ئاریشەیا کوردی و بندەستیا گەلێ کوردە، کو ئەوی نەشیایە ئێکسەر ژ بەر تورکان بەحس بکت، لەوما پەنا بریە بەر دینی. هەروەسا ئەوی فەرمان و بانگەوازا میرێ هەکاریان خستیە بەری یا سەلاحەدین، ئەڤە ژی ڕێزگرتنە بۆ ڕێبەرێن کوردان: ((**ئەز مەمێ ئالانم، میرێ هەکاریان ئەمر کریە هەم سولتان سەلاحەدین شیرێ خوە کێشایە ل پێش تمامی دنیایێ وستایە**))[2]

ژ ئالیەکی دیڤە ما ئەڤە نەکوردینیە دەمێ هەکاری ل سەر زارێ مەمۆی دبێژت: ((**مادەم ئەز ژی کوردم، و باب و باپیرێت من ل ڤێ ڕێدا چوونە، دڤێت ئەز ژی ڤێ ڕێدا بچم ...**))[3]. ئەڤ یەکە ڕاستیا کوردایەتیێ دیار دکت، ئەو ژی دەمێ خویا دکت کو باب و باپیرێن وی ئەڤ ڕێیە گرتیە و جانێ خوە د بەردا کرینە قوربان، لەورا پێدڤیە ل سەر وی ئەو ڕێبازا وان بەر نەدت و ل پەی شۆپا وان بەردەوامیێ بدتە خەباتا خوە. پاشان بەرسڤا دایکا مەمۆی چاڤرەشێ کو دبێژت: ((**کوڕێ من، د ڕێیا دینێ خوە و د**

---

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(2) کۆڤارا ژین، ه15،بپ22.

(3) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

ڕێیا وەلاتێ خوەدا ئەگەر ئەز تە حەلال نەکم، خودێ ژی من حەلال ناکت، ئەگەر تو ئیرۆ نەچی، سبێ دژمن دئێن، من تو ژ بۆ ڕۆژەکی وەها خودان کری. کو تو وەجێ ژ دین و وەلاتێ خوە بگری، ناڤێ کوردینیێ کورمانجیتیێ ئەعلا بکی، من شیرێ خوە حەلال کر خودێ د گەل تە بی))[1]. ئەڤە ژی بەلگەیەکا دیە کو دین کریە بهانە و پەردە، چونکو بلندکرنا ناڤێ کوردینیێ چو پەیوەندی ب دینی و ئیسلامەتیێڤە نینە و ئەڤ بۆچوونە دژی بۆچوونا ئیسلامەتییێیە کو هەمی مللەتان وەکهەڤ دبینت و جوداهیێ د ناڤبەرا گەلاندا ناکت، دیسا ئەوی خوەگۆریکرن و فیداکاری د ڕێیا وەلاتیدا ئینایە هەڤبەر ڕێیا دینی، ئەڤە ب خوە ل وی دەمی تشتەکی نوو بوو.

دان و ستاندن د ڤێ شانۆنامێ شێوەیەکێ جوان و بێی درێژکرن و ب پەیڤێن کورت و بەڕاد دئێتە کرن، دەمێ هەڤالێ مەمۆی، لەوەند دئێت پرسیارێ دکت، کا مەمۆی خوە بەرهەڤکریە بۆ چوونێ و دەستووری ژ دایکا خوە خواستیە، دیمەنەکی ل هەڤهاتی و ئافراندیە و دبێژت:

(("دەنگێ دەری تێد"

مەمۆ- دایێ وێ دەری دقوتن (هەمان دبەزید) ئەو کی یە ئۆ... برایێ لەوەند کەرەمکە... کەرەمکە... " لەوەند ژ دەدا تێد"

لەوەند ـ السلام علیکم: " دچتە ملێ چاڤڕەشێ"

چاڤڕەش ـ علیکم السلام کەرەمکە روونێ خوارێ "لەوەند روودنێد" سەر سەرێ من هاتی سەر چاڤان تو قەنج کی خوەشی مال بچووك چاوانن.

لەوەند ـ خودێ ژ تە رازی بت مال بچووك دەستێ تە رادمووسن.

مەمۆ ـ سەر سەرێ برایێ خوە هاتی.

لەوەند ـ سەرێ تە هزار سالی بت تە خوە بەرهەڤکر دادێ دەستوورا تە دا.

---

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

مەمۆ ـ مە ژی حەتا نەهنە(نها) ئەو خەبەر ددا دایکا من شیرێ خوە ل من حەلال کر دێ کارێ من بکت خودێ حەز کت ئەم ژی کەنگی بچن؟

لـەوەند ـ ئیرۆکە مرۆڤەك ژ باشکالان هاتی یە کو میر حەتا جۆلـەمێرگێ چوویە لازمە د ڤێ حەفتی یێ ئەم بەرهەڤ ببنە جۆلـەمێرگێ.

مەمۆ ـ ئیرۆکە خوە بەرهەڤ بکن سبێ زوو چا ئەم ڕێ بچن.

لـەوەند ـ دەستوورا من بدە ئەز ژی بچم خوە بەرهەڤ کم.

مەمۆ ـ د سەر سەرێ من هاتی

" لـەوەند دچت"[1]

هەروەسا ژ ڤێ دایەلۆگێ ڕێزگرتنا کوردان بۆ ژنێ دیار دبت کا وێ چەند ڕێز و حورمەت و سیانەت د ناڤ جڤاکیدا هەیە، ب تایبەتی دایکێ کو هەردەم ڕێزەکا بێ سنۆر لێ دئێتە گرتن و د هەمی بیاڤاندا.

عەبدولرەحیم هەستا ئەڤین و دلداریێ ژبیر ناکت و وێ ل گەل وەلاتپەروەریێ و کوردینییێ تەڤلهەڤ دکت، دەمێ مەمۆ خاترا خوە ژ هەڤژینا خوە (غەزال)ێ بووکا حەفتیەکێ دخوازت، هەکاری ژ زار دەڤێ مەمۆی دبێژت:

((... غەزال.. بووکا حەفتیەکێیە پێلمە جیدا ما ئینصافە؟!... بەلێ ئینصافە لەورا ئەڤینا وەلاتی ژ هەمی ئەڤینیان مەزنترە ...))[2].

بەری کو هەکاری پەردێ ب سەر پشکا ئێکێ ژ شانۆناما خوەدا بینت، دان و ستاندنەکا ب شێوەیێ ستڕانکی ل سەر زارێ مەمۆ و غەزالێ ڤەدلۆرینت کو هەردو بەندا ل سەر ڕەوشا خوە د هاڤێژنە بەر ئێکدو دەمێ دبێژت:

((مەمۆ ـ " ب ئاهنگ"

ئیرۆ حەفتە داوەت کری

---

(1) کۆڤارا ژین، ه15، بپ23.

(2) کۆڤارا ژین، ه15، بپ23.

غەزاییێ ئەز ژ تە کری
ئەز دێ چمە بەر کافری
غەزالا من، دەلالا من بەس بگری
غەزال ـ مەمۆ ئیرۆ بوو عەسکەرە
ئەڤینیا مە بوو کەسەرە
تو من ببە د گەل خوە هەڕە
یان بکوژە یان بکوژ پاشی هەڕە
مەمۆ ـ تو بەس رۆهنکان ببارینە
ئیرۆ دژمن ل مە کینە
وەستانا مە لایق نینە
غەزالا من، دەلالا من بەس بگری
"غەزال نەهشیار دکەڤت" "پەردە دکەڤت"(1)

ل پشکا دویێ پەردە ڤەدبت، غەزال کۆڤانداره و یا ژ مەمۆی خەریب بووی، لەورا ژ کول و کەسەران رۆندکان دبارینت، خوەزیێن ڤەگەڕیانا مەمۆی دخوازت، پاشان خەسوویا وی دئێت مەزگینیا سەرکەڤتنا مەمۆی و هەڤالێن وی ل سەر دوژمنی ددتە غەزالێ. دیسا د دیمەنەکی گەلەك جواندا چاڤڕەش پەسنێن جوانیا (مەمۆ و غەزال)ێ دکت کو هەردو بەرانبەری ئێکدونە ب جوانی و خوەشمرۆڤیێ.. هتد و دبێژت: **((چاڤڕەش ـ غەزال خودێ وەکی مەمێ دا من، تو ژی ژ بۆ مەمێ هاتی دنیایێ، شەرم نەکە، ئەز ئیفتیخارێ ب تە دکم کو تو بووکا منی، مەمێ چەند لاوە تو ژی هند دەلالی؟ مەمێ چەند جامێر و خودان مێرینی یە، تو ژی هند خودان عیصمەتی، ئەز ل پێش تە**

(1) کۆڤارا ژین، ه15، بپ24.

نابێژم، خودێ شاهده هەمی جهان ئەز دبێژم، چونکە راستیێ مرۆڤ ئینکار بکت بێ ئینصافی یە... خودێ وە هەردوکان بۆ من بهێلت))[1]

ل ئالیەکی دی، هەکاری بەحسێ جڤاکێ کوردەواریێ دکت، کا چاوا رێز ل کەسێن بیانی و ب تایبەتی مێڤانان دگرن، دەمێ دئێنە ل نك وان، رەوشت و تیتالێن کوردەواریێ و ئازادی و سەربخوەیا ژنا کورد ژی د ڤی واریدا نیشاددت، دەمێ دبێژت:

غەزال ـ کەرەمکە:

مهڤان ـ " تەماشە دکت ناس ناکت" سلام علیکم.

غەزال ـ علیکم السلام، کەرەمکە، سەر سەرێ من هاتی.

مهڤان ـ " روودنێت" خودێ ژ تە رازی بت.

غەزال ـ "تاسەك (دەو) تینت دەستێ خوە ددتە سینگێ خوە، کەرەمکە.

مهڤان ـ "ڤەدگرت (دەوی) ڤەدخوت" من گەلەك ژ تە مننەتە.))[2]

هەورەسا کوردان گەلەك جارن بۆ رێزگرتن و پاراستنا مێڤانێ خوە جانێ خوە کریە قوربان، لەوما هەکاری ل سەر زارێ غەزالێ دبێژت: ((هندە قەدر هەیە تو مهڤانی، قەدرێ مێهڤانی ل سەر مە واجبە، و چو کوردان د مالا خوەدا دەنگ مێهڤانان نەکریە و دائیمان کورمانجان د رێیا مێهڤانێ خوەدا جان دایە. دژمنێ کورمانجان ببتە مێهڤان دیسان قەبوول دکت و قەدری دگرن، خزمەتێ بۆ دکن))[3].

پاشان هەکاری دیمەنەکی جوان و پڕ رۆمانسیەت نیشا مە ددت، دەمێ مەمۆ خوە بۆ غەزالێ ددتە نیاسین، پشتی کو هندی هاتیێ نەشیای وێ ب خاپینت و د سەردا ببت، چونکو ئەو هەر ما ل سەر بێهنفرەهی و خوەراگریا خوە، عەبدولرەحیم دبێژت:

---

(1) کۆڤارا ژین، ه16، بپ15.

(2) کۆڤارا ژین، ه16، بپ16.

(3) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

((مهڤان ـ غەزالا من! سەد ئافەرین بۆ عیصمەتا تە، ئەز فەخرێ ب تە دکم، تە ئەز نەنیاسیم، ئەز مەمۆمە، شیرێ تە خوارى ل تە حەلال بت "هەمان رادبت دەستێ غەزال دگرت"

غەزال ـ یەکجار حەرەکتا خوە تەبدیل کر بێ ئختیار" ئاه..

"هەردو خوە ل ستووهێ یەك ددن، سەر دۆشەکێ دکەڤن نەهشیار دبن"))(1)

ل دووماهییێ هەکارى بەحسێ ناموسێ دکت و کا کورد د ڤى واریدا چاوا بەرێخوە ددنە ڤى چەندێ، ناموس تشتەکى پیرۆزە ل نك گەلێ کورد و بۆ ڤێ چەندێ گەلەك د توندوتیژن و ب سانەهى لێبۆرین ل نك وان نینە، هەتا ژنا کورد ژى هەکە بێ ناموسیەکێ ببینت، ل سەر خوە قەبوول ناکت، بزاڤێ دکت کو تۆلێ ڤەکت. بۆ ڤێ یەکێ ژى هەکارى شانۆنامەیا خوە ب شێوەیەکى تراژیدى ب دووماهى دئینت و ب ژیانا کوردەوارییڤەگرێددت، کو ئەو ژى هەمى شەر و کوشتن و نەخوەشیە، لەوما دەمێ مەمۆ ژ شەرى دزڤرت، دئێتە مال و کەس وى نانیاست و ل مالا خوە دبتە مێهڤان، پاشى خوە ب هەڤژینا خوە ددتە نیاسین، ئەو ژى هەڤدو هەمبێز دکن و دکەڤن و هاى ژ خوە نامینن، هەتا دایکا مەمۆى دئێت و وان هەردویان پێکڤە د وێ رەوشێدا دبینت، ئەو ژى کورێ خوە نانیاست، وەسا هزر دکت کو بووکا وێ یا خیانەتێ ل وان دکت، ئێکسەر هزرا کوشتن و شووشتنا ناموسێ دکت و رومەکێ ل سنگێ کورێ خوە ددت و کوژت، هەکارى ل سەر زمانێ دایکا مەمۆى دبێژت: **((چاڤرەش ـ عەجایب مومکنە ئەڤ ژى دێ ببا ناموسا کورێ من، ما مومکنە وەها دەستێ نەیاران پامال ببت، ئەڤە چ خائینى یە. (...) قەت چو کورد ناموسا خوە وەها ببینت ناوەستت بەلێ ئەو ناموسا من!... و ئەمانەتى منە! (...) چاڤرەش ـ هان بۆ تە! زەربا ناموسێ ئەى جانوەرێ**

---

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

نامووس (...) غەزال ـ(هەمان هشیار دبت) ڕومیّ د سنگیّ مەمۆ دبینت، دبیّژتە خەسیا خوە، وای تە چاڤیّ خوە کۆرکر"د ناڤ سەریّ خوە ددت"))[1].

پاشان عەبدولرەحیمیّ هەکاری شانۆنامەیا خوە ب سترانەکا فۆلکلۆری یا تراژیدی کو ل سەر زاریّ دایك و هەڤژینا وی ب مەمۆی هاتیە ڤەهاندن ب دووماهی دئینت و پەردە دئیّتەگرتن. ئەڤە ژی بەردەوامی دانە ل سەر کارەسات و تراژیدییێن ب سەر گەلیّ مەدا دئێن و ڕۆژانە د ناڤـدا دژین و هەردەم ژ زولم و زۆریّ دنالن.

ب ڤیّ چەندیّ بۆ مە خویابوو کو ب بەلگە ئێکەم شانۆنامەیا کوردی و ب زمانیّ کوردی ل هەمی کوردستانا مەزن، ل سەر دەستیّ عەبدولرەحیم ڕەحمییّ هەکاری هاتیە نڤیسین، ب ڤی ئاوایی ئەو کەسیّ ئێکیّ بوویە بەریّ بنیاتی بۆ شانۆیا کوردی دانای و یێن هاتین ژی ل دووڤ شۆپا وی چووینە.

هەکاری و ئافراندنا پەخشانا هونەری

عەبدولرەحیم ڕەحمییّ هەکاری ب کەسەکی ئافراندکار و خودان شیان دئیّتە دیتن، چونکو د چەندین بیاڤاندا بزاڤ و خەبات کریە و شوون تلێن وی نائێنە بەرزەکرن، پتریا ئەو دەرگەهێن ئەدەبی یێن وی قوتاین بۆ جارا ئێکێنە، د ناڤ ئەدەبیّ کوردیدا دئێنە ڤەکرن یان ژی یێن نووژەن کرین.

کارکرنا هەکاری د واریّ ڕۆژنامەڤانییێدا و ب تایبەت ل کۆڤارەکیّ مینا (ژین) بیاڤیّ نڤیسینیّ ل بەر ڤەکر، نەمارە نڤیسینا پەخشانا هونەری کو ئەم د ڤی واریدا گەلەك د لاوازن.

---

(1) کۆڤارا ژین، ه16، بپ17.

گەلەك تشت هەنە مرۆڤ زوو ب زوو نەشێت ب شعر هەست و خواستێن خوە تێدا دەربڕیت، لەوما زێدەباری نڤیسینا شعرێ و شانۆنامەیێ، هەكاری بەرێخوە دا پەخشانێ هەر وەكو ڤیای سەربۆرا خوە د هەمی جۆرێن ئەدەبیدا تاقی بكت، ئەڤە ژی نیشانا باوەری بوونێ ب شیانێن خوەیە، ئەو د ڤێ چەندێ ژیدا ب سەركەڤت و چەندین پەخشانێن جوان و ب شێوەكێ هونەری یێ لێكدای نڤیسین و بەلاڤكرن.

ل دۆر ڤان پەخشانان كو هەكە ئەم ئاستێ وان ل گەل تێكستێن نڤیسەرێن سەردەمێ مە بەرهەڤ بكن، (د. فەرهاد پیربال) سەبارەت ڤێ چەندێ دبێژت: ((**ئەگەر براوردی ئەم پەخشان و نووسینانەی ئەو بكەن بە تێكستی نووسەرانی سەردەمی خۆی، بۆمان دەردەكەوێ كە ئاستی ئەم پەخشانانە، هەم لە ڕووی ناواخن و بیرەوە، هەم لە ئاستی تەكنیك و هونەریشەوە، تەنانەت لە ئاستی دارشتن و زمانەوانیشەوە، زۆر بەرزتر و جوانترە**))[1]. ئەڤە وێ چەندێ دگەهینت كو ئاستێ وان پەخشانان ژ ئالیێ تەكنیكی و هونەریڤە گەلەك بلندە و ب ڕەنگەكێ جوان هاتینە دارێتن، نەمازە بۆ وی سەردەمی كو تشتەكی نوو بووینە، لێ هەتا نوكە ژی ئاستێ وان یێ باشە.

دەمێ هەكاری ئەڤ پەخشانە نڤیسین و ل سالێن (1918ـ1919)ز ل كۆڤارا (ژین) بەلاڤكرین، سەر دەمەكێ نوو ب سەر تەڤ جیهانێ و ب تایبەتی ڕۆژهەلاتا ناڤیندا هاتبوو، جەنگا ئێكێ یا جیهانی ڕاوەستیابوو، زمانێ هێز و چەكی بەر ب گزبوونێڤە چووبوو، سەردەمێ ڕەوشەنبیریەتی و بەلاڤكرنا هزرا نەتەوەیی د ناڤ گەلاندا بوو، لەوما پتریا پەخشانێن هەكاری هشیاركرنا مللەتیە و لڤاندنا عەقل و جڤاكێ كوردیە كو بخوونن، خوە ڕەوشەنبیر بكن و...هتد. دیسا عەبدولرەحیم بەرێ مللەتی ددتە ژیانەكا نوو ((**هەكاری لە نووسینانەیدا، هەستی نەتەوەیی و كۆمەلایەتی لەیەكتر گرێ دەدات و بە**

(1) د. فەرهاد پیربال ، عەبدولرەحیم ڕەحمی هەكاری، بپ162.

بینینێکی شاعیرانە دەیەوێت میللەتەکەی وا لێ بکات خەون ببینێ، ئاوات بە ژیانێکی تازە بخوازێت))[1].

ڕەحمیێ هەکاری د پەخشانێن خوەدا گازی مللەتی دکت و دبێژت: ((... **وەختێ تۆپ و تفنگان چوو. چونکی ب وێ حەق نائێتە ئیسبات کرن، بەلکی حەق ب قوەتێیە. کیشکا غالب ئەو خودان حەقە کیشکا مەغلوب، بێ قەوەت ئەو بێ حەقە))**[2].

ئێك ژ ئاریشەیێن گەلێ کورد هەر ژ کەڤن وەرە، بێ تفاقی و نەئێکبوونە، پتریا شاعر و نڤیسەران ژی دەستێ خوە یێ دانایە سەر ڤێ برینێ و دەستنیشانکرینە و چارە ژێرا دانانە کو تفاق و ئێکبوونە، چونکو هێزا مللەتی د ڤێ چەندێ دایە، عەبدولرەحیم ژی وەکو یێن بەری خوە و ل سەرێ هەمیان (خانی) ئەڤ نەخوەشیە دەستنیشانکریە و داخواز ژ گەلێ خوە کریە کو ب تفاق بن و هەڤ بگرن، چونکو ئەوە ڕێیا ئازادی و سەرفرازیێ ل نك خودێ و ل سەر دونیایێ ژی و چەندین نموونەیان د ڤی واریدا دئینت و دبێژت: ((... **دەولەت ل سەرێ تفاقێ و یەکبوونێ دبتە تشتەکی مەزن. ژ وێ هندێ یە هەمی مللەت بەرێ تفاقێ چێدکن، پاشی د شۆلاندا موەفق دبت. مەقسەدا مە ئەوە کو ئەم ژ هەمی مللەتان پاشڤەماینە. عەقلی ژ بەن و ڕیسان و کاب، خالاتان بگرن، بەرهەڤبن ببنە یەك. ئەگەر نە دەست فاتحە و یاسینێ بکن و خوە حازر کو ل پێش حزوورا خودێ دێ چاوان جەوابا خوە بدن))**[3].

هەکاری هەردەم گازی گەلێ کورد کریە کو ژ خەو ڕابن، وارێ خوە ئاڤا بکن، خەلك هەمی هشیار بوونە و وەلاتێ خوە ئاڤا دکن، لێ ئەم کورد هەر د خەون و پاشدا

---

(1) د. فەرهاد پیربال ، ژێدەر و بەرپەرێ بەرێ.

(2) کۆڤارا ژین، ه7، بپ13.

(3) کۆڤارا ژین، ، ه3، بپ14.

ماینه، دونیا ل مەبوویە درەنگ، مە چو بۆ خوە نەکریە و هەکە بۆ خوە نەکن، ئێدی پەشێمانی فایدە ناکت، خەوا مەیا نەزانینیە، ئەم هشیار نابن، خەلکی تشتێ نوو، وەکو تەلەفۆن، شەمەندەفر، پاپۆر،...هتد، ئافراندینە و دبێژت: ((**ئێرۆکە هەمی مللەت ژ خەوا سبی ڕابوونە ژ بۆ ژینا خوە دخەبتن (...) ئەم هێژ د خەو دانن. (...) ئێڤارە ئەم ناگەهنە چو واران (...) ل بن ئەردی ل سەر ئەردی، ل عسمانی هەر ڕۆژێ ـ تشتەکی دەرێخت (...) ئەلکتریك، تەیارە، بالۆن ئەو هەمی ژ عەسمانی نەبارینە، ژ عەردی شین نەبوونە. بەلکی ژ دەستێ ئینسانان چێ بوونە**))[1].

د پەخشانا (**بچووکێ نەکریت مەمکی ناخوت**)دا، ب ڕەنگەکێ جوان بەحسی مافێ گەلێ کورد دکت کو خودایێ مەزن ئەو ژی وەکو هەمی گەلێن دی یێن داین و خودان مافن، پێدڤیە کورد داخوازا مافێ خوە بکن، نەکو هەڤسوویێن وان بنە وێرس و ئەو ژ پێش وانڤە مافێ وان بخون! کورد ب دەنگەکی بلند مافێ خوە بخوازن، ئەو ژی د ڕێیا ڕۆژنامەڤانیێ دایە، چونکو ڕۆژنامەڤانی دگەهتە هەر چار ئالیێن دونیایێ، ئەم ب ڕێیا وێ گەل و مافێ خوە دێ ب خەلکەکی دی دنە نیاسین کو ئەم ژی خودان مافن، مە ئاخ و وەلاتێ خوە یێ هەی، دڤێت ئەم ڕێبەری و سەرروەریا ڤی وەلاتی بکن، دەمێ هەکاری دبێژت: ((**ئێرۆکە مە ژ هەمی مللەتا زەحفتر لاو داینە کوشتن و ژ هەمی کەسی گەلەك تر بوونە، بۆچی؟ ئەم دەعوا حەقێ خوە ناکن (...) ـ عەجەب ئەم دێ چاوان بگرین؟ (...) ما ب غەزەتان (ڕۆژنامە) تێتەکرن؟ ـ بەلێ دەنگێ غەزەتان دچتە گوهێ هەمی خەلقی حەتا ئورۆپایێ، و ئاسیایێ و ئەمریکایێ دگرن هەمی ئەقلیمێت جهان خەبەران، ئاه فغانان دگەرینت. ـ باشە غەزەتە دێ بچی زمانی دەرکەڤت؟ ئەو جەوابا تە مەزنە ئەوەل دڤێت ژ بۆ هشیارکرنا مە و ژ بۆ دانەزانینا مە ئەحوالێ عالەمێ ب کرمانجی،**

(1) هەر ئەو ژێدەر، ه1، بپ13.

پاشی ژ بۆ دەنگێ گریا مە کو بگەهتە گوهێ ئوروپایێ ب فرنگی(فرنسی)، یا دی تر ژ بۆ ئاریکاریکرنا عالـەما ئیسلامی د گەل مە ب تورکی، سێ غەزەتە ژ بۆ مە لازمە)) (1).

پشتی جەنگا ئێکێ یا جیهانی گەلـەك ئاتاف ب سەر گەلێن جیهانێدا هاتن و ب ملیۆنان خەلـك بوونە قوربانی، گەلـەك زیان ژی ب گەلێ کورد ژ بێ خودانی کەڤتن، چونکو دەولـەت و سارەوریا خوە نەبوو کو بەرەڤانییێ ژێ بکت، پشتی سەرکەڤتنا ئەمریکا و دەولـەتێن هەڤپەیمان د شەریدا ویلسۆن سەرۆکێ ئەمریکا (یێ وی دەمی) بەیانناما خوە یا ناڤدار ل وی دەمی دەرخست کو تێدا مافی ددتە هەر گەلـەکی سەربخوەیا خوە هەبت و شیان هەبن ئەو گەل و وەلاتێ خوە ب رێڤە ببت، ئەڤ چەند ژی هەکاری ژبیر نەکریە و دبێژت: **((هەر کەسی ژ تەرەفێ خوە ئەسبابێت سەعادتا ئینسانی فکرکرن، ژ وان هەمیان فکرا (ویلسۆن) دروست ترە.(...) چی مللـەتێ د خوەدا دبینت بلا بتە حکومەتەك، ل سەر وێ فکرێ ئەم وێ دبینن عەرەب، جوهوو، فەلە، گورجی،... هەر یەکی ژ بۆ خوە حکوومەت چێکرن نهە شۆلا خوە ب دەستێ خوە چێدکن))**(2).

چوونا عەبدولرەحیمێ هەکاری بۆ ستەمبۆلێ و دوورکەڤتنا وی ژ وەلات و کەس و کارێن وی و ژیانا غەریبیێ کارتێکرنا خوە ل سەر بەرهەمێن وی کربوو، ئەو دیمەنێن جوانێن کوردستانێ و ژیانا زارۆکینیا خوە ل وەلاتی بۆراندی، چو جاران ژبیر نەکربوو، کەڤیێن بەفرێ، خەملا رەنگینا گول و گولنەسرینان، ژ پێشچاڤێن وی نەدچوون، وەلاتێ خوە مینا بەهشتێ دزانی، هەمی دەمان هەکاری ئاشقێ گەل و وەلاتێ خوە بوو، ئەڤینا وی وەکو ئاگرەکی هەردەم هل د ناڤ جانێ ویدا بوو، لـەو هەر یێ بێ مال و حال بوو، هەروەسا یێ بەرهەڤبوو جانێ خوە د رێیا وەلاتیدا بکتە گۆری. گەلـەك جاران ژ ژیانێ

---

(1) کۆڤارا ژین، ه 5، بپ15-16.

(2) هەر ئەو ژێدەر، ه6، بپ14.

بێزار دبوو، لێ ژ بەر ئەڤینا وەلاتی دا بێژت نوکە نە دەمێ مرنێیە، دڤێت تشتەکی ژ بۆنا ژیانێ بکم **((ئیرۆکە د قەلبێ مە هەمیان ئەڤینیەك هەیە، ئاگرەك هەیە، کو ئەم دائیمەن ب ڤێ عشقێ، ئەڤینیێ، دسوژن، دقەلن و ژ بەر ڤی ئاگری ئەم نەخودان مالن، نەخودان کوڕن، نەخودان حەیاتن.(...) ئەلبەت ئەڤینا وەلاتە. لەورا ئەو وەختێ من ل وەلات دەربازکری چو جاران ژبیرا من ناچت، هەمی وەختان ل پێشچاڤێ منە، ئەو زوزانێد ڕەنگ ڕەنگ د گولاندا خەملی ئەو سوسن، بەیبوونێد تازە دبن کەڤێد بەرفێ دەرکەتی، ئەو هەوایی ساف ب وان بێهنان نموونەکێ ژ جنەتێیە. (...) د ناڤبەینا (ژین، مرنێ) وەستا مە موتەحەیر و دوومایی، هەردو دەستێ خوە دایە جێنیکان غەمان دکم. د وی حالیدا من دیت ژ ئودا دیڤ دەنگێ قورئانێ تێت من گوهدار کر سۆرەت تەنزیل دخوونن ئایەتا (لا تقنطوا من رحمة الله ...) گوهێ من کت. ب ڤێ مزگینیێ ئەز ڕابووم خەریتا وەلاتێ خوە ڤەکر و ناڤێد باژێران و گوندان من خواند و ب وێ موتەسل بووم))**[1].

ب ڤێ چەندێ دیار دبت، کو هەکاری مرۆڤەکێ خودێناس بوو، هەردەم دین ب وەلاتیڤە گرێددا و کەسانەکی ب هیڤی بوو کو خودێ مللەتێ وی ناهێلتە بندەست و پەریشان، لێ دڤێت ئەو ژ ڤێ نەزانین و دوبەرەکیێ و بێ تفاقیێ دەرکەڤن و ڕێزێن خوە بدنە هەڤ، داکو بشێن ل سەر دوژمنێ خوە زال ببن و ڕێبەریا خوە بکن.

گەلێ کورد د ناڤ ئاخا خوەدا ل گەلەك نەتەوەیێن دی ژیایە، کو ئەو ژی مینا کوردان بندەست بوون، ژ بۆ سەرخوەبوونا خوە هەردەم د بزاڤ و خەباتێدا بوون، هندەکان شیان خوە ژ زولم و زۆریا ئوسمانیان قورتال بکن، لێ هندەکێن دی مانە بندەست، وەکو هەڤسوویێن ئێك پێکڤە ژیاینە، وان ژی وەکو کوردان گەلەك کوشتن و

(1) کۆڤارا ژین، ه9، بپ15-16.

گرتن و تالانکرن و ... هتد، ژ دەستێ تورکان دیتینە، لێ ئەوان بەری کوردان دەست دایە خەباتا چاندی و ڕەوشەنبیری، کۆڤار و ڕۆژنامە ب زمانێ خوە دەرخستینە، ئەو ژ کوردان پتر د بەرژەوەندیا ئێکدو دابووینە، خواندی و ڕەوشەنبیرتر بووینە ژ کوردان، زانین و زانست د ناڤ خوەدا بەلاڤ دکرن، پرتووك ب زمانێ خوە دوەشاندن، د وارێ سیاسی ژیدا خودان پارت و ڕێکخراوێن سیاسی بوون، شۆرەشێن چەکداری دژی تورکان ل دار دخستن. ل وی دەمی کورد د نەزان و نەخواندەڤان بوون، هەمی دەمان ب سەروچاڤێن هەڤدو ڤەبوون، پارتێن سیاسی نەبوون، کوردان کەسێ خوە بۆ ئێکدو نەدشکاند و هەر سەرۆك عەشیرەکێ خوە ب ڕێبەر و زانا ددا ناسین، جڤاکێ کوردی جڤاکەکی عەشیرەتگێری بوو، ئاغا و بەگان کەدا جۆتیار و پالەیێن هەژار دخوار، کەسێ بەرژەوەندیا خوە نەددا ب تەڤ ملـلـەتی، ژ ئالی ڕەوشەنبیرییێڤە هەمی ملـلـەت د تاریاتییێدا دژیا، خواندن و زانینگەهـ ب ئێکجاری ل کوردستانێ نەبوون، ڕەوش تەڤدا یا ئالۆزبوو، ئەگەر ژی نەبوونا دەولـەتا سەربخوە و ژیانا بندەستی و کۆلـەتییێ بوو، هەکاری بۆ یەکبوونا ئەرمەنان ب هەڤڕا و پاراستنا بەرژەوەندیا خوە وەکو نەتەوەکی هەڤسوویێ کوردان دبێژت: ((**مەعلوومی وەیە د کوردستاندا دو ملـلـەت هەنە، یەك ملـلـەتی مەیە یەك ژی ملـلـەتێ فەلان (...) خەباتا وان ب شەڤ ڕۆژ مرۆڤ لێ حەیران دبێ هەر ڕۆژێ غەزەتەکێ، هەر ڕۆژێ مەجموعەکێ، هەر ڕۆژێ کتێبەکێ دەرێتخن (...) وەلحاسل چییێ وان هەیی ژ بۆ ملـلـەتێ وانە، یانی ملـلـەت ب هەمی تشتێ وان فائیدێ دبینت (...) حال ئەڤ حالە مێرێد مە، ب یەکدو کوشتن دمرن، پارێد مە، ژ بۆ لـەیزا بازان مترباان (سترانبێژان)، دەروێشان، پەروو، خەلاتان مێهڤانان، ڕەشوەتان دچن، ئەزمانێ مە ب (غەییا) یەکدو شل دبت. ئەڤە حالێ مە، ئەڤە وان ئەو دخەبتن ئەم درازێن کەسێ**

نەخەبتت حەقێ ژینێ نینە. (...) ئەگەر ئەم ژی پچکوکەك عیبرەتێ بگرن ئەم ژی هەروەکی هەمیان دێ بگەهنە مرازا خوە)) [1].

پشتی پێدا چوونەکێ د ناڤ هەر حەفت پەخشانێن عەبدولرەحیمێ هەکاری ل کۆڤارا (ژین)دا بەلاڤکرین، بۆ مە خویابوو، ئەڤ پەخشانە ل ئاستەکی هونەری و ئەدەبی یێ بلند هاتینە نڤیسین، هەوەرسا زمانێ وان ژی گەلەك ب هێز و زەنگینە و ب کوردیەکا پاقژ هاتینە دارێتن، هزروبیرێن هەکاری یێن نەتەوەیی و وەلاتپەروەری و فەلسەفی و دینی ب رەنگەکی بەرفرەه تێدا هاتینە چەسپاندن و بەرجەستەکرن، کو هەمی ژی ژ بۆ هشیارکرن و یەکبوون و یەکگرتنا گەلێ کورد بووینە، ژ بۆنا خزمەتا دۆزا رەوایا گەل و وەلات بووینە، نیشانا رەوشەنبیری و زانین و زانستیا عەبدولرەحیم بووینە، ژ بۆ ئافراندن و پتر وەرارا پەخشان و ئەدەبیاتێن کوردی بووینە.

هەژی گۆتنیە کو هەکاری ب دەهان بەرهەم ب زمانێ کوردی و تورکی هەنە، چ بەلاڤکری بن یان ژی هندەك هەتا نوکە وەکو دەستخەت ماینە و نەهاتینە چاپکرن.

---

(1) کۆڤارا ژین، ه 8، بپ17.

بیبلۆگرافیا بەرهەمێن عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری د کۆڤارا (ژین)دا

هەژمارە	بەرپەر	بابەت	ناڤێ بابەتی	مێژوو
1	12	شعر	بانگ	24 چریا ئەوەل ـ 1334
	13ـ14	پەخشان	خەوا مە	24چریا ئەوەل ـ 1334
2	14	شعر	قەوی ب خوارنا زەعیفان دژین	1918 (د.فەرهاد پیربال)
3	13ـ14	پەخشان	ئتفاق	15چریا پاشی ـ1334
	14ـ15	شعر	عشقا وەلات	17چریا پاشی ـ1334
4	9ـ12	چیرۆك/ تورکی	برکرد محبوب سنك صباح مشغولیتی	25 تشرین ثاني ـ1334
5	14	شعر	دەستێ تونێ دەنگ ژێ نائێت	14 چریا پاشی ـ1334
	15ـ16	پەخشان	بچوکێ نەگرت مەمکی ناخوت	23 چریا پاشی ـ1334
6	14ـ15	پەخشان	حالی مە حازر	17 کانونا بەری ـ1334
	16	شعر	سەلایا پاشیڤێ	26 چریا باشی ـ1334
7	13ـ14	پەخشان	شەرێ تۆپان خلاس بوو ئیرۆ شەرێ قەلەمانە	بێ مێژوو
8	4 ـ7	چیروك/ تورکی	کرد مهاجرلری نەحالدە؟	بێ مێژوو
	15	شعر	ژ بۆ نەسلاتێت	3 کانونا پاشی ـ1335
	16ـ17	پەخشان	پچکۆکەك عیبرەت	7 کانونا پاشی ـ1335
9	14	شعر	بێ هیڤی نەبن	26 1334
	15ـ16	پەخشان	وەلات	26 کانونا پاشی 1335

10	9	شعر	دەنگ	2 شوات 1335
11	12ـ11	شعر	نالینا سێویکی	10 شوات 1335
12	13ـ9	چیروك/ توركی	وان نەخالدەدر	15 شوات 1334
13	16ـ15	شعر	حي على الصلاة	12 ادار 1335
14	21	شعر	سەرسال (تبريك)	9 ادار 1335 نوروز
15	20	شعر	نور	26 ادار 1335
	24ـ21	شانۆنامە	مەمێ ئالان/ دو پەردە پیەس(1)	بێ مێژوو
16	17ـ14	شانۆنامە	مەمێ ئالان/ دو پەردە پیەس(2)	بێ مێژوو
17	17	شعر	نەزانین	2 نیسان 1335
18	14ـ13	شعر	مرۆڤینی	5 نیسان 1334
19	19	شعر	لوما ژ بلبل	15 كولان 1335
21	16ـ15	شعر	ژێ بۆ شەریف پاشا	1 خزیران 1335
22	16	شعر	ژ بۆ جڤاتا دایکان	بێ مێژوو
23	16	شعر	گازیا دوماهیکی	8 تیرمەهێ 1335
24	16	شعر	فرقەت	25 تیرمەهێ 1335
25	23ـ22	شعر	وسلەت	حلب 9 تەباخ 1335

ئەنجام

پشتی بابەتیٚ ڤیٚ نامەییٚ ل پەی قوٚناغان هاتیە دیارکرن و ل جهیٚن پیٚدڤی هاتیە شروٚڤەکرن و ئالییٚن پەیوەندی ب بابەتیڤە هاتینە بەحسکرن، ئەم گەهشتنە ئەڤان ئەنجامیٚن ل خواریٚ:

1ـ جوٚریٚن ئەدەبی کو (داستان، لیٚریکا و دراما)ییٚ ب خوەڤە دگرت، د هەمان دەمدا زانا و بسپوٚریٚن ئەدەبناسییٚ ناڤیٚ (ژانر) ژی لیٚ دانایە، کو جودایی نەخستینە د ناڤبەرا هەردو ئالیاندا، هەروەسا خودانیٚن دوٚخیٚ ئەویٚن (جوٚر و ژانر) ئافراندین نەگەهشتینە ئیٚکئالیکرنا ڤان هەردو زاراڤان، لیٚ ل گوٚر دیتنا مە، د چارچوٚڤەییٚ هەر جوٚرەکیدا چەندین ژانریٚن جودانە و سیماییٚن سیمانتیکی و بنیاتی ییٚن هەڤپشکیٚن هەین، هەکە پەیڤ بیٚتە بکارئینان بوٚ ویٚنەکرنا جیهانا تشتان، ئەڤە بەرهەمەکی داستانیە، بوٚ میناك روٚمان، چیروٚك.. هتد، لیٚ هەکە پەیڤیٚ دەربرین ژ فیریان و رەوشا دەروونیا ئاخڤتنکەری کر، وەکو شعریٚ .. هتد، ئەڤە لیٚریکایە. دیسا هەکە پەیڤ پروٚسیٚسا ئاخڤتنیٚ دیار بکت، وەك تراجیدیا و کوٚمیدیا و دراما، ئەڤە دئیٚنە هەژمارتن ئەدەبیٚ درامی.

2ـ ل سەدسالا نوٚزدیٚ مەلا مەحموودیٚ بایەزیدی ب گەرمی هاتە د ناڤ مەیدانا ئەدەب و رەوشەنبیریا کوردیدا، ئەم دشیٚن سەرهەلدان و پەیدابوونا جوٚریٚن ئەدبی ـ ژبلی

شعریٚ ـ بۆ وی بزڤڕینن، کو کەسێ ئێکێیە د ناڤ کوردان‌دا پتریا جۆرێن ئەدەبی ل سەر دەستێ وی پەیدابووین و بەرهەمێن باش د ڤی بیاڤیدا ئافراندینە.

3– مەلا مەحموود چیرۆکا خوە (مەم و زین) هەمی ژ (مەم و زین)ێ یا ئەحمەدێ خانی وەرگرتیە، لێ ئەوی ئەڤ داستانا شعری ب شێوەیەکی جوانێ هونەری پوختەکریە، ئانکو ب دەهان مالکێن شعری د چەند ریٚزکەکێن پەخشانکیدا دەربڕینە.

4– ل دەمێ نڤیسینا چیرۆکێ بایەزیدی ئێکسەر دئێت بەحسێ روووودانێن چیرۆکا (مەم و زین)ێ بێی وەکو خانێ بەحسێ رەوشا کوردان یان دینی یان فەلسەفێ بکت، ب رەنگەکێ چڕوپڕ هەڤۆکێن خوە دەربڕینە و ڕامانەکا تمام ددتە خواندەڤانی بێی زێدەچوویی د هەر ئالیەکیدا.

5ـ ل ڤۆناغا دەرکەڤتنا ڕۆژنامەیا کوردستان و هێرڤە، بەرپەرەك نوو ل بەر ئەدەب و ڕەوشەنبیریا کوردی ب گشتی ڤەبوو، ڤێ چەندێ دەلیڤە پتر ل بەر جۆرێن ئەدەبی ڤەکر کو گەشە و پێش بکەڤن.

6ـ دیسا دەرکەڤتنا کۆڤارا (ژین) ل ستەمبۆلێ بیاڤەکی دی ل بەر ئەدەبیاتێن کوردی ڤەکر و ب دەهان بەرهەم ژ ئالییێ شاعر و نڤیسەرێن کوردڤە هاتنە ئافراندن.

7ـ پەیدابوونا عەبدولرەحیمێ هەکاری وەکو دیاردە د ناڤ ئەدەبێ کوردیدا و خواندنا وی ل ستەمبۆلێ و مفا وەرگرتنا وی یا ئێکسەر ژ ڕەوشەنبیریا ڕۆژئاڤایی، وەرچەرخانەك خستە د ناڤ ئەدەبیاتێن کوردی ب گشتی و شعرێ ب تایبەتیدا و بۆ جارا ئێکێ شعرا نوویا کوردی ل سەردەستێ وی سەرهلدا، و هەکاری شیا چەندین گوهۆڕینان د ناڤ شعرێدا بکت ژ وانا: گوهۆڕینا تۆبۆگرافیا شعرێ و شکاندنا تەفعیلا عەرووزا عەرەبی، بکارئینانا خالبەندییێ ب ڕەنگەکی بەرفرەه، دانانا ناڤان بۆ شعران و.. هتد، کو ئەو کارێن وی کرین چو شاعر و ئەدیبێن کورد ل هەر چار پارچێن

کوردستانا مەزن نەکربوون، ئانکو د هەمی وارێن وی تێدا ئافراندن کری، ئەو پێشەوا و پێشەنگ بوو.

8ـ ل گەل مە خویابوو کو عەبدولرەحیمێ هەکاری چو جاران پشتا خوە نەدایە کوردایەتییێ و هەردەم بزاڤ و خەبات ژ بۆنا گەلێ خوە کریە، لێ دبت شێوەیێ ڤێ خەباتێ ل دووڤ ڕەوشا وی سەردەمی هاتبتە گوهارتن و بەرهەمێن خوە ب نەپەنی نڤیسی بن و چو جاران دەست بۆ دوژمنان دانەهیلاینە.

9ـ ئەم د ڤێ ڤەلۆلینا خوەدا گەهشتنە وێ ڕاستییێ کو ئەدەب ب گشتی و شعر ب تایبەتی ب زاراڤێ کرمانجیا ژووری چو جاران ڕانەوەستیایە و ڤالاتی نەکەڤتیە د قادا ئەدەبیدا، هەر ژ جزیری و خانی بەردەوام بوویە هەتا ڕۆژا ئیرۆ. هەروەسا پتریا جۆرێن ئەدەبی بۆ جارا ئێکێ ل کرمانجیا ژووری سەرهلدانە و وەرارکرینە و چووینە د ناڤ زاراڤێن دی یێ کوردیدا.

لیستا ژێدەران

1ـ پرتووك:

1-1ـ پرتووكێن ب زمانێ كوردی:

1ـ ئەحمەدێ خانی، مەم و زین، بەرهەڤكرن: تەحسین دۆسكی، چ ئێكێ، چاپخانا حاجی هاشم ـ هەولێر، دەزگەها سپیرێز یا چاپ و وەشانێ، 2008.

2ـ ئەحمدێ خانی، مەم و زین، شرۆڤەكرن و ڤەكۆلینا: ئەمینێ ئوسمان، چ ئێكێ، چاپخانا(الجاحظ ـ بغداد)، 1999.

3ـ احمد خانی، نوبهارا بچووكان، حققه و علق علیه و قدم له: حمدی عبدالمجید السلفي، ط الأولى، مطبعة الرشید، بغداد، 1990.

4ـ تەحسین ئیبراهیم دۆسكی، دیوانا پەرتۆ بەگێ هەكاری، چ ئێكێ، چاپخانا حەجی هاشم ـ هەولێر، دەزگەها سپیرێز یا چاپ و وەشانێ، 2006.

5ـ تەحسین ئیبراهیم دۆسكی، ل دۆر ئەدەبێ كرمانجی ل سەدسالا نۆزدێ و بیستێ زایینی، چ یەكێ، ژ وەشانێن كۆڕی زانیاری كوردستان، هەولێر، 2004.

6- تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، یووسف و زولـەیخا، چ ئێکێ، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ - هەولێر، دەزگەها سپیرێز یا چاپ و وەشانێ، 2004.
7- حارثي بەدلیسی، لـەیلا و مەجنوون، بەرهەڤکرن: تەحسین ئبراهیم دۆسکی، چ ئێکێ، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ - هەولێر، دەزگەها سپیرێز یا چاپ و وەشانێ، 2004.
8- دێرك کینان، کورد و کوردستان، وەرگێران: د. لـەزگینێ ئاڤدرەهمانی، چ ئێکێ، چاپخانا خانی - دهوك، دەزگەها سپیرێز یا چاپ و وەشانێ، 2008.
9- رشید فندی، چل حیکایەتێد مەلا مەحموودێ بایەزیدی 1799 - 1867، چ یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، 2004.
10- سدیق بۆرەکەیی(سەفی زادە)، مێژووی ویژەی کوردی، بەرگی دووەم، چ دووەم، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر- کوردستان، 2008.
11- سەعید دێرەشی، دیوانا فەقیێ تەیران،چ ئێکێ، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ - هەولێر، دەزگەها سپیریز یا چاپ وەشانێ، 2005.
12- سەعید دێرەشی(بەرهەڤکرن و ڤەژاندن)، دیوانا وداعی، چ ئێکێ، چاپخانا هاڤیبوون - بەرلین، ناڤەندا هاڤیبون یا لێکۆلین و وەشانێن کوردی ل بەرلین،2002.
13- شعبان مزیری، گرفتاریا کوردا ل تورکیا، چ (دار الحریە للطباعة - بغداد) دەزگەهێ رەوشەنبیری و بەلاوکردنەوە کوردی، 1983.
14- شێخ شەمسەدینێ قوتبێ ئەخلاتی یێ بریفکی، دیدارێ یار، بەرهەڤکرنا زاهد بریفکانی، چ دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە - هەولێر، دەزگای ئاراس، 2002.

15ـ شێخ نورەدینێ بریفکانی، زبانێ کوردی، بەرهەڤکرن: زاهد بریفکانی، چ یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە ـ هەولێر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، 2002.
16ـ شێخ وحیدالدین قطب الدین نوری البریفکاني (کۆمکرن و تویژاندن)، دیوانا الشیخ نورالدین البریفکاني، مطبعة الثقافة والشباب ـ اربیل، 1991.
17ـ صادق بهاء الدین ئامێدی، هوزانڤانێت کورد، چ ئێکێ، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا، 1980.
18ـ عبدالرحمن بامەرنی، هوزانڤانێ مللی حوسنی بامەرنی، چ ئێکێ، چاپخانا خەبات ـ دهۆك، دەزگەها سپیرێز یا چاپ و وەشانێ ، 2002.
20ـ عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، دیوانا گازیا وەلات کتێبا ئەول ، چاپخانا (نجم استقبال)، استامبول ، 1919.
21ـ عزەدین مستەفا رەسوول (د)، ئەدەبیاتی نویێ کوردی، چاپخانەی التعلیم العالي، هەولێر، 1989.
22ـ فەرهاد پیربال (د)، ئنجیل د مێژوویا ئەدەبیاتێن کوردیدا 1857ـ 1957، بنگەهێ ئاشتی بۆ بەلاڤکرنێ، دهۆك، 1999.
23ـ فەرهاد پیربال (د)، عەبدولرەحیم رەحمی هەکاری تازەکردنەوەی شعری کوردی و دائینانی شانۆنامە ل ئەدەبیانی کوردیدا، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ ـ هەولێر، دەزگەها سپیرێز یا چاپ و وەشانێ، 2002.
24ـ فەرهاد پیربال (د)، مەلا مەحموودی بایەزیدی 1799 ـ 1867 یەکەمین چیرۆکنووس و پەخشاننوسی کورد، چ یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، 2000.

25ـ فەرهاد پیربال (د)، مێژووی شانۆ ل ئەدەبیاتی کوردیدا لەکۆنەوە تا 1957، چ یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، 2001.
26ـ فەرهاد پیربال (د)، مێژووی وەرگێران لە ئەدەبیاتی کوردیدا لەکۆنەوە تا 1932، چ یەکەم، چاپخانەی وەزارەتا رەوشەنبیری ـ هەولێر، زنجیرەی بلاوکراوەکانی ئاسۆی پەروەردەیی، 2002.
27ـ فیلیپ کرینبروك و کریستییەن ئالیسۆن، کولتوور و ناسنامەی کورد، وەرگێڕانی: وریا رەحمانی، چ یەکەم، چاپخانەی خانی ـ دهۆك، دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، 2008.
28ـ قەناتێ کوردۆ (پرۆفیسۆر)، تاریخا ئەدەبیاتا کوردی(لاتینی)، چ ئێکێ، دەزگەهێ لیس، ستەمبۆل ، 2010.
29ـ کمال فوئاد (د)، کوردستان یەکەمین رۆژنامەی کوردی، وەرگێران: شێرزاد عەبدولکەریم، چ یەکەم، چاپخانە داناز، لە بلاوکراوەکانی بنکەی ئەدەبیی و رووناکبیریی گەلاوێژ، 2000.
30ـ کەمال مەزهەر ئەحمەد (د)، مێژوو، چ(؟)، بەغدا، 1983.
31 ـ مەلا ئەحمەد حلمی قوغی(بەرهەڤکرن) ، دیوانا جامع، چ ئێکێ، دار الاحسان، 2004.
32ـ محمدأمین دۆسکی، ئەرزێ و بەکر بەگێ ئەرزی، چ ئێکێ، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ ـ هەولێر، دەزگەها سپیرێز یا چاپ و وەشانێ ، 2002.
33ـ محەمەد ئەمین زەکی بەگ، خولاصەیەکی تاریخی کورد و کوردستان، ئامادەکار: رەفیق ساڵح، بەرگی چوارەم، چاپخانا وەزارەتی پەروەردە، لە بلاوکراوەکانی بنکەی ژین، سلێمانی، 2006.

34ـ مەلا مەحموودێ بایەزیدی، ئێکەمین چیرۆکا کوردی چیرۆکا (مەم و زین)، ساخکرنا: رشید فندی، چاپخانە سپیریز، هەولێر، 2010.
35ـ مەلە مەحموودێ بازیدی، جامعیا رسالەیان وحکایەتان ب زمانێ کرمانجی، ئامادەکار: زیا ئاڤجی، چ ئێکێ، دەزگەهێ لیس، 2010.
36ـ مەلە مەحموودێ بازیدی، عادات و روسووماتنامەیێ ئەکرادیە، ئامادەکار: زیا ئاڤجی، چ ئێکێ، دەزگەهێ لیس، ستەمبۆل ، 2010.
37ـ مەلا محموود بایەزیدی، عادات و رسوماتنامەء اکرادیة، لێکۆلین: ژان دۆست، چ ئێکێ، وەشانێن نووبهار، ستەمبۆل ، 2010.
38ـ محەمەد عەلی قەرەداغی، بووژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورد لە رێگەی دەستخەتەکانیانەوە، بەرگی چوارەم، چ یەکەم، چاپخانەی(الخنساء)، بەغداد، 2002.
39ـ هۆگر طاهر توفیق، رۆلێ رۆژنامەگەریا کوردی د پێشڤەبرنا هزرا نەتەوەیی یا کوردیدا 1898ـ1918، وەرگێران: محسن عەبدولرەحمان، چ ئێکێ، چاپخانەیا حەجی هاشم، هەولێر، دەزگەها سپیریز یا چاپ و وەشانێ، 2006.
40ـ یە.ی.ڤاسیلێڤا، پێشەکیا مەلا مەحموودێ بایەزیدی، وەرگێران: بابێ نازێ، چ ئێکێ، چاپخانا هاوارـ دهوك، ژ وەشانێن فیستەڤالا مەلا مەحموودێ بایەزیدی ـ دهوك ، 2008.
41ـ یادگار رەسول بالەکی، سیماکانی تازەکردنەوەی شیعری کوردی 1898ـ1932، چ ئێکێ، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ ـ هەولێر، دەزگەها سپیریز یا چاپ و وەشانێ، 2005.

2-1- پرتووكێن ب زمانێ عەرەبی:

42- أ. أنيكست، تاريخ دراسة الدراما نظرية الدراما من هيغل الى ماركس، ترجمة: ضيف الله مراد، مكتبة الاسد، منشورات وزارة الثقافة، سوريا، دمشق، 2000.

43- ابراهيم السعافين(د) واخرون، مناهج تحليل النص الادبى، ط الاولى، الشركة العربية المتحدة للتسويق والتوريدات، القاهرة ـ جمهورية مصر العربية، 2010.

44- احمد تاج الدين، الاكراد تاريخ شعب وقضية وطن، ط الأولى، دار الثقافية للنشر، القاهرة، 2001.

45- أرسطو طاليس، فن الشعر، ترجمة: عبدالرحمن بدوى، ط الثانية، دار الثقافة، بيروت ـ لبنان، 1973.

46- الامير شرفخان البدليسي، شرفنامة، ترجمة: محمد جميل الملا احمد الروژبياني، ط الثانية، مطبعة وزارة التربية، مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر، كردستان ـ اربيل، 2001.

47- انطونيوس بطرس (د)، الادب تعريفه، أنواعه، مذاهبه، المؤسسة الحديثة للكتاب، طرابلس ـ لبنان، 2005.

48- انور مايى، الاكراد في بهدينان، ط الثانية، مطبعة خەبات، دهوك، 1999.

49- باسيلي نيكيتين، الكرد دراسة سوسيولوجية و تاريخية، تقديم: لويس ماسينيون، ترجمة: د.نوري طالباني، ط الأولى، مطبعة خانى، دهوك، دار سپيرێز للطباعة و النشر، 2008.

50- بلەج شيرگوه (د)، القضية الكردية ماضي الكرد و حاضرهم، ط الأولى، دار الكاتب ـ بيروت، رابطة كاوا للثقافة الكردية، 1986.

51- تحسين ابراهيم دوسكى، المدخل لدراسة الادب الكردى المدون باللهجة الشماليه، الجزء الثاني، منشورات جمعية علماء كردستان، 1993.
52- توماس بوا، تاريخ الأكراد، ترجمة: محمد تيسير ميرخان، ط الأولى، دار الفكر، دمشق - سورية، 2001.
53- تداخل الانواع الادبية، اشراف و تحرير: د. نبيل حداد، د.محمود درابسة، الجلد الثاني، ط الاولى، عمان - الاردن، 2009 .
54- جليلي جليل، من تاريخ الامارات في الامبراطورية العثمانية، ط الأولى، الأهالي للطباعة والنشر والتوزيع، دمشق. 1987.
55- جليلى خليل، نهضة الاكراد الثقافية والقومية في نهاية القرن التاسع و بداية القرن العشرين، ترجمة: باقى نازي، د. ولاتو، كدر، ط الاولى، دار الكاتب - بيروت، رابطة كاوا للثقافة الكردية، 1986.
56- جليلي جليل و اخرون، الحركة الكوردية في العصر الحديث، ترجمة: د.عبدي حاجي، ط الأولى، دار الرازي للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت - لبنان، 1992.
57- ج. كوللر، ما النظرية الادبية؟!، ترجمة: هدى الكيلاني، مطبعة اتحاد الكتاب العرب، منشورات اتحاد الكتاب العرب، دمشق، 2009.
58- جواد ملا، كردستان والكرد وطن مقسم وامة بلا دولة، تقديم: د. جمال نبز، ط الثانية، من منشورات الموتمر الوطني الكردستاني، دارالحكمة - لندن، 2000.
59- جون لينارد و مارى لوكهاردست، المرجع في فن الدراما، ترجمة: محمد رفعت يونس، ط الأولى، مطبعة الهيئة العامة لشؤن المطابع المسيرية، القاهرة، 2006.
60- جوناثان كالر، النظرية الادبية، ترجمة: رشاد عبدالقادر، ط الأولى، منشورات وزارة الثقافة، الجمهورية العربية السورية - دمشق، 2004.

61ـ جيرارد جالديان، المأساة الكوردية، ترجمة: عبدالسلام النقشبندي، ط الأولى، مطبعة مؤسسة ئاراس، اربيل ـ كردستان، 200756ـ جيرار جينيت، مدخل الى النص الجامع، ترجمة: عبدالعزيز شبيل، طبع بالهيئة العامة لشئون المطابع الاميرية، 1999.
62ـ حمدى عبدالمجيد السلفي و تحسين ابراهيم الدوسكي، معجم الشعراء الكرد، ط الأولى، مطبعة حجي هاشم ـ اربيل، دار سپيريز للطباعة والنشر، 2008.
63ـ رشيد فندي، من ينابيع الشعر الكلاسيكي الكردي، الجزء الأول، مطبعة وزارة الثقافة ـ اربيل، من منشورات المجمع العلمي الكردستاني، 2004.
64ـ رمضان بسطاويسي محمد غانم(د)، جماليات الفنون و فلسفة تاريخ الفن عند هيجل، ط الأولى، بيروت، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت، 1992.
65ـ رينيه ويليك و اوستن وارين، نظرية الادب، ترجمة: محيي الدين صبحي، المراجع: د. حسام الدين الخطيب، المجلس الاعلي لهيئة الفنون والادب والعلوم الاجتماعية، بدون اسم المطبعة والتاريخ.
66ـ زنار سلوپى، في سبيل كوردستان، ترجمة: ر.علي، ط الأولى، دار الكاتب، رابطة كاوا للثقافة الكردية، بيروت ـ لبنان، 1987.
67ـ س ، و ، داوسن ، الدراما والدرامية، ترجمة: جعفر صادق الخليلي، ط الأولى، بيروت، 1980.
68ـ سعد بشير أسكندر(د)، قيام النظام الاماراتي في كوردستان وسقوطه مابين منتصف القرن العاشر و منتصف القرن التاسع عشر، ط الثانية، مطبعة شڤان ـ السليمانية، منشورات بنكەى ژين، 2008.
69ـ شكري عزيز الماضي(د)، في نظرية الادب، دار الحداثة، بيروت ـ لبنان، 1985.
70ـ عبدالقادر ابو شريفة (د) ـ حسين لافي قزق، مدخل الى تحليل النص الادبي، ط الرابعة، (دار الفكر) ناشرون و موزعون، عمان ـ الاردن، 2008.

71- عبدالله العلياوي (د)، كوردستان في عهد الدولة العثمانية من سنة 1851 - 1914، بدون مطبعة، السليمانية، 2005.
72- عبدالمنعم تليمة (د) ، مقدمة في نظرية الادب،دار العوده، بيروت، 1979.
73- علي تتر توفيق، الحياة السياسية في كردستان 1908- 1927، ترجمة: تحسين ابراهيم الدوسكي، ط الأولى، مطبعة الخاني - دهوك، دار سپيريز للطباعة والنشر، 2007.
74- علي جواد الطاهر(د) ، مقدمة في النقد الادبي، ط الثانية، منشورات المكتبة العالمية بغداد، 1983.
75- غازي يموت(د) ، الفن الادبي أجناسُه و انواعُه، ط الاولى،دار الحداثة، 1990.
76- كاميران عبدالصمد احمد الدوسكى (د)، بهدينان فى اواخر العهد العثمانى(1876-1914م)، ط الأولى، مطبعة خاني - اربيل، مؤسسة موكرياني للبحوث والنشر، 2007.
77- م.س. لازاريف و اخرون، تاريخ كوردستان، ترجمة د.عبدي حاجي، ط الأولى، مطبعة حجي هاشم - اربيل، دار سپيريز للطباعة والنشر، 2006.
78- ماري شيفير، ما الجنس الادبي، ترجمة: د.غسان السيد، مطبعة اتحاد الكتاب العرب - دمشق، 1997.
79- مجدي وهبه و كامل المهندس ، معجم المصطلحات العربية في اللغة و الادب، ط الثانية، مكتبة لبنان، بيروت، 1984.
80- مجموعة من كتاب الروس، المدخل الى عالم الادب، ترجمة: أ.د. احمد علي الهمداني، ط الاولى، دار المسيرة للنشر والتوزيع والطباعة، عمان - الاردن، 2005.
81- محمد أبو علي، مدخل الى مفهوم الادب الجماهيري، المركز العالمي لدراسات و ابحاث الكتاب الاخضر، ط الأولى، طربلس - ليبيا، 1988.

82- محمد أحمد مصطفى الكزني، الشيخ نورالدين البريفكاني حياته. آثاره. شعره، مطابع الناشر العرب، القاهرة، 1983.
83- محمد امين دوسكي، لوامع الشهب في شرح ديوان شمس الدين الاخلاطي القطب، ط الأولى، مطبعة حجي هاشم - اربيل، دار سپيريز للطباعة والنشر، 2007.
84- محمد غنيمى هلال ، الادب المقارن، ط الثالثة، مطبعة دار العالم العربى، القاهرة، بدون السنة.
85- محمد مندور(د)، الادب و فنونه، ط السابعة، لشركة نهضة مصر للطباعة والنشر والتوزيع، 2002.
86- ملا محمد سعيد ياسين البريفكاني الدهوكي، فضلاء بهدينان، مطبعة خبات، مكتب الثقافة و الاعلام - الحزب الديمقراطي الكوردستاني، دهوك، 1997.
87- نايف ميكائيل طاهر، الشيخ الجزري نهجه و عقيدته من خلال ديوانه الشعري، ط الأولى، مطبعة وزارة التربية - اربيل، دار سپيريز للطباعة والنشر، 2005.
88- وامق الدين ايدين الفرساقي السعردي ، حياة الشيخ محمد الحزين الفرساقي و مناقبه، بدون مطبعة و تاريخ.
89- ويليام ايغلتون، القبائل الكوردية، ترجمة: د.احمد محمود خليل، ط الأولى، مطبعة وزارة التربية، مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر، اربيل - كوردستان، 2006.

1-3- پرتووك ب زمانێ توركی:

88-M.sefik Korkusuz,Ekim,Tezkire-I Mesayih-I Amid, Stembol, 2004.

2ـ کۆڤار و رۆژنامە:

2-1ـ کۆڤارێن کوردی:

89 ـ ئیسماعیل بادی، پاشا و هوزانڤان و خوشنڤیس محەمەد طه یار(غەریبی)، کۆڤارا هونەر، ه24، دهۆك، 2005.

90ـ زین العابدین زنار، مالباتا شێخ حەسەنێ نوورانی، کۆڤارا وان، هەژمارە (1) سالا1992.

91ـ عەبدررەحمان ئاداق(د)، وەرگێران: محەمد مەسعوود، شاعرێن سێرتێ د ئەدبیاتا کلاسیکی دە، هلبژاردە، ه:26، بەلاڤۆکەکە ژ سەنتەرێ ڤەکۆلینێن کوردی و پاراستنا بەلگەنامان ل زانکۆیا دهۆکێ ب زمانێن کوردی و عەرەبی دەردکەڤت، کانوونا دووێ، 2009

92ـ عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، بانگ(شعر)، کۆڤارا ژین، ه 1، 7 تشرین ثانی 1334.

93ـ عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، خەوا مە(پەخشان)، کۆڤارا ژین، ه 1، 7 تشرین ثانی 1334.

94ـ عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، ئتیفاق(پەخشان)،کۆڤارا ژین، ه 3، 20 تشرین ثانی 1334.

95ـ عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، عەشقا وەلات(شعر)،کۆڤارا ژین، ه 3، 20 تشرین ثانی 1334.

96ـ عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، پجوکێ نەگرت مەمکی ناخوت(پەخشان)،کۆڤارا ژین، ه 5، 12 کانون ئەوەل 1334.

97- عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، حالێ مەیێ حازر(پەخشان)، کۆڤارا ژین، ه 6، 25 کانون ا ئەوەل 1334.

98- عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، پچکۆکەك عبرەت(پەخشان)، کۆڤارا ژین، ه 8، 9 کانون ثانی 1335.

99- عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، ، وەلات(پەخشان)، کۆڤارا ژین، ه 9، 16 کانون ثانی 1335.

100- عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، دەنگ(شعر)، کۆڤارا ژین، ه 10، 2 شباط 1335.

101- عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، سەرسال(شعر) ، کوڤارا ژین، ه 14، (؟) 1335.

102- عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، مەمێ ئالان - پەیس(شانۆنامە)، کۆڤارا ژین، ه 15، 30 مارت 1335.

103- عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، مەمێ ئالان - پەیس(شانۆنامە)، کۆڤارا ژین، ه 16، 10 نیسان 1335.

104- عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، وسلەت(شعر)، کۆڤارا ژین، ه 25. 2 تشرین اول 1335.

105- - عەبدولفەتاح عەلی یەحیا (د) و عەلی تەتەر، جڤاتا خوسەریا کورد 1921-1927 و شۆرەشا 1925، کۆڤارا زانکویا دهۆك، پەربەندا 9، ه2، چ هاوار، کانوونا ئێکێ 2006.

106- - محەمەد بەکر(د)، ئەدگارەکانی نوێکردنەوە لە شعری (رەحمیی هەکاری)دا، کۆڤارا زانکۆ: ه6، پەربەندێ 2، سالا 1999.

107- محەمەد مەلا کەریم، عەقیدەیی کوردی مەولانا خالیدی نەقشبەندی، گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق - دەستەی کورد، بەرگی هەشتەم، بەغدا، 1981.

3ـ نامێن ئەكادیمی ـ زانستی:

أـ دوكتۆرا ب كوردی:

108 ـ ئیبراهیم ئەحمەد سمۆ (د)، شانۆی كوردی لە نێوان دەقی خۆمالی و بیانیدا، نامەی دوكتۆرا، كۆلیژا زمانان، زانكۆیا سەلاحەدین، 2005.

109ـ كامیران محەمەد نەبی (د)، فۆناغێن وەرارا هزرا نەتەوایەتی د هوزانا كوردیدا، نامەیا دوكتۆرایێ، كۆلیژا زمانان، زانكۆیا سەلاحەدین، 2005.

ب ـ ماستەر ب كوردی:

110ـ عەدلە جەمیل ئەحمەد، ڕۆلێ عەبدولرەحیم ڕەحمی هەكاری د نویكرنا هوزانا كوردی دا،نامەیا ماستەرێ، كۆلیژا پەروەردێ، زانكۆیا دهۆك، 2003.

111ـ كامیران محەمەد نەبی، جێگەی ئەحمەد نالبەند لە شعری نویێ كوردی دا، نامەیا ماستەرێ،كۆلیژا ئادابێ، زانكۆیا سەلاحەدین، 1999.

ج ـ ماستەر ب عەرەبی:

112ـ خليل مصطفى عثمان، كوردستان الجنوبية (العراق) في سنوات الاحتلال والانتداب البريطانيين 1918ـ1932، رسالة ماجستير، كلية اداب، جامعة دهوك، 2005.

4ـ چاڤپێكەڤتن:

113ـ دیدار ل گەل نڤیسەر ئیسماعیل بادی ل رۆژا 2010/8/7 ل بارەگەهێ رۆژنامەیا ئەڤرۆ ل دهۆكێ.

114ـ دیدار ل گەل نڤیسەر محەمەد ئەمین دۆسكی ل ڕۆژا 15 /2010/7 ل دەزگەهێ سپیرێز یێ چاپ و بەلاڤكرنێ ل دهۆكێ.

5ـ دەستنڤیس:

115ـ شێخ حەسیب شێخ محەمەد جان، دیوانا شعران.

116ـ شیخ عبدالرحمن الاقتپی، روض النعیم، شرحە: زین العابدین الامدی.

117ـ عەبدولرەحمانێ ئەقتەپی، دیوانا ڕووحی.

118ـ عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری، دیوانا گازیا وەلات ـ کیتابا چارێ.

119ـ عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری، عەقیدا کوردان.

120ـ محەمەد جان، لەیلا و مەجنوون.

121ـ محەمەد عەسکەری، دیوانا (کشکولة القلب).

122ـ محەمەد کەربەلائی، دیوان شعران.

6ـ تورا ئینتەرنێتێ:

123-http://www.awu-dam.org/book/05/study05/368-A-A/book05-sd002.htm97-

عبد العزيز ابراهيم، شعرية الحداثة، دراسة، منشورات اتحاد الكتاب العرب، دمشق ، 2005.

124-www.Google.com.http://74.77.132/search?q=cache:fMoaOaV3BOkJ:bse.sci-

lib.com/article097294.h... 20.4.2010 (ب زمانێ ڕووسی)

پوخته

ئەدەب ژ چەند جۆرێن گرنگ پێك دئێت، و ئەڤ جۆرە ب بۆرینا دەمی هاتینە گوهۆڕین و شێوەیێن جودا ب خوەڤە گرتینە. د ڤێ ڤەکۆلینێدا یا کو ب ناڤێ ((سەرهلدان و وەرارا جۆرێن نوو یێن ئەدەبی د کرمانجیا ژووریدا 1850ـ1925)).

هەروەسا بەحسێ ل تێگەهـ و پێناسەیێن جۆرێن ئەدەبی ب گشتی و چاوانیا پەیدابوون و وەرارا ڤان جۆران د ناڤ کوردانادا دکت. مەلا مەحموودێ بایەزیدی کو ڕۆلەکی گرنگ د سەرهەلدان و پەیدابوونا جۆرێن ئەدەبی د ناڤ ئەدەبیاتێن کوردیدا بۆ جارا ئێکێ دیتیە و د ڤی واریدا بوویە پێشەنگ.

دیسا ئەدەبێ کوردی چەندین وەرچەرخان ب خوەڤە دیتینە و دەستەیێن شاعر و ئەدیبان هاتینە و ئەڤ کاروانە هەر ئێکێ ل پەی ئاست و ڕەوشەنبیریا خوە هاژۆتیە و بزاڤکریە پێشڤەببت.

ئەڤ قۆناغا ئەدەبیاتان مە ب قۆناغا ڤەگوهاستنێ ب ناڤکریە، ئەڤە ژی قۆناغەکا گرنگە د ناڤ ئەدەبیاتێن کوردیدا، نەمازە ل کرمانجیا ژووری، چونکو پتریا شاعرێن ڤێ قۆناغێ ل قۆناغا بەری وی، ئانکو یا کلاسیکی ژیان بوون و د بەردەوامبوون ل سەر نڤیسینا بەرهەمێن خوە، ژ ئالیەکێ دیڤە بۆ جارا ئێکێ جۆرێن ئەدەبی مینا (چیرۆك، پەخشان، گۆتار،.. هتد)) ل ڤێ قۆناغێ پەیدابوونە.

عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری ڕۆلەکی گرنگ و بەرچاڤ د نووکرنا شعرا کوردیدا هەبوو کو ب نووکەرێ ئێکێ یێ شعرا سەربەستا کوردی دئێتە هەژماتن، ل ڤێرێ ژی پتریا ئەو ئافراندنێن وی د شعرێدا کرین هاتینە دیارکرن، زێدەباری ئافراندنا شانۆناما کوردی کو دبتە دەستپێکا دانانا بەرێ بنیایی بۆ شانوویا کوردی.

ملخص الكتاب

يتناول هذا البحث التغيرات التي طرأت على الانواع الادبية في الكرمانجية الشمالية خلال الفترة الممتدة من عام 1850 و لغاية عام 1925. وقد شملت الانواع الادبية الرئيسية، و ذلك نتيجة المتغيرات التي جرت في المجتمع الكوردي آنذاك.

وقد تم تسليط الضوء على مصطلحات أدبية و تعاريفها و كيفية نشوء هذه الانواع و تطورها في الادب الكوردي. وقد كان للدور الذي قام به ملا محمود بايزيدي قصب السبق في تطور الانواع (الاجناس) الادبية في هذه المرحلة. كما ظهر عدد من الشعراء و الادباء رفدوا هذا الاتجاه الجديد في الادب الكوردي بطاقات ابداعية و ساهموا في ارتقائها.

لقد وصفت هذه المرحلة بالانتقالية لما لها من أهمية في تاريخ الادب الكوردي لاسيما في الكرمانجية الشمالية، لأن الغالبية العظمى من الشعراء هذه المرحلة قد عاصروا المرحلة التي سبقتها و واصلوا كتابة نتاجاتهم الادبية. وقد ظهرت في هذه المرحلة أجناساً أدبية لم تكن موجودة ذي قبل مثل (القصة، الكتابة النثرية، المقالة... والخ).

وكان للشاعر عبدالرحيم رحمي هكاري الدور الريادي في حركة تجديد الشعر الكوردي و قد تم تناول أعماله بما في ذلك نصه المسرحي "مەمی ئالان" الذي أصبح الحجر الاساس في بناء مسرح كوردي فيما بعد.

Abstract

Literature is made up of several types is a significant (epic poetry and lyrical drama), and these species have changed over time and took the forms and elements of many different in this research, which is titled ((the develop of literary genres in Alkarmaanjieh North 1850_1925)) provide a brief on princely Kurdish and the reasons for the fall and missed the Kurdistan in the nineteenth century and the tragedies experienced by the Kurdish nation and provides a general concepts and definitions of literary types and how the evolution of these literary genres for the first time in Kurdish literature in the field and became a leading also Kurdish literature and encountered several detours and a number of poets and writers tried every one of them according to the cultural level of the literary supplement of this rhyme and wheels we named this stage transition to a stage important literature Kurdish particularly in Alkarmaanjieh North because most poets of this stage have lived through the stage before any lived stage classic and continued on his book literary result and the other for the first time appeared species literary at this stage (such as story, prose essay).

Abdel-Rahman Al hakary has had a leading role and is important in Kurdish poetry and is the first renovated in modern Kurdish poetry has dealt to all creations, as well as creativity in his theatrical text (Mamie Alan) which became the cornerstone of building the Kurdish Theatre later.

پاشبەند

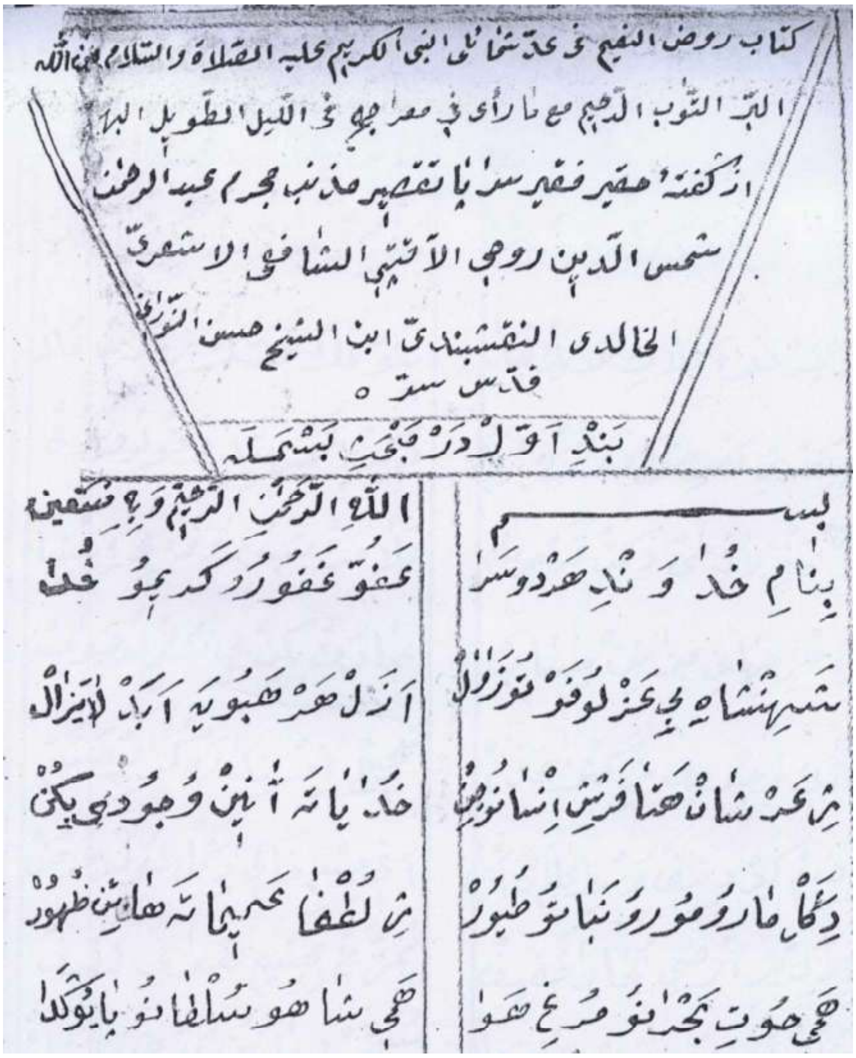

كتاب روض النعيم في عدة شمائل النبي الكريم عليه الصلاة والسلام من الله
البر التواب الرحيم مع ما رأى في معراجه في الليل الطويل البارد
از كفتهء حقير فقير سراپا تقصير مذنب مجرم عبد الرحمن
شمس الدين روحي الآتيني الشافعي الاشعري
الخالدي النقشبندي ابن الشيخ حسن التوزاني
قدس سره
بندِ اول در بحثِ بسمله

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين

دەستخەتێ (روض النعیم) یا شێخ عەبدولرەحمانێ ئەقتەپی

شێخ عەبدولرەحمانی ئەقتەپی و شێخ محەمەد جان

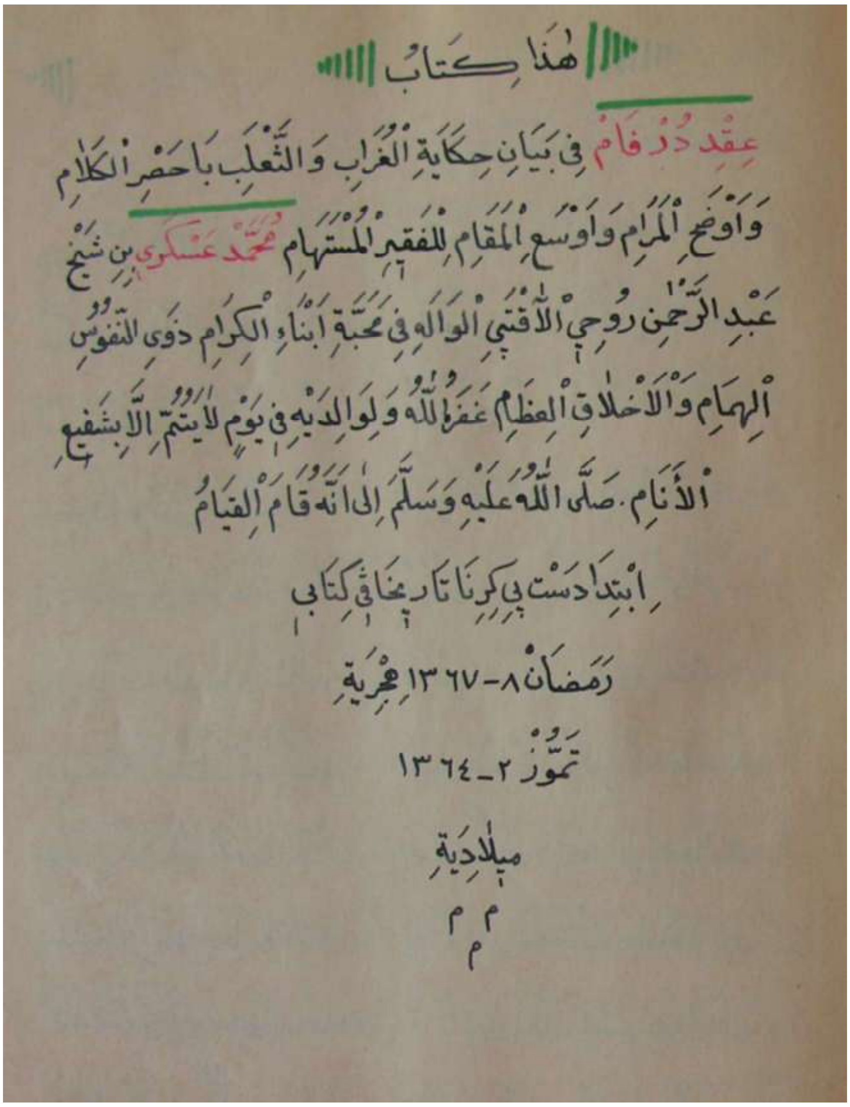

هذا كتاب

عقد دُرْفام في بيان حكاية الغراب والثعلب باحصر الكلام

واوضح المرام واوسع المقام للفقير المستهام محمد عسكري بن شيخ

عبد الرحمن روحي الآقتپي الواله في محبة ابناء الكرام ذوي النفوس

الهمام والاخلاق العظام غفر الله ولوالديه في يوم لايتم الا بشفيع

الانام. صلى الله عليه وسلم الى انه قام القيام

ابتدا دست پی کرنا تاریخاقی کتابی

رمضان ٨-١٣٦٧ هجرية

تموز ٢-١٣٦٤

ميلادية

م م
م

دەستخەتێ (عقد دورفام) یا محەمەد عەسکەری

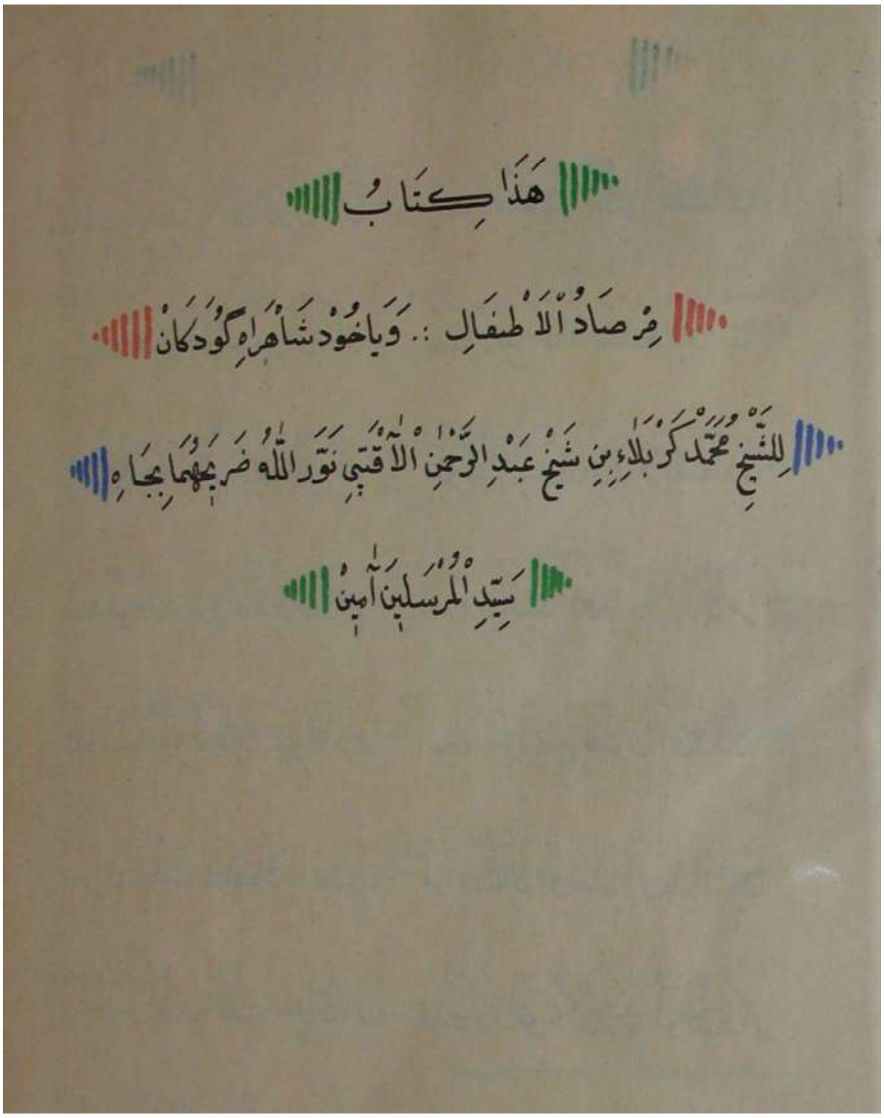
هذا كتاب

مرصاد الاطفال :. ويا خود شاهراه گودكان

للشيخ محمد كربلاء بن شيخ عبد الرحمن الآقتبي نور الله ضريحهما بجاه

سيد المرسلين آمين

دەستخەتیٚ (مرصاد الاطفال) یا شیٚخ محەمەد كەربەلائی

دەستخەتی (روض النعيم) یا شێخ عەبدولرەحمانی ئەقتەپی

-٢-

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ، وَبِهِ نَسْتَعِينُ

مبحث بسمله		بند اوّل دُر
عفو و غفور و كريم و خدا	١ / ٢	بنام خداوند هر دو سرا
ازل هر هبويه ابد لا يزال		شهنشاه بى عزلو فوتو زوال

بسم الله الرّحمن الرّحيم «الفصل الاوّل فى مبحث البسملة»

الحمد لله الّذى علّم الانسان الخط بالقلم ، وألهمه من الغرائب والبدائع مالم يعلم ، والصّلاة والسّلام على رسولنا الاكرم ، وعلى آله واصحابه الّذين سلكوا طريقة الاسلم ،

وبعد فيقول العبد المستهام ، من تلاطم امواج المصائب والاسقام ، زين العابدين الآمدى ابن ملا رمضان لما رأيت نظم الكتاب المسمّى [بروض النعيم] للعالم الشهير ، والاديب النحرير الشيخ عبد الرحمن الآقتپي ، طيب الله ثراه ، وجعل الجنّة مثواه ، فى نظمه فائقا ، وفى بلاغته رائقا ، ولكن لم يخل عن تعقيد بعض الابيات ، ومن استعمال الكلمات العجمية كالفارسية ، أردت ان اعلق عليه تعليقا وجيزا يسهل لكلّ قارئ تلك العقد ، ويكون ترجمة للكلمات الفارسيّة المستعملة بكثرة وغيرها ، وبيانا لبعض ابياته المغلقة ، وسمّيته ب [النّفع العميم في شرح روض النعيم] ونسئل الله تعالى ان يجعل سعينا خالصا لوجهه الكريم ، وفوزا بدار النّعيم ، ونجاة من عذاب الجحيم ، ونرجو من الاخوان الكرام ، ان لا يجعلونى غرضا للملام ، وان يدرأ بالحسنة السّيئة ، واستمدّ من الله تعالى الهداية والسّداد الى اقوم الطّريق ، لانّه ولىّ الحسنات والتّوفيق ، وهو حسبى عليه توكّلت واليه انيب ،

(قوله بنام خداوند) نام كلمة فارسية بمعنى الاسم ، خداوند أيضا فارسية بمعنى الخالق والفاطر ، سرا كلمة تركيّة مخفّفة من سراى اى القصر فالمعنى : ابتدأ بتاليف هذا الكتاب باسم خالق القصرين اى الارض والسّماء او الدّنيا والآخرة او الجنّة والنّار (قوله مرغ) كلمة فارسية بمعنى الطّير ، پايو كلمة فارسية أيضا بمعنى القدر والمنزلة والرّتبة . گدا ايضا فارسية

[بمعنى]

شێخ محەمەدجان

هر دم بهوار و والی و ویلا   دوران دگه او بعشق لیلا

بنا پنجا دبیا نا حال لیلی و
بی زار باوی ژ دست عشقی

مجنون مه هشت دحال ویده   هرگرتو قیل د لطافو سپنده

لیلی بگوه ام ژ نو حکایت   کانی دچه دردی او دنالت

حسناوی بشبه بدر جارده   هرشب دبتن جنك زیاده

مثل وی نهن ژ نازنینان   نه د ناف بشر نه حور عینان

اوزی وه دبو لقیّی مفتون   دردی وی خرابتره ژ مجنون

اما چ بکه ژ دیو و والد .   ندشی هره در مقیم قاعد

عشقا خوه دگره ژ وان پنهان   قط جی ندزانی کس ژ انسان

وقت کو لوی دبویه خلوت   وی آه دگر ژ درد فرقت

مجنون منی ذلیلو گریان   آیا عجبا لکیدر اشکان

یا نه دکره یا هو نالة   صحرا گرهی شبه باغ لاله

310

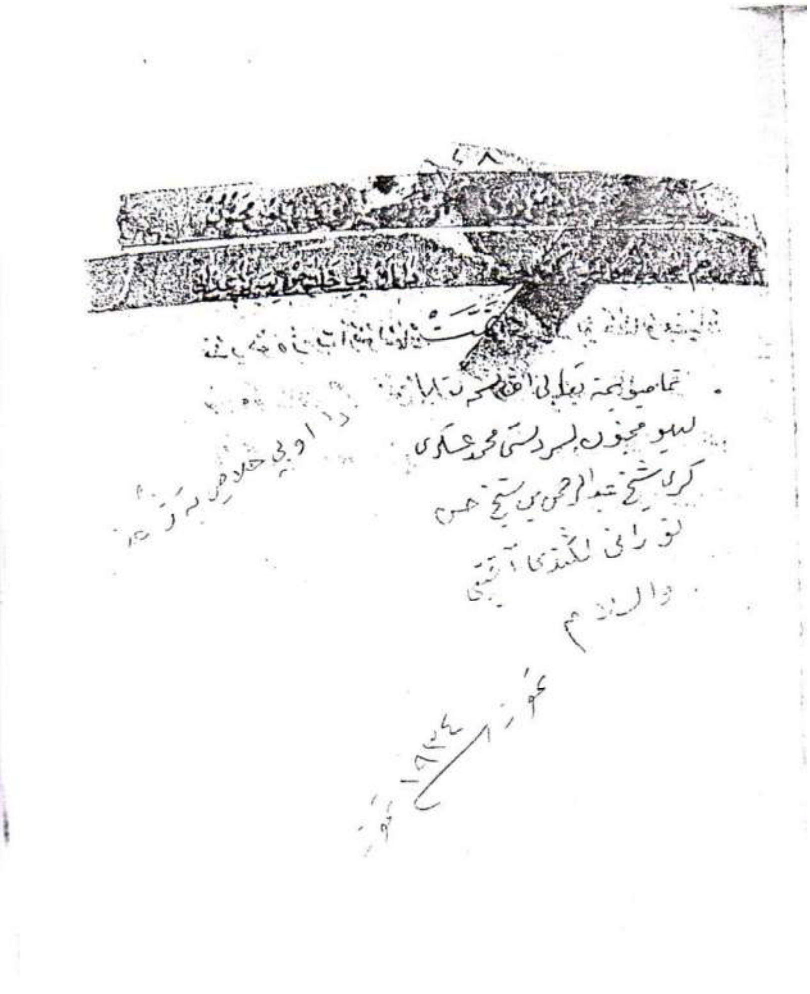

دووماهیا کیتابا لـەیل و مەجنوون یا شێخ محەمەدجان
ب دەستخەتێ برازایێ وی محەمەد عەسکەری

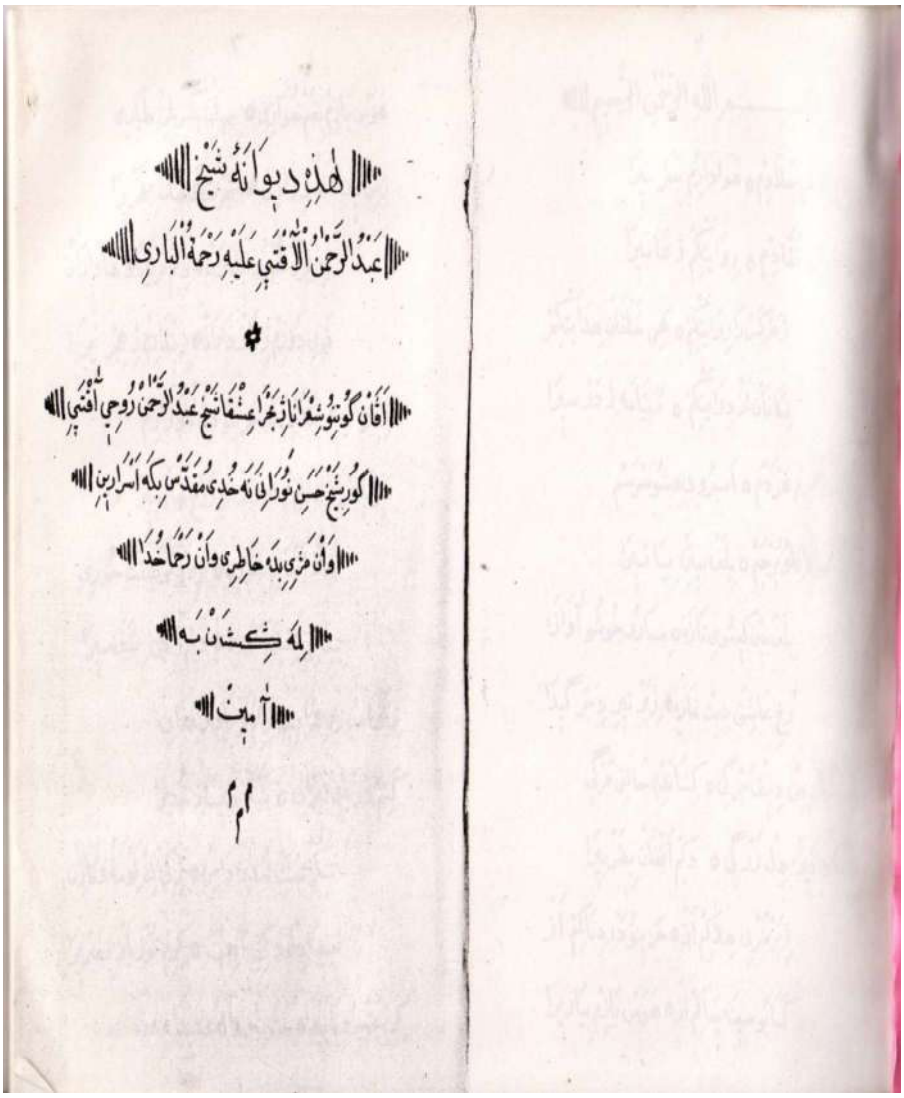

دەستخەتێ دیوانا شعران یا شێخ عەبدولرەحمانێ ئەقتەبی

۳۰

بر کنند باب خیبر شوهر پاك بتول

روز شب فوت روانم ای شه صاحب قبول

لا فتی الا علی لا سیف الا ذو الفقار

هل اتی در شان سلطان ولایت گفت حق

شد معنی از فوتش تحت الثری هفتم طبق

فرض عین زمتی هر نفس باشد ابن سبق

لا فتی الا علی لا سیف الا ذو الفقار

یا علیا یا علیا یا علیا یا علی

شد ز نیغ آبدار در روی عالم منجلی

گشتی گشتی سر تسر از وصف پاکت ممتلی

لا فتی الا علی لا سیف الا ذو الفقار

خواجهٔ قنبر سوار دلدل از در صفت

قانع خیبر چراغ وقت کفر و مظلمت

۳۱

روحی درویش را فرمان نگاه مرحمت

لا فتی الا علی لا سیف الا ذو الفقار

و له ایضاً فی حرف الراء

روبت سیه باد ای فراق ٥ جرگه مه صوتا سر تسر

هر دم بشوق اشتیاق ٥ قلب مه کر زیر و زبر

زیر و زبر قلب حزین ٥ دائم بفریاد و کرین

هم آه و افغانو انین ٥ گوشی سپهر کربه کر

عاجز ملائك بون همه ٥ زبانك بسوز دمدمه

گیژ بون جمیع عالمه ٥ ای دلبری نازك بشر

ای دلبری رخ آفتاب ٥ صوتم دهجری بوم کباب

احسانك بك جامك شراب ٥ احبابیت بند جکر

احیا بکه فی بی دلی ٥ جارك بدیم صور گلی

وك حلوهای بلبلی ٥ بیتن زمن صد فتل کر

دەستخەتێ دیوانا شعران یا شێخ عەبدولرەحمانێ ئەقتەپی

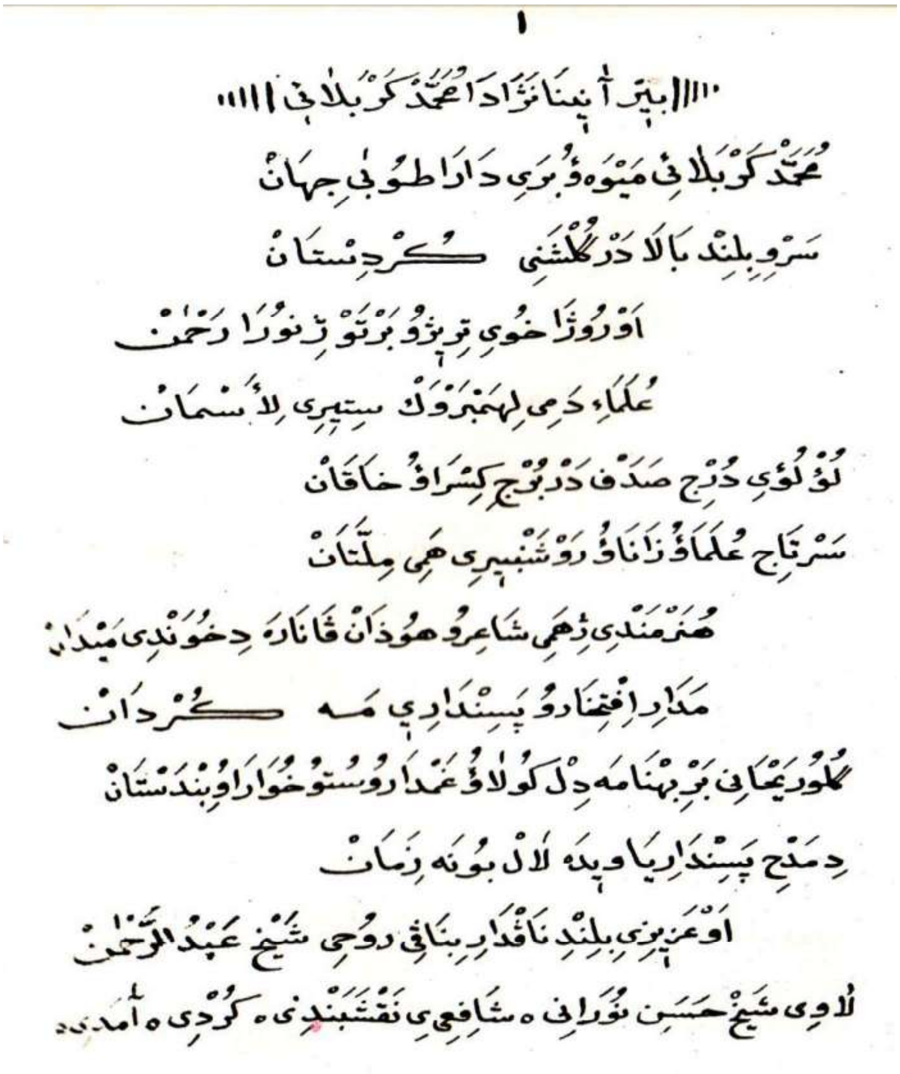

١

ابياتى أنيتا نژادا محمد كربلائى

محمد كربلائى ميوهٔ بوى دارا طوبى جهان

سرو بلند بالا در گلشنى كردستان

او روژا خوى ترينژو بربوتو ژ نورا رحمن

علماء دمى لهمبروك ستيرى لا اسمان

لؤلؤى درج صدف دربرج كسرا و خاقان

سرتاج علما و زانا و روشنبيرى همى ملتان

هنرمندى ژ همى شاعر و هوزان قانادى دخوندى ميدان

مدار افتخار و پسندارى مه كردان

گلو يجارى بربهنامه دل كولا و عمدا رويستو خوارا و بندستان

د مدح پسندارى و پدى لال بونه زمان

او عزيزى بلند ناقدار بنافى دوحى شيخ عبد الرحمن

لاوى شيخ حسن نورانى شافعى نقشبندى كردى آمدى

بەرپەرێ ئێكێ ژ دەستخەتێ دیوانا محەمەد کەربەلائی

٢٨

نوطه لبر بجولان ببن دور نار عشرت

خنا ژ راست گوی بر موجب سیاست

آو بخته سرا ژ بو دژ ز بو دار عشرت

زرین قدح ژ مستی زرین قدح دریژت

صوت دف غریبان بونه هزار عشرت

ختمی علم بلند کر سایه فد المجلس

تشریف گل دبخشن بک بک کبار عشرت

غنچه بمدح خوانی آهسته لب کشا کر

گل پرچه کر گریبان بر شوق بار عشرت

مست خمار صافن مدهوش لعل نابن

سیراب آب رحمت از جو بیار عشرت

در

پاکو بو دست افشان رقصه کربلائی

یارب فدا بکی من بو گرد کار عشرت

٢٩

٩ گفتاری کربلائی

ای لؤلؤی درج صدف بحری عنایت

وی کوکب دری مثل نور هدایت

صف صف لمه وسطانه ژ غم چینی و زنگی

دل مایه دا اشکنجه بی هوش و درایت

جمازه دبن بار ده زنگل کریه مست

گوزنگی ژ زنگی د دل و جان سرایت

بندینه ژ جورانه و چینی دبرندی

سوزنده کرن فلفل خال ته بغایت

روحی و نور بجانبو رحم اجبو راحی

رحمی بگدای خو که ای روحی فدایت

بی رحمی بی دوران گونه بینیت د مزادی

صد نقد دل و جان د دم ارزان بیهایت

دەستخەتێ دیوانا محەمەد کەربەلائی

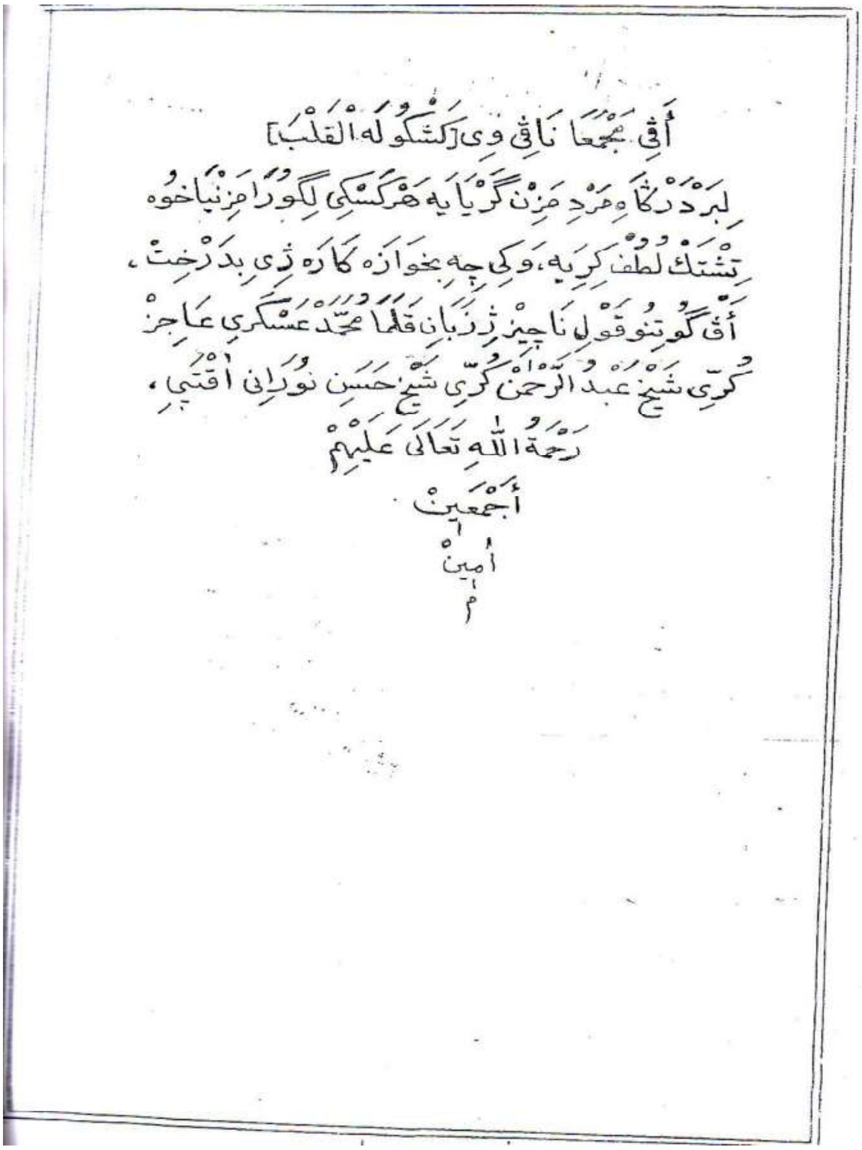

أڤێ مجموعا ناڤێ وێ [كشكول القلب]

لبەردەرگاهێ مەردێ مەزن گرێدایە هەر كەسەكێ لگورا مەزنیا خوە

تشتەك لطف كریە، وەكی چە بخوازە كارە ژێ بدەرخت،

أڤ گوتنو قول ناچیز ژ زبان قلما محمد عسكری عاجز

كورێ شیخ عبدالرحمن كورێ شیخ حسن نورانی أقتبی،

رحمة الله تعالی علیهم

أجمعین

آمین

م

دەستخەتێ دیوانا (كەشكۆلە ئەلقەلب) یا محەمەد عەسكەری

أهل وحدت د نهمه يك وجه سيرانى دكن
اى دكثرت وجه وى نابينه طغيانى دكت

ترك كت فى وجودى عسكرى بى شبهه أو
هم د ناف جمله روان وى وجهى سيرانى دكت

— حرف الراء —

چه نور بن طلعتك بو من دجاميدا تماشا كر
ژ عقلو هوش خستم وى دما پرده ژ رو راكر

نقاب يوسفى افيتو عالم غرق نورى بو
وجودا عارضى بو محو من يكجا خو وندا كر

دگلزارو گلستانى تما قدر گلان ايدى
دما وردا روى دلبر دل عاشق خوشا كر

عجائب حيرتى گرتم تما عالم لميدانى
نظر من دايه رووقتا اوى زلف خوبرباكر

نظر اكسير اعظم او كو شمسا عالم ارايه
كو قلب باخرمه هروكى زير مصفى كر ،

دما دل كفته داما زلف سيماى حبيبا خوه
سر و جان و جهان مه بيك جارى فدايا كر

ژ لو اخين لدر گاه غنا الاشير و نشه افكن

دەستخەتێ دیوانا (کەشکۆلە ئەلقەلب) یا محەمەد عەسکەری

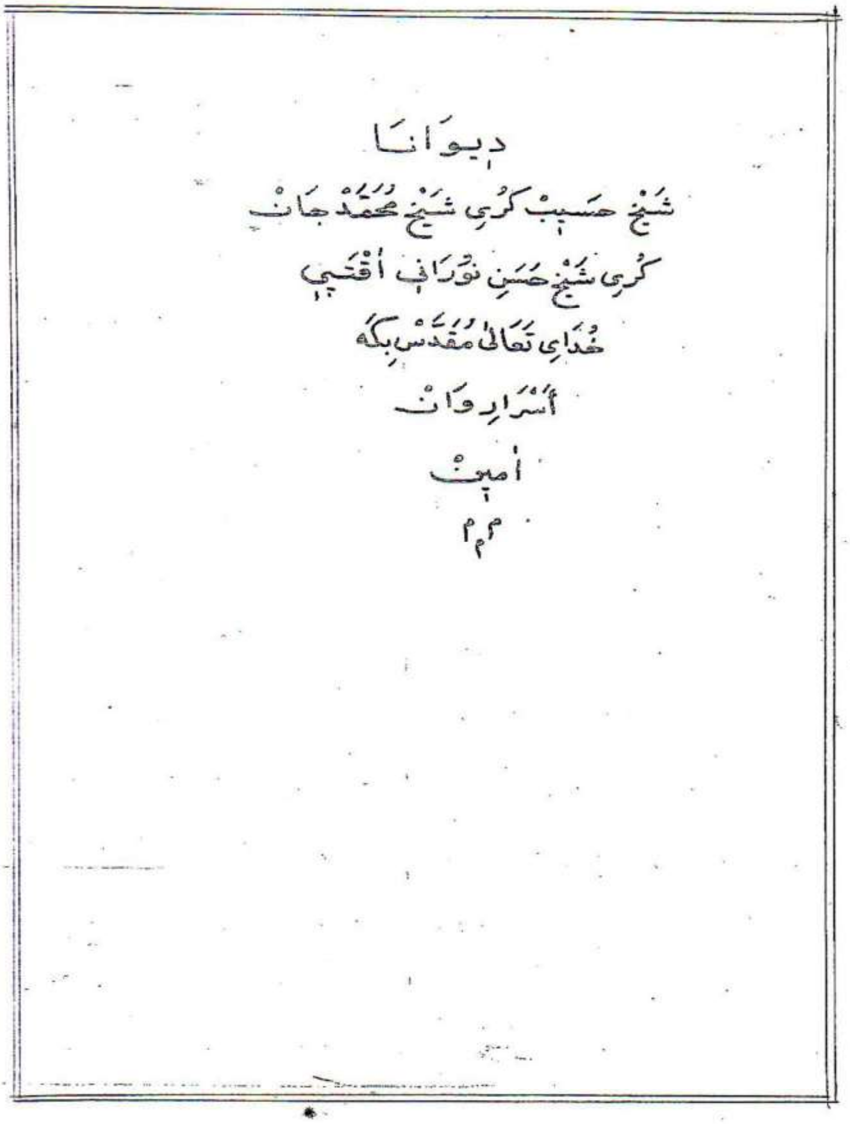
دیوانا
شێخ حسیب کری شێخ محمد جان
کری شێخ حسن نوران أفندی
خدای تعالی مقدس بکه
أسرار وان
أمین
١٣٣٢

دەستخەتێ بەرگێ دیوانا شێخ حەسیب کورێ محەمەدجان

بسم الله الرحمن الرحیم

نوازد بلبل فکرا دلێ ژار ... سحر دز باغ سربشکو ژو وردا

ژخوه چومستو شیدا ماژ ازهار ... ژ نوکت نغمه و الحان و بردا

قمامدهوش و حیران حدیقه ... نبو گل با کمال دوست شفیقه

اگر بیت یا ورو یار صدیقه ... دقی خالی بتن از فکرو درد دا

تو گلبن با گلو باز هره گلنار ... ببالا بانو سرو و کبك رفتار

بدیم شیدو زلفین چون شب تار ... چلیپا وار ته دل زیرو زبردا

ته دامه اشکاره یك پیاله ... ژوی گفتی دل و جان اهو ناله

بقی رنگ گلك چون ماه و ساله ... نهایت مه دلو جان تف بدردا

بسه ای دلبرو یارا موالی ... محقق زانیو اشکه ژ حالی

کو نا بیتن ژ ته قلب مه خالی ... چوا از خوه بجارك دڤ مه بردا

ژ وصلا ته من دین اسیبو تیمار ... ژ لترا ته بوین یکجار بیمار

مده گوه دلفروزا قول سیمیار ... رقیبی از حسد افرنگ خبردا

بجاما ته مشوش بومو حیران ... کو مامه بێ هشوبێ تابو سکران

ندیتی من ژ غیر باده درمان ... چشیدیمو قلی زیده کدردا

ژ عینێ اب حیوان دامه کاسك ... ز دستیده قمام بیزار قاسك

(گوانز)

دەستخەتێ دیوانا شێخ حەسیب کورێ محەمەد جان

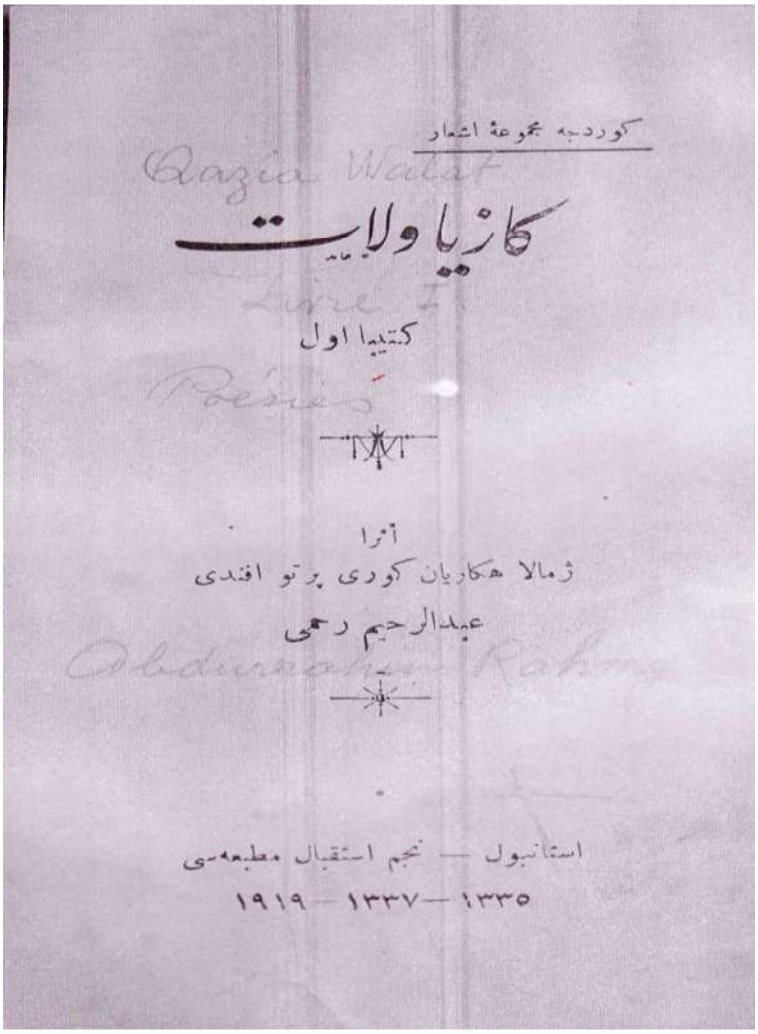

کوردجه مجموعهٔ اشعار

کازیا ولات

کتیبا اول

آنزا

ژمالا هکاریان کوری پرتو افندی

عبدالرحیم رحمی

استانبول — نجم استقبال مطبعه‌سی

۱۳۳۵ — ۱۳۳۷ — ۱۹۱۹

بەرگێ دیوانا گازیا وەلات ـ کتێبا ئەوەل (بەرگێ ئێکێ)

یا عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری/ ستەمبۆل

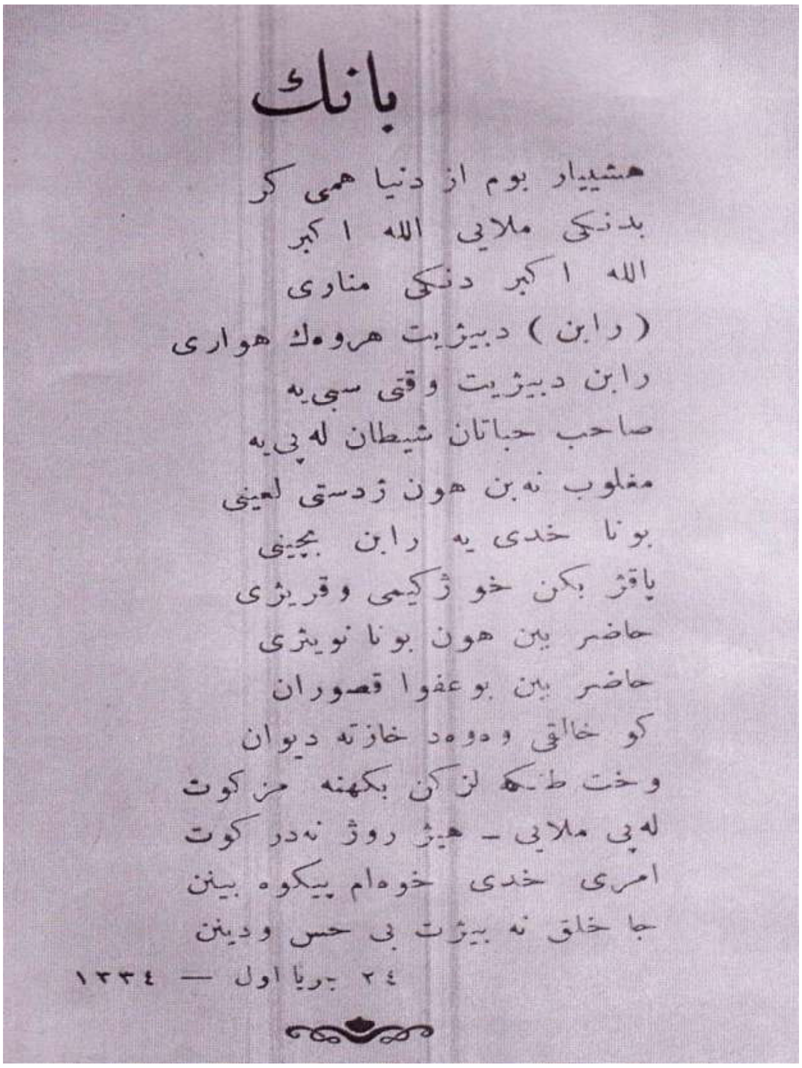

بانك

هشيار بوم از دنيا همى كر
بدنكى ملايى الله اكبر
الله اكبر دنكى منارى
(رابن) دبيژيت هروەك هوارى
رابن دبيژيت وقتى سبى يه
صاحب حباتان شيطان لەپى يه
مغلوب نەبن هون ژدستى لعينى
بونا خدى يه رابن بچينى
ياقژ بكن خو ژكيمى وقريژى
حاضر بين هون بونا نويژى
حاضر بين بو عفوا قصوران
كو خالق وەدوەد خازته ديوان
وخت طەكه لژكن بكهنه مزكوت
لەپى ملايى - هيژ روژ نەدر كوت
امرى خدى خوەام پيكوه بينن
جا خلق نه بيژت بى حس ودينن

٢٤ بريا اول — ١٣٣٤

نموونەك ژ ديوانا گازيا وەلات ـ كتێبا ئەوەل (بەرگێ ئێكێ)
يا عەبدولرەحيم ڕەحمیێ هەكارى/ ستەمبۆل

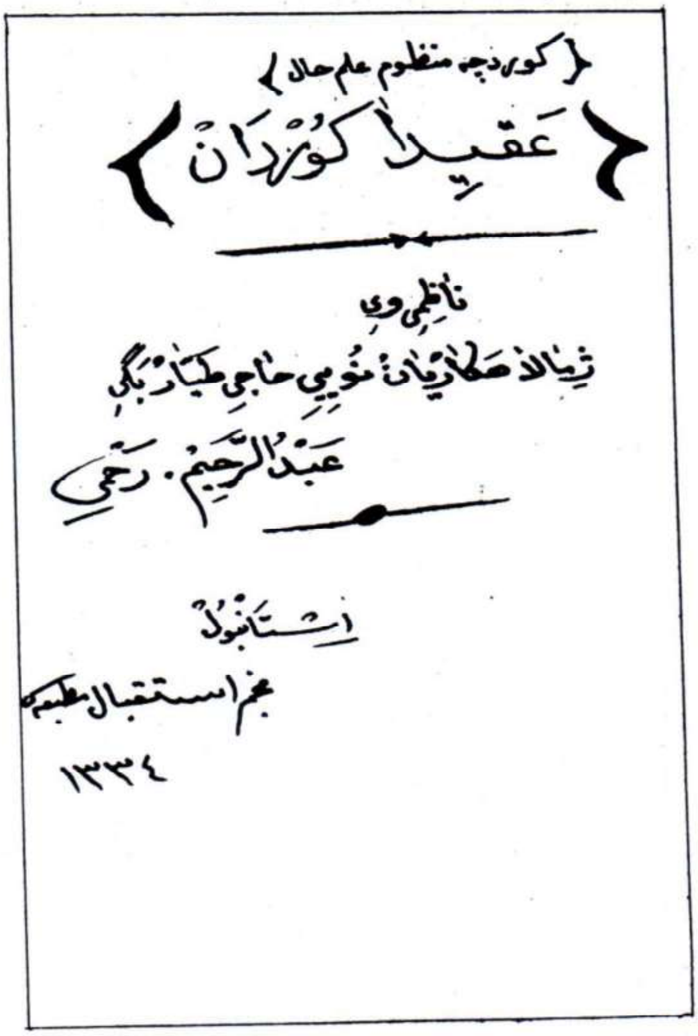

بەرگێ ڤەهینۆکا عەقیدا کوردان یا
عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری/ ستەمبۆل

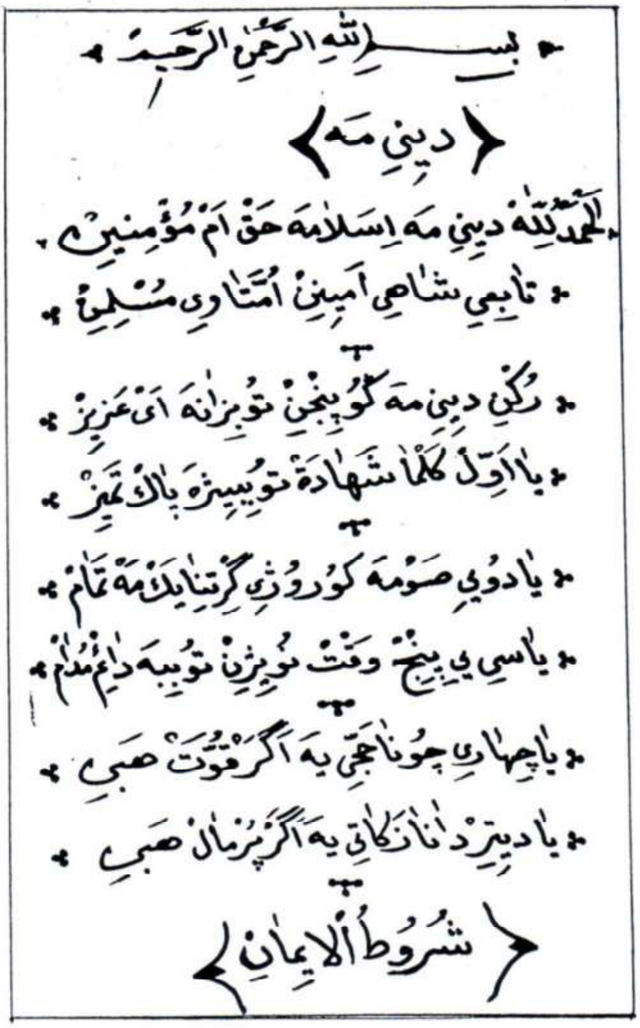

بسم الله الرحمن الرحيم

﴿ دينێ مه ﴾

الحمد لله دينێ مه اسلامه حق ام مؤمنين

تابعى شاهى آمينن امتاوى مسلمين

ركنێ دينێ مه كو پينجن تو بزانه اى عزيز

يا اول كلما شهادة تو بيبيژه پاك تميز

يا دويى صومه كو روژى گرتنا يك مه تمام

يا سيى پينج وقت نويژن تو بيه دايم مدام

يا چهارى چونا حجى يه اگر قوت صبى

يا دى پيژد نا زكاتى يه اگر پر مالى صبى

﴿ شروط الايمان ﴾

نموونەك ژ ڤەهینۆکا عەقیدا کوردان یا

عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری/ ستەمبۆل

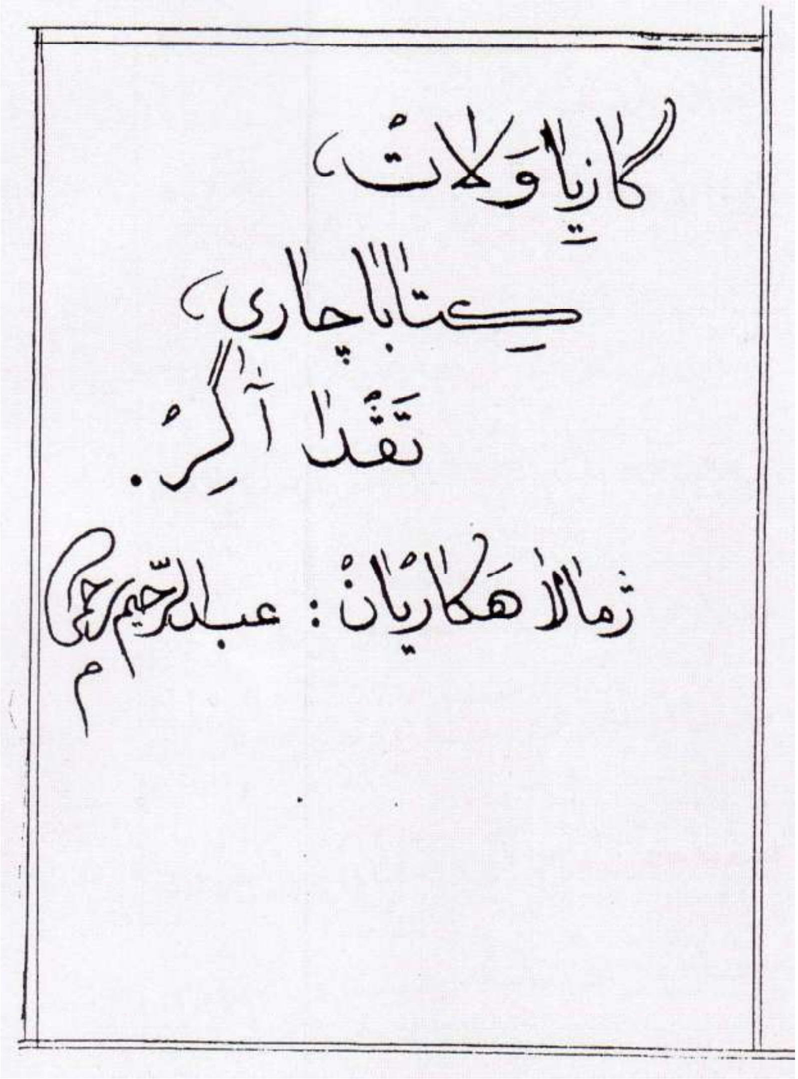
گازیا ولات

کیتابا چاری

تقدا آگر.

زمالا هکاریان : عبدالرحیم رحمی

بەرگێ دیوانا گازیا وەلات ـ کیتابا چارێ

(بەرگێ چارێ) یا عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری

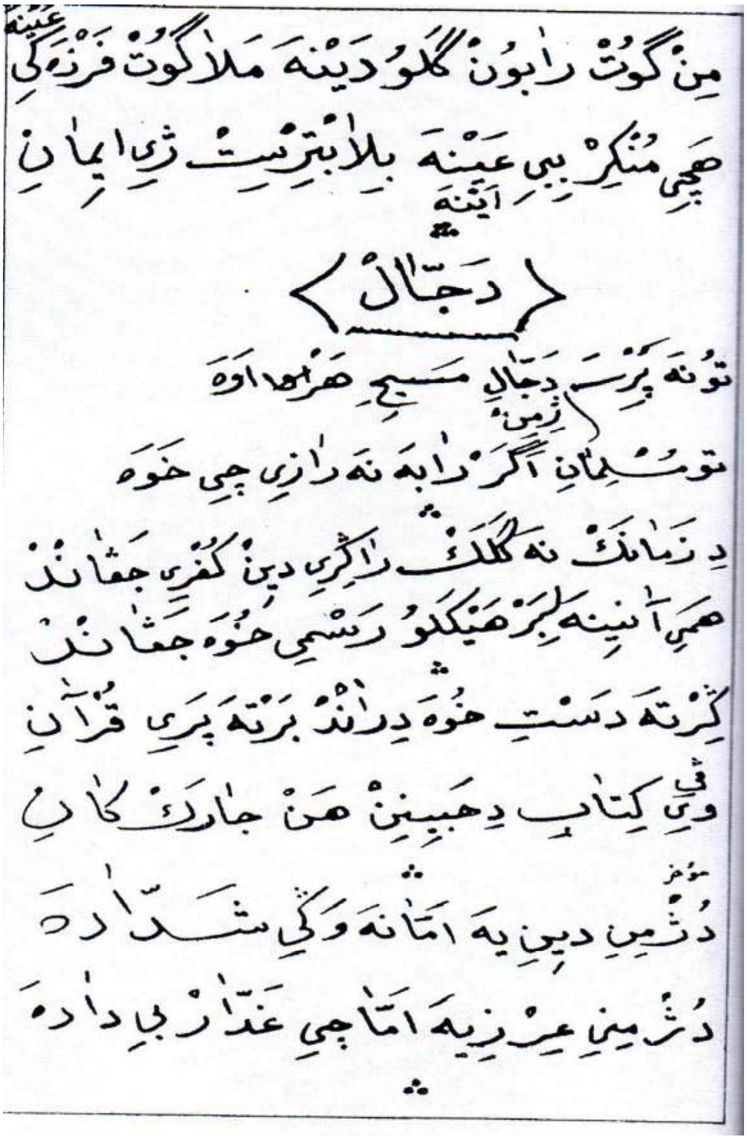
عینه
مِنْ گوتْ رابونْ گلو دینه ملا گوتْ فرزه گی
هچی منکر بی عینه بلا بترسِتْ ژ ایمانْ
ایتنه

دجّال

تو نه پرسی دجّال مسیح هر ماوه
زمین
تو مسلمانی اگر رابه نه رازی چی خوه
د زمانک نه گلک راکری دینی کفری جهانند
همی آسینه بر هیکو رسمی خوه جهانند
کرته دستی خوه دراند برته پری قرآنی
وی کتاب دهبینن هن جارک کانی
دژمنی دینی یه امانه وکی شدّاده
دژمنی عزیه اما چی عذاب بادا ده

نموونەك ژ دیوانا گازیا وەلات ـ کیتابا چارێ
(بەرگێ چارێ) یا عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری

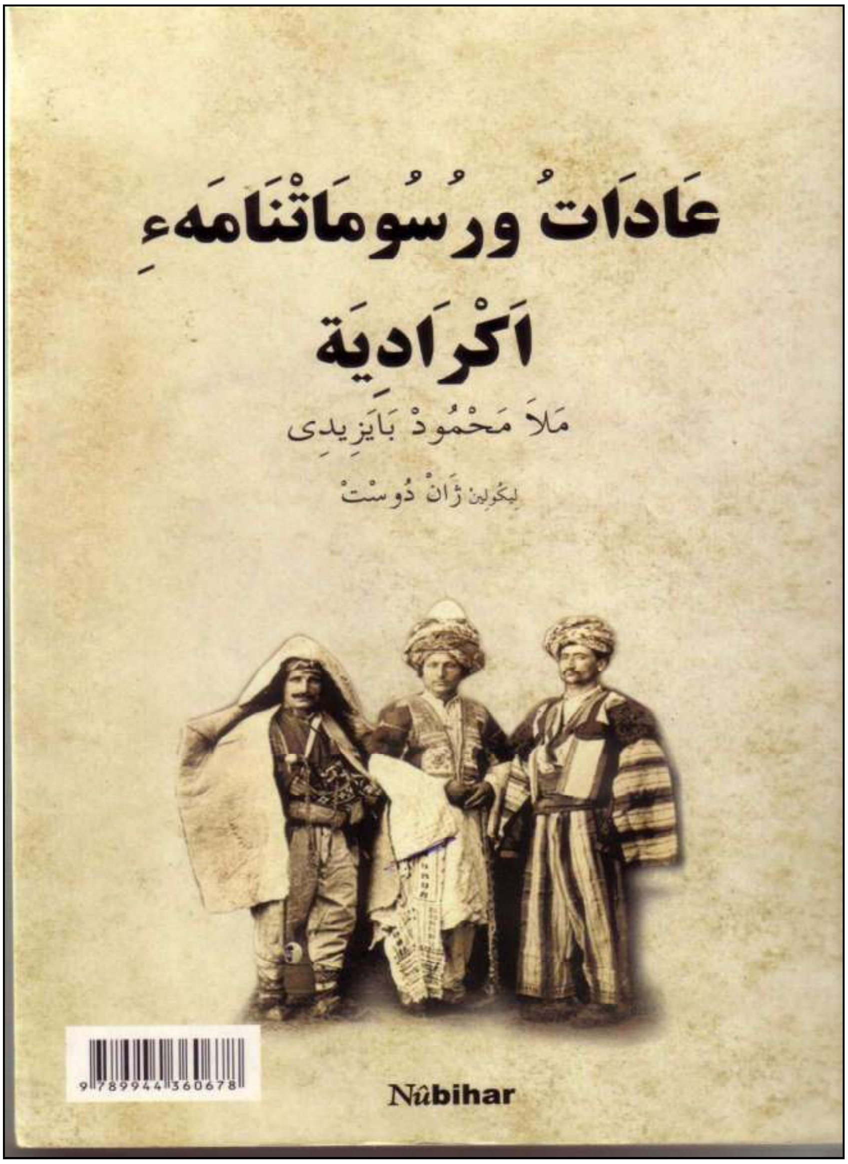

بەرگێ پەرتووکا (عادات و رسوماتنامەیێ ئەکرادیە) یا مەحموودێ بایەزیدی ڤەکولینا جان دۆست

جامع الحكايت

حكايتا يكى

نقل دكن كو جارەكى ملايك ودو نفر مروفيد جاهل نخوندى هر سى بوينه اولداشيد بكودو وبريدا دچون لو هر سه مروف هاتنه دڤى چمكى وخو شلاندين كو ژآڤى درباز ببين ملالپشيى بو واو هر دو مروفيد جاهل ژى لدويى ملايى بون وكو اڤان دابه آڤى ملايى ديت كو چار پستيد بچوك روى بسر آڤى كتبه تبتين ملا لبرايكى بو كها پيستكى او پيست بدرانيد خو كرت ودستى راستى دريژكرى پيستەكى دى كرت ودستى چپى ژى دريژكرى پيستى سيى كرت ايدى دران وهر دو دستيد ملايى هاتنه كرتن وملايى ژبوى خو برى هوالان هر سه پيست كرتن مايى پيستك او پيست ژى اوان هر دو اولداشان كرتن ملايى. ە پيست كرتنه ديسانى بوان قناعت ناكه كازى هوالان دكه كو والله بهرا من دوى پستيدا ژى هيه لورانى قسم خوندى وملا دنيڤ اكرادان بطمع وخستى مشهورين سه پيست كرتيه هيژ راضى نىنە طمعا پيستى دى ژى دكت

نموونەك ژ پرتووكا (جاميعەيا ريسالـەيان و حيكايەتان ب زمانىٚ كورمانجى) يا مەحموودىٚ بايەزيدى ژ بەرهەڤكرنا زيا ئاڤچى

مقدما علمى صرفى وبعضى اصول لازمه يى تعليمه
بزمانى كورمانجى

مقدما بحثا مصنف وموجبد صرفى دنيڤ اكرادانڤدا تى‌نه بيان كرين

بسم الله الرحمن الرحيم

معلومى ته بيت كو طلبه وفقهايد اكرادان حتى تاريخا حزارى علمى صرفى ژكتبيد عربيى العباره وكو كتيبا سعد الدين تفتازانى كو سعديني ديبژين وژ چار پرده‌ى يى وژسعد الله كوره ژڤان امثال كتيبان استنباط ولخراج دكرين واخراجا ژكتبيد عربيه ژى زانى دژوار دبويه پاشى حتاريخا حزارى بشوڤه ژقضايد حكاريان دقضا مكتبيدا كوندك حيه تره‌ماغ دبژين ژوى كوندى ناڤى على مروڤكى خوى زهن وادراك وصاحب هش وفطانت پيدا بويى طلبا علم وفنونيد بديعه كرى مدة يكى مديده لبغدا وموصل وبهدينان وصوران كربايى ومايى وخوندى وكسب كمال وفنون علوم كرى دفنني علمى صرفيدا زيده مهارت ورسوخ پيدا كرى دزمانى خودانى قوى زيده مشهور ومعروف بويه وبلكو حتى نها

٤

نموونەك ژ پرتووکا (جامیعەیا ریسالـەیان و حیکایەتان ب زمانێ کورمانجی) یا مەحموودێ بایەزیدی ل دۆر پرتووکا (عەلییێ تەرەماخی)

رساله يكه دبخثا شاعر ومصنفى د كوردستانى كو به زمانى كورمانجيه جه وكتيب وشعر وحكايه وقصه يى د وان بيان دكه

شاعرى برى

على حريرى يه ديوان چه بلك هبه شعر وقصايد حرير ژى كوندكه وجهى وناحيه يا شمزدينان د سنجاغى حكاريان‌دا وشعر وابياتى د وى ژى دنيڤ كوردستانى قوى زيدة مشهور ومعروفه تخمينا كو د تاريخا چار صدى هجرتى پيدا بويه ود چار صد وحفتى ويكيدا مرحوم بويه ودنيڤ حريرى‌دا مدفونه والله اعلم

شاعرى دوى

ملايى جزره‌يى‌يه لصلى وژى ژجزيرا بوهتانه ناڤى وى شيخ احمد د تاريخا پانصد وچل‌دا دنيڤ جزيريدا پيدا بويه د وى وقتى‌دا مير عماد الدين لجزيرى مير بو وخوهكى مير هبو اڤ شيخ احمد ژى

غوونەك ژ پرتووكا (جاميعەيا ريسالـەن و حيكايەتان ب زمانیٚ كورمانجى) يا مەحموودیٚ بايەزيدى ل دۆر شاعرێن كلاسيكێن كورد يێن كرمانج

اسم وناڤی کورمانجیان کو تمام وبی کیماسی دبژین بیان دبه

عبدی	عبو	عبدو	عبد الله
ادو	عدو	عدی	عبد الرحمن
قدیر	قدو	قادو	عبد القادر
لطف	لطفی	لطیف	عبد اللطیف
حمی	احمی	احمو	احمد
مامو ممو	ممی	محو	محمد
•	بکو	بکر	ابو بکر
عمی	اومو	عمو	عمر
•	اوسی	اوسو	عثمان
آلو	علك	علو	علی
حسك	حسی	حسو	حسن
•	حسی	حُسو	حسین
ایس	ایسی	ایسو	یوسف

2

نموونەك ژ پرتووكا (جامیعەیا ریسالەن و حیكایەتان ب زمانێ كورمانجی) یا مەحموودێ بایەزیدی ل دۆر ناڤێن كوردی

رساله دبخثا بعضى عشاير وقبايل وطايفه يى دكوردستانى بيان دكه

عشاير وقبايل وطايفه يى دبازيدى بيان دكه بروجه تخمين مقدارا مالى دوان بيان دكه ژحوبان جامير ورشيد طايفا سپكانه وقديمى اغايى دوان مالا عتى يه وطوپراغا بازيدیدا دبن او ژى چند قبله يه بيان دبه

خانه		خانه	
٣٠٠	سپكى	٢٠٠	مانكى
١٠٠	كلرى بزيدى	١٠٠	محايبلى بزيدى
٧٠	برپنى		

عشيرتا زيلان او ژى نيزوكى دو حزار مالان دبه دبازيديدا وهارنه دچنه ايرانى ودوانى اغايى دوان قديمى مالا جالدين بكى يه او ژى چند طايفه كو تيته بيان كرين

خانه		خانه	
٣٠٠	زيلى	٨٠	دلخيرى
٢٠٠	ردكى	١٠٠	كلتورى

٤

نموونەك ژ پرتووكا (جامیعەیا ریسالـەن و حیکایەتان ب زمانێ کورمانجی) یا مەحموودێ بایەزیدی ل دۆر عەشیرێن کوردان

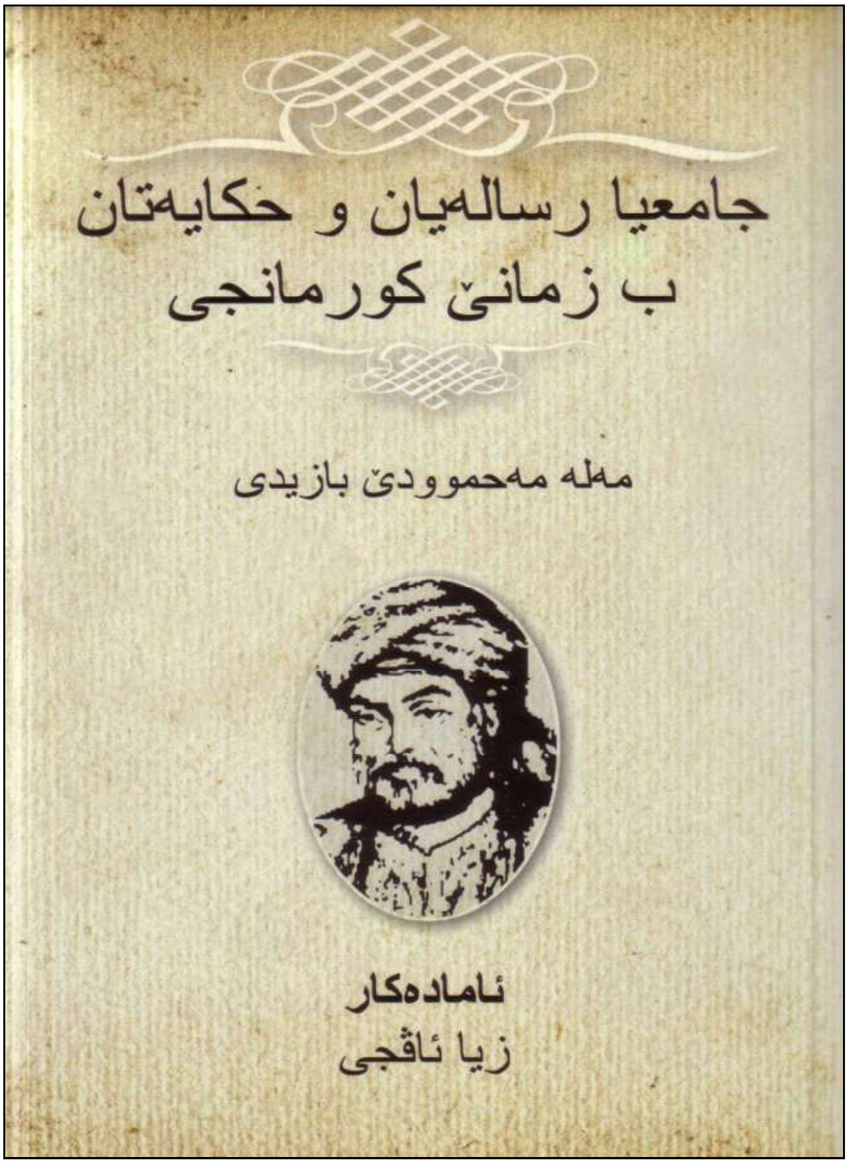

پرتووکا (جامیعەیا ریسالـەن و حیکایەتان ب زمانێ کورمانجی) یا مەحموودێ بایەزیدی ژ بەرهەڤکرنا زیا ئاڤچی

ژ وان دبیژە کو ای‌نە گوزی من محو مایە د دست دژمناندا. و یک ژ وان دبیژە کو وای کچا منی عیشی مایە د دست دژمناندا وها غیرتی ددنە یکو دو.

ایجاری دژمن ژی بتالان و مال هلگرتنی مژول دبن. بلانی زاف بن ژی او خوید وان مالان بجارەکی هجوم و ایروشی تی‌ننە دژمنان. و ژنید وان ژی دنیڤا مالاندا بکیزمان آری کاریا وان دکن. البتە دژمنان

145 پریشان دکن.

و طایفەید اکرادان وکو خونداری نەبتن قوی مایلی قتلی نی‌نن، د شریدا و یا د ری‌بریدا مروڤان دگرین و دشلینن برددین.

لاکن ژ بوی شولا خراب البتە مروڤان دکوژین. حتی ژنید خو و کچ و دا و خوهید خو ژی البتە قتل دکن. و ژین ژی ژ بوی شولا خراب مثلا دا کچا خو

بەرگێ پرتووکا (عادات و رسوماتنامەیێ ئەکرادیە) یا مەحموودێ بایەزیدی

ڤەکولینا جان دۆست

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله ربّ العالمين || و الصلاة 1 δ
علی محمّد و آله اجمعين.

اما بعد معلومى جنابد طالب و ناظران بتن كواڤ
طوايفد اكرادان ژ طوايفد اعرابيد بدوىيد برينه كو زمانى
ماضيه‌دا ژ وان طايفيد اعرابان مقداركـ جدا بوينه و بڤان
كناراندا به عيال و اطفال هاتى‌نه. و همو قبيله‌يكـ بونه.
و برى لسانى وانى ژى بالعموم زمانى عربى بونه. و يكـ
طايفه بونه. حتى وى زمانى لفظا كوردستان تونه بويه. پاشى
وكو هاتى‌نه ڤان اطرافيد خالى و سينوريد ايران و
خوره‌سانى || او مروڤيد هاتى مثلا چندبن البتّه هر يكى 2 δ
ناڤكـ هيه حيدر مثلا ناڤى يكى بويه هر چى ژ اولاديد

بەرگێ پرتووكا (عادات و رسوماتنامەیێ ئەكرادیە) یا مەحموودێ بایەزیدی ڤەكولینا جان دۆست

سوپاس

- ماموستایێ بەڕێز (پ، ه، د. عەبدی حاجی محەمەد)، ژ بۆ سەرپەرشتیکرنا وی بۆ ڤێ نامەیێ و ڕاسپاردە و شیرەتێن وی د هەر قۆناغەکا نڤیسینا ئەڤێ ڤەکۆلینێدا.
- ماموستایێ بەڕێز (پ، ه، د. ئیبراهیم ئەحمەد سمۆ)، بۆ هاریکاری و شیرەتێن وی یێن بەردەوام، هەروەسا بۆ دانا هەر ژێدەرەکی پێدڤی ژ پرتووکخانا خوە یا تایبەت، دیسا هاندان و پشتەڤانیا وی کو بەردەوامیێ بدمە خواندنێ.
- ماموستایێ بەڕێز (تەحسین ئیبراهیم دۆسکی)، پڕ ژ دل و جان سوپاسداریێ وی مە، ژ بۆ خەمخوەری و هەڤکاریا وی یا بەردەوام و دلسۆزانە ل گەل من، ب تایبەتی د دابیکرنا هەر ژێدەرەکی پێدڤیدا، نەمازە دەستنڤیسان و پرتووکخانا خوە هەمی کربوو د خزمەتا مندا، کو ب ڤی کارێ مەردەمێرانە گەلەك کارێ من ب ساناهیکر، خودێ کارێ وی راست بینت.
- خووشکێن خوە یێن هێژا (م. بەهیجە)، (م. هلبین) ژ بۆ هاریکاریا دلسۆزانەیا وان کو ئەڤ ڤەکۆلینە هەمی تایپکری.
- هەمی هەڤال و ماموستایێن رێزدار یێن کو ل دەمێ بەرهەڤکرنا ڤەکۆلینی شیرەت و پێزانین ئاراستەی من کرین، هەروەسا کارمەندێن پرتووکخانا کۆلێژا ئادابێ ژی.

نڤیسەر د چەند رێزەکا

* درباس مستەفا سلێمان:
* ل سالا 1969 ل گوندێ سەرتەنگێ سەر ب قەزا سێمێلێ ڤە ژ دایکبوویمە.
* خواندنا سەرەتایی ل گوندی و یا ناڤنجی ل باژێرێ سێمێلێ و دهۆکێ خواندیە.
* پاشان خانوویا ماموستایان ل سالا 1987 ل باژێرێ دهۆکێ ب دووماهی ئینایە.
* ل سالا 2001ێ کولیژا ئادابێ، پشکا زمانێ کوردی ل زانکۆیا دهۆك تمامکریە.
* ل سالا 2011ێ ناما ماستەرێ د ئەدەبیاتێن نوویێن کوردیدا وەرگرتیە.
* ل 2019/10/9 ل زانکویا دهۆك/ کولیژا زمانان/ پشکا زمانێ کوردی بۆ تمامکرنا خواندنا بلند، دکتورایێ هاتیە وەرگرتن.

د وارێ یەدەبی و روژنامەڤانی دا:

* ل ناڤەراستا سالێن هەشتێیان تێکەلی وارێ ئەدەبی بوویە و شعر نڤیسینە.

* ل دەستپێكا سالێن نوتێ دا بەرهەمێن خوە بەلاڤكرينە.
* ل سالا 1991ێ نڤيسەر بوويە ل كۆڤار (تيرۆژ) و بەرهەمێ خوە ئێكێ يێ فولكلورى د كۆڤارێدا بەلاڤكريە.
* ل سالا 1992شعرا خوە يا ئێكێ ل كۆڤارا مەتين بەلاڤكريە.
* ژ سالا 1998اێ وەك نڤيسكار ل حەفتينامەا (پەيمان) پشكا ئەدەب و هونەر دەست بكارێ خوە يێ روژنامەڤانيێ كريە.
* دەستەكا نڤيسەران بوويە ل كوڤارا (ديجلە) ئەوا ب تيپێن لاتينى ل دهۆكێ دەردچوو.
* بەرپرسێ پاشبەندێ ئەدەب و هونەر بوويە ل روژناما (ئەڤرو).
* ل سالا 2010 بوويە جێگرێ سەرنڤيسكارێ روژناما (ئەڤرو) و هەتا نوكە بەردەوامم.
* ل سالا 2013 بوويە سەرنڤيسكارێ روژناما ئەڤرو ب وەكالەت.
* چەندين گوتار و ڤەكولين يێن سياسى و جڤاكى و ئەدەبى و روژنامەڤانى ل كۆڤار و روژنامێن هەرێمێ و ژ دەرڤەى كوردستانێ بەلاڤكرينە.
* هەتا نوكە ئەڤ بەرهەمێن چاپكرى يێن هەين:
1- وێنەيێن كويڤى ژ ئەلبوما بيرهاتنێن تە. ل سالا 1999اێ بەلاڤبوويە.
2- پەلێن عەشقێ. سالا 2006ێ ل دهۆكێ بەلاڤبوويە. ل 2013 ل ستەمبولێ ب تيپێن لاتينى چاپ و بەلاڤ بوويە.

3- سەرهلدان و وەرارا جۆرێن ئەدەبی د کرمانجیا ژووریدا ل (1850-1925)، ڤەکۆلینا ماستەریێ، ل سالا 2012 چاپ بوویە.
4- خوەشخوان، جەگەرخوین، ڤەژاندن و بەرهەڤکرنا دیوانا ئێکێ یا سالا (1927) یا شاعرێ کورد یێ مەزن جەگەرخوینی و ڤەگوهاستن بۆ سەر رێنڤیسا نوو یا کوردی.
5- گولەك ژ باغێ کوردان، بەرهەڤکرن و ڤەگوهاستن بۆ سەر رێنڤیسا نوو یا کوردی، کۆمەلەکە شعرێن ئەحمدێ نالبەندینە یێن نە بەلاڤکرینە، ل سالا 2019 بەلاڤکرینە.
6- ل 2018/5/3 بوویە رێڤەبەرێ پەروەردا قەزا سیمێلێ و ل 2020/1/16 دەست ژ کاری کێشایە ژ بەر تمامکرنا خواندنا دکتورایێ و دەستویری وەرگرتیە بۆ ماوێ سێ سالان.
نوکە قوتابییێ دکتۆرایێ مە ل کۆلیژا زمانان پشکا زمانێ کوردی ل زانکۆیا دهۆك.
تێبینی:
((ئەڤ ژیاننامە بۆ چاپا دویێ ژ ڤێ پرتووکێ هاتیە بەرهەکرن کو بەرهەڤە ل دەمەکە نێزیك چاپ ببتەڤە))..